

અંથ પરિચય.

અથ અને અથાગ્નુ પાચમુ પુનઃ ગુર્જ વાચઃ સમક્ષ માદઃ
 'ક્રતા આન' થાય છે આ પુનઃમાગ્ની યોજના એકે અનાજે નખણાઈ
 છે જે નાખી કાર્ય નાંને મહેનતનો પૂરેપૂરો બદલો મળી ગયો છે આ
 એનિદાગિઃ ઉપયોગિનાનાગુ પુતઃ સિદ્ધર્ગ તેમ જ આધારણ ભણેલા
 સર્વની પ્રાપ્તિ પામ્યું છે એ જ તે ॥ આતઃ મદત્વનુ સ્વયઃ છ પ્રતિનર્પ
 આવો એવ અથ બદલ પાડનાની યોજના હમેશને માટે જરૂરની રહેશે
 એમ તાગે છે હજી તો ઘણા અથકારો બાકી છે અને નવા નવા અથકારો
 નીકળતા જાય છે ગુજરાતી ભાસામાં અગરાજ બસો અઢીસો પુનઃમ બહાર
 દર્વા પડ તેમાં રીસ પચીસ નવા અથ રો હોવાનો પૂરો મબન છે
 પાડનાના ગેના અને આના નવા મળી લેખકોની મધ્યા વાર્ષિક પ્રકાશન
 માટે પૂરતી થવાનો મહત્વ છે નધારે જાણીતા અને ઓછ પગિચિત એના
 નાકકારાની હમીકતની કુનગુથણી પ્રત્યે પુનઃમા કવવામાં આવે છે
 ત્યાં વાચનાગને નમની હતિ ન થાય આવી 'રકન્મ' માટે અતિ મહ
 નના અથમાગા વનામ્યુનઃ સોમાર્ધગી તગ્કથી પ્રનિદ થાય છે એથી
 ભ્યાને મતોપ થાય એ સ્વાભાવિક છે

આ માગાના પ્રત્યે- પુસ્ત- પેકે આ પુસ્ત-માં પણ ખાસ આકર્ષણો
 ; ગુર્જ માહિત્યનુ મિહાનતોન, ડેવ્યા વર્તની ઉદ્દૃષ્ટ કા યદૃતિઓ તેમ જ
 ામિગેના મદરના લેખોની સુચી એ હમેશ ગુજરાતી રાનગીઓ છે તે ઉપગન
 ગુજરાતી ભાષાના અથોની માનનારી એ ગુજરાતી માહિત્યની પ્રગતિપર
 રીન પ્રકાશ પાડનાર નખ ગણાય ગુજરાતી ભાસાના માહિત્યનુ અનિ
 દત્તનુ અગ-પગિષ્ણુ ટ્રાન-તે હજી પ્રમિદ થયા નથી, એ ૧૫ ગુજરાત
 નાકયુનઃ સોમાર્ધગીએ પાઠ પાડનાનુ માથે લીધેલું છે પણ અનેક મુશ્કેલી
 મોને લઈને તે કામ આગળ વધી ગમ્યું નથી નાણાની સહ તેમ જ
 કામ પાઠ પાડનાની ખત છતાં એ કામ ઉત્તમ ગીતે થાય એ અપેક્ષાએ
 તેમ તેમ ટગવી લેના મન થતું નથી આ કામને લગતો લેખ શ્રીયુત
 મેદનનાય ગો વ્યામે લખ્યો છે જે આ પુનઃની નિશિષ્ટતા છે માન અથ
 ાગેની હકીકત અને તેમના પુસ્તકની વિગત ઉપરાત સોમાર્ધટીની પ્રક-
 તેઓ તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્કૃષ્ટની માગગીઓ મગદો ગખવા
 જેની હાય તે પ્રતિન આ પુનઃકમાં મુલાની પ્રયા પાડી છે જેને આગે
 બની યોગપ્રિયતામાં નધારો થવાની આશા રહે છે

માત્ર નાણાં ખર્ચવાની શક્તિ અને કામ કરવાની ઇચ્છાવડે આ અથ સરખા પુરવઠાની સફળતા સિદ્ધ થતી નથી. અંચકારો અગર તેમના મળધીઓનો મંપૂર્ણ સહકાર મળે તો જ એ પ્રયોજન થયાયોગ્ય થાય. તે માટે ગુજરાતી ભાષા તેમ જ માહિલના શુભેચ્છકોને બનતી સહાયતા આપવા નમ્ર વિનંતિ છે. નાના મોટા સર્વ અંચકારોને અહીં સ્થાન મળે અને કોઈ લાયક વેખક અધારામાં ન રહી જાય એ મત્તાલોકોની તીવ્ર ઇચ્છા છે અને એ કળીબૂત થવા થયાશક્તિ પ્રયામ કરવામાં આવે છે એ વાચનાર જોઈશકશે

અમદાવાદ,
તા. ૪-૧૦-૩૪

}

વિદ્યાબહેન ર. નીલકંઠ

પ્રસ્તાવના

ગુજરાતી ભાષાના કાગળો વિશે અને તેની મપર્ણ દક્ષીકત એટલી ડરી એક નિમ્નૂત લેખ, એ કાર્યમાં, જેમનું જીવન ઘણું જીવંત થયેલું છે, તે, ઇંગ્લેન્ડ ગુજરાતી સ્ટાન્ડર્ડ ડિક્શનેરીના પ્રયોજન. વિયુતવિદ્યનરાય ગોસ્વર્ધન પ્રમાદ ન્યામે, લખી આવ્યો છે તે માટે તેમનો પુ આભાર આભારી છું.

માગ ઉપર તો ગુજરાતી શાસ્ત્ર મપાદન કાર્ય કમ થયું છે, તેની મથનામાં આનંદ- માધનો ન્યા ક્યા છે? તેમાં શી ની અડચણો નહે છે, તે માટે તેની તૈયારી તેની જોઈએ? અગાઉ જુના કાગળમાં મથ લખાના તેનું ધોરણ શું હતું? અર્જોચીન મથ જુની પદ્ધતિથી ક્યા જુ. પડે છે? અને એક આદર્શ ના ન્વો હોય એ મથના મુખ્ય એ અર્થતા લેખ તૈયાર કરાવનાનો હતો અને અમુક મિત્રોને તે મથ મોખુ પળું હતું.

તેની ભૂમિત તરીકે પ્રસ્તુત લેખ ઘણો ઉપયોગી થશે.

જુના સો મનામો નર્મમાં ગુજરાતી ભાષામાં હમરો પુસ્તક પ્રગટ થયના છે, તેમાંથી જે મહત્વના અને ઈંગ્લેન્ડ લાયા તેની માનવારી આપવા પ્રયત્ન કરનામાં આવ્યો છે એ સાનવારી માહિત્યના અવ્યા મીને કેટલી- રીતે ઉપકાર થઈ પડશે.

શ્રીયુત મયુભાઈ ગરત તો “ અથ અને અથકાન ” કુમાર કાર્યો લખનું એક પ્રકાશન લેય એવી મમતાથી તેમાં હમેશા મદાયના આપતા રહ્યા છે, તેમજ તે માટે જે લેખ હવે વળતે લખી આવે છે, તે થોડો મૂલ્યવાન હોતો નથી.

શ્રીયુત દેશગજ પગમા નના દિઓમાં આગળ પડતા છે, અને એમની કાવ્યમીમાં હમેશ મજીર અને મનનીય માનુષ પડે છે વર્ણની ઉત્તમ નિતાની એમની પમદગી, એટલી જ કાગજથી અને વિવેકપૂર્વક થયની જોનામાં આવશે.

લેડી નિવામદેન, આ પ્રકાશનમાં સક્રિય રમ લઈ રહ્યા છે, એ એમના દરેક અથના પગિયના લેખ પછી લક્ષમાં આવશે.

૧૮૮૭ છું કે આના મહદથી મદાયમેનો મહકાર આ અથના મપાદનમાં મને વધુને વધુ મળતો રહે.

શુ વ સોસાઈટી,
અમદાવાદ,
તા. ૨૧-૬-૧૯૩૪

હીરાલાલ ત્રિ પારેખ
મપાદક

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ ગ્રંથ પરિચય	૩ થી ૪
૨ પ્રસ્તાવના	૫
૩ મન ૧૯૩૩નો સાહિત્ય પ્રવાહ	૧ થી ૪૦
૪ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત યાદી સન ૧૯૩૩	૧ થી ૧૫
૫ મન ૧૯૩૩મા માસિકોમા પ્રસિદ્ધ થયેલા મહત્વના લેખોની સૂચી	૧૬ થી ૩૪
૬ ગુજરાતી ભાષામા પ્રસિદ્ધ થયેલા કેટલાક મહત્વના ગ્રંથોની માસવારી	૩૫ થી ૬૪
૭ ગુજરાતી ભાષાના શબ્દકોષ	૬૫ થી ૧૦૯
શ્રીયુત વિકૃતરાય ગોવર્ધનપ્રસાદ વ્યામ	
૮ ૧૯૩૩ની કવિતા	૧૧૦ થી ૧૪૮
મપાદક શ્રીયુત દેશળશ પરમાર	
૯ ગ્રંથકાર ચરિત્રાવળી [વિષયગત]	૧૫૦ થી ૧૯૦
૧ ઇમામખાન કયસરખાન	૧૫૦
૨ કેશવલાલ હિંમનરામ કામદાર	૧૫૧
૩ કેશવલાલ કાશીરામ શાસ્ત્રી-“ગાર્ગ્ય”	૧૫૩
૪ ગિરિમ્હારકર વલ્લભશાસ્ત્રી આચાર્ય	૧૫૫
૫ ગોવર્ધનદાસ કહાનદામ અમીન	૧૫૬
૬ ગોવર્ધનદામ કાલાલાલ એન્જનીયર	૧૫૮
૭ જટારકર જયચંદ્રભાઈ આદીવશાહ	૧૫૯
(૮) મુનિશ્રી જિનવિજયજી	૧૬૦
૯ જોડાવાલ જીવણવાલ ગાધી	૧૬૨
૧૦ રૂતમજી બરજોરજી પેમાસ્તર	૧૬૩
(૧૧) નગીનદાસ નાગજીદાસ પારેખ	૧૬૬
૧૨ ભોળાશકર ત્રેમજી વ્યાસ	૧૬૮
(૧૩) ભોળીવાલ જયચંદ માડેમરા	૧૬૯

૧૪	માણેકવાન ગોવિંદવાવ જોશી	૧૭૦
૧૫	મુનિશ્રી મગનવિજયજી	૧૭૧
૧૬	ડૉ. ગમણનાથ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક	૧૭૪
૧૭	ગમણનાલ પી સોની	૧૭૬
૧૮	રમણનાન નરહરિવાવ વક્રીવ	૧૭૮
૧૯	આચાર્ય વિઞ્ચેન્દ્ર સૂરિ	૧૭૯
૨૦	શાન્તિલાલ ગુલાબદાસ તોલાટ	૧૮૧
૨૧	મત્સ્યેન્દ્રપ્રસાદ સાહજેશ્વર મહેતા	૧૮૨
૨૨	મુદરલાન નાથાનાલ જોષી	૧૮૪
૨૩	મુદ્ગજી ગોકળદાસ ખેટાઈ	૧૮૫
૨૪	હામીદમીયા ડોસામીયા સૈયદ	૧૮૬
૨૫	હરિશંકર ઓઘડભાઈ ઠાકર	૧૮૭
૨૬	મુનિશ્રી હેમાશુવિજયજી (અનેકાન્તી)	૧૮૮
૧૦	અયમગ ચગિનાયી [અર્વાચીન નિદેહી]	૧૯૩થી
(૧)	કમ્પનદાસ મૂળજી	૧૯૩
	શ્રીયુત દેશવપ્રમાદ છોટાવાવ દેસાઈ	
૨	નર્મદ જીવનની રૂપરેખા	૨૧૩
	શ્રીયુત શંકરપ્રસાદ જગનનાથ ગવળ	
૩	નંદલાકર અને તેમનો જમાનો	૨૧૯
	શ્રીયુત મણુનાથ મણુહોડવાવ મજમુદાર	
૧૧	શાસ્ત્રોચ્ચાર પરિશુદ્ધ જોડણી	૨૪૬
	શ્રી. પ્રેશવગમ કાશીગમ શાસ્ત્રી	
૧૨	પુરા અયમગદ્ [મચિત્ર]	૨૪૯
	શ્રીયુત બસુઆઈ પોપટભાઈ ગવળ	

સન ૧૯૩૩ નો સાહિત્ય પ્રવાહ

માગ માગ પુસ્તકોની દૃષ્ટિએ તેમજ સાહિત્ય સૃષ્ટિમાના મોટા ખનાવોને નર્મને સન ૧૯૩૩ નું વર્ષ ગુજગતી સાહિત્યના ઇતિહાસમા મહત્વનું સ્થાન લે છે એ વર્ષના પ્રમુખતા અરતોમ્તા આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે સાહિત્યના જુદા જુદા અંગોમા આપણા જાણીતા અને પ્રતિષ્ઠિત લેખકોમાના ઘણાખગએ, ન્દાનામોટા સૌએ મિત્રી અને મહત્વનો ફાળો આપેલો છે, અને તે પુસ્તકો જેમ નીન તેમ વિચારણીય માનુષ પડે છે

૧૧ી શતાબ્દી ઉત્તરો, ૧૨ી શતાબ્દી નિમિત્ત અભિનંદનો, અગી આરમી સાહિત્ય પગ્ગિદની બેઠક લાગીમા અને સાતમી પૌર્વાત્ય ડાન્ડગ્સનુ અધિવેગન વડોદરામા એ મર્ પ્રમુખતા અને ખનાવો વર્ષ દર્શકમાન ગુજગતી જનતાનુ વિગેર ખ્યાન બેચી રહ્યા હતા, અને તે આનુ સાહિત્ય પ્રવાહમા ભગતી જનારા તત્વો હતા એમ આપણે કહી શકીએ

આપણો અર્વાચીન સાહિત્યયુગ વાસ્તવિક રીતે કવિ દનપતંગમથી શરૂ થાય છે, પણ તેને નવુ દૈવત અને ઓજસ, ગ્રેગ્ક લાનવાહિતા અને લાગણીનો તનમા, વિચારની નવીનતા અને વિવિધતા અર્પવાનો યશ કવિ નર્મદાશ કરજ ખાદી જાય છે, એમજ નહિ પણ એક પ્રભાવશાળી કવિ અને પ્રનાપી ગદ્ય લેખક, આદિ કાશમર અને કુશળ ઇતિહાસ નવીય તરીકે મ્નિ નર્મદાશ કરનુ ધ્યાન ગુજગતી સાહિત્યમા ઉચ્ચ અને અનોખુ છે ગુજગતી સાહિત્યના ઉત્કર્ષ અર્થે એમને જે તમના હતી અને તેની સિદ્ધિ પાછળ ફરી ધરી હતી તે, તેમજ એમની એ સાહિત્ય સેવા વ્રતિ અપ્રતિમ અને અનુકરણીય હોઈને એમના માર આપણામા અત્યંત માનની લાગણી ઉદ્ભવે છે કવિ નર્મદાશ કર આપણે ઇંગ્રેજ સાહિત્યના ઓગસ્ટન યુગના મર્ગદર્શક સાક્ષર ડો બેનસનનુ અનુકરણ કરાવે છે, અને એમને ઓગવેન જેવો સાથી અને અનુયાયી મળ્યો હોત અને એમનુ જીવનજીવિત આલેખ્યુ હોત તો તે કાર્ષ નીન પ્રમુખ, એ સમયના સાહિત્ય જીવન પર પાડત, નર્મદ વ્યતિ પ્રમુખે બોનવા ઉભા થતા એક વખતે મર્ગદર્શક સા જમિયતસમ શાસ્ત્રીએ મ્નિને મમને સાહિત્ય મિત્રો અને વિકા-

નોનો ડાયરો જામી રસાકસીભરી સાદિત્ય ચર્ચા થતી તેના ઉદાહરણરૂપ લાગણી શબ્દ કવી રીતે પસંદ કરવામા આવ્યો તેનો જ્ઞાતાત આપ્યો હતો. કવિએ એમનું આત્મ ચરિત્ર થોડુક-લખી રાખીને એ ઉણપ કંઈક અંરો પૂરી પાડેલી છે, અને આ શતાબ્દીના વર્ષમા એ આત્મજ્ઞતાતનુ પુસ્તક, સદીક અને ઉપયુક્ત પરિશિષ્ટ સહિત, જાણીતા “ગુજરાતી” માહિતિકના તત્રી, નટવરલાલે પ્રસિદ્ધ કરી, એ પત્રે કવિ નર્મદનું ઘણુખંડ લખાણુ પૂર્વે ઉપલબ્ધ કરી આપ્યું છે, તેમા અપૂર્વ ઉમેગ કયો છે, એમ કહેવું પડશે.

સન ૧૯૩૩મા કવિ નર્મદનો જન્મ થયે સો વર્ષ પૂરા થતા હતા; અને આપણા એ યુગનિર્માતાની શતાબ્દી ગુજગતી ગ્રન્થએ યોગ્ય રીતે અને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક ઉજવની જોઈએ, એવો મકંપ ગુજગતી માહિત્ય પગિપદના ઉપ-પ્રમુખ અને આપણા એક પ્રતિભાશાળી અને આગેવાન વેપ્પટ શ્રીયુત કનૈયાલાલ મુનશીએ જેલમા ગહે ગહે કરી, તે સાડ એક સુદર કાર્યક્રમ યોજ્યો હતો, શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીનો મકંપ એટલે રા. અદ્રશ કરના શબ્દોમા કહીએ તો કાર્ય મિદ્ધિ, અને જે પ્રમાણે એ ઉત્સવ ગુજગતમા મ્થળે રથળે ઉજવાયો તે જોઈને આપણે કહી શકીએ કે તે એના પ્રયોજકની કાર્યકુશળતાની સાક્ષીરૂપ છે એ નિમિત્તે જે સાહિત્ય પ્રકટ થયું છે, તે પણ એ પ્રમગને શોખનું, નિધિવિધ દષ્ટિવાળું અને માહિતીપૂર્ણ જણાયું છે. નર્મદ શતાબ્દી મમિતિએ પ્રસિદ્ધ કરેલ નર્મદ શતાબ્દી રમાગક અથ અને નર્મદ ચિત્રાવળી, અને ગુજગત સાદિત્ય સભાએ, શ્રીયુત વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ પામે લખાવેલું ‘વીર નર્મદ’નું પુસ્તક, કવિ જીવનપર મારો પ્રકાશ પાડે છે અને કવિની કીર્તિને ઉજ્જવળ કરતા એ પ્રકાશનો એ મહાન પુરુષને ઉચિત અને લાવભરી અજ્ઞા સર્પ છે.

એ અવમર માફ શ્રીયુત મુનશીએ એક લેખ લખવા માડ્યો પણ એમની મનની મિતિ એટલી હિતકટ લાગણીનાળી, કવિના વિચારોમા તક્ષીન બની રહી હતી, કે એ લાગણીના પ્રવાહમા ખેચાઈ, એમાથી અનાયામ એક પુસ્તક તૈયાર થઈ ગયું, અને એ પુસ્તકમાથી થોડીક વાનગી આપણને પ્રાપ્ત થયેલી છે. સદરહુ પુસ્તક બહાર પડે કવિ નર્મદ અને નર્મદ યુગ વિશે તે મનનીય થઈ પડરો, એ વિશે અમને શકા નથી

કરસનદાસ મૂળજી જાતના કપોળ વણિક હતા; ન્દાનપણમા અનાથ યર્ષ પડ્યા હતા; પણ સ્વાશ્રયથી આગળ વધી સારી પ્રતિષ્ઠા અને આબરૂ

મેગવ્યા હતા એક સાહિત્યજાર તરીકે એમની મેવા પ્રશમ્ય છે, પણ એમની નામના એક પત્રકાર તરીકે અને તેથી વિશેષ જગતજ્યોત અને સાહસિક સુધારક તરીકે પ્રખ્યાત છે

નિવસાવિનાહનો કાયદો તા ૨૫ મી જુનાઈના રોજ અમનમા આ થો તેની ઉજવણી સાથે કચ્છનદામની જન્મતિથિ પણ અગાઉ વર્ષો વર્ષ મહાઓ ભરીને ઉજવાતી, અને તે સલાઓમા એમના સુધારાના કાર્યોની, એમનો જાહેર જીવન અને દિવસ, માહમ અને વીગતા જીવનમા ટોચની પ્રમજોએ એમણે બતાવી હતી, તેની મુકતકે પ્રશસા થતી મહીપતરામ પત્રી સમુદ્ર પ્રમાણ કનાર ગુજરાતીઓમા એ બીજા બહાદુર નર હતા એમણે તે પ્રનામનુ એક પુસ્તક લખેલુ છે તે અને એમનુ અન્ય લખાણ માહિતીનાનુ અને પ્રમોધક માનુષ પડશે મુબારકબે, ત્યાં એમની પ્રતિષ્ઠા, નિશાન ઢરીને હતી, એમની રાનામ્દી ઉજવવાની પહેલ કરી તે યોગ્ય થયુ હતુ અને એમા ગૌરવભર્યુ એ હતુ કે એ રાનામ્દી સમિતિ વડે દગ નરેશ શ્રીમત મહાગામ સયાજી રાને, જેમણે સમાજ સુધારા પ્રત્યે બહુ રતુલ્ય કાર્યો આજેવા છે, પ્રમુખ તરીકે મેગરી ગમી હતી

ઘણા વર્ષો ઉપર કચ્છનદામના લખાણોના પુનરાકાર કરાવેલો પ્રમાસ શ્રીમોધના તત્ત્રી શ્રીયુત મગનપ્રમાદ છોટાનાન દેસાઈએ કયો હતો અને જાનનર્માગાન નયોજક અને મપાદક શ્રીયુત જીવજીવલ મહેતાનો મહા ૧૦ મેગવી એમનુ “નીતિમગન” નામનુ પુસ્તક ફરી પ્રગટ કર્યુ હતુ. તેમા શ્રીયુત મગનપ્રમાદે કચ્છનદામનો પગિય કનરનો એક અગ્રિ લેખ, તેની પ્રમાવનારે, લખ્યો હતો, તે ઉપયોગી હોઈ અન્યન આરે પ્રથકાર અગ્રિનામગીના ‘નિદેહી વિભાગ’મા આવ્યો છે

સમાજ સુધારાના ક્ષેત્રમા કચ્છનદામના જમાના પત્રી આપણો મમાજ ખૂબ આગળ વહેતો છે, એટલે એમના કાર્યો આજની પ્રજાને સામાન્ય અને પગિય લાગશે, પણ તે કારે એ સુધારાના કાર્યો ઉપાડી લેનામા એમણે જે વિટમણાઓ વેળી હતી, જે કામે મહન કર્યા હતા, અને તેની પાછળ નાઈ પણ જોખમે અને ચિનટપણે નગમી રહીને એમણે એમનુ ખમીર બનાવ્યુ હતુ, તે કાઈપણ ગ્યરે અને કાઈપણસમયે પ્રજાના આદરપાન થાય

અગ્રંથ એક એમ પી. લેવીએ કચ્છનદામ મૂળજી વિશે ગુજગત

કોલેજની લિટરરી ક્લબ સમક્ષ વ્યાખ્યાન આપતા એમને વીરપુરુષ તરીકે સન્માનિત હતા એ અક્ષરસાચુ હતુ

પૂર્વજીને અજ્ઞાતિ અર્પનાની પ્રથા આપણે અહિં પુરાતન કાળથી પ્રચલિત છે અને તે યોગ્ય છે વર્ષના એક દિવસ એમનું શ્રદ્ધાપૂર્વક અને પૂજ્ય ભાવથી સ્મરણ કરીએ એ એમના વંશજો અને વારસોનું, અમે માનીએ છીએ, કે, પરમ કર્તવ્ય છે.

વળી ગુરુ પૂર્ણિમા ઉજવવાનો વિધિ આમાન્યતઃ જોવામા આવે છે, અને ન્હાનપણથી આપણા બાળકોને શિખડાવવામા આવે છે કે તારા માતાપિતાને અને વરિયને માન આપ, તેમની પૂજા કર. આમ વડિલો અને ગુરુ પ્રતિ પૂજ્ય ભાન અને કૃતજ્ઞતાની લાગણી દાખવવાની આજ્ઞા આપણા ધર્મગ્રંથોએ પરાપૂર્વથી કરેલી છે

પાશ્ચાત્ય દેશોમા પણ એમના અગ્રેમર પુરુષો અને વિદ્વાનોનું સન્માન અને કદરસનાશી વિધિવિધ રીતે કરવામા આવે છે; તેની વિગતોમા આપણે નહિ જઈએ, પણ ત્યાના પ્રતિષ્ઠિત અધ્યાપકોનું સન્માન એમનું શિષ્ય મંડળ, મિત્રો અને પ્રશસકો યોગ્ય સમયે ગ્રેમાન્વીરૂપે એક ભેટ પુસ્તક યોજીને કરે છે; એમા ગુણપૂર્ણ અને ગુણુગ્રાહકતાની માથે સાહિત્યસેવાનો હેતુ પણ રહેલો હોય છે.

આપણા ઇલાકામા એ પ્રકારનું સન્માન મન ૧૯૨૧મા ડૉ. મર રામકૃષ્ણ ગોપાલ ભાઠારકરનું કરવામા આવ્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ એમને પ્રિય એની સંશોધન વૃત્તિ અને પુરાતત્ત્વના અભ્યાસને ઉત્તેજન મળે એ ઉદ્દેશથી, એવું એક મશોધન મંદિર અને અભ્યાસગૃહ એમનું નામ તેની સાથે જોડીને, સ્થાપ્યું હતું, તે સગ્યા એમનું જીવન કાર્ય આજે બહુ મારી રીતે આગળ વધારી રહી છે

તે પછી આપણે અહિં એના બીજા સમાગંજો થયા છે, જેવા કે, ચમન્ત ગંગત મહોત્સવ, કવિ ન્હાનાલાલ સુવર્ણ મહોત્સવ, શ્રીયુત ખખરદાર કનૈયાસન; પણ એ સૌમા શ્રીયુત નગસિંહરાવ અને દી. બા. કેશવલાલ ભાઈ, એમના પોણાસોમા વર્ષમા પ્રવેશ કરતા એ બંનેને અભિનંદન આપવાના પ્રસંગો યોગ્યતા હતા તે વિશિષ્ટ પ્રકારના છે, તેઓ પોણાસોમા વર્ષમા પ્રવેશ કરે છે એ બિના જાહેર થતા, આનંદ અને ઉત્સાહભર્યા,

અભિનંદનના ઉદ્દગારો, ચારે તરફથી સ્વયંશ્રુ પ્રકટી ઉઠ્યા હતા, તે એ બે વિદ્વાનો પ્રત્યે ગુજરાતી જનતાના અગાધ માન અને આભારની લાગ-ણીના સૂચક હતા. લગભગ પચામ વર્ષ થયા તેઓ એકનિષ્ઠાથી સાહિત્ય સેવા કરતા રહ્યા છે, અને તે સેવા જેમ અપૂર્વ તેમ કિંમતી છે. પંચોતેરમે વર્ષે પણ તેઓ આપણને એમની ઉત્તમ કૃતિઓ, એમના પરિપકવ વિચાર અને બહોળા જ્ઞાનનો નિઃકર્ષ, આપવાનું ચૂક્યા નથી.

પંદરેક વર્ષપર શ્રીયુત નરસિંહગવને મુખાધ યુનિવર્સિટિએ વિ'મન કાર્ધયોલોગકલ્પ લેકચર્મ આપવાને નિમંત્રણ કર્યું હતું. એ એક અસાધારણ માન હતું. અને વ્યાખ્યાતાએ પોતાના વિષયને સંપૂર્ણ ન્યાય આપ્યો છે એમ કોઈપણ તે વ્યાખ્યાનનું પુસ્તક જોનાર કહેશે. એ વ્યાખ્યાનનો એક ભાગ સન ૧૯૨૫મા પ્રસિદ્ધ થયો હતો, અને અધુરો રહેલો બીજો ભાગ આ વર્ષે બહાર પડ્યો હતો. ગુજરાતી ભાષા માહિત્યને લગતા પુસ્તકોમાં એ એક મહાન અને ઉત્તમ પુસ્તક છે એમ કહેવામાં અમે અતિશયોક્તિ કરતા નથી. એમના ભાષાશાસ્ત્ર વિષેના વિચારો વિશે અમે કાર્ધ અભિપ્રાય આપી શકીએ એમ નથી પણ એમણે ફક્ત વ્યાખ્યાનમાં ગુજરાતી માહિત્યનું ઐતિહાસિક દિગ્દર્શન વિદ્વાતોલ્લેખ કર્યું છે; તે મનનીય માનુષ્ય પડશે; પણ એમના કુટલાક અભિપ્રાયો વિશે અમને બીજી છે કે તેના અભ્યાસીઓમાં મતભેદ રહેવાનો.

પ્રાકૃત ભાષાના વિકાસ અને ઉત્ક્રાંતિ વિશે ડૉ. સર ગમકૃષ્ણના વિ'સન કાર્ધયોલોગકલ્પ વ્યાખ્યાનો જેમ મર્વાભાન્ય અને અભ્યાસ યોગ્ય નિવડ્યા છે તેમ શ્રીયુત નરસિંહગવના ગુજરાતી ભાષા ને સાહિત્ય વિષેના વ્યાખ્યાનો—બે પુસ્તકોમાં—એ વિષયના અભ્યાસીને અવશ્ય માર્ગદર્શક અને મદદગાર થઈ પડશે, તે મળકમાં એક ન્દાની પણ નોંધવા જેવી બીજા એ છે કે શ્રીયુત નરસિંહગવે મદદુ વ્યાખ્યાનોનું પુસ્તક એમના ગ્રંથ ડૉ. મર રામકૃષ્ણ ભાગ્યકરને અર્પણ કર્યું છે. એ ગ્રંથલેખા પાછળ રહેલો શિષ્યનો પૂજ્ય ભાવ ખામ આદરણીય છે. એવા કૃતજ્ઞ શિષ્યને કોણ ન પ્રશંસે ?

સન ૧૯૩૩માં પ્રસિદ્ધ થયેલ એમનું બીજું પુસ્તક 'વિવર્ત' લીલા' એ નવીન કૃતિ નથી; પણ 'વમન'ના અગાઉ "જ્ઞાનબાજ"ની મંજાથી એમણે ૧૯ લેખો લખ્યા હતા તે પુસ્તકાકારે એમાં સંકલિત કર્યા છે.

એ લેખો પ્રકટ થવા માડયા ત્યારથી તેની નિરૂપણ શૈલીની નવીનતા અને એની વિચારસરણીની વિવિધતા અને સચોટતાને લઈને ઘણાનું ધ્યાન એ લેખો પ્રતિ ખેંચાયું હતું.

✓ એ લેખન શૈલી નિમંધના સ્વરૂપને અનુરૂપ નહોતી, તેમ તે અસં-
બધ છટાઝવાયા વેરાયવા પડેલા એવા વિચાર પુષ્પો પણ નહોતા. એ
વિચારોની પાછળ કાંઈક આત્મિક સંકલના દૃષ્ટિગોચર થાય છે, પણ તે
હેતુ પુરસગની નહિ હેતુરૂઢિત બહાર મોજની ખાતર રૂવાને નિકળી
પડીએ, અને મજન દરમિયાન આસપાસના દરેકો, પ્રાકૃતિક અને સૃષ્ટિ-
સૌન્દર્યના અવવાકી વાઈ કાંઈ વિચારો સ્ફુરી આવે અને એ વિચારોમાંથી
ખીઠા નિયામો ઉતરી પડીએ, તેમાં સળગતા ન જણાય, છતાં છેવટે
વાઈ પ્રકાશના વિચાર કે જ્ઞાનના સત્ત્વથી સંજ્ઞાયવા તે માલુમ પડે છે,
લેખક, કલમ માથે રમતા ન હોય એમ-એમ કવિવર ટાગોરે કલમ સાથે
રમત રમતા અતરના ભાવોને વ્યક્ત કરતા મુદર ચિત્રો ઉપજાવ્યા—એકાદ
વિચાર સ્ફુરી આવતા અન્ય વિષયોમાંથી તેને અનુરૂપ અને પોષક વિચારોની
પ્રલય થણી ઢરી આ લેખો ઉપજાવ્યા છે. અને તે વિચારોત્તેજ
તેમ સુરેખ માનુષ પડે છે ઉપર કહ્યું તેમ એ વિચાર શૈલી રસળતી
(lambing) પણ વૈવિધ્યવાળી, ચિતન ભરી પણ ઘડિન નહિ, અને
તે વાચકને જરૂર આકર્ષશે. તેનો ખ્યાલ આવવા નમુનારૂપે એમાંથી
એક ફરો ઉતારીશું —

“પણ અભિનયની મહા શક્તિ કળતા પણ વિશેષ, સત્ત્વળ, સહન-
ગ્રણ, મૂકશક્તિ મળીતની નિર્વિવાદ મીઠાગત્રે અથયુક્ત વાણીમાં પૂગ-
યણ સંગીત નહિ, પ્રયોજિત મળીત નહિ, પણ અભિનય મંગીત, નાદના
વિવક્ષણ સ્વરૂપ વડે જ મમર્થ અમર ઢરે છે, તે શક્તિનો અર્થયુક્ત
વાણી જોડે સંબંધ કરો નથી, અર્થનિયુક્ત નાદ તે જ હેની સામગ્રી
છે. માટે જ એ નિજિષ્ટ અર્થમાં જ, હું એ શક્તિને મૂકશક્તિ અર્થે કહું
છું. (ભાષામાં શબ્દશક્તિ જોડે આમ રમત રમવી એ દોષ ગણાય તો
ઉપાય નથી, માનન વાણીનું અસામર્થ્ય મ્હને આમ પ્રવૃત્ત કરે છે.)

મ્હને મંગીતની આ અવૌકિક શક્તિ ઉપર બહુ અદ્ધા છે. મલિન
સમારના રાગદ્રેષ, હર્ષશોક,

કનરો કપરો જનમડળના,
વળી દુહા વિમળ અમગનતા,
અર્ધિ પાર્થિવ છનનને વળગ્યા,
સુ દુ ખદ જે ન ગહે અગા,

તેનો અતિ કર્કશ નાદ વિનુક્ત કરનાવું આમર્થ્ય એ સગીતશક્તિમા
છે ગાયી છે તે હું જાણતો નથી, જાણનાને ધરિશ્વરો નથી, એ સગીત
આ લોકમા ઉત્પન્ન થાય છે છતાં પરજીવનના દીપ્તિભર્યા દર્શન કરનારને
સમર્થ છે, તેથી લાગે છે કે હેતુ મ્થૂન શરીર ભૌતિક છે, પણ સૂક્ષ્મ
શરીર ગ્રાહ્ય દિવ્ય પદાર્થનું જ અનેકુ હોય આ માનવજીવનમા અમગન
અસોને લુપ્ત કરવાની મગીતની ગમ્તિ એક મામાન્ય અગ્રેષ્ઠ બાનગીતની
ધુનપમ્તિમા મરમ રીતે સ્વચાર્ધ છે

Singing sweetens every life and has no
thought of wrong

“ મહુ જનના છનનને મધુર બનાવે મનોર મગીત,
જે મા લન નવ નમતો અપમાનિચ્છા મર્ધ પણ રીત્ય ’

ટેનિમને પણ આ મગીતશમ્તિને પોતાની તરફથી પ્રમાણ આપ્યું છે
The woods were filled so full with song,
There seemed no room for sense of wrong
("The Two Voices")

“ વનમા મગીત બધે હેતુ ભગિયુ મ્થૂનું ભરપૂર,
અપ ભલાનને ત્હા મ્યાન ન દીમે કદિ જ તનપૂર ”

આથી પણ નિશ્ચે સામર્થ્ય મગીતનું બીજી દિશામા પ્રવર્તે છે
‘રેનેદીઓના સહજનન’ નિગેના વેખમા માનવ પ્રાણીની પરસ્પર નિયુક્ત
દશા નિગે ચર્ચા થયેલી વાચી જોઈ, હેમા એક અપના આમ છે -
પ્રત્યે માનવ-ચકિતનું હૃદય અમુક મર્થોદાની પાઠ આત્મનિયન્ત્રિત ગદી
એક અપ્રાપ્ય દીપરૂપ રહે છે, હૃદય હૃદયની આસપાસ અગમ્યતાનો માગ
વૌટાઈ વગેરો હોય છે, અને એક દીપમાથી બીજા દીપમા હૃદયધ્વનિ
સામુદ્રધુની ઉપર ચર્ધને પેલી પાર પ્હોચતા પ્હોચતામા જાખા થઈ જાય
છે, બદનાઈ જાય છે, અને માત્ર પરસ્પર ગેરમમઝ ઉત્પન્ન થાય છે, કાઈ
નહિ તો પરસ્પર એકતાનના તો સઘાતી નથી જ હાવા હૃદયદીપોને જોડ-

નાર સેતુનું સ્થાન આ અલિપ્ત મગીત લેઈ સકે છે. પરસ્પર હૃદયબોધ થવામા અંતરાયરૂપ અનેક સાગરતરંગો એ સુદૃઢ તત્ત્વથી બંધાયેલા સેતુને ભંગ નથી કરી સકતા. સંગીતનો દીવ્ય ધ્વનિ પ્રગટ થયો, હેના સ્વરોની અદ્ભુત કમાનો રચાઈ, એટલે આપોઆપ હૃદય હૃદય વચ્ચે સંયોગ થઈ જાય છે, જે અન્ય સાધનથી થતો નથી. પણ આ અદ્ભુત, પરિણામ બંને પક્ષના હૃદયની તત્પરતા ઉપર આધાર તો રાખે જ છે; તેમજ સંગીતની અસીદ્ધિકતા ઉપર પણ આધાર છે.

હાલ આપણા દેશમા રાષ્ટ્રિય પ્રગ્નોને સંબંધે આપણા સ્વદેશબંધુઓમા જે અસાધ્ય હૃદયબેદ થયો છે તે બેદ સાધવાને, હૃદયક્ષીપેને જોડનારો સેતુ બાધનારું કોઈ અસીદ્ધિક સંગીત પ્રગટ નહિ થાય ? હાલના સમયના વિશ્વવ્યાપિ મહાવિપ્રહમા માનવ પ્રજાઓમા પ્રચંડ વિચ્છેદ થયો છે, તે મટાડવાને દિવ્ય સંગીતની ધોપણા સ્વર્ગનાં ઊંચાં દ્વારોમાથી પ્રગટ નહિ થાય ?—મૃદને ધણીવાર કાઠક ઘેલી ઉર્મિ થઈ આવે છે કે હું આકાશમા ચઢું ને હેવી અસીદ્ધિક સંગીતધોપણા કરી સકું કે સર્વ માનવજાતિ એકાએક શાન્ત, સ્તબ્ધ થઈ જાય, શસ્ત્રો પડી જાય, અન્યોન્ય ઐક્ય થઈ જાય :

“ સુણી જે વશવર્તિ બની દરતા

હરણાંસમ અબ્ધિતરંગ બધા. ” હવું પરિણામ આવે. x

ધણા વર્ષો પૂર્વે સ્વર્ગસ્થ દયારામ ગિરુમલ અમદાવાદ સેસન્સકોર્ટના જડજ હતા ત્યારે તેઓ અમદાવાદ સ્ટુડન્ટ બ્રધરહુડના પાંચ સભ્યોને દર રવિવારે કવિ ટેનિશનનું જાણીતું “ ઇન મેમોરિયમ ” કાવ્ય શીખવતા. આખા કલાકમાં એક કે બે કડીઓ પૂરી વંચાતી નહિ પણ તે પર એમાથી એક કેન્દ્રિત (Central વિચારને લઈ, તેના જુદા જુદા શબ્દો, શબ્દ સમૂહો ઉપમા ઉપર પોતાના બહોળા વાચનમાથી બધબેરતા ઉદાહરણો આપી એટલી સ્પષ્ટતાથી વિવેચન કરતા કે તેનું તારત્મ્ય ઝટ સમજાતું, અને તે વિવરણ આનંદદાયક તેમ વિચારચક્રિતને વિકસાવનારું થઈ પડતું. જેઓએ એમનું Leaves from the diary of a Hindu devotee નામનું પુસ્તક વાંચ્યું હશે તેમને એ પ્રવચન સૈલીનો કાષ્ઠક ખ્યાલ આવશે. લન્ડનના સનડે ટાઇમ્સમા ઈ. વી. ટ્યુકરનનું પ્રતિ અંકમાં (The wanderer's note

book) એ મથાળા દે જ એક જાનમ ઉપરોક્ત લેખન શૈલીનું, એકાદા વિચારપર નખાણુ આવે છે તે લખાણુ પણ મનોગુ લોકપ્રિય નીવડયું છે, જે કે શ્રીયુત નગસિંહગરના લખાણુમા તત્તવચિંતન, કળા, અને સાહિત્યનું વિવેચન મુખ્યત્વે હોય છે

આ પ્રકારની લેખનશૈલી શ્રીયુત નગસિંહગરે નરીન દાખન કરેની છે, એમની વિદ્વતા, બહુ શ્રુતતા, ગમિકતા અને ધર્મચિંતન સુવિદિત છે, અને તેનો પરિચય આપણને આ ‘વિર્ત્તલીના’ નામક લેખ સમ્રદમાં થાય છે તે પુસ્તકના નામનું અર્થર્થન એમણે પ્રથમ લેખમાં વિદ્વતાપૂર્વક કર્યું છે પણ એ શબ્દની માથે વેદાન્તની પરિભાષાના મન્દાગ જમ્યત થાય છે, અને તેથી તે નામ કાષ્ઠિક ખટકે છે પણ આપણને નામ સાથે નિમ્મત નથી એમની વસ્તુ મહત્વની છે, અને તે પ્રતિ સાચાનું લક્ષ દોરી તેના રસપ્રવાહમાં અવગાહન કરવા નિમંત્રીય

હી બા કેળવનાવભાષ તરફથી પણ આ વર્ષમાં એમના વિશિષ્ટ અભ્યાસના ફળરૂપ એ પુસ્તકો પ્રાપ્ત થયાના છે (૧) પદ્યરચનાની ઐતિહાસિક આનોચના, અને (૨) પ્રેમાનંદના બાગ મામ એમાનું પહેલું પુસ્તક મુબાર્ક યુનિવર્સિટીના નિમત્રણથી આપેના વચનજી માધવજી વ્યાખ્યાનોનો સમ્રદ છે અને બીજું પ્રેમાનંદ બાગ મામ રચેના તેનું તેર પ્રતો પઠથી મગોધન કરી કવિની શુદ્ધ ટેલ્ટ આપનાનો એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે

પદ્યરચનાની ઐતિહાસિક આનોચના એ ચર્ચા આપણા સાહિત્યમાં નરીન ને પ્રથમ છે, અને તેની શરૂઆત એમણે સન ૧૯૦૭ માં બીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ‘પદ્યરચનાના પ્રકાર’ એ વિષય પર નિગદ્ય વખી મોખ્ખી કરી હતી

જદના ગદ્યાલુમાં કમે કમે યમ વિમસ અને કેગ્દાર થતો રહ્યો એ જ્ઞાન સાહિત્યના અભ્યાસીને જે તે કવિનો અભ્યાસ કરવામાં, તેનું ધ્યાન નક્કી કરવામાં, તેનો કાગ નિર્ણય કરવામાં કેટલીક વાર ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેમ કવિની ચમ્પિના વિાસની પરીમા કરવાનું પણ એથી મુગમ થાય છે

અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતામાં નના જદોની રચના અને પ્રચાર મેણે ગણે કર્યા એ વિાચને શ્રીયુત ગમનાગયણુ પાડે એમના મન વર્ષે પ્રસિદ્ધ થયા (સન ૧૯૩૩) ‘આપણી અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતા’ નામક પુસ્તકમાં ગાંધીય રીતે અવલોક્યો છે આપણા જુના કવિઓએ વૃત્તમાં-જદમાં વખેની કવિતા બહુ ઘોડી મળી આવેલી છે, અને પ્રાચીન

સાહિત્યના ઇતિહાસમા કેટલીક ત્રુટીઓ છે તેમજ માહિતીનો અભાવ છે, તેનો નિર્ણય કરવામા આ હંદરચનાની કસોટી સાહિત્યના અભ્યાસીને ખાસ મદદગાર નિવડે છે.

પ્રત્યુત વ્યાખ્યાનોમા દી. બા. કેશવલાલભાઈ હંદરચનાના વિષયને છેક ઋગ્વેદના કાળથી શરૂ કરી, અપભ્રંસ યુગ સુધી આવી પહોંચીને અટકે છે. જો તેઓ એમા ગુજરાતી હંદ ચનાના પ્રકારને ઉમેરી શક્યા હોત તો ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસીને તે ભાગ બહુ કિંમતી થઈ પડત; એ વિષયપર એમાથી ઘણું ઘણું નવું જાણવાનું મળત. આ હંદરચનાના બંધારણની કસોટી કવિની ટેકટ નક્કી કરવામા કેવી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે છે, એનું દર્શાવ્યેમના એક વ્યાખ્યાનમાથી આપીશુ:

“પદરચનાની ચર્ચાને અહીં જે મહત્ત્વ આપ્યું છે તેના કારણ એ છે, કે આપણુ જૂનાં સાહિત્ય લગભગ બધુંએ પઢ્યમા છે. એનો સાક્ષાત્કાર કરવામા પદરચના ઉપર પરકમાવાસીએ અવિચલ દૃષ્ટિ રાખવાની જરૂર છે. ગદ્યના સંશોધનનું કાર્ય સરળ છે. અનેક ઉપસૃખ્ધ પાઠમાંથી કયો સારો છે, એટલું તેમા જોવાનું હોય છે. પદ્યના સંશોધનમાં સ્પીકૃત પાઠ પદ્યબંધમા બેસતો આવે છે કે નહિ, તે પણ વિચારવાનું રહે છે. પ્રેમાનંદના નજાખ્યાનમા ‘મહિષા પ્રથમે ત્રાસે’ જેવું બન્યું છે. એ આખ્યાનના પહેલા કડવાની એથી કહીમા “પશુપતાકાસ્ત્ર પશુપતિએ આપ્યું” એવો મુદ્રિત પાઠ છે. તેમા એ પ્રકારની અશુદ્ધિ જોવામાં આવે છે. એક તો એ કે પશુપતાકાસ્ત્ર એ નામનું કોઈ અસ્ત્ર છે નહિ. બીજી એ કે મુદ્રિત પાઠથી પઢવું માપ સચવાતું નથી. પદ્યાત્મક કૃતિમાં રચના માપસર હોવી આવશ્યક છે. ઉપયુક્ત દેશી અહીં છ માત્રા જોટલા માપના શબ્દનો પ્રયોગ માગી લે છે. એની ગરજ પશુપત જોલ પૂરેપૂરી રીતે સાર છે, પશુપતિના અસ્ત્રનું નામ પાશુપત છે. અર્થાત્ એ જોલ વાપરવો અહિં ઉચિત છે. મહાભારતના પાનાં ઉઘલાવું છું તો કૈરાતપર્વમા પશુપત અસ્ત્રનોજ ઉલ્લેખ કરેલો જોઈ છું. તેથી કહું છું કે ઉપસૃખ્ધ પાઠ ગમે તે હોય, પણ ત્રાલ પાઠ તો નિઃસંશય ‘પશુપત’ જ છે. પ્રેમાનંદ જેવો સંસ્કૃતમાં દેશીકુશળ આખ્યાનકાર ‘પશુપતાકાસ્ત્ર’ પદ અહિં વાપરે એ બને નહિ. ઉક્તા ઉદાહરણમા એક જ શબ્દ ભ્રષ્ટ છે. કોઈ કોઈ વખત તો ભ્રષ્ટતા પદ્યબંધની રજે રગમા બાપી ગયેલી જોવામા આવે છે.”x

પ્રાચીન કા યોનુ મરોધન કરામા દી બા કેશવનાનભાઈએ બંગાળી ખ્યાનિ પ્રાપ્ત કરેલી છે મૂળ કાવ્યની ટેકા નહીં કરામા તેઓ છૂટ લે છે, પણ તેમા મુખ્યત્વે ઉપનિષદ પ્રતોમાના પાત્રો ઉપયોગ કરે છે, અને ૧૮૩૦ જણાયે અનુમાન કરી મૂળ પ્રતમા યોગ્ય સંદોના ઉમેરા કરેલાં છે કેટલાંકને એ પ્રથા પમદ પડતી નથી, પણ કશનનાનભાઈની દલીલના મમર્થનમા એટલું જણાવવું જોઈએ કે જોથી મૂળ ટેકા શુભાચ્ય અને શુદ્ધ બને છે એ પાત્રની પમદગીમા અને નિર્ણય કરવામા તેઓ એટલી બધી મજાજી, ખત, ધૈર્ય, દીર્ઘ ઉલોગ, અને ત્રીશુનટ વાપરે છે કે તેનો ખ્યાન આનવા એમણે તાજેતરમા બહાર પાડેલું પ્રેમાનંદકૃત બાર માસનું કાવ્ય જોઈ જવા મૂલવીશુ અને તે પરત્વે એમના જ વિચારો એ કાવ્યમા પ્રસ્તાવનામાથી ઉતારના બવમેરુ થઈ પડશે

“હાથપ્રતોની પંપગગન વાયના વિશે એટલું જ કહેવું બસ છે કે એકેએ પ્રતના પાક બ્રહ્મ છે, પદ ઉડી ગયા છે પકિતઓ ગદી ગઈ છે, મવાદને અર્થને અને પ્રાસને હાનિ પહોચી છે, અને કર્તાના નામ પણ અરુમવગ ગોડવાયા છે શિરાદીની હાથ પ્રતમા પ્રાપ્તિ બોલીને પામ બેરો છ અને વડનગની પ્રતમા ભૂ પ્રેમાનંદના સમય પૂર્વેના જૈન રામાની બોલી એકાએક વાયનાનું ધ્યાન બેચે છે કંઈથી પત્ર ચાગ લા પ્રિય કાવ્યની બુવા એક દગા થાય છે એના ઉતાગના પુરશે નહિવાના નર્ગના નથી હોના પ્રાકૃત મનુષ્યો શ્રમે ચડે અને હાથે ઉતરે એવું લમે છે પ્રેમાનંદના મમથમા આમનગની પ્રેમશીત્ર ધોણુ ઉતર જતું હતું આ કાગ્જથી નહિનાના હાથે તજારની મૃતભાપા માહિત્યની હાથપ્રતો ના આમીનરેની નીરડે એ પ્રાભારિ છે આના આગ મનગમા ઉતાગના મતા રચના તરફ લક્ષ નિર્દેશ દોરૂં થો છે ‘મ

નર્ગ આખરે નાનાનના તહેવારોમા વડોલગ મત્તની રાજધાની નડો દગમા ભિગત મદારાગ સગ મચાજીવના આશ્રય હેઠળ સાનમી પૌરોત્ય કોન્ફરન્સ મુપ્રસિદ્ધ પુગતરિન શ્રીયુત મલીપ્રમા જથમનાનના પ્રમુખપર અને આપણા મગ્જી નિ પ્રાપીના પુનિધ ધામ લાગીમા દામગ માહેમ પ્રદનાદમિકની ઉદાર સહાયતાથી અગીયગુ ગુજરાતી સાહિત્ય સમેનન આપણા એક પ્રતિષ્ઠિત માક્ષર દી બા કૃષ્ણનાન ગવેરીના નેતૃત્વ નીચે, મન્યા હના બને પ્રવૃત્તિઓના આશય મમાન છે, કમ્પ તેમના મર્થપ્રદેશની

મર્યાદામાં તફાવત પડે છે. પ્રેક પ્રાતીન ભાષા, સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિના પુનરુદ્ધાર અને અભિવૃદ્ધિ અર્થે પ્રયામ આદરી રહી છે, ત્યારે ત્યારે બીજીનું ધ્યેય અખિન ભાગતદર્શન પગલે છે, અને અત્યાગ સુધીની નિર્ણયશીલ જોતા તેનું ભાગજીય યશસ્વી જણાયું છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની યથાપના એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રથમ હતી પણ તેની પ્રગતિ આપણે ઇતિહાસ એટલી તરતિત અને કાર્યસાધક નિવડી નથી.

સાહિત્ય સંમેલનની મેડકના દિવસો થોડા બાપાપાછા રખાયા હોત તો ગુજરાતમાંથી બહુ સારી સંખ્યામાં સાહિત્ય રસિકો કાર્કિયાનાડના એ તીર્થધામના દર્શને જાત.

એ બંને સંમેલનોના પ્રમુખોના વ્યાખ્યાનમાં એજ પ્રધાન સૂત્ર સંભળાયો હતો અને તે એક વ્યાપણ દેશનો વા પ્રાતનો, પ્રમાણભૂત અને સવિસ્તર ઇતિહાસ આપવાનું કાર્ય તાત્કાલે હાથ ધરવું જોઈએ છે.

શ્રી જયમવાયે 'ભારતીય વંશનો ઇતિહાસ' પુન પ્રકાશમાં આવ્યો છે. એ સાર ગમકૃષ્ણના અનસાન પછી હિન્દના ઇતિહાસ વિશે જોમના લેખો જિજ્ઞાસાપૂર્વક વાચતા હોય અને જોમના અભિપ્રાયનું વર્ણન પડતું હોય તો તે શ્રીયુત જયસવાન છે. ઇટલાક વર્ષો પછી હિન્દુ રાજનીતિ (Hindu Polity) વિશે એક કિંમતી પુસ્તક એમણે લખ્યું હતું તે હિન્દના પ્રાચીન ગત્યવિવિધ અને રાજવંશગણ ઉપર અપૂર્વ પ્રકાર પાડે છે. હિન્દના પૂર્વે પ્રગમતાનું ગત્ય જેવું માર્ગ નહોતું એમ ઘણા વિદેશી વિદ્વાનો ભાગપૂર્વક જણાવતા પણ શ્રીયુત જયમવાયે પ્રાચીન સાહિત્ય અથવા અને તાત્કાલિકાથી ઉનાગ અને દાખનાઓ બાપીને એ ભમતું નિરસન કર્યું છે.

એમના એ ત્રીજો ગુજરાતી તંત્રીઓ મન ૧૮૩૩ માં રોમાઈઝીંગ બુક્ કિંગને બંધાવ પાડેલો છે અને તે તંત્રીઓ ભારતનું કાગળ પ્રવિણ થયના, મુગાર્ક ગોગિએન્સ દાનમતેલન ડિપાર્ટમેન્ટ માં નિમ્ણાન માં સંપન્નાન વાનભાષાએ નેરો છે આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિમાં ગમ લેના માટે આ પુસ્તક વાચના જેવું છે.

દી બા કૃત ગનાનભાષાએ પણ એમના વ્યાખ્યાનમાં આપણી જોતિ દામિત સાધનસાગમીની સમાવેશના કરી, એ વિસ્થને થોડા ન્યાય આપી શકે એના પ્રકારે જાણીતા નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, પછી શ્રી જયમવાયની પેડે ઇતિહાસ આપેજતી માર્ક થોડાના તુલન ઉપાડી

લેવાને બદલે ગુજરાતના કોઈ ઓગાથ જેવા વિદ્વાન પાકશે એવી આશા પ્રદર્શિત કરી તે કાર્ય ભાવિપગ છોડ્યું હતું; એ અમને યોગ્ય લાગ્યું નથી.

પ્રસ્તુત વર્ષના મિશ્રિત એહેમદી વો. ૨ એ નામના કારમી ઇતિહાસ ગ્રંથનો દી. બા કૃષ્ણનાથ ઝવેરીએ કરેલો તર્જુમો ગુ. ૫ સોસાઇટી તંદરૂપી પ્રમિદ્ધ થવા માડ્યો છે.

મન ૧૭૫૭ થી ૧૮૫૭ સુધીનો આપણા પ્રાન્તનો ઇતિહાસ માત્ર અવકાશમાં છે. એ આખું સૈકું ગ્રંથાધુનિ અને હુટકાટભર્યું હતું એ મમયનો કોઈ સળે ઇતિહાસ પણ ઉપવચ્છ નથી એ વિષે ઉપરોક્ત મિશ્રિત એહેમદીમાંથી સારી માહિતી મળી આવે છે, એ કાળે મરાઠી સત્તાનું પ્રાબલ્ય વિશેષ હતું, અને એ ચેષ્ઠા સગકાગુ દક્ષિણ બરોડા તથા સાર્ધ તેમાંથી મહત્વનો રેકર્ડ પુસ્તકાકારે પ્રકટ થવા માડ્યો છે, અને તેના આગસુધીના રા. સા. ગોવિંદ સખારામ સરદેસાઈના તત્રીપદ હેઠળ ૪૧ પુસ્તકો બહાર પડ્યા છે. તદુપરાંત ઇંગ્રેજી માધનો વિપુલ અને વ્યવસ્થિત મળી આવે છે; માત્ર જરૂર છે, તેનો અભ્યાસ થવાની અને તેનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરવાની; શ્રી ફોર્બસ સખાના કાર્યકર્તાઓ ઇચ્છે, તો એ કાર્ય મહેલાઈથી ઉપાડી લઈ શકે એમ છે. અને તે ગમતા “ગુજરાતનું પાટનગર” ના લેખક શ્રીયુત ગ્લમથિરાવની મેઘા મદદગાર થઈ પડે.

દી. બા કૃષ્ણનાથભાઈએ મન ૫૦ લીધું હોત તો ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસનો એક વિભાગ, હિન્દુરાજ્યનો ઇતિહાસ, ચારકાનગથી તે વાધેના-વરના અને સુધીનો ગ બા ગૌરીશંકર ઓગાની સહાયતા મેળવી અથવા તેમના મામાન્ય તત્રીપદ દેશ્ન, લખાવવાની યોગ્યતા રજુ કરી શકત.

ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસનું એ એક ઉદ્ગમન પ્રવરણ છે, અને તે માટે માધનમામત્રી પુત્તી તેમ મમકાલીન સુખાએ મળી આવે છે, અને વધાનમાં તે સુમના દતિદામના આગ અભ્યાસીઓ પણ મળી શકે એમ છે.

ગ બા ગૌરીશંકરે એ સુમના માધનોનું મારી રીતે અધ્યયન કરેલું છે, એટલુંજ નહિ પણ કુમારપાળના સમય સુધીનો ઇતિહાસ-રેખાતંક પણ વિધમનીય-ગમી ચૂકેલા છે, અને દક્ષિણના આતુક્યનો ઇતિહાસ એમણે ઘણા વરો પૂર્વે ગ્યેનો ઇતિહાસગ્નિકોને સુપરિચિત છે.

* It is not too much to say that no future history of India can be correct or complete unless it utilised these Marathi documents, which the Bombay Government have now made accessible to the students"—Times of India, 10th Sep 1934.

એ આખી જવાબદારી ઉપાડી લેવાની અશક્તિ અવસ્થાને લઇને તેઓ કદાચ દર્શાવે પણ એમના તરફથી પૂરી સહાયના-માર્ગદર્શક તેમ વ્યવહારોપયોગી-જરૂર સાપડે તેઓ એક ગુજરાતી જ છે, અને નડિયાદ સાહિત્ય પરિષદના ઇતિહાસ વિભાગનું અધ્યક્ષ ગ્રંથાન સ્વીકારી તેને દીપાન્તુ હતુ એટલે એમની પાસે થોડી વાળી મદદની આપણે આશા રાખી શકીએ.

એવા મમર્થ વિદ્વાન ણીગત મુનિશી જિનવિજયજી છે. એમણે “પ્રગથ ચિંતામણિ” નું અપાદન કાર્ય નવેસર હાથ ધરેલું છે અને તેનું પહેલું પુસ્તક આપણને પ્રસ્તુત વર્ષમાં મળી ગયું છે. એમાં દર્શાવેલી એમની મિત્રતા યોજના વક્ષમાં લેતા તે સર્વ ભાગો પ્રમિદ થયે ગુજરાતના ઇતિહાસ પર બહુ સારો પ્રકાશ પડશે, અને જેમણે એમના વખતજી માધવજી હરે વ્યાખ્યાનો મન ૧૯૩૩ માં મુબાર્ક યુનિવર્સિટી તરફથી આપેલા સાબળ્યા હશે તેઓ કહી શકશે કે મોઢકી અને વાઘેલા રાજ્ય વિષે તેમનું વાચન અને જ્ઞાન બહોળું છે.

એમની મહાવતામાં શ્રીયુત દુર્ગોશ કર દેશવરાગ ચાચી જેવા વિદ્વાનની મદદ મેળવવામાં મુશ્કેલી નડે નહિ.

એ વિદ્વાને મન ૧૯૩૩ માં શ્રી ફોર્મસ સભાને પ્રગથ ચિંતામણિ અને અનુર્થિનિ પ્રગથ એ બે મંદુત પુસ્તક નવેસર અપાદન કરી આપ્યા હતા; અને તે યુગના ઇતિહાસમાં તેઓ કટલા હંમ ઉતરેલા છે, તેનો ખ્યાલ એમનું “ગુજરાતના મધ્યકાલીન હિન્દુ-સમુદાય યુગના ઇતિહાસમાં પ્રવચાતમક માધનો” એ વ્યાખ્યાન વાંચેથી આવશે.

ઇતિહાસ ગ્રંથો અને ઐતિહાસિક માધનો અભ્યાસીઓને ઉપયમ્ન થાય એ હંતુથી તેના પુનઃ પ્રકાશન કાર્યનું શ્રી કોર્મસ સભાએ ગર્વ કૈયું છે; પણ તે આમને નતોરકાગ્ક જાગ્રાસુ નથી મુનિશી જિનવિજયજી અપાદિત પ્રગથ ચિંતામણિ અને ગાંધી દુર્ગોશકગાર્ક અપાદિત પ્રગથ ચિંતામણિ તેમ Tawney દોની અનુવાદિત અંગ્રેજી ભાષાનર મટીક, એ પુસ્તકાની મગ્ગામગ્ગી કરે તે દરેકનું મૂલ્ય તરત મગમને.

એથી વધારે અમંતોળ “ગુજરાતી ઐતિહાસિક લેખ મેમ્ડ” ભા. ૧ એ નેર્મને થયો છે. તે કાર્ય કાર્ક પણ ઉભાદ કે ગ્મ વિના, માવ મત્રવત્-mechanical-થયેલું અમને જાગ્યું છે. તેના મંપાદક શ્રીયુત ગિરિનથકર આચાર્ક એ વિષયના આરદ અભ્યાસી છે, અને એમનું મમમ્ ૭૧૧ એ વિષયના અભ્યાસમાં અને તે જ કાર્યમાં વ્યતીત થયેલું છે.

સ્વર્ગીય ભાઈ ગુણુત્તરમે એ કાર્ય આગ્રહેલુ ત્યારે એમના દિવની મુગદ ગુજરાતના ઇતિહાસના સાધનો-શિનાયેઓ અને તામ્રપત્રોનો એકત્ર મગ્ગ કરી ઇતિહાસના અભ્યાસીઓને તે સુવલ્લ કરી તેનો પદ્ધતિમર અભ્યાસ થાય, એવી વ્યવસ્થા કરવાની હતી, અને એ સમગ્રમા માત્ર ગુજરાતમા મળી આવતા જ નહિ પણ ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતા જે કાંઈ લેખો, ન્યા ત્યાથી મળી આવે તે સર્વ મેળવવાની અને મગ્ગવાની હતી, અને તે ગ્રાંથલુ વાગ્તવિક હતી, એકલા ગુજરાત પ્રાંત પુરતો જે કાંઈ મગ્ગ થાય તે અમૂર્ણ જ રહે અને તે ઇચ્છવાયોગ્ય પણ નથી

પ્રગ્તુન લેખ મગ્ગમા સ્વર્ગીય ગુણુત્તરમે કરેલુ કામ કેટલુ હતુ અને સપાદકે કરેલુ નવુ કેટલુ છે, તે જાણવાની એમા કાંઈ નોંધ કરેલી નેવામા આવતી નથી એ લેખ મગ્ગ શ્રી ફોર્મસ સભાએ ખરીદી લીધો તેથી ગુણુત્તરનામની સેવાનુ મૂલ્ય ઓછુ થતું નથી

આ લેખોમા વ'નબી રામજોના તામ્રપત્રો મ્હોળી મખ્યામા મગ્ગા યના છે, ઘણાખગાની હકીકત એકમરખી વા નતીઓછી સામાન્ય દોષ છે તેથી એમાનુ એક મહત્ત્વ તામ્રપત્ર પમદ કરી તે વિશે વિગ્તા-નથી નિવેચન ગીપણુ મહિન ઉમેર્યુ દોત તો સામાન્ય વાચકને તે બહુ મહાય- થઈ પડત, એમ અમારે માનવુ છે

શ્રી હિમકનકર, જેઓ અગાઉ ગજગટના વોટસન મ્યુઝિયમમા રહી ગયા હતા એમણે સંસ્કૃત લેખોનુ એક ન્હાનુ પુસ્તક પ્રમિદ કરેલુ છે, તેમા વ'નબી વરાનુ એક જ તામ્રપત્ર લીધેલુ છે, પણ તે એરી સરમ રીતે એકિટ કર્યુ છે કે જેટલી ઉપયોગી માહિતી એ વગ નિચે તે લેખમાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે, તે નિષ્તાગૂર્ણક આપેલી છે, તેની અરખામણીમા આ સમગ્રમાથી તેટલી માહિતી મેળવવા સારુ બહુ શ્રમ લેવો પડે એમ છે એ બને મગ્ગો નેના જ, કાંઈ પણ, તેની વચ્ચેના કામનો તફાવત પાગળી શકશે

આ પુગ્તમાથી દોષ બતાવના એ અમારો આશય નથી, પણ શ્રી ફોર્મસ સભા એ પાછળ વધુ ખર્ચ ન કરતા તે નાણાનો વ્યય ઉપર સૂચ્યુ તેમ પ્રાચીન ગુજરાતના હિંદુરાજ્યનો અયવા તો બ્રિટિશ સત્તાની સ્થાપનાના આગતા મેકાનો ઇતિહાસ લખાવામા કરે એ મુદ્દાપર ભાર મૂકવાનો છે સ્વર્ગીય ફોર્મસે ગુજરાતનો ઇતિહાસ લખવાનો સૌથી પ્રથમ પ્રયાસ કર્યો હતો, અને એમના અરણુમા સ્થપાયવી શ્રી ફોર્મસ સભા એ કાર્ય કરી ઉપાડી

લે અને આપણને ગુજરાતનો ઇતિહાસ નવેસર લખારીને આપે તે જેમ સમયાનુસાર, ઉચિત તેમ જ મગ્યાની પ્રતિષ્ઠા વધારનાર યર્થ પડશે

પ્રાચીન ઇતિહાસનું સરોધન કાર્ય કેવી રીતે થવું જોઈએ તેનો ઉપદેશ નમુનો શ્રીયુત માનશ કર મહેતાનો 'મેવાડના ગુહિનો' એ પ્રમુખ પૂરો પાડે છે એક નમય એવો હતો કે નાગરોની લાગણી દુષ્કાય એ કાળે અને સાલણુ છે કે નજરમાં સાહિત્ય પગિપદ માટે પ્રો દેવદત્ત ભાગરૂરે, "મેવાડના ગુહિનો અને નાગરો" એ નામનો લેખ લખી મોકલ્યો હતો એ મુદત બહાર ઠગવી સ્વીકાર્યો નહતો સમયની બલિહારી છે કે એજ હમીકતનું એક નાગર વિદ્વાને અન્ય સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાગે ગ બા ઓઝાનું અને રા બ ચિંતામણુ મિનાયક વૈજની દલીલોનું સપ્રમાણુ નિગસન કરી મેવાડના ગુહિનોનો મૂળ પુરુષ નાગર હતો એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે ગુર્જર પ્રતિહાર વંશનો મૂળ પુરુષ પણ જ્ઞાલણુ હતો, એમ ઐતિહાસિક લેખો પગથી નાણી સકાય છે, અને હમણા જ ડો દેવદત્તે ઇન્ડિયન એન્જીનીયરીંગ એક લખ લખતા નાગરો ને કાયમ્યનું સામ્ય બતાવ્યું છે

કેટલાંને આ અભિપ્રાય નહિ રહે, એમ જતા ઐતિહાસિક સાત્ય ખાતર લેખકે એ ચર્ચા બહુ નિવેકથી અને પ્રતિપર્ધી પ્રતિ યુગ માનથી કરેલી છે, અને ઐતિહાસિક અન્વેષણમાં એ રીતિ જ અમને અનુકૂળ હોય લાગે છે

ઐતિહાસિક નિગતો એકત્ર કરવામાં અને મેળવવામાં કેટલા બધા શ્રમ લેવો પડે છે, અને એ માહિતી કયા મ્યા છૂટીડવાથી વિષમગણી પડેલી હોય છે, તેનો કાર્ધવ ખ્યાન એ જ લેખકના "કાદિયાવાડનું વડનગર" એ લેખ પગથી આનમે, એવું બીજું ન્દાનું પુસ્તક "ગોડામા" વિશે શ્રીયુત નેધાપુરિએ લખેલું જોના જેવું છે એ મોડાસાના બતરે મુસનમાની મૈન્ય ગુજરાતપર ધમી આનનું અગમવવા તેની મામી દગ્ગ્રી રી હતી, પર્વે માગવાડમાથી ગુજરાતમાં ઉતરવાનો એ ધોરી માર્ગ હતો ગુજરાત માહિત્ય સમાજે 'ગુજરાતનું પાટનગર' અમદાવાદનું પુસ્તક લખાવેનું છે, અને તેજ લેખકે લખેલું 'ખલત'નું પુસ્તક આનું વર્ષમા (વન ૧૯૩૪) બદાગ પડવા લી વળી છે. એવી રીતે સુગન, ભર્ય, લુનાગઢ, પાટણ, વડોદરા વગેરે ઐતિહાસિક ગ્યજોના ઇતિહાસ લખાવવામાં આવે તો મધ્યકાલીન ગુજરાતના ઇતિહાસનું લેખન કાર્ય મગમ થાય તેમ કટલીક વિશેષ માહિતી પણ મળી આવે

એ વર્ષા “સાહિત્ય” મટુલાઇનુ અગ્રાન અને દુ ખદ મૃત્યુ થયુ એની નોધ લેવી ધો છે એમના “સાહિત્ય” માસિક એકવીમના વર્ષા પ્રવેશ કરતા, આપણા બે સમર્થ વિવેચકો શ્રી વિજયગાય અને પ્રો બનવન્તરાય શામળના અભિનદન તેની યશસ્વી કારકીર્દિ માટે તેઓ મેળવવા શક્તિમાન થયા હતા એ આધુ ગૌ-વર્મ્યુ નહોતુ એ બને વિવેચકોની પ્રકૃતિ તોળી તોળીને અભિપ્રાય દર્શાવનારી છે અને એ કપડી કમોડીમાંથી મટુભાઈ ઉત્તિર્થ થયા એમા એમની સાહિત્યસેવાની મહત્ત્વના હતી

“સાહિત્ય”ના કેટલાક અગ્રો એવી સરમ રીતે એમણે ખિનાવ્યા હતા કે તેને વર્ષને ગુજરાતી વાચક વર્ગમા તે માસિક લોકપ્રિય થઈ પડ્યુ હતુ પ્રથમ તો એ માસિકનુ પુર્વ એક જ ગગનું ચાતુ રહે, એવી ચિવટ એમણે ગખી હતી બારીમે વર્ષના અગ્રના પુઠા એકમગખા આછા ગુનાખી રગના બેનામા આવશે, બીજુ દર માસની પહેલી તારીખે તે નિયમિત રીતે મળતુ હતુ એ આલુ શ્રમસાધ્ય કાર્ય નહોતુ ત્રીજુ, પુસ્તકોનો અવનોકન વિભાગ એ પત્રમાની મમાતોચનાથી આખા વર્ષમા ટટલા અને કેવા પુસ્તકો પ્રમિદ થયા તેની નોધ અત્ય પ્રથમે જણી શકાતી, અને એમા વિશિષ્ટતા એ હતી કે જેવુ પુસ્તક બહાર પડે કે તુગત તેની નોધ તેમા આવતી, અને જે કાઈ અભિપ્રાય, કાષ્ટ પશુ અથ વિના, પોતાને જે લાગે તેમ, અપષ્ટતાથી અને દ્વંદ્વતાપૂર્વક, પણ નિખાનમપણે દર્શાવતો અને તેમા એમનુ વ્યક્તિત્વ નિશ્ચય રીતે ખીની ઉઠતુ, અને એમના તે અભિપ્રાયનુ વજન પડતુ હતુ પાચમુ, પ્રાચીન કાવ્યના સસ્પાર એમના પિતાશ્રી મટાવાળા પાસેથી એમને વારમામા ઉતર્યા હતા, અને પ્રાચીન કા થનું પ્રકાશન એ સાહિત્યનુ એક સ્થાપી અને મહત્વનુ અંગ થઈ પડ્યુ હતુ

મટુભાઈ જતા ગુજરાતી સાહિત્યે એક સાચો સેવાભાવી “સાહિત્યકાર” બોયો કે અને ટટનો સમય સાહિત્ય રસિકોને એમની ઉણપ જરૂર સાનશે

ગુજરાતી પત્રકાગિતમા એવુ બીજુ દુ ખદ મૃત્યુ ‘પિત્તમ’નું હતુ “જામે જામગેદ” દૈનિકના તત્રી તરીકે એમની એના મહત્વની હતી, પણ ગુજરાતી વાચનારી આનમ એમને એક પ્રજાવશાળી નવનિધામર તરીકે પીઠાતતી હતી, એમણે એમના પિતા મગજનાનની સાહિત્યકાર તરીકેની ખ્યાતિને વિશેષ ઉજ્જવળ કરી હતી ગુજરાતી અને ગુજરાતી પાઠસી લેખકો વચ્ચે સાધનારી મોનેરી સાકળ રૂપે તેઓ હતા, તે કારણે તેમની ખોટ આપણને વધુ માનુષ પડશે

સન ૧૮૩૩ ની મૌલિક અને સગ્સ કૃતિઓમા શ્રીયુત મુનશીના પુસ્તકો પ્રથમ ૫૬ લે છે જેના ગદીને એમણે નર્મદ સતાબ્દી ઉત્સવ ઉજવવાનો ઉપક્રમ યોજ્યો હતો તેનો ઉદ્દેશ્ય અમે ઉપર ક્યો છે, અને કવિ નર્મદ વિશે એક ઉત્તમ પુસ્તક આપણને પ્રાપ્ત થનાર છે, એની પણ નોંધ કરેલી છે જેના ફર્ગિયાત નિઃસ દરમિયાન પુષ્કળ સમય અને શાન્તિ, જેનો આનુ વ્યવસાયી જીવનમા અભાવ હતો, તે મળતા, એનો સદુપયોગ શ્રીયુત મુનશીએ સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમા રચ્યાપચ્યા રહીને કર્યો, જેના પરિણામે આપણને નરમૈભક્ત દગિનો, શ્લોક રસદર્શનો, લોપામુદ્રા, રોહમભ્રમ, શિશુ અને મખી વગેરે પુસ્તક મળ્યા છે, અને નિર્નિવાદ તે ઉત્તમ કૃતિઓ છે, એટલુજ નહિ પણ લેખક તેમ ગુજરાતી સાહિત્ય તે સાઠ માન અને મગરૂરી લઈ શકે તેવા અમારો નમ્ર અભિપ્રાય છે

લોકમાન્ય તિનખે માણે જેવા વમણ પડ્યુ ત્યારે એમની તેજસ્વી બુદ્ધિનો ઉપયોગ એમણે "ગીતા રહસ્ય"ની રચનામા કર્યો હતો, અને એ પુસ્તકથી મરાઠી સાહિત્ય મમ્મદ અને ગૌરવવતુ થયુ છે, એ વિશે જે મત નથી સત્યાગ્રહની લડતને લઈને આપણા ધણા સાહિત્ય સેવકોએ જેને વધાવી લીધી હતી, અને એમની એ તપશ્ચર્યાના ફળ તરીકે આપણને કેટલીક ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્ય કૃતિઓ મળેલી છે, અને નર્મદકમા ખીજ મગરાની આશા રહે છે અમે માન્યુ છે કે શ્રીયુત મુનશીનું જે લખાણ પ્રકટ થયુ છે, એથી વધુ હજી એમની નોટબુકમા લખેલું પડ્યુ છે આપણે ઇચ્છીશું કે તે સત્વર પ્રસિદ્ધ થવા પામે

શ્રીયુત મુનશીએ સાહિત્ય મમ્મદની સ્થાપનાના દિવસે જે વ્યાખ્યાનો અગાઉ આપ્યા હતા, તે મધ્યા 'શુદ્ધગત એક આરમ્ભિક બ્રમ્મિ અને આદિત્યનો' પુસ્તકમાં સંવિત કરવામા આવ્યા છે, તે સમ્રદ સાહિત્યના અભ્યાસીને બહુ સોદાકર થઈ પડશે એ લેખોએ, જ્યારે તે પ્રગટ થવા ત્યારે સાહિત્ય જગતમા ખૂબ ખગમળાટ ઉભો કર્યો હતો અને તે વ્યાખ્યાનો વિચારોત્તેજ અને ત્રેરણાત્મક છે, એની પ્રાપ્તિ ના પાડી સકાને નહિ

રોહમભ્રમ એ "કામની રાશી"ની વળતુ પણ વાતોનું પુસ્તક છે હજાર વાચન સાહિત્ય તરીકે તેની કિંમત છે અને તે વાચના ઠીક આનંદ પડે છે, પ્રેમગના પત્ની ધનંતરમ્હેનનું પાન મર્મમ્મ જાગીદગના "ફાઈના" જેવું મધ્ય બન્યું નથી, પણ શ્રી સત્યાગનો એક નમુનો તે ગણી શકે છે જ પગ એમની તેજસ્વી કૃતિ 'વિશુ અને સખી' છે એમા એમના

આત્મવૃત્તાંતનો આભાસ થાય છે. એમાં એમની નિરૂપણ શૈલી બુદ્ધિપ્રસન્ન વચ્ચે લેતી, કાંઈક રસળતી, કાંઈક ગંભીર, ગતિમાન. પણ વેગવંતી, ભૂત-કાળનાં દસ્યો, પુનઃ ઉભા કરતી, એવી તાદૃશ્ય અને અમરકારક, વાચકને તેના વિચાર પ્રવાહમાં, ખેંચે જાય છે; અને જેમ કાંઈ સુહૃદ આપણને વિશ્વાસમાં લઈ એનું અંતર ખોલે અને જે માબજાને આપણું હૃદય સહાનુભૂતિથી દ્રવિ ઉઠે છે, તેમ સખી માટે તત્ત્વસત્તા શિશુના આત્માનો તત્ત્વસાદ અને તેની પ્રાપ્તિ થતાં જે મુખાનંદ અનુભવે છે, તેનું વર્ણન-રસિક વર્ણન-મચોટ વર્ણન વાચકના મન પર સળંગ અસર પેદા કરે છે. જુવો, આ એક નમુનો:

“જેને સરસ્વતીની મુવર્ણમય પ્રતિમારૂપે પૂજ્યો હતો, તે દૂરરથને દેહીધ્યમાન દેહની કંદમાળ બની શિશુ બેઠો; અને સરવર સમા સજ્જ, ગંભીર નયનોમાં જોઈ રહ્યો. કદી ન થાય ત્યાં મંથન થયું. અને એ સરવર જલમાંથી શરમ, લક્ષ્મીસમી, કોડીલીને સંકેચાતી, હિનરી આવી. મુવર્ણની પ્રતિમા, પૂજ્ય ને અરપસર્પ, ધીમે ધીમે નીચું બાળી, તેના ભુજમાં પીગળી પડી. ભાગ્યા હૈયા સાગ્ન થયા. અધર રસ ઢળ્યો અધરે, અખંડ ધારે. કવન ઝરણા આત્મવિસર્જન અનુભવતાં, ઉદ્ધાસ સાગરમાં લુપ્ત થયા.

પો ફાટ્યો. અધકાર ભર્યા ખંડમાંથી નિશા નાડી, જ્યાં વચ્ચે સંકેલીને, આનંદની અવધિથી તૃપ્ત.”

રામાયક કિસ્સાઓ પ્રસિદ્ધિ પામેલા છે, તેમાં સિદ્ધિ પાછળની ફના-ગીરીનું આકર્ષણ વિશેષ કરીને રહે છે. આદર્શ સિદ્ધિ થતા, એમાંનો આનંદ લુપ્ત થાય છે, તે સામાન્ય થઈ પડે છે. ધ્યેય તો દૂર ને દૂર; આગળ ને આગળ વધતું રહે; એ કાષ્ઠ ન્યારીજ વસ્તુ છે. જ્યારે મિશન થાય ત્યારે અહંભાવ રહેજ નહિ; એ, તન્મય થઈ જાય; તેમનું જુદું વ્યક્તિત્વ સંભવે જ નહિ.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ એક અપૂર્વ કૃતિ છે; આ પ્રકારનું આત્મ નિવેદન જરૂર મનોવેધક ને મનોરંજક થાય; ચરિત્રની જેમ આત્મ ચરિત્રનું મહત્વ ઓછું નથી.

‘થોડાંક રસદર્શનો’માં એમના એ ઉત્તમ લેખો મંચેલા છે, પહેલા લેખમાં સાહિત્યનું સ્વરૂપ અને સાહિત્યનો વિકાસ-ક્રમસર વર્ણવ્યો છે

અને તેનું પૃથક્કરણ અને વિવેચન, એવું દલીલપૂર્વક અને હુશિયારીથી કર્યું છે કે લેખનનું વ્યક્તિય જટિલ સમજવામાં આવે છે અને તેની મનપર છાપ પણ સચોટ પડે છે

સાહિત્યનો ઉદ્દેશ પ્રથમ કેવા સંજોગમાં થયો તેના દાખલાઓ પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી નોંધી લેખકે કાળમજે તેની અભિગ્રહિ થતા એ સાહિત્યના બે વિભાગ કેમ પડ્યા એ બહુ કુશળતાથી દર્શાવ્યું છે, અને અમને લાગે છે, કે, એટલો ભાગ અહિં ઉતાર્યાથી, એ વિષયનો તેમ લેખકની પ્રતાપી કલમનો પરિચય કરાવી શકાશે —

“ લેખનકલા શરૂ થતા સાહિત્યકાના બે પ્રકાર થયા એક પોતે શુ ધારે છે કે કેવે સ્વરૂપે વસ્તુ જુએ છે તે કહેનાર અને બીજો પુરોગામી સાહિત્યક કહી ગયા છે તે વડે વસ્તુ જોનારને કહેનાર જેમ પદ્યયુગમાં મંત્રદ્રષ્ટા-સાહિત્ય ઉચ્ચારનાર-નો વર્ગ થયો તેમ લેખન પદ્ધતિએ પડિત વર્ગ પેદા કર્યો પડિનની પ્રેરણા પુસ્તકો છે, તેની શક્તિ પુસ્તકોદ્ધારા મેળવેલી છે, તેની મદદતા પુસ્તકો રચવાની શક્તિમાં છે મંત્રદ્રષ્ટા આત્મામાં કુમકી ભારે છે. પ્રકૃતિને તીક્ષ્ણ દષ્ટિને નીરખે છે અને એ બે ક્રિયાઓથી નીપજેલો અનુભવ વ્યક્ત કરે છે. પડિત બીજાએ ગ્યેના સાહિત્યમાં મચ્યો રહે છે, તેની દષ્ટિ ગાનનું પ્રદર્શન જોઈ જ રાચે છે, અને આ પ્રકારની મહેનતથી કરેલા ગાનસચયને વ્યક્ત કરના તે મથે છે દષ્ટાને નિયમ માન પોતાનાજ ને પોતાની ગમદષ્ટિના, પડિતના નિયમો બેગા કરેલા ગાનમાંની નીતગતા મિદ્ધાન્તો જેમ ગાનનો મચ્ય થતો ગયો તેમ વિદ્ધાન્તાના આદર્શો પ્રગટ્યા, અને દષ્ટાએ વિદ્ધાન્તાને એક માત્ર સાધનરૂપ બનાવી, પડિતે તેને પ્રયત્નનું મૂળ ને લક્ષ્ય બને લેખમાં જેમ સાગમમાં દેખાતા પરિતશુંગનું પ્રતિબિંબ ખરા પર્વતથી પહો સરમ અને મનોહર હોય છે તેમ દષ્ટાના કથનમાં માત્ર કહેલી વસ્તુ સરસ નથી હોતી, પણ કહેનારનું વ્યક્તિત્વ ને દષ્ટિબિંદુ વધારે સગમ હોય છે આથી દષ્ટાના કથનમાં માનવના વધારે દેખાય છે અને તેથી તે ચિરંજીવ થાય છે પડિનના કથનમાં માનવના કરતા મટેન વધારે હોય છે અને તે મહેનતની મદદથી મનાર પડિત વધારે સમૃદ્ધિના ભાર નીચે કથન દાખી નાખે છે આ મૂન-બેરે સાહિત્યના વિકાસના દરેક યુગમાં જુદા જુદા તરંગો ઉપજત્યા છે”*

વત્સીના અંગ્રેજ લેખક ડીકીન્સીએ સાહિત્યના બે વિભાગ પાડ્યા છે,

knowledge of power પ્રતિભાશાળી સાહિત્ય અને knowledge of Information જ્ઞાનબોધ સાહિત્ય, જે ઉપર જાણાવેલા ત્રીયુત મુનશીના લાક્ષણિક બેદને લગભગ અનુમરતા છે, અને વાચક એ નમુના પરથી જોઈ શકે છે કે એમનું વક્તવ્ય સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં લેખક કેટલા બધા વિજ્ઞાની નિવડ્યા છે.

ત્રીયુત મુનશી એક બાહોશ એડવોકેટ છે, અને એમની દલીલો એવી મુઠામર અને મચોટ હોય છે કે તેઓ સામા પર ધારી અસર ઉપજાવી શકે છે, કોર્ટના કેસમાં એક પછી એક દલીલ ક્રમમર રજૂ કરી, ઉવટ ઉપમંહારમાં આખા કેસની સમાલોચના કરી, તેનું તારતમ્ય ખેંચે છે, તેમ પ્રસ્તુત વિષયમાં એમની દલીલો અને ઉપસહાર નીચેના ઉતારામાં નજરે પડશે.

સાહિત્ય લેખનનું ધ્યેય સરસતા ક્રમસર કેમ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું પ્રથમરણ સૂક્ષ્મતાથી એમણે નીચે મુજબ કર્યું છે:—

- (૧) એક વસ્તુના મરકાર માણુમપર સચોટ રીતે પડે છે;
 - (૨) એ સરકારમાંથી કંપનાચિત્ર પ્રગટે છે,
 - (૩) રમણ્ણિ એ ચિત્રમાં અપૂર્વતાની ઝાંખી કરવા મથે છે, અને એમ કરવા જતા એમાં સરમતાનું આરોપણ કરે છે,
 - (૪) રસિકતા આ મરમના જોઈ આનંદ પામે છે;
 - (૫) માણુમ આ સરસ કંપના ચિત્ર વ્યક્ત કરવા ધ્વિંછે છે.
 - (૬) એ માણુમમાં સર્જક શક્તિ હોય તો એ ચિત્રને એ સચોટ ને સરસ રીતે વ્યક્ત કરે છે;—કલાત્મક કૃતિ સરજે છે,
 - (૭) એ કલાત્મક કૃતિની સચોટતા સામા માણુસ પર ઉડી છાપ પાડે છે, અને
 - (૮) તેમાં ગ્રહેલી સરમતા સામાની રસિકતા પોષી તેને આનંદ પમાડે છે.
- અને તેનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરવા સુપ્રમિદ્ધ અંગ્રેજ કવિ રોલીની કેટલીક પંક્તિઓ આપી કલાત્મક કૃતિની સરમતા વિષે જે ધોરણ તેઓ સ્થાપે છે, તેનું વિવરણ નીચેના એમના લખાણમાં મળી આવે છે;

“દષ્ટાંત રૂપે એ શેલી જેવા કવિની વ્યક્ત કરવાની રીત લઈએ.

એનાજ શબ્દોમાં:—

“ગંભીર દર્શન અને ચમકતા સ્વપ્નાઓએ તેની કંપના પોષી.

વિશાસ ધૃતીના અને સર્વવ્યાપી આકાશના દરેક દૃશ્ય અને નાદે તેના

હૃદયમાં મવોત્તમ તરંગો મોડના દૈવી તત્ત્વજ્ઞાનના ઝરણા તેના તરસ્યા દોઢ પગ પડતા અને પૂજ્ય જૂતકાળે દત્તિહાસ કે કથામાં જે જે મહત્તા, મુજલા સીદ્ધર્થ અમર મ્વા હતા તે એ મમજતો અને જાણતો

રોનીની મવ્ય ગ્યનાની અજબુત શક્તિ દરેક વસ્તુને અનુવર્તતા અર્પી રહે છે, દરે વસ્તુને જીવ અને મોહક રૂપમાં, મોહક મધમાં તે નીર ખ્યાળ કરે છે તેના મગજમાં આખી સૃષ્ટિ ભાવનાત્મક સ્વરૂપ તરનથી ક્યાં કરે છે અજબુત સરસતાની ભાવના તેની દરેક મનોદશાને પ્રેરી રહી છે જેવી એની રમજતિ છે તેનીજ એની સર્જક શક્તિ છે શમ્બો, વાક્યો દુઃખ શબ્દચિત્રો, અનકરો, ભાવો, અને ભાવનાઓ-અપ્રતિમ, ઉચિત, અને સમ-એની કૃતિઓમાં, અખડ ધોષે વણા કરે છે એ જન્મથી 'કથનમાં' છે એનો શબ્દ સૃષ્ટિને અનુવર્તતા અર્પે છે એણે રમેથી મૃદિ ખરી સૃષ્ટિથી મગ્ન અને સત્વ, સમગ્ર માનવજીવનને સમૃદ્ધ અને ભાવના શીન કરી રહે છે

માત્ર આવી સૃષ્ટિ મગજમાં મનુષ્યને પરમાત્માનુ દર્શન મલવે છે એમ મનાકે તત્ત્વવેત્તાઓ માને છે એક અગણી જર્મન તત્ત્વ વેત્તા કહે છે 'મૃદિમાં ગ્રેલી, અસ્મિતાને હેતુપૂર્ણ વ્યવસ્થા, અને તે વિનાની વ્યવસ્થાનો નિરોધ નિગત ચાલી આવ્યો જણાય છે, અને આખરે જ્ઞાતમઃ કૃતિના સહેતુક મવાદમાં વિગમ પામે છે એમાં છુદ્ધિ આખરે મનુષ્ય આત્મદર્શનની પગકાપ્પા અનુભવે છે સાચે અમર્યાદિત આનંદ પણ મહેનો હોય છે બધો નિરોધ નાશ પામે છે, ને બધા ગદ્યો મગજય છે દક્ષ અને દષ્ટાની અગ્નિતાપૂર્ણ ક્રિયા વચ્ચે અણધારેનો સયોગ કોઈ અનુય તત્ત્વ ગ્યી દે છે એ સયોગમાં ગડેતુ સપૂર્ણ ને નિશ્ચિત તાદાત્મ્ય દર્શનમય સૃષ્ટિ સગ્ગે છે

આ તાદાત્મ્ય મામાન્ય સૃષ્ટિનો અનુભવ કરનારની દૃષ્ટિથી છુપાયેલું છે છુપાવનાર પડેલો કનામાંની દૃષ્ટિ આગળથી ખગી જાય છે અને કૃતિઓ ગ્યનાની એ ગયમૂ ગ્રેણુ થાય છે કા, એને ગામ્યન એવું દર્શન મની જાય છે પગમ તત્ત્વ, જે કદી દર્શનનો વિષય થતું નથી, અને જા જે દર્શનનો વિષય થઈ શકે એની સૃષ્ટિને હેતુ છે તેના અસ્તિ-ત્વની ખાત્રી આ ચમત્કાન્તથી થાય છે, એ તૈથી કના તત્ત્વજ્ઞાનથી અદે છે

કનાત્મક કૃતિમાંજ દર્શન એ પગમ તત્ત્વને ગ્યર્ન છે તત્ત્વજ્ઞાનની મનાને મરોત્તમ લેતો છે 'અડેતુ' ક્રિયા' અને 'અડેતુક આનિર્ભાવ' પ્રકૃતિ અને

ઇતિહાસમાં કદી માથે પહેના જોઈ શકાતા નથી, તે જીવન કર્તવ્ય અને વિચારમાં સદાય વિરોધી બની રહે છે, 'શાશ્વત અને ગૌનિઃ સૌક્યના જે મદિગમાં તે બને એક જવાના બની ગયા હોય એમ મને છે, તેનું ગર્ભદાર તો માન કનાજ ઉધારે છે'

આ વિચાર ખરો હોય કે નહીં પણ એટલું તો નિર્વિવાદ કે કયા ભક્ત કૃતિની સગસતા સગવડમાં જ મનુષ્યનું પરમ સાકાર્ય છે તેથી આવા સ્પષ્ટતા, આના કનાકરો જનનાની પૂજાને પાત્ર થાય છે, અને એમણે પ્રવર્તિવેનો કનાધર્મ, બધા ધર્મથી એક, સમગ્રજીવનને અનતકાય પ્રેમી રહે છે"+

એ પુસ્તકના ખીજા લેખમાં હિન્દમાં ભક્તિ માર્ગનો મચાર અને ઇતિહાસ લેખકે અવતોડ્યો છે, એમના પહેલા પેખ જેટલો મફળ આ લેખ થયો નથી, કાળુ કે પ્રથમ એ વિષય એટલો જટિલ છે હજારો વર્ષનો છે, અને એના નિર્ણયમાં એટલા બધા મતમતાતરિનો સમન્વય કરવો રહે છે કે તેને પુગતો ન્યાય આપવાનું એ વિષયના નિષ્ણાત માટે પણ સામાન્યતઃ કઠિન થઈ પડે શ્રીયુત મુનશીનું એ પાચન એક શોખીન (amateur) અભ્યાસી જેવું છે, અને વિશેષમાં પોતે જેકાઈ નિર્ણય બાધેના છે તેનું મમર્થન કરના તેઓ એનો ઉપયોગ કરના આતુરતા ધરાવે છે, એમ અમને લાગે છે તેઓ ભક્તિ અને માનવ પ્રણયમાન રચ્મે મામ્ય જુએ છે, પણ તેમાંથી ઈશ્વરી આશ જ હટી જતો અમને લાગે છે તદાગ્રપણ એમાં આનંદપદ છે, પણ તેથી પગ, વ્યક્તિત્વનો તદ્દન અટોપ થઈ, મારાપણ-જગુ રહેવું, અવતાનો નાશ થવો અને તેનાપણ-ઈશ્વરનેજ અનુભવવો, તેમાં એમકાર થવું એ અમને નાગે છે કે ભક્તિ નું અતિમ ધ્યેય છે *

+ ઘોડાક રસદર્શનો, પૃ ૪૦-૪૨

* સરખાવે Plotinus taught that the One, being super essential, can only be apprehended in ecstasy when thought, which still distinguishes itself from its object is transcended, and knower and known become one As Tennyson's Ancient Sage' says —

'If thou would'st hear the nameless and descend
Into the Temple cave of thine own self
There, brooding by the central alter, thou
Mayst haply learn the nameless hath a voice,

આ વિષય ચર્ચાસ્પદ છે, પણ અમે માનીએ છીએ કે તે બુદ્ધિનો પ્રદેશ નથી. તેનો પાયો શ્રદ્ધા પર આવેલો છે; અનુભવ તેની સાચી કસોટી છે, વાદ નહિ. એટલે એ વિશે શ્રીયુત મુનશીનું મંતવ્ય સ્વીકારાય એમ અમને લાગતું નથી પણ એમણે તે વિષયને એમની પ્રતિભાથી આકર્ષક અને રસપ્રદ બનાવ્યો છે, એમ અમારે આનંદસહ કહેવું પડશે.

સ્વતંત્ર અને નવીન નાટકો આપણે ત્યાં જુજ લખાય છે; અને તે થોડા વર્ષોથી લખાવા માડ્યા છે; તેમાં એક અગ્રગણ્ય અને પ્રતિભાશાળી નાટ્યકાર તરીકે શ્રીયુત મુનશીએ ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરેલી છે, અને કોઈ પણ ભાષામાના ઉત્તમ નાટક સાથે તે સરખામણીમાં ઉભા રહી શકે એવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિના છે.

એ નાટકોમાં, તેમાંના પાત્રોનું માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ થઈ, માનવજીવનની નબળાઈઓ તેમ વિશિષ્ટતાનાં, તેના પ્રેરક બળોનાં અને મનુષ્ય સ્વભાવના તાદૃશ્ય પ્રતિબિંબો પડતાં, એનું આકર્ષણ અને પ્રભાવ બહુ પ્રબળ નિવડે છે, અને તે આદરપાત્ર ચર્ચા પડે છે.

આપણા પવિત્ર નેદ અને પુરાણ ગ્રંથોમાંથી એ નાટકની વસ્તુની ચૂંથણી કરી, તેની ઘટનામાં, ઋષિમુનિઓ જેમને આપણે પૂજ્ય માનીએ છીએ, તેમના નામો લેખક જોડે છે, તે પદ્ધતિ સામે પ્રાચીન સંસ્કૃતિપ્રિય એક પક્ષ તરફથી વાંધો લેવામાં આવે છે; તે સિવાય તેની વિરુદ્ધ સાહિત્યની કૃતિઓ તરીકે કોઈ પણ દોષ બતાવવામાં આવ્યો હોય એમ અમારા જાણવામાં નથી.

શ્રીયુત મુનશી એક સમર્થ સાહિત્ય સર્જક અને રસિક કળાકાર છે; માનસ સ્વભાવના ઉંડા અભ્યાસી છે; અને માનસશાસ્ત્રથી પુરા પરિચિત હોઈ, એમના પાત્રોનું લાગણી અને સ્વભાવનું પૃથક્કરણ એટલું મુંદર અને મનોરમ કરી શકે છે કે એમની કૃતિઓ વાંચીને સૌ ધન્યવાદના ઉદ્ગારો ઉચ્ચારે છે અને લેખકની બુદ્ધિ ને શક્તિની પ્રશંસા કરે છે; અને તેની

By which thou wilt abide, if thou be wise,
From knowledge is the swallow on the lake,
That sees and stirs the surface-shadow there
But never yet hath dipt into the Abyssm"

'Light, Life and Love'-edited Dean Inge.

મૌલિકતા અને અપૂર્વતાને લઈને ગુજરાતી નાટ્ય સાહિત્યમાં શ્રીયુત મુન-
શીના નાટકોએ ઉચું અને ગૌરવભર્યું મ્યાન મેળવ્યું છે.

લોપામુદ્રા નાટકમાં શ્રીયુત મુનશીએ ઇતિહાસના આગંભકાળથી
પ્રભવોને મુઝવી ગહેલો વર્ણુબેદનો અને તેના સમન્વયનો પ્રશ્ન બાહોશીથી
ચર્ચો છે. જર્મનીમાં દિવટરે ન્યુનિતિ પ્રતિ સુગ બતાવી છે, અને
જર્મનીમાંથી તેમને હાકી કાઢ્યા છે, અને આર્ય લોહીની શુદ્ધિ પર ભાર
મૂક્યો છે, એ જાણીતી બીના છે.

એજ પ્રકારે પૂર્વે વસિષ્ઠ ઋષિએ શ્રીયુત મુનશીના કૃપા પ્રમાણે,
આર્યોની શુદ્ધિ મત્તવાઈ રહે તે માટે, આર્યોની એકદશ્યુ સત્તા, સર્વોપરિ
મત્તા સ્થાપવા, સમ્મિધુના પ્રદેશમાં આર્યોના વમવાટ દગ્મિયાન પ્રચલ
કાર્ય આરંભ્યુ હતુ, અને તે પ્રસ્તુત નાટકનો કેન્દ્રિત વિષય છે.

દશ્યુઓને ફક્ત દાસ તરીકે રાખવાના અને તેમની સાથે બીજાને
કોઈ પ્રકારનો સંબંધ હોઈ શકે કે થઈ શકે નહિ એવા દુરાગ્રહી વિચાર
તેઓ ધરાવે છે.

અપૂરુષ્યનાનો પ્રશ્ન હિન્દુ સમાજને આજે ખૂબ મુઝવી ગેલો છે,
અને તેના ઉત્તરવગ ઇતિહાસને તે એક કવકરૂપ છે, એની રીતે ગોરા કાળાનો
પ્રશ્ન ઓછો કડવાગભર્યો નથી. પગદેશમાં નહિ, પણ આપણા પોતાના
વતનમાં યુરોપીય કલબોમાં અને જીમખાનામાં હિન્દીઓને દાખલ કરવામાં
આવના નથી, તે પણ વર્ણુબેદને આભારી છે, તેથી આપણુ સ્વમાન
હણાય છે.

આ કદિન અને વિષમ પ્રશ્નને લેખકે દક્ષતાથી અને સફળતાપૂર્વક
નિરૂપ્યો છે, અને વિશ્વરથ પાસે જે નિર્ણય કરાવ્યો છે તે ન્યાયપુરસ્કર
અને સાચો છે એમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

આર્ય અને દશ્યુ જાતિઓ એક બીજા પર હુમલા લઈ જાય છે, તે
દરમિયાન એક વખતે ભગતગતિનું નરગલ વિશ્વરથ દુશ્મનોના હાથમાં
સપડાઈ જઈ પડે છે. અહિં દશ્યુ ગગન ચમગની પુત્રી ઉગ્રા વિશ્વરથ
પર મોહી પડે છે; અને તે આર્ય વીરને વગા છડે છે. પણ વિશ્વરથની
ગોમાં આર્ય લોહી ઉછળે છે; આર્યત્વ માટે તેને અભિમાન છે. ઉગ્રાના
એને વશ કરવાના અનેક પ્રયાસોને તે તરછોડે છે, પણ આખરે એનું
માનન હૃદય ઉગ્રાની ઉત્કટ પ્રેમ લાગણીને આધીન બને છે, તેમ એવી
પરિસ્થિતિ ઉપરિચય થાય છે કે તેનો નિકાલ કરે એમાંથી છૂટકો થાય એમ છે.

દસ્યુ કુમારી વિશ્વન્યને પ્રમત્ત કરના કાઈ કાંઈ પ્રયત્ન કરે છે, તેને વશ કરના પોતે કાંઈ પણ ભોગ આપવા તૈયાર છે, તેમજ એ બે પાત્રોનું આત્મમથન નાઈ પણ હૃદયને હચમચાની મુઠે એવું વેધક છે

એઓ બંને પ્રેમથી જોડાયા પછીનો એક પ્રમત્ત આપીશું, તે પછી એની સચોટતા ને હૃદયનેદકતા મમગ્નરો

“ આડા પડેલા મેલાન શરીરની પાસે ધુટળીએ પડી તે શામ્મરીના માથાપર હાથ ફેગવતો હતો એનું ગૌર, સુદર મુખ, ચદ્ર ચમુ, તે વ્યોમજેવા ખડના અધારામા ચમકતું હતું શામ્મરીના મુકાએના સુકુમાર અગોમાથી પણ યૌવનની સુવામ ઝરતી હતી શરીરની રેખાઓનું વ્યતિત્ત્ય, શીખ સુકા એડના મરોડની મોહિની એના મુખપર લખવખતા એનિન્ધાના નિર્મલ તેજને દૈવી બનાવી મુકના હતા

તેની આખો ઉઘડી તેના પર દરી રહી, બીની થઈ તે બખડી “ જન્હુ ! જન્હુ ! સ્વપ્નામા આવે છે તો જાગતા રો નથી આવનો ? ” અવાજમા હતાશનો ધ્વનિ હતો

“ શામ્મરી ! હું આવ્યો છું, આવ્યો છું જીવતો, જાગતો સ્વપ્ન નથી ”

આખોમા નિજળીના ચમકાર સમુ જળહળતુ ક્ષણિક તેજ આવ્યું “ જન્હુ ! જન્હુ ! ” તેણે ગર્ગદ કંઠે ઉચ્ચાર્યું અને તેના નિર્મલ હાથ વિશ્વરથના ગળાને વીંટાઈ વળ્યા

વિશ્વરથ, ત્રુટતે હૈથે, એની બાથમા માથું છુપાવી રહી પડ્યો એ ભરતકુલ શિરોમણિ, કુશિક જેવા રાજર્પિતો પૌત્ર, અગત્સથનો શિષ્ય, મત્ર-દ્રષ્ટા થનાને ઉત્સુક—આખરે, આખરે—દસ્યુકન્યાનો પ્રિયતમ, તેના મૂક સમર્પણથી સ્વેન્દાએ વેચાયેલો દાસ, અને તે વિષમ પળે, અધમતાથી પણ અધમ મતિ તેણે પ્રાપ્ત કરી આખમાથી ગૌરવભગના લોહીભર્યા આસુ ખરતા હતા. પૂર્વજે, પિતાને ગુરુ એને શાપ આપે એની દશામા હતો

તે સમયે તેની દષ્ટિએ નવું તેજ પડ્યું સ્વમાન, સન્મતિ, ગૌરવ, મસ્કાઈ શુદ્ધિ, સધળાની દયાની વેદિપર આગેલી આહતિથી, જનાના નીસરતી હતી, અને તેમા એને સન્ય નજરે પડ્યું વિશુદ્ધ દૈયાના ગગનગામી ભાગોમા ભેદ ને દેવથી પર એવું શાશ્વત ઝડત હતું એણે મર્મ વિનાસ્યો

હતો, શમ્મરી જીવે માટે અને એ વિનાગમા વિજયથી વધારે નિર્મલ
હિ નામ વમતો હતો

“ જન્મુ ' મને છોડી નહીં જતો હુ તુ કહેશે તેમ કરીશ હુ તારી
સ્ત્રીઓ જેની થઈ રહીશ તારા દેવોને પૂજીશ મને જોઈએ તો માગજે,
કાપી નાખજે, પણ દેવ ' મને કાઢી નહીં મુકતો ”

“ ૨૩ નરી, ૨૩ નરી, શમ્મરી ' નહી જાઉં તુ આક્રંદ નહી
કર તુ થકી જશે તો પત્રી મેલાન થઈ જશે ’

“ હુ > તુ મને નહી છોડી જાય ”

“ નહીં છોડી જાઉં થયુ ? તુ હવે સુજિત મારુ માન ’

“ માનીશ ' માનીશ પણ આવોને આવે રહેજે ” x

તે પત્રી પ્રેમખાતર, પતિને જાણના આર્થેને શમ્મરી મિલ્લાને માર્ગ
જનાવી દે છે, અને એ રીતે તેના પિતાના અને દસ્યુ જાતિના નિકંદનતુ
તે નિમિત્ત થઈ પડે છે

એ આત્મ સમર્પણ જેવું તેવું ન હતું આત્મ સમર્પણથી દેવો પણ
રીઝે છે, તો પછી મનુષ્ય કોણ માત્ર ? અને નિશ્ચય પણ એ પ્રેમને
માથો નિરડે છે, એટલું જ પણ એની જુદી અને હૃદયને જે માર્ગ ન્યાયી,
માયો અને માનવજયો લાગે છે, તે આખી આય જાતિના પ્રચંડ વિરોધ
છતાં એમનો અને અદુતો હોયો ગ્રહી નિરંતરતાથી ઉઘાડે પત્ની તરીકે સ્વીકારે
છે, અને વર્ણબેદનો પ્રશ્ન ઉઠેને છે, તે ભાગતના ઇતિહાસમાં એક ઉજ્જવળ
દિનમ લેખાવો જોઈએ તે નિર્ણય જેમ મહત્વનો અને ગંભીર હતો તેમ
હુ દેશીભયો અને ગણો હતો તે સાચુ જ કહે છે, “ આર્યત્વ રૂપ ને રંગ
પડે નથી એ તો છે તપ વડે-સત્યમાં, ઋતના અનુમરણથી ”

મ્નાંએ નાટકી ભૂમિ । રૂપે નિશ્ચયનો પૂર્વ વૃત્તાત કથા રૂપે પહેના
ભાગમાં આપ્યો છે અને તે નાટ્યનું હાર્દ સમજવામાં મદદગાર થાય છે
પરંતુ જાણીતા નાટક ગર્ભાંડ શોની પેડે એની પ્રત્યાવનામાં શ્રીયુત
મુનનીએ આર્ય દસ્યુના વર્ણબેદના પ્રતને ઐતિહાસિક રીતે, સ્વતંત્ર નિમિત્ત
રૂપે ચર્ચા દોન તો તે વધુ જાનમગ્ધાન થઈ પડત, એમ અમારું માનવું છે

પુગળોમાં વમિષ્ટ અને નિશ્ચામિત્ર એ મેને વિરોધીઓ તરીકે વર્ણવ્યા
છે, આ બંનેની જે કંઈ આપે છે તેથી નિશ્ચામિત્ર અમ । થઈ પડે છે,
આ નામ મા એ દસ્યુ તદ્દા જાનાઈ જાય છે, અને નિશ્ચય-નિશ્ચામિત્ર

આર્થ અને દરયુ જાતિના મિત્ર જ નહિ, પણ વિશ્વના મિત્ર અને ઉદ્ધાતક બને છે, એ નીચે દર્શિષિદુ નિચારવા જેવું છે

‘નરસેલકતા હરિનો’ એ ચર્ચિત્ર અથ વિષે અમે બુદ્ધિપ્રકાશમાં વિગતોથી વિવેચન કરેલું છે, એટલે એ વિષયને અહિં ફરી નહિ ચર્ચાએ પણ એટલું નોંધીશું કે કર્તાએ ભક્ત કવિ નગ્મે મરેતા વિષે ઉપવચ્છ સાહિત્ય વાચીને તેમના મનપર જે મગ્ધાર ઝાપ પડેલી તેનું પ્રતિબિંબ ઉપ શેકત પુસ્તકમાં ઉતાર્યું છે, પણ તેથી એમ નથી દગ્તુ કે એમાં વર્ણવેલી સર્વ વિગતો સાચી અને ઐતિહાસિક છે

કવિ ન્દાનાવાલનું ‘દવપતગમ ચરિત્ર,’ શ્રીયુત વિશ્વનાથ ભટ્ટનું ‘વીર નર્મદ,’ શ્રીયુત માનસ કરભાઈનું રાગબાહાદુર ઝખીયાગમ, શ્રીયુત બાપાવાય વૈદ્યવૃત જયકૃષ્ણનું ચરિત્ર, પાર્વતીમાઈ આચવલેનું આત્મવૃત્તાત, અને મત કાન્સિસ, શ્રીયુત મહાદેવભાઈ નિખિત, એ પુસ્તકો કોઇને કોઈ દૃષ્ટિએ અમને મહત્વના અને મનનીય માણ્ય પડ્યા છે

સને ૧૯૧૧માં શ્રીયુત ન્દાનાવાલે ભગવદ્ ગીતાનું સમ્પ્રદોષી ભાષાતર પ્રસિદ્ધ કર્યું, તે પુસ્તક એમણે ક્ષીશ્વર દવપતરામને આર્પણ કર્યું હતું, એ સુપુત્ર રત્નગ્રંથ પિતાને અર્પેલી અજલિ અમને ખાસ પસંદ પડી હતી અને તેથી તે ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’માં એ વખતે અમે ફરી છાપી હતી તે સમયે અમને મ્કુરેણ કે ક્ષીશ્વરનું જીવનચર્ચિત્ર એ બુદ્ધિશાળી અને તેજસ્વી કલમ બાહાદુરના હાતે લખાય તો તે એક સુદર કૃત્તિ થઈ પડે, અને વચ્ચે અમે મિત્રો પાસેથી સાંભળ્યું હતું કે એવું એક પુસ્તક લખવાનો કવિ ન્દાના-લાલનો નિચાર છે, અને તે સાચું માહિતી પણ સમઢી રહ્યા છે

સોસાયટીએ ક્ષીશ્વરનું ચર્ચિત્ર લખવાનો નિર્ણય કર્યો હતો અને એ વિષયનો યોગ્ય ન્યાય આપી શકે એના એમના સસર્ગમાં આવેલા એક બે વિદ્વાનોને તે ચરિત્ર લખી આપવાનું સ્વચ્છ હતું, પણ તે માટે હજી પ્રદ-લોક સમય વિતવો જોઈએ, અને ખીજ પણ કેટલીક તૈયારી હોવી જોઈએ, તે દારણ આગળ ધરી, તેઓએ અનીચ્છ દર્શની હતી

તે અગ્સામાં કે તેની આસપાસના વર્ષોમાં ક્ષીશ્વરના એક પ્રિય શિષ્ય અને એમના વિશેષ સમાગમમાં આવેલા કાશીરાકર મુગશંકરે શ્રી સયાજી સાહિત્ય માગામાં કવિ દવપતગમનું ચર્ચિત્ર લખી આપ્યું હતું, ક્ષીશ્વરના મ્મગ્ધો એમણે તે અગાઉ બુદ્ધિપ્રકાશમાં આપ્યા હતા. આમ

એ વિષયમાં અમને ખૂબ રસ હતો, અને કવીશ્વરનું જીવનચરિત્ર લખાય તે માટે બહુ ઉત્સુક હતા, તેથી કવિ ન્હાનાવાવનું પુસ્તક પ્રમિદ્ધ થતા પહેલી તકે જ તે મેળવી અમે સાદત વાંચી ગયા હતા, અને જહેવાની જરૂર નથી કે તે અમને ગ્રિય થઈ પડ્યું હતું એવું ઉત્તમ પુસ્તક અમે પૂર્વે નદશંકરનું અગ્નિ વાચ્યું હતું એ બંનેની નિઝમણ સૈવીમાં કેટલુંક મામ્ય માનુષ પડે એકમા સુગતને તાદશ્ય વ્રતાત આવે છે, ત્યારે ખીજામાં આપણે તે મમયના ગમિયાવાડના મમાજી જીવનથી, પગિયિન થઈએ છીએ અને લેખકોની નિશિષ્ટતા એ છે કે મધ્યસ્થ ચિત્તની આમખાસ આમાજિક પગિચિતિની ભૂમિકા ઉભી કરી, એવું જૈનિહાસિક વાનાવગ્ણુ ઉપગતવે છે કે આપણે મમકાનિન દરેયો અવરોકતા ન હોઈએ એવો આભાસ થાય છે, અને તે દષ્ટિએ, અન્ય જૈનિહાસિક માધનોના અભાવે, એ પુસ્તકોનું મમ્ય થોડું નથી અને સમર્થ અને પ્રતિભાશાળી લેખક છે એટલે એમણે દોરેલા મમાજી ચિત્રો પણ વિનિધ રજોથી મારી રીતે ચિતરેલા અને સુરેષ છે, અને તેની ઝાપ મનોગમ નિરંડે છે

કવીશ્વરના ચરિત્રનો હવે એક ભાગ બહાર પડેલો છે, ખીજા બે ભાગો લખાઈ ગયા છે, તે મગે, આખું ચરિત્ર અવરોકવું વધુ મનઃકબલું થઈપડશે એમ અમે માનીએ છીએ

એજ વર્ષમાં કવિશ્રી તરૂથી બીજી બે ગોપડીઓ મળી હતી, (૧) 'જોજ અને અગર' અને (૨) 'સરસ્વતીચંદ્રનું જન્મનતી કાદબરીઓમાં ગ્યાન' પહેલું પુસ્તક એમના આરભકાગને પ્રયામ છે, અને એમને કા વ વિકાસ તપામના માટે એ ઉપયોગી છે મગ્સવતીચંદ્રની મમાયોચનાનું પુસ્તક એ નવનકથા પ્રકટ થઈ તે સમયે લખાયેલું હોત તો તે વધુ આકર્ષક થાત અને તેની કાષ્ટક વિશેષ અમગ થના પામન તે પડી જમાનો વહી ગયો છે, એ જીવનસૃષ્ટિજ બદનાઈ ગઈ છે, આમાજિક નવનકથા તરીકે આગે મન્દરતીચંદ્રની ઝાઝી અસર માનુષ નહિ પડે, એમાના મગ્ગકીય પ્રશ્નોની ચર્ચાએ નરીન ગરૂપ ધારણ કરેલું છે, માન એમાનો તત્તવચિત નનો ભાગ એ નિચના રસિયાને ગમગ્રં થઈ પડે, પરંતુ એક નવનકથા તરીકે એમા ઉપગેકા નિચોની નાખી ચર્ચાઓથી, ઉત્તમ કથાઓમાં તેની ગણના કરવામાં કેટલાક નિવેચન વાધો ઉઠાવે છે, અને તે ખોટા નથી. ગમે તેમ હો, ગયા જમાનામાં એના જેવું મગ્ગ અને ચોકગ્રિય ખીન્તુ મઈ પુસ્તક નહોતું, અને ગુજગતી સાહિત્ય એથી ઉત્તમગ બન્યું હતું, તે

લખીને ગોવધનગમે ગુજરાતની અને ગુજરાતી સાહિત્યની અપ્રતિમ સેવા કરેલી છે અને તે માટે પ્રજા એમની આત્યંત ઋણી છે, અને એમની પચીસમી મનસરી નિમિત્તે સમાગમ થયો તે પ્રમત્રે પ્રગ્તુન શ્રદ્ધાન્વિ અર્પિને કનિશી ન્હાનાવાવે ખરેખર એક પ્રતાપ્ય કાર્ય કર્યું હતું

ઠીમુદીદારે સાહિત્ય એક ગણની યોજના ઘડી, તેને અમલમાં આણી તેમાના સાહિત્ય સેવકોએ સાહિત્ય કાર્યની વહેચણી કરી તેમા નર્મદ દવપત યુગનો ઇતિહાસ લખવાનું કાર્ય શ્રીયુત વિશ્વનાથ ભટ્ટે ઉપાડી લીધું હતું, જેઓએ એમણે યોજેલો પારિભારિક કામ અવલોક્યો હશે તેઓ જાણે છે કે અનાચીન ગદ્ય સાહિત્યનું એમનું વાચન વ્યાપક તેમ ઝીણું છે. એમણે એ નમદ દવપતયુગનું સાહિત્ય વાચીને અસંતોષ માન્યો નથી, પણ મમ કાલીન માસિકાની પુગળી કાર્ષ્ણ્યો અને તેટલી ઉચવાની ગયા છે, અને એ અભ્યાસ ને વાચનના પરિણામે એમનું “વીરનર્મદ”નું પુસ્તક એક ઉત્તમ પુસ્તક નિર્ણય છે એવા બહુ થોડા પુસ્તકો, વિવેચનાત્મક, ગુજરાતીમાં મળી આવશે એ પુસ્તક બહાર પડ્યું તે પૂર્વે લોરન્સ બિન્ચનનું અકબર ચરિત્રનું પુસ્તક અમાગ વાચનામાં આવ્યું હતું, અકબર વિશે મહોટા અને વિસ્તૃત ચરિત્રો લખાયા છે, અને તે સાર સાધન સામગ્રી પણ વિપુલ છે, પરંતુ એક કુશળ ચિત્રકાર આવશ્યક વિગતોનો ઉપયોગ કરી એક ઉત્તમ અને લાક્ષણિક તૈલચિત્ર ઉપલબ્ધી કાઢે છે, અને તે જોનારને મૂળપુરુષનો તાદરશ ખ્યાલ આપે છે, એ પ્રતિનું પુસ્તક હતું, અને એવી સખળ છાપ ‘વીર નર્મદનું’ ચરિત્ર વાચતા અમારા મનપર પડી હતી. કેટલીક મર્યાદાઓને લઈને લેખકને એ વિષયને કુકાનમાં પડ્યો હતો, તે ચિત્ર સંપૂર્ણ મેળની શક્યા હોત તો એનો આનંદ કંઈક ઓર જામત પ્રગ્તુત લખાણ વાચીને કવિ નર્મદ વિશે વધુ અને વધુ જાણવાને આપણી ઇતેન્દ્રી વધે છે, લેખક એ વિષય ફરી હાથમાં લે અને કવિ નર્મદનું કુલ સાહિત્ય તૈલચિત્ર ચિત્રે, તો અમને શ્રદ્ધા છે કે, એક જ્વલત કૃતિ થઈ પડશે

કાલિયાવાડના ઇતિહાસમાં નાગરોએ વીંગતાલયો લાગ લગવેલો છે, અને એમની કલમની જેમ એમની બરછી પણ એટલી મશહૂર છે અમરજી દિવાન, રણુગોડગ દિવાન, ત્રિકમદાસ અને એમના વશજો, રાગ બહાદુર દયાબહાદુર અને રાગ જીનીનાગમના પગક્રમો, એમની હિંમત, મુસદ્દીગીરી અને સાહમિકના સુપ્રસિદ્ધ છે, અને આપણે સંતોષ પામવા જેવું એ છે કે એ વીર પુરોમાના કેટલાકના ચરિત્ર ગુજરાતીમાં લખાયા છે, તેમાં

છમીનાગમના ચગિનપુત્રકથી મગીન ઉમેરો થયો છે તેના લેખક શ્રીયુત માનસકરભાઈએ નાગરોનો ઇતિહાસ મરોધનામા આખી જીદગી ગાળેલી છે, અને આપણને ટેલુક નિયામણીય સાહિત્ય પૂર પાડેલું છે થોડા સમયથી એમની આખ નવગી પડી ગયલી છે, તેમ જા ઉપનયન હકીકતનો નિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરી ગમ્મ જમીનાગમ નિરે એક વાચના જેવું પુત્રક એમણે આપ્યું છે, અને તે ઇતિહાસ ગસિનેને પ્રિયકર થઈ પડશે

એમની એક બીના પ્રતિ સાહિત્ય ગમિક વધુનું અમે ધ્યાન દોરીશું કે રાગ્મ જમીનારામના જીવનના મનધમા મળેલી ટેલુક સાથે, ગકારપદ, ભુનભરેલી તેમ પરમ્પર વિગેધી મળી આવે છે એઓ બમે વર્ષ પર થઈ ગયા હતા, તો પછી નર્સ મટેના નિમે એમના નરજને જે માનવારી ગળુ કરે છે, તે ટેલુકે બરો આધારભૂત માની લેની એ એક નિયામના જેવો પ્રશ્ન છે, અને એની મુશ્કેલીઓને લઈને ઇતિહાસના રાગ નિર્ણયમા સાહિત્યના પ્રમાણને તાન ગોલુ ન્યાન અપાય છે.

શ્રીયુત આપાનાન વૈદ્ય, એક રૈઘ તરીકે નિશિચાર છે, અને લેખન કાર્યમા પણ સારી પ્રીતિ ધરાવે છે, તેને વધતે ટેલુક ઉપયોગી સાહિત્ય આપણને તેમના તમ્પથી મળેલું છે તે રૈઘાએ તેમ એ નિયમા ગમ લેનાગઓને જોયા જેવું છે, પરંતુ અમને તો એમનું જયકૃષ્ણભાઈનું જીવન ચગિન ખામ ગમ્યું છે, એમના મુશ્કેલીઓ અમે મુગ્ધ થયા છીએ, મુશ્કેલીઓમા વનરપતિશાસ્ત્રના નિષ્ણાન તરીકે કોઈની ખ્યાનિ બધાઈ નેય તો તે જયકૃષ્ણભાઈ હતા, અને મુશ્કેલી અને કંઠ પ્રદેશની વનરપતિ વિગે એમણે જે બે પુત્રો લખ્યા છે, તે ખરેખર અપૂર્વ છે એક નિદાન તરીકે આપણને એમના માટે માન છે જ, પણ એમની ખાનગી જીવનની હકીકત પ્રમુત્ત પુત્રકમાથી આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે એ મહાન પુરપના ચરો આપણું મનકે દગી પડે છે

આપણા મમાજમા નિધનાની તી ગિયનિ છે, તે સમનવવાની જગ પડે એમ નથી, પણ તેના પગ માગ મરકાર પડતા અને પ્રમણી પ્રાપ્ત કરતા તે ટેલુકી હદ સુધી પહોંચી શકે છે, તેનું મુદર દષ્ટાત પ્રાર્તીનાઈ આયવલેની જીવન દહાળી પુર પાડે છે, અને એ પુસ્તકને શ્રીયુત મોતી ભાઈ અમીને પરીક્ષા માટે પમદ ક્યુ હનું તે જોઈને અમને બહુ આનંદ થયો હતો આના પુત્રકોનું વાચન જીવન ઘડતરમા પ્રેમણાગપ અને માર્ગદર્શક થઈ પડે છે

મત ક્રાન્સિસ નામે એક મહાન સત યુરોપમા થઇ ગયા છે; તેમનું જીવનપરિવર્તન એક અદ્ભુત કથા છે, અને એમનું સેવાકાર્ય એથી પણ વિશેષ મહત્વનું અને લોકોપકારી નિવડ્યું છે. ઇંગ્રેજીમા એ સંત પુરુષ વિશે પુષ્કળ સાહિત્ય રચાયેલું છે, ગયા વર્ષે “કુમાર” માસિકમા શ્રીયુત રંગીલ દાસ ત્રાપડીઆએ સત ક્રાન્સિસ પર એક મનનીય લેખ લખ્યો હતો, તે પૂર્વે શ્રીયુત મહાદેવભાઈએ “નવજીવન”મા એ સતપુરુષ વિશે એક લેખમાળા લખી હતી તે પુસ્તકકારે આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, એ ખુશી થવા જેવું છે, સત ક્રાન્સિસ જેવો ચરિત્રનાયક અને શ્રીયુત મહાદેવભાઈ જેવા મર્મગ્રાહી વિવેચક એટલે એ કૃતિની ઉત્તમતા વિશે વધુ કંઈ કહેવા જેવું હોય જ નહિ.

આજકાલ નવવકથાના પુસ્તકોમા શ્રીયુત રમણુદાસ અને શ્રીયુત મુનશીના પુસ્તકોની માગણી વધુ હોય છે, અને તેઓ કોઇને કોઇ વાર્તા પુસ્તક આપુ આપતા રહે છે; એ થોડું મંતોપકારક નથી. શ્રીયુત મુનશીની “એક સદ્ગતિ”મા આધુનિક સમાજજીવનમા જે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે, તેનો પરિચય કરાવતા કેટલાક સામાજિક ચિત્રો તેમણે દોર્યા છે, તે રમુજ છે પણ કોઇ ગ્રેરક ભાવના કે આદર્શ એમા માન્ય પડશે નહિ; કોઈ કહેશે કે નવન કથાનો એ આશય પણ નથી. તેની પડખે “આમ્ય લક્ષ્મી”નું પુસ્તક જુદી ભાત પાડે છે. ગામડાઓની પુનરુ રચનાનો પ્રશ્ન થોડોક સમયથી ખૂબ વિચારાઈ અને ચર્ચાઈ રહ્યો છે; તેમા આ પુસ્તકનું પ્રકાશન વખતસરનું છે, લેખકે આમ્યસુધારણાના કેટલાક પ્રશ્નોનું વિવેચન કર્યું છે, તે માર્ગદર્શક થશે, શ્રીયુત રમણુદાસની સમર્થ લેખિની એ વિષયને એક જીવન પ્રશ્ન બનાવી મૂકે છે, અને તેનું વાચન આનંદપ્રદ થઈ પડે છે. આ વર્ષની સરસ નવલકથાઓમાની તે એક છે, આપણને એક ભાગ મળેલો છે, બીજા ભાગ માટે વાચક આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યો છે.

શ્રીયુત અંબાલાલ પુરાણીએ “દર્પણના ટુકડા” એ નામક ન્હાની વાર્તામા એમના કોલેજ જીવનના સંસ્મરણો અર્થીને એક સુદૃઢ પુસ્તક રચ્યું છે, તેમા રૂપી ક્ષીપ્રાણજીનું પાત્ર એ ચાણુદાસ થઈ પડે છે. પણ એમનું જીવનકાર્ય તો અરવિંદ બાબુના ઉત્તમ અથોનો ગુજરાતી જનતાને પરિચય કરાવેલો એ થઈ પડેલું છે, એમની એ પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે અને આ વર્ષે આપણને એમના તરફથી “લક્ષ્મીયોગ” નામનું પુસ્તક મળ્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્યની તેમની એ સેવા ઓઝી પ્રશંસનીય નથી, પોન્ડીચેરી આશ્રમમા નિવાસ કર્યો તે

પહેલા ગુજરાતમાં એમણે વ્યાયામ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી હતી; અને એવો એક ભાવનાશાળી શિષ્યમૃદુ પોતાના આત્મબળના પ્રભાવથી ઉભો કર્યો હતો કે તેઓ એ કર્તવ્યક્ષેત્રમાંથી દૂર ખસી ગયા છે, તેમ છતાં એ કાર્ય તેઓ પ્રેમપૂર્વક ચલાવી રહ્યા છે, એ જ્ઞેષ્ઠને કોઈ પણ વ્યક્તિ મગરૂરી લઈ શકે.

સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલયે ગુજરાતને એક મેઘાણી આપીને રાણપુરની એ સંસ્થાને અમર કરી છે, એમનાં પગલે અનુસરી શ્રીયુત ગુણવંતરાય આચાર્ય પણ સૌરાષ્ટ્રનો ભૂતકાળ સજીવ કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, અને એમની કૃતિઓ ‘ભૂતકાળના પડછાયા’ અને ‘સાગર સંધ્યા’ લોકપ્રિય નિવડી છે, તે ખતાવે છે કે એમની કલમ પણ કસાયથી તેમ તેજદાર છે.

થોડીક મુદ્દતથી શ્રીયુત મેઘાણીની કલમ શાન્ત પડેલી છે; આપણે ઈચ્છીશું કે તેઓ લેખન પ્રવૃત્તિ પાછી હાથ ધરે; એમની “સાગરના તીરે તીરે” એ ચોપડી સી કોઈને ગમશે; એમની નિરપણ શૈલીમાં કોઈક અજળ આકર્ષણ રહેલું છે.

શ્રીયુત “ધુમકેતુ” નવલિકાકાર તરીકે અજ્ઞેય છે; ‘પ્રદીપ’ અને ‘ભીષ્મકુમાર એકસંઘ્ય અને બીજાં નાટકો’ એ બે પુસ્તકો વર્ષ દરમિયાન એમણે બહાર પાડ્યાં છે; તેમાં એમની શક્તિનું દર્શન થાય છે જ, પણ વાચકનું મન તો વધુ ‘તણખા’ મેળવવાને ઈનેત્તર રહે છે.

ઘણાખરા વાચકો પ્રો. બલવંતરાયને, એક સમર્થ સાહિત્ય વિવેચક, ઇતિહાસના અધ્યાપક, રાજકારણના અભ્યાસી, ટુંકી વાર્તાના લેખક અને કવિ તરીકે ઓળખે છે; પણ તેઓ તે સાથે એક સારા સંસ્કૃતજ્ઞ પણ છે; અને એક પંડિતની પેઠે તેના ઉંડા અભ્યાસ કરેલો છે.

સન ૧૯૦૫માં એમણે ઇતિહાસકૃત “શાકુન્તલ” નો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો હતો; તે પછી પૂણામાં મળેલી પહેલી પૌર્વાત્ય કોન્ફરન્સમાં ‘શાકુન્તલ’ના પાંડો વિશે એક નિર્બંધ રજુ કર્યો હતો, તે વાચ્યાથી એમની વિદ્વતાનો ખ્યાલ આવશે.

પ્રસ્તુત વર્ષમાં પ્રો. બલવંતરાય એ જ કવિનું નાટક “માત્રવિકાગ્નિ મિત્ર”નો ગુજરાતીમાં તરજુમો છપાવ્યો છે. સામાન્ય વાચકને તેની ભાષા વખતે કદિન લાગે; પણ એ અક્ષરમ્ તરજુમો, એ નાટકનો અભ્યાસ કરનારને જરૂર મદદગાર થઈ પડશે અને કવિના સમય પરત્વે એમણે ઉપોદ્ધાત લખ્યો છે, તે, અને તેમાંનો ‘મનનિકા’ વિભાગ પુસ્તકનું વિશિષ્ટ અંગ

લેખી શકાય, એજ નાટકનો ખીજો તગ્લુમો જે એક અભ્યાગી ભાઈ એ કરેલો છે, તેઓ પ્રો. દાકારના આ અનુવાદ વિષે નીચે મુજબ અભિપ્રાય આપે છે:

“ગુજગતી ભાષામા ‘મહાકવિની’ કૃતિનો અનુવાદ અને તે પણ મહાકવિ કાલિદાસના હૃદયને સ્પર્શ કર્મો, તે જમાનાના આદર્શોને આભાદ સ્વરૂપે રજુ કર્મો, છતાં વાચકને હાથમા લીધા પછી પૂરો વાચ્યા વિના છોડવો ન ગમતો અનુવાદ—અર્થાં શ્રીયુત દાકારે ગુજગતી સાહિત્ય રસિક જનતા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે” *

નવી કવિતા મરવશાળી અને આસારપદ, દિન પ્રતિ દિન ખીજતી જાય છે, અને હિગતા કવિઓની સખ્યા વધે છે, એ પણ આપણા સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિનું સુચિહ્ન છે. અત્યાર મુધી એ નવજુવાન કવિઓની કૃતિઓ સામાન્યનઃ જુદા જુદા મામિકોમા છૂટક છૂટક વાચવાને મળતી; તેમનો કોઇ કાવ્ય સંગ્રહ પુસ્તકાકારે પ્રગટ થયો નહતો; પણ આપણે વર્ષમા એવા પાંચ સાત પુસ્તકો બહાર પડ્યા છે, જેવા કે, શ્રીયુત ચંદ્રવદનકૃત ધ્વિ કાવ્યો, શ્રીયુત ઈન્દુલાલ ગાધીના ‘તેજરેખા’ અને ‘જીવનના જળ’, શ્રીયુત મનમુખજાલ ઝવેરીનું કુવદોલ, શ્રીયુત જેટાઈનું ‘જ્યોતિરેખા’ અને શ્રીયુત મુંદરમના, કોયા ભગતનંદ વાણી અને કાવ્યમગલા, તે જોધને આપણને આનંદ થાય છે. એ સર્વ કાવ્યપુસ્તકો નવી કવિતાના સુદર નમુનાઓ રજુ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમા આપણે નવયુવકોનું માનસ પારખી શકીએ છીએ, એમના અભિપ્રાય અને આદર્શ, એમના મથન અને મનોવ્યથા એ સઘળું આપણને આકર્ષે છે અને એ ચિત્રોમા તેઓ જે સંસ્કાર છાપ એમના મનપર પડી હોય છે, તેને મૂર્તિમંત કરવા પ્રયત્ન કરતા જોવામા આવે છે, તેમા અનુકરણને પાસ કવચિત નજરે પડે છે; અને જે કાંઈ તેઓ કહે છે, તે વાચન, નિરીક્ષણ, અભ્યાસ દ્વારા ગ્રાહ કરેલું, સ્વવિચાર ને લાગણીને વ્યક્ત કરતું અને જીવનને સ્પર્શતું હોય છે. પહેલાની જેમ ઇંગ્રેજી કવિતાના સાવ તરજુમા થોડા-કંજ મળી આવે છે. આ પ્રમાણે આ કાવ્ય સંગ્રહો નવશિક્ષિત માનસને રૂચે, આનંદ આપે, હિત સંસ્કાર બક્ષે, એમનામા ભાવના પ્રેરે, પ્રેરક બળ આપે, એવા વિવિધ પ્રકારના અને આનંદદાયક માણસ પડશે. સુંદરમ કૃત ‘કાવ્યમગલા’ના પાના ફેરવતા એક કાવ્ય “જન્મગાઈ”; હાથ ચઢ્યું તે એક વાનગી તરીકે રજુ કરીશું—

જન્મગાંઠ

: ગુલબંદી :

જન્મગાંઠ:

કાળના અનંત સૂત્ર પે પડંતી

જિન્દગીતણા અનેક આમળાની એક ગાંઠ,

રાત્રિ ને અદર્શણાં મહાન ઝૂંડ બાંધનાર

વર્ષકેરી આવતી વળી વળી જ એક ગાંઠ,

૫

જન્મગાંઠ,

શ્રવના પ્રવાસમાં પડેલ એક માનવીની

જિન્દગીની એક એ પ્રચંડ ગાંઠ,

ત્યાં પડી પ્રભાતમા,

દિને દિને વધી વધી જડંતી અંગ,

૧૦

ચંડ બંધ બાંધનાર જન્મગાંઠ,

જન્મગાંઠ, જન્મગાંઠ,

ગાંઠ, ગાંઠ, બંધ, બંધ,

રાચતો મનુષ્ય શું હશે જ જાણી જન્મગાંઠ ?

જન્મવેંત બાંધી ગાંઠ,

૧૫

સૃષ્ટિકેરી બાંધી ગાંઠ,

કિલ્લટ ગાંઠ માનવીસમાજકેરી,

સમ્યતાની શિષ્ટ ગાંઠ,

સંસ્કૃતિની પુષ્ટ ગાંઠ,

શાન્તકેરી શુષ્ટ ગાંઠ,

૨૦

માત, તાત, પત્ની, પુત્ર, મિત્રતાની મિષ્ટ ગાંઠ,

અંતરે અનંત ગાંઠ,

એક પે અનેક ગાંઠ,

છેડતો ન, બાંધતો, છુટી જનારી બાંધતો,

તુટી જનારી સાંધતો, નવી નવી હિમેરતો;

૨૫

સર્ગંગ સૂત્ર,

સ્નિગ્ધ પૂત્ર,

તેજથી પ્રદીપ્ત સૂત્ર,

રેશમી સુનાળુ સૂત્ર,
 આત્મનુ અખંડ સૂત્ર, ૩૦
 ઈશનુ અભેદ સૂત્ર,
 આમળી જ આમળી,
 અભેદ ગાઠ પાડતો,
 પ્રજુસ્તતા, પ્રદીપ્તતા, અખંડતા, અભેદતા
 મિચી દગો ઉખેડતો, ૩૫
 મનુષ્ય કેમ હર્ષ તો સુણી જ શબ્દ 'જન્મગાઠ' ?
 માહરી ય જન્મગાઠ:
 કયાહરે પડી જ ગાઠ
 ન રમરુ, હુ વિરમરુ, કદા હિ મારી જન્મગાઠ.
 દિને દિને પડે જ ગાઠ, ૪૦
 નિત્ય નિત્ય જન્મગાઠ,
 કોકની ય જન્મગાઠ છે ઉત્પવવાની ગાઠ;
 સર્વની,
 અનંત બદ્ધ લોકની
 ઉગ્ધવું આજ જન્મગાઠ,
 છોડવા મથુંજ ગાઠ,
 બાધશો મને ન ગાઠ,
 માદ આપશો ન ગાઠ
 માહરી પરે પડેલ જિન્દગીની જન્મગાઠ.
 હું મથું, તમે મથો,
 મથુ મટાડવા હું ગાઠ,
 સળગ હીરદાર પે પડેલ હું ઉકેલું ગાઠ,
 ગાઠ ગાઠ છોકું હું,
 અખંડ સૂત્ર અંતરત દીસતું જ ગાદમા,
 ઉકેલી એ બધી જ ગાઠ, ૫૫
 ઈચું હું નિહાળવા,
 મથું હું મિલિ પામવા,
 અનાદિમા પડેલ એક છેલો જ દોરનો,

અનંતમા પડેન અન્ય છેડેનો જ દોરનો,
 મમત્ર તે નિદાળના,
 સળગ સિન્ધુ સ્પર્શવા
 ચહું, મથુ, પડુ, બહુ,
 ભને વને જ થાય જે ચનાની હોય
 જિન્દગી અનન સ્નન,
 ખડ ના જ, ગા'ના નિદાળના મને દિયો, ૬૫
 દિને દિને જ જન્મગાર
 માહરી બિગલુ હુ, ઉકેલુ હું,
 ન બાધવી વિશેષ ગા'
 ધન્યનાદ નાપરો મદા પડેન જન્મગાર,
 ધન્યનાદ આપજો છુ મદા પ્રચણ ગાર, ૭૦
 રાનથી, પ્રકાશથી,
 છુ ન કે કપાઈ જાય
 મોનની ઝરી થઈ ભને કપાઈ જાય ગાર.
 શોચજો, વિચારજો, ઉભારજો,
 ભને પડે જ અન્ય ગાર, અન્ય જિન્દગાનીની, ૭૫
 તમે ન તે નિદાળશે
 ગણી તુને એક ગાર,
 એક જીવ દુઝિયો,
 પ્રચણ ગાર જિન્દગીની તોડી જે વઝિયો,
 ગળી જ ખૂમ મચજો,
 ખુલી થઈ જ નાચજો,
 પગ તુ ના, કદી મ ના,
 કરી શાય એમલુ કદીક નહિ,
 કદા નહીં, કદી નહીં,
 ન ગાર માહરી પરે પડેન જિન્દગીતણી, ૮૫
 જન્મગાર ધન્યનાદશે નહીં

નના કનિઓમા અમને લાગે છે કે મુન્દગના કાવ્યો સોકપ્રિય
 નિરરી, પુ'કગ વચાગે

પ્રાચીન કાવ્યના પ્રકાશનમા ત્રણ પુસ્તકો વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે, જે શ્રી ફોર્બમ મળાએ પ્રકટ કરેલા અને એક સોસાયટીએ છપાવેલું, 'ગમિક વલ્લભ', પ્રો. જેદાલાલ શાહ સંપાદિત

કવિ કેશવગમકૃત કૃષ્ણલીલા ચરિત્ર મ ૧૫૨૬મા રચાયું હતું; એટલા જુના ગુજરાતી કાવ્યો બહુ થોડા મળી આવેલા છે, એ રીતે તેનું કેટલુંક મહત્ત્વ છે, તેની માથે ગુજરાતમા ભક્તિસપ્રદાયનો પ્રચાર કરારે થયો હતો અને કેવો જામ્યો હતો તેનો નિર્ણય કરવામા પણ તે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે એ પ્રશ્નને પ્રગ્તુત કાવ્યની પ્રસ્તાવનામા શ્રીયુત નટવગલાયે મિદ્ધતાપૂર્વક ચર્ચ્યો છે અને તે લેખ જેમ અભ્યાસપૂર્ણ તેમ મનનીય માનુષ પડશે તેના અનુમધાનમા “ગુજરાતી”ના શ્રી કૃષ્ણાકમા બિંવમગજ ઉર્ફે લીલાશુક વિને એમને લખેલો લેખ પણ વાચવા જેવો છે. સદરુદ્ધ કાવ્યનું સંપાદન કાર્ય એ વિષયમા મિદ્ધહસ્ત અણીના સાક્ષર શ્રીયુત અંબાપાપ જનીએ કર્યું છે એ નામ માન તેના સંપાદન કામની સગ્ગતતા માટે બસ છે.

આપણા મહાન કાવ્યમયો મહાભારત અને રામાયણના દેશી ભાષામા અનુવાદ મર્વ પ્રાતોમા સોળમા મત્તગમા મૈકામા તૈયાર થયલા જોવામા આવે છે.

એ પુસ્તકોનું વાચન અને અધ્યયન હાલમા કમી થયલું છે તો પણ પ્રાચીન માહિત્યના અભ્યાસ સાફ અને તેનો વિકાસ કમ સમજ્યાને જુના કવિઓના એ પુસ્તકો પ્રમિદ્ધ થવા પામે એ આવશ્યક છે.

આખું મહાભારત એકજ કરિએ રચેલું હતું મળેલું નથી, તેથી બિન બિન લેખકોએ રચેના જુદા જુદા પર્વોને મંકનિત કરી, એ પુસ્તક મમમ ઉપજારી કાઢકુ રચું શ્રી ફોર્બમ મળાએ મહાભારતનું પ્રકાશન કાર્ય ઉપાડી લીધું છે, એ ખુશી થવા જેવું છે, અને તેમને એ કામને યોગ્ય મંપાદક, મર્યા છે, એમ પહેલું પુસ્તક મહાભારતનું ‘આદિપર્વ’ અને મહાપર્વનું અપાદન કામ જોના ક્રમિણ માહિત્ય અભ્યાસી કરી શકશે. મરૂદનના તેઓ સાગ ગાતા છે તેમ જુના ગુજરાતી માહિત્યનું વાચન અને અભ્યાસ પણ તેમનો બહોળો છે.

પહેલા ત્રયમા હરિગમકૃત આદિપર્વ અને વિશ્વલુદ્ધમ વિગમિત મહાપર્વ, એ બે પર્વોનો મહાવેશ કરવામા આવ્યો છે. તેનું મરોધન જુદી જુદી મળી આવેલી પ્રતો પરથી શ્રીયુત કેશવગમ શાસ્ત્રીએ કાગજપૂર્વક અને

દુનિયાભરમા નવી નવી ભાવનાઓ અને વિચારથી પ્રેરિતસાહિત્ય થઈને નવયુવકો નવીન ચેતન અનુભવી રહ્યા છે, નવા સર્જનના મનોરથો સેવે છે; અને તે પાછળ પોતાની મર્વ શક્તિઓ ખર્ચી નાખવાને તત્પર બનેલા છે.

આપણે અહિં પણ એ જ પરિસ્થિતિ નજરે પડે છે મહાસભામા નવો સામ્યવાદી પક્ષ ઉભો થયો છે, તેના હિમાયતી યુવકો જ છે. અસા-રમા પણ તેઓ ક્રાંતિ ઇચ્છી ગયા છે, જુના બંધનોને ઠોકરે મારે છે; અને ઇચ્છિત અને સાનુદૃશ્ય મળેગો ઉભા કરવા મથે છે

તેઓ સાહિત્યને પણ પાશ્ચાત્ય નામાકિત લેખકોના ગ્રંથોના તરજુમા કે રૂપાંતર કરીને, સમૃદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ માહિત્ય એક જીવંત પ્રેરક બળ થઈ પડે એ જોવાની એમને હોસ છે.

એમના એ પ્રયાસમા મોટેરાઓની સહાનુભૂતિ જોઈએ એટલું જ નહિ પણ તેઓ માર્ગદર્શક અને મહાયક થઈ પડે એ ઇચ્છનીય છે

જેમ નદીનો પ્રવાહ વરસાદના પાણીથી ઉભરાઈ જાય છે, તેનો નહેર વાટે ઉપયોગ થાય છે, અથવા તો મોટા બંધ બાંધીને એ પાણીના ધોધ-માથી વિદ્યુત પ્રવાહ ઉત્પન્ન કરવામા આવે છે, તેમ આ યુવકોની શક્તિનું નિયમન થવું ધટે છે, તેમનો ઉપયોગ લેવાનો જોઈએ છે.

એકારી તો સૌને મુઝની ગ્હી છે, એમાથી આપણે શિક્ષિતવર્ગ બાતમ નથી. અનેક પદવિધરો, નામના વેનને, માહિત્ય કે શિક્ષણનું કાર્ય કરવાને ઉત્સુક છે.

મહાગાંધી કોશના અને વિશ્વકોશના કાર્યો મર્યાદિત જવાબદારીવાળા મંડળો રચાઈને ઉઠ્યા છે, અને એ રીતે મધ્યાગંધ વિદ્વાનોના જ્ઞાન અને વિદ્વતાનો લાભ મેળવ્યો છે; આપણે અહિં પણ એવી યોજના મહેલાઈથી અમલમા મૂકી શકાય, તેમ થયે આપણે એ કાર્યો સિદ્ધ કરી શકીશું, તેની સાથે અનેક અગાસીઓને મહાયકતા થઈ શકીશું.

તેની તૈયારી માટે અમને લાગે છે કે પ્રથમ વ્યાખ્યાય મંડળો (study groups) જુદા જુદા વિષયના નિકળવા જોઈએ, જેઓ ઉપરોક્ત કાર્યમા સહાયક અગા જની શકશે, અમ્મ.

અમદાવાદ.

હીરાલાલ ત્રિલુવનદાસ પારેખ

તા. ૨૦-૯-૧૯૩૩.

પુસ્તકોની વર્ગીકૃત યાદી

(મન ૧૯૩૩)

ઈતિહાસ

પુસ્તકનું નામ,	લેખક વા પ્રકાશક	કિંમત.
અમેરિકાના મધુખા ગાળ્યો	ચીમનજીન મ ડોકર	૧-૮-૦
ઇનિદાસના ઓજ્જ્વલા	મદાગ ડગ ઇન્ડિય દવે	૦-૧૪-૦
દારીઆરાડનું વડનગર	માનગ ડગ પી મહેતા	૦-૪-૦
દારીઆરાડમા માર્ગભીમ મત્તા	નયનસુખનાન નિ મજમુદાર	૨-૦-૦
અને ગાયકવાડ મજમુદાર		
ગુજરાતના ઐનિદામિક તેઓ	ગિરમગ ડગ આચાર્ય	૪-૮-૦
ભાગ ૧લો		
ગુજરાતના ટ્રેલાઓ ઐનિદામિક	દનપતગમ ગણાભાઈ કપિશ્વર	૦-૧૨-૦
પ્રમગો અને વાતાઓ		
ગુજરાતના મધ્યમલીન હિન્દુ	દુર્ગાન ડગ ડે શાસ્ત્રી	..
ગજપુત યુગના ઇતિહાસના		
પ્રમધાતમ માધનો		
ન્યાર તેઓ ઉપકાર દરે છે	‘સાદીક’	૧-૦-૦
મધ્યમલીન ભારતી મઠકૃતિ	અનુ ન્યતિનજી આચાર્ય	૧-૦-૦
મિગને એડેમદી (નાંચુ ૨ ખ ૧)	દી બા કૃષ્ણનાથ મો ઝવેરી	૧-૦-૦
મેરાકના ગુહિતો	માનસ કર પી મહેતા	૦-૮-૦
મોડામા	મનુભાઈ નેધામી	૦-૪-૦
વધ્વાચાર્યના કન ાલિયેન્ની	એલ રગીનદામ	૦-૪-૦
ઐતિહાસિકતા વિશે ચર્ચા		
સોગદને તીરે તીરે	ઝવેરચંદ મેવાણી	૦-૮-૦
હિન્દુ રાજ્ય યાત્રયા	ચંદ્રનાથ લા મહેતા	૧-૦-૦
હિન્દના ઇતિહાસમા હિન્દુગુનીમ	ધમામુદિન એમ દગાનાળા	૦-૮-૦
એમ્તા		
કેનેડાનું જવાબદારી ગળ્યના	ચીમનનાથ મ દામર	૧-૮-૦

રાજકારણ

આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	મહાત્મા ગાંધીજી	૦-૧૨-૦
ગાંધીજીના સહવાસમા	ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક	૧-૮-૦
સ્વાધીનતાના પથ	'યજ્ઞવલ્કી'	૦-૧૪-૦

જીવનચરિત્ર

ઔદિચ્ય રતનમાળા ભાગ ૩જો	પ્ર ઔદિચ્યપ્રકાશ કાર્યાલય	૧-૦-૦
કવીશ્વર દનપતરામ	ન્હાનાનાન દ કવિ	૨-૪-૦
ગિર હીરક અન્યાયી	યજ્ઞેશ હ ગુકલ	૧-૦-૦
જયકૃષ્ણભાઈ	બાપાનાથ મ સાહ	૧-૮-૦
દાગદાસ ત્રિભુવનદાસ જીવનચરિત્ર	કેશનનાન બીમભાઈ મણિપાર	...
નરમૈ ભાસ્ત હગિનો	કનૈયાનાન મા મુનશી	૧-X-૦
પ્રિન્સ બિમ્બાર્ક	વિજય મુ વાસુ	૦-૮-૦
મિત્રિમભાઈ	સુનીન	૦-૧૪-૦
મસ્તફીર મહાત્મા વમાલી	ગો મ દેસાઈ	૦-૮-૦
મહારી કહાણી	અનુ ગોમનિબહેન મશરવાળા	૦-૮-૦
મુમોતોની	ભાગદામ	૦-૧૨-૦
મુનુદની હિન્દુ વીર મહિલા	નારાયણ વિસનજી હંકુડ	૦-૦-૦
મમાભાઈ ગનડે	શ્રી માવનિબહેન ધર્મપ્રમાદપ્રિત	૦-૧-૦
ગાન જીનીનાગમ બહાદુર	માનસકર ખીનાબરદાસ મહેતા	૧-૧૪-૦
નિજલધર્મસરિ	ધીગજનાન ટોકગશી સાહ	૧-૧૪-૦
વીર નર્મદ	વિશ્વનાથ મગનનાથ ભટ્ટ	૧-૧૪-૦
યદિયદ્રજનું જીવનચરિત્ર	પ્ર શ્રી જી પ્ર સભા ભાવનગર	...
સત કાન્મિમ	મદાદેન હગિભાઈ દેસાઈ	૦-૩-૦
દિગ્ગજનાન ગણેશજી અનુસરીઆ	કૃષ્ણનાન વર્મા	...

કવિતા

ઝોજ અને ઝાગર	નંદનાલાલ દલપતરામ કવિ	૧-૪-૦
કલાકાવ્યો	ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા	૨-૦-૦
કિતમર્ગ	ગોર્ધનદાસ એન્ડનિયર	૧-૪-૦
કહી વાળી	'મુન્દરમ્'	૦-૮-૦
કાવ્યમંગલા	'મુન્દરમ્'	૧-૮-૦
કાવ્યકુન્જ પુષ્પ ૪-૫	પ્ર. મ. રુ સા. મંડળ-રોટેર	૦-૪-૦
” પુષ્પ ૬	” ”	૦-૪-૦
કોઈનો લાડકપાઓ અને ખીમત	અવેરચંદ મેઘાણી	૦-૮-૦
ગીતો (ખીમત આગતિ)		
કેશવરામકૃત કૃષ્ણલીલા કાવ્ય	અંબાલાલ યુગાળીદાસ જનની	૧-૮-૦
જરથોસ્તનામું	મહેરબાનુ જેઠરામજીર	...
	અંકલેશ્વરીઆ	
કવનનાં જાળ	ઈન્દુલાલ ગાંધી	૦-૫-૦
આકળનાં મોતી	રતિલાલ હાયા	...
તરંગમાળા	ગંગેશચંદર લાલચંદર પંડ્યા	૦-૮-૦
તેજરેખા	ઈન્દુલાલ ગાંધી	૦-૩-૦
નરનારી સંબોધ	અઃ-લાલચંદ ભ. ગાંધી	...
પીડિતોનાં ગીતો	કલ્પભાઈ કોઠારી	૦-૮-૦
પ્રેમાનંદકૃત ૧૨ માસ	કેશવલાલ હર્ષદરાય કુવ	...
કુલદોલ	મનસુખલાલ મગનલાલ અવેરી	૧-૦-૦
ભગનામૃત પુ. ૧ (ખીમત આગતિ)	કાલીદાસ ભગવાનદાસ ભાટીયા	૦-૧૪-૦
મદાભારત આદિપર્વ ગ્રંથ ૧લો	કેશવલાલ કાશીરામ ચાલ્સી	૧-૪-૦
રસિયાયુના રાસ	રેણુમિત્ર ગો. પટેલ	૧-૦-૦
રસિકવત્સ	જોદાલાલ ગો. શાહ	૧-૦-૦
રાસ રંગની	શ્રી મધુરિકા મહેતા	૧-૮-૦
વટનગરાનાગર ગરબાવળી	પ્રઃ-ચન્દ્રવિદ્યાનંદ પંડ્યા	૧-૦-૦
શંકરવિલાસ	શ્રી શંકરમહારાજ	૨-૦-૦

નવલકથા

અમર બનીદાન	મોહનનાથ સુનીયાથ ધામી	૧—૦—૦
અમળાઓની આત્મકથાઓ	ધીરજલાલ અમૃતલાલ ભટ્ટ	૩—૦—૦
(૨ શ્રી આશ્રિતિ)		
અધારી ફુનીઆ	સુદર્શન	૦—૪—૦
અગાધ	ગમણિક્યાને જ. દયાલ	૧—૪—૦
ઈન્સાનની આહ	ગુણવત્તગય આચાર્ય	૦—૮—૦
ઉગતો ઉડાઉગીર	ચ દુલાલ જેઠાનાથ બામ	૨—૮—૦
કંપનાની મનિઓ	શાન્તિનાથ ગુ તોવાટ	૧—૮—૦
કંપનાના ચિત્રો	ખિંદારીનાથ ઈન્દ્રજાલ	૧—૦—૦
કિન્નેદાગની કન્યા	'પુસ્તિકન'	૧—૦—૦
કોપીલા	રમણનાથ વસતલાલ દેમાઈ	૨—૮—૦
ગંગીમની ગૃહવદ્ધી (ઉત્સર્ગ)	અનુ 'પિયુર'	૧—૮—૦
ગ્રામ્યવદ્ધી બા ૧	રમણલાલ વ દેમાઈ	૨—૮—૦
ચંદ્રનાથ	નગીનદામ ના પારેખ	૦—૧૪—૦
બી	ગોપાલદામ જ. પટેલ	૧—૦—૦
જીવનના પ્રતિબિંબ	શાન્તિનાથ ગુ તોવાટ	૧—૮—૦
જ્યોત્સ્ના	બોમીન્દ્રગય ર દીવેદીઆ	૧—૮—૦
ઝંઝવાત અને બીજા વાતો	ગમણનાથ પ્રે. ભટ્ટ	૦—૧—૦
તંગાનતી અને તરંગબોલા	પાદવિભાચાર્ય	૦—૧૦—૦
ત્રાગ વાર્તાઓ	મદાદેવ લગિભાઈ દેમાઈ	૦—૧૨—૦
દર્પણના કુકડા	અંમાલાલ બા. પુરાણી	૧—૦—૦
ધુપદીય	હીંગલાલ લ'તુભાઈ દેવે	૦—૧૨—૦
નયનના નીર	જેઠાનાથ નાગવળ ત્રિવેદી	૧—૦—૦
નયનમય	સુનીયાથ વર્ધમાન શાહ	૩—૮—૦
નાગી હૃદય	કયાપી	૧—૪—૦
પતંગીયુ	'મગ્ન ફરીર'	૧—૦—૦
પતનના પથે અને બીજા વાતો	ગમણીક કીશનલાલ મહેતા	૦—૪—૦
પદ્મીમંજ	નગીનદામ પારેખ	૧—૪—૦
પતિની પમંદગી	પ્ર. ગાડીય માહિત્યમદિર	૦—૪—૦
પાંચળો પુનરુદ્ધર	જેઠાલાલ નાગવળ ત્રિવેદી	૧—૪—૦
પીઠિનાની કથાઓ	ગ્લનિકાત મહેતા	૧—૪—૦
પૂનના ફૂલ	દુર્ગેશ શુક્લ	૧—૪—૦
પ્રતિભા	ચિનુ દ. શુક્લ	૦—૬—૦
પ્રતીષ્ઠા	ધ્રુમંગુ	૧—૮—૦
પ્રેમજન્યોનિ	માણિકલાલ ગા. જોશી	...

પુસ્તકાની વર્ગીકૃત યાદી

અંમરી	રમણજીવ વમંતજીવ દેસાઈ	૨-૮-૦
ભવાદવી	નટવરજીવ વિભાવાળા	૦-૪-૦
મહાવીર અને શ્રેણીક	મણિજીવ ન્યાસચંદ	૧-૮-૦
મુદુવા	ભોગીન્દ્રગવ ૨. દિવેટીઆ	૧-૪-૦
પીનનના ઉત્કાસ	ઈશ્વરજીવ અમૃતજીવ મલ	૦-૧૨-૦
લીલીની આત્મકથા	નટવરજીવ વીભાવાળા	૦-૩-૦
વીરની વાતો	રમિક જ્ઞેમી	૦-૬-૦
વજ્રસ્વામિ અને જવડયાદ	મણિજીવ ન્યાસચંદ	૧-૮-૦
વિરાગ વડુ (૨૭ આટલિ)	મહાદેવ દગિભાઈ દેસાઈ	૦-૧૦-૦
સાગર સાંઝાટ	મુળગંઢર મોહનજીવ ભટ્ટ	૦-૧૦-૦
સિનાગનો શોખ (૨૭ આટલિ)	ભોગીન્દ્રગવ ૨. દિવેટીઆ	૧-૪-૦
સીમંતિની	' યલુવેદી '	૧-૦-૦
સોરઠી વિભૂનિઓ	મનુભાઈ જ્ઞેધાળી	૦-૧૨-૦
સોરઠની સંખ્યા	ગુણવંત આચાર્ય	૧-૪-૦
સોરઠની સાગર કથાઓ	ગુણવંત આચાર્ય	૦-૪-૦
સંસાર	ભાનુ. પ્ર. દવે	૧-૮-૦
સંસારની વાતો	જ્ઞેમીજ્ઞેન ડોઆણી	૨-૮-૦
સ્નેહ સંઘમ	કર્નેયાજીવ માણેજીવ મુનશી	૧-૪-૦
સ્નેહયત્ર	રમણજીવ વ. દેસાઈ	૨-૮-૦
શગવીરની વાતો	મનનજીવ બાપુજી જ્ઞેમજી	૧-૮-૦
શસ્ત્રદ્વિન શુરવીર	બળવંત ગો. મધવી	૦-૬-૦
શોડશી	યજ્ઞેશ હ. શુક્લ	૧-૦-૦
હાર્ય કક્ષાપ	પ્ર. ગાડીવ-માહિત્યમંદિર	૧-૮-૦
હાર્ય ઝરણાં	નારાયણ ગો. ડોઆણી	૧-૮-૦
હું બંડખોર કેમ બની ?	રમણજીવ વ. દેસાઈ	૨-૮-૦
હૃદયનાથ		૨-૮-૦

સામાન્ય નીતિજ્ઞાન

કાનગા કદ ?	રમુ પરમાનંદ દક્ષર	૦—૪—૦
ગોગ્રા કદપત્ર	વાલજી ગોવિંદજી દેમાઈ	૦—૮—૬
ગુદનગ્રી કેવી દેવી લેઈએ ?	શ્રી. દીવાળીખંદેન વાલજી ભટ્ટ	૦—૨—૦
જાપાના પત્રો અને કમોડીમય લક્ષ	દિમનજાલ મણિવાલ ચાલ	૦—૬—૦
જીવનપગાલ	કકલખાઈ કાકારી	૦—૮—૦
જીવન લેણાં	નોચાકર પીલા	૧—૦—૦
લ્લાગમર્નિ અને બીજા લેખો	મદાભા ગાંધીજી	૦—૭—૦
નરનીન પુ. ૧ લુ	મગનવાલ શંકરખાઈ પટેલ	૩—૦—૦
નંદનવનને આગળે	લરિજાલ દારદાદામ સંધવી	૦—૧૨—૦
નીતિનાચને માર્ગે	મદાભા ગાંધીજી	૦—૮—૦
પગલેક પ્રકાશ	દીરાજાલ તંબકલાલ દેમી	...
બાળવખનો બાળાઓ	કાગિદામ રણજોડદામ વૈદ્ય	૦—૨—૦
શીમગેન નૃપ તથા કંદુરાજની કથા	અ. શ્રી લેનધર્મ પ્રસારક સભા	...
માનમના મોની	વલસભજી ભાખજી મહેતા	૦—૪—૦
મંગલ પ્રભાત	મદાભા ગાંધીજી	૦—૧—૦
લાગ દીલગા કે દેલના ?	ધીરજલાલ પરીખ	...
વનનો આદ	કકલખાઈ કાકારી	૦—૮—૦
વિજયનું ગદ્ય	ભાવજી દામજી ગાદ	૦—૨—૦
વિજયધર્મ મુગિના વચનકુસુમ
વેપુધર	‘ પગમ ’	૦—૨—૦
મવર્થ મિદિ	કવિ દુર્લભજી સ્વામજી મુવ	૦—૦—૦
મગચાર મોજ	શંકરમદાસજી	૦—૨—૦
મનુષ્ય પ્રકાશ	જીરમ મદાગજી	...
મામાજી કાન્તિ	બાવચંદ ભાવજી વટેમ	૧—૮—૦
મુમિય ગરિય બાધાંતર	અ. જી. ધ. અ. મમા ભાવનગર	...
મુમનાવડી	અનંદગાંધી હોદાવાળ મહેતા	...
મુમમંદ ભાગ દેમો	અ. ત્રિપુ અખંડાનંદ	૧—૮—૦
વિજયમંત્ર માને કનેદની ચાવી	ન્દાનાલાલ નાથલાલ ચાલ	૨—૪—૦

પ્રવાસ

તીર્થયાત્રા દિગ્દર્શન ભા. ૧ ભો	જલ્લુભાઈ કાળીદામ પંડ્યા	૦-૮-૦
કુરોપનો પ્રવાસ	નાનજી કાળીદામ મહેતા	૨-૦-૦
પ્રવાસનાં સંસ્મરણો	રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી	૧-૦-૦
માઉન્ટ આબુ	અશોક મ. કાટાવાળા	૦-૬-૦

ઔપધિ તથા વૈદક

ધરગયુ વૈદક	બાપાલાલ ગ. વૈદ	૨-૦-૦
તદ્વક્ત્ર આયુષા છાશમેવન વિધિ	હરિપ્રસાદ ચુનીલાલ બટ	૦-૧૩-૦
તુલસી ચમત્કાર ૩૭ પ્રયોગો	જગનલાલ જલ્લુભાઈ શાહ	૦-૨-૦
તંદુરસ્તી અને લાંબી જીંદગી	સોસોમન	...
દાંતના દાકનર	કુંભસર સોરાબજી	...
દીર્ઘાયુ કેમ થવાય ?	ડૉ. પ્રભાકર ત્રી. કોશરી	૨-૦-૦
પ્રસૂતિ	ડૉ. રતિલાલ ગી. ભટ્ટ	૨-૦-૦
શાલીટોન શાસ્ત્ર યાને અશ્વવિદ્યા	મગનલાલ શુભાગભાઈ દેસાઈ	૧-૦-૦
ક્ષયરોગ ચિકિત્સા પદ્ધતિ	નારાયણગંકર દેવશંકર વૈદ	૨-૦-૦

કેળવણી

આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિઓની ઐતિહાસિક સમીક્ષા	નટવરલાલ શંકરલાલ પરિખ	૦—૭—૦
મદ્યશિક્ષા	મહારાજેન્દ્ર બેન્દ્રજી દવે	૧—૪—૦
નિર્ન્યાયલી	રામપ્રસાદ દાસીપ્રસાદ દેમાઈ	૧—૦—૦
પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક	ગિજુભાઈ	૦—૧૦—૦
પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ- પદ્ધતિઓ	ગિજુભાઈ	૦—૮—૦
બાળઆચાર્ય	મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકરી	૧—૪—૦
મહાન વિમલ પદ્ધતિની જર્મનીમાં કેળવણીની પ્રણાલી	ગમનન ઉ. ભટ્ટ	૦—૧૨—૦
મુજવનું બાળક	દરભાઈ	૧—૦—૦
મોન્ટેસોરી શિક્ષણપ્રચારમાળા	ગિજુભાઈ અને તારાબહેન	૦—૧૦—૦
રૂબરૂ રોળી ખંડ ૨	ગિજુભાઈ	૦—૮—૦
વિદ્યાર્થીને માર્ગદર્શન	છોટાભાઈ મંકરભાઈ પરેલ	૦—૪—૦
શિક્ષણપદ્ધતિ	મૂળજીભાઈ હી. ચોકરી	૧—૮—૦
શિક્ષણનું રહસ્ય	નવવગમ જગન્નાથ ત્રિવેદી	૦—૩—૦
કેળવણી—તેના પાયા અને સિદ્ધાન્તો	સુરેન્દ્ર પાઠકજી	૧—૮—૦

વિજ્ઞાન

આરોગ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર	અંબુ. કે. વશી	૦—૧૨—૦
કુદરતનું અવલોકન	માર્નેક શિવભદ્ર પંડ્યા	૧—૦—૦
પદાર્થ પ્રવેશિકા	જયદત્ત શાસ્ત્રી	૧—૪—૦
બુદ્ધ શિક્ષણશાસ્ત્ર
ભૌતિક વિજ્ઞાન અને ચિત્તશાસ્ત્ર	પ્રાણજીવન વિશ્વનાથ	૦—૪—૦
મનુષ્ય મનુષ્ય	મધુકમાર ગિવરાય દેમાઈ	૦—૧૨—૦
મનુષ્યની બનાવટ	રામપ	૨—૦—૦
સાદિ નિરીક્ષણ ભાગ ૩ અને	દીનકર વિનાયક શેન્ડે	૦—૧૧—૦

સાહિત્ય

અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્યમાહિત્ય	ગમનારાયણ વિ પાદ	૦-૬-૦
ગુજરાત એક આઝાદિક વ્યક્તિ	કનૈયાલાલ મા મુનશી	૨-૮-૦
અને આદિવચનો		
ખુશ્કી અને તરી	વિજયગાય કલ્યાણગાય	૧-૦-૦
ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોગાઈની	હીંગવાલ ત્રિ પારેખ	૧-૦-૦
ઇતિહાસ વિ. ૨		
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિચય	મણિલાલ ર. મજમુદાર	૦-૧૪-૦
પુ. ૨૨		
અથ અને અંકગ ૪૫ વર્ષ	હીંગવાલ ત્રિ પારેખ	૧-૦-૦
જૈન સાહિત્યનો મંલિત ઇતિહાસ	મોહનલાલ દલીપ દેસાઈ	...
શોશક રમદર્શનો	કનૈયાલાલ મા મુનશી	૨-૮-૦
નર્મદશનાઈ-ચિત્રાવલી	શુ મા પરિવદ મુગાઈ	૨-૦-૦
નર્મદ શતાબ્દી અથ	મ વિજયગાય ક રૈલ અને બીજા	૩-૦-૦
નર્મદ મહેતાના અવધનો હિંદુ	નરવંશલાલ ઈ દેસાઈ	...
નવમાની પહેલા દગુ મહેરજી	મ-મુ પા પ દડ તથા	...
ગણા માયજેગી મધેનો એરવદો	મિલ્કનોના દગદીમાહેમે	
જામામજી મોગાજી દગુ		
મહેરજી ગણાએ તૈયા કરેયા		
અસલ દગતાવેજેની નકલોનો		
હસ્તલેખ		
નાગરિક ગદ્યાવલી	ચન્દ્રસ કર ભુચ	૦-૧૨-૦
પદ્ય રચનાની ઐતિહાસિક	દી બા કેશવલાલ હ. મુવ	...
આવેશના		
બત્રીમનુ અચચ વાકમય	વિજયગાય કલ્યાણગાય	...
રમ-દર્શન	...	૦-૪-૦
વમુધગ (વાર્ષિક)	ચતુર્ભુજ નાગરદામ આચાર્ય	૧-૦-૦
વિવર્તનીના	નગસિંહરાવ ભોળાનાથ દહેવીઆ	૧-૮-૦
સર્જન	બાપુભાઈ વી. ગામી	૦-૧૦-૦
સાહિત્યરત્ન ભાગ ૧લો	ધનંજય પ્રાણનાથ	૦-૧૦-૦
સમૃદ્ધ નાટક ભાગ ૧ લો	પ્રો નર્મદાગ કર ભો. પુરોહિત	૧-૦-૦
શિગુ અને મખી	કનૈયાલાલ માણિકલાલ મુનશી	૧-૮-૦

ધર્મ

અનાસક્ત યોગ	ગાંધીજી	૦—૨—૦
અનુભૂતિ પ્રકાશ (અથમ ભાગ)	મોતીલાલ રવિશંકર ધોડા	૨—૦—૦
ઈશ્વરનો ઇનકાર	નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૧—૦—૦
એકાધ્યાયી ગીતા	જનકવ્રત્ય ઝવેરીલાલ દાકર	૦—૨—૬
કબીરસાહેબનું બીજક	પ્રાણુલાલ પ્ર. બક્ષી	૧—૧૨—૦
કર્મમાર્ગ	હરિલાલ બાપુલાલ કાપડીઆ	૦—૬—૦
ગીતાદોહન	રામદાસ	૦—૬—૦
જૈનદર્શન	મુનિ ન્યાયવિજયજી	...
તત્ત્વબોધ	‘શંકર’ મહારાજ	...
દીક્ષાધિકાર દ્વાત્રિશિકા	મુનીશ્રી ન્યાયવિજય	...
દૈવીપુષ્પ રત્નમાળા (પાંચમી)	માણુકલાલ જમનાદાસ મહારાજ	૧—૦—૦
પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા (ભા. ૧લે)	ચીમનલાલ હરિશંકર	૦—૮—૦
” (ભા. ૩લે)		૦—૧૨—૦
પ્રમાણુમામર	હરિશંકર વિલાર્થી	૨—૪—૦
પ્રભાત પ્રાર્થનામાળા	રાવશંકર ગાંગરીઆ	૨—૦—૦
પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર	નાથાલાલ ગણાલાઈ શાહ	૦—૧૦—૦
ભક્તિયોગ	શ્રી અરવિંદ ધોળ	...
યજુર્વેદીય પુરુષસૂક્ત મૂળસહિત	હરિલાલ નરસિંહરામ વ્યાસ	૦—૪—૦
યજોર્પવિત મીમાંસા	મણિલાલ જનકવ્રત્ય ત્રિવેદી	...
ઈતંભરા યાને અબાંધ આત્મદર્શન	ભાનુપ્રસાદ વ્યાસ	૨—૪—૦
શિક્ષાપત્રી—અર્થદિપીકા	અનુ. માધવલાલ દ. કોઠારી	૩—૦—૦
સદ્ઉપદેશગ્રંથી ઉપદેશ નં ૭૦	શ્રેયઃ સાધક અધિકારી યગે	...
		૦—૧૦—૦
સામવેદી ગ્રંથિતા	મોતીલાલ રવિશંકર ધોડા	૧—૧૨—૦
દિદુધર્મની આખ્યાયિકાઓ	નાનાભાઈ કા. ભટ્ટ	૦—૮—૦

નાટક

દેવનુ ઝેલ ઘણી નથી	“ મશાનચી ”	૦—૩—૦
નાગચણી	ગરિબદાસ મહેતા	૦—૮—૦
પૂનગણી	નગીનદાસ પારેખ	૦—૧૨—૦
પીગા પનાશ	કૃષ્ણનાથ શ્રીધરાણી	૦—૧૨—૦
પૌગણિક નાટકો	કનૈયાનાથ માણેનાથ મુનરી	૧—૧૨—૦
બુનાએના ભાઈ	“ મશાનચી ”	૦—૩—૦
માનવિકાસિમિત નાટક	બાલવતરાય કૃષ્ણાણુરાય દોશી	૧—૮—૦
શીનકુમાર એકનવ્ય અને	ધર્મેશુ	૦—૫—૦
બીજા નાટકો		૧—૦—૦
રાજરાજેશ્વરી	છોટાભાઈ જોગી	
ચોપામુદ્રા (પ્રથમ ખંડ)	કનૈયાનાથ માણેનાથ મુનરી	૧—૦—૦
મન ભેગ્યન	અનંતરાય પ્રભાશંકર પટ્ટણી	.
હરીન્દના બે નાટકો (૨)	અનુ-છોટાનાથ માણેનાથ	૦—૭—૦
	કામદાર	
હર્ષદિગ્ગિનિયમ (૨)	મુ મા ચારિક	૧—૦—૦

રેકૉર્ડ્સ

અનાંચીન માર્વજનિય પુસ્તકોનો	વિનયગમ ક વૈદ્ય	૨—૦—૦
ગુન્દાતી પુસ્તકોની વર્ગીકૃત	પ્ર-દેવીદાસ હ શાહ	૫—૦—૦
નામાવલી ભાગ રજો		
પેટલાદ મહાન સર્વમંત્રનો સા-	મોનીભાઈ ન અમીન	...

બાળસાહિત્ય

અભિમન્યુ	ગમણનાથ નાથાનાથ શાહ	૦—૬—૦
આપણે પાપે	ગિજુભાઈ	૦—૨—૬
આપણા મહારાજ	ચંદ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ	૦—૬—૦
વગ્નભૂમિ	રમણલાલ દેવશંકર ભટ્ટ	૦—૩—૦
વિલકિલાટ	મગનલાલ વ્યાસ	...
વિરોધીકર ટાલબસ	ચંદ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ	૦—૬—૦
કુમાર વીન્સેન	ચંદ્રશંકર મ ભટ્ટ	૦—૬—૦
ક્યારે સમજશું ?	ગિજુભાઈ	૦—૩—૦
ગણિત ગમ્મત	ગમણલાલ ના શાહ	૦—૨—૬
ગામડાનું ગૌરવ	મનુભાઈ નેધાણી	૦—૬—૦
ગોળાપારની મુસાફરી	હસા મહેતા	૧—૪—૦
ચતુર કરોળીયો	ચંદ્રશંકર મ ભટ્ટ	...
ચતુરો	રમણલાલ સોની	૦—૧૦—૦
ચતુરો	નાગરદાસ ઈ. પટેલ	૦—૩—૦
જીવજીવું	ગિજુભાઈ	૦—૧—૬
જોધુ અને આખ દરી	ગિજુભાઈ	૦—૧—૬
ટેક	ગિજુભાઈ	૦—૧—૬
ટોલરેટોયની નીતિ કથાઓ	રમણલાલ ના શાહ	૦—૩—૦
ઢેકઢેકા	તારાબહેન	૦—૧—૬
તારાબહેનના પાંદો	તારાબહેન	૦—૧—૬
ત્રેવીશમું પુષ્પ	ગિજુભાઈ	૦—૧—૬
દક્ષિણમૂર્તિ સાહિત્યમાળાનો પરિચય	પ્ર દ. મુ મ. ભાવનગર	...
ધ્રુવ	નાણુલાલ નદલાલ	૦—૬—૦
નવયુગ વાચનમાળા પુ ૧	વ્યાસ અને દવે	...
” ” ” પુ ૨	વ્યાસ અને દવે	..
પતંગિયા	જમુ દાણી	૦—૫—૦
પચામૃત	ગિજુભાઈ	૦—૨—૦
પાંચ લોકકથાઓ	ગિજુભાઈ	૦—૪—૦
પ્રહલાદ	શ્રીમતી બાબા મજમુદાર	૦—૬—૦
પ્રથમેડી	રમણલાલ ના. શાહ	...
પ્રાણીપુગણ	નટવરલાલ વીમાવાળા	૦—૪—૦
પ્રાથમિક શાળામા ચિટ્ટીવાચન	ગિજુભાઈ	૦—૫—૦
પુલકાની માળા	ચંદ્રવદન	૦—૨—૦
પુરમદ	નટવરલાલ વીમાવાળા	૦—૪—૦
ફાઈ	અનુ. ગંગીદાસ સુતરીઆ	૦—૪—૦

પુસ્તકોની વર્ગીકરણ યાદી

ફોનમ	શાસ્ત્ર પ્રમાણ નમો	૦-૨-૦
બાળોપાધી (ભાગ ૧નો)	વ્યાખ્યાન અને પ્રમાણ	..
" (ભાગ ૨નો)	વ્યાખ્યાન અને પ્રમાણ	...
બાળોપાધી ૬ (ભાગ ૩નો)	મગન સાય વિ. વ્યાખ્યા	..
" (ભાગ ૨નો)	"	..
" (ભાગ ૩નો)	"	...
બાળોપાધી	ધનન્દ્ર મનન્દ્ર ગાધી	૧-૦-૦
બાળોપાધીની વાતોચ્છા	અક્ષરકર મણિગ - ૨ ભ.	૦-૮-૦
બાળોપાધી	પ્રેનયોગી	..
બાળોપાધી	બોળીન્દ્રગન દીનેગીયા	૦-૮-૦
બાળોપાધી મહાભારત	નમોપાધી ના શાલ	૦-૧૨-૦
" બાળોપાધી	"	..
બાળોપાધી	બોળીન્દ્રગન નમોપાધીનીયા	૦-૮-૦
બાળોપાધી	નમોપાધી પ્રમાણ	૦-૬-૦
બાળોપાધી અને બીજી વાતો	કપિનાન્દ્રેન માર્ગ	૦-૧૦-૦
બાળોપાધી ધર્મશાસ્ત્ર	પ્ર પાત્રિ માર્ગાન્દ્ર વિવધ	...
બાળોપાધી	નામગ્રંથાન્દ્ર ધર્મ પાત્ર	૦-૩-૦
બાળોપાધી માર્ગાન્દ્ર	દર્શીન્દ્ર	૦-૨-૦
માર્ગાન્દ્ર કહેલી	મોળીમેન	૦-૧-૬
મિત્રાભિમાન	અક્ષરકર મ ભડ	૦-૬-૦
મોળીમેન	વિજ્ઞાન	૦-૧-૬
મોળીમેન માર્ગાન્દ્ર	મમોપાધી ના શાલ	૦-૩-૦
ભાડ લાંચો	નમોપાધી વીમાસાગા	૦-૪-૦
વળો ને ઉખાળા	સ્થાનતાન લક્ષુભાર્ત શાલ	૦-૨-૦
વીર અગિનન્દ્ર	અક્ષરકર મણિગ ૨ ભડ	૦-૬-૦
વેનપના કૃત	શ્રી કપિનાન્દ્રેન માર્ગ	૦-૩-૦
મરુદીન શ્રી	બાળોપાધી મો મધી	૦-૬-૦
શ્રીર મિદ્ધગા	જેદાનાન છ ચીરતો	૦-૩-૦
મરુદપટ્ટ વાતો	ગિજુભા	૦-૧-૬
સીના	નામુપાધી નમોપાધી ચોકરી	૦-૬-૦
મોળીમેન પનકમો	મોળીમેન	૦-૩-૦
સનામગા (ભાગ ૩નો)	પ્રનામગા મો વેશી	૦-૫-૦
દમર્તુ મો	મમોપાધી ના શાલ	૦-૩-૦
દમુમાધના પાઠો	દમુમાધ	૦-૧-૬

સંગીત

સંગીતની એનસાઈકલોપેડીઆ	શીરોઝ કામજી	૩—૮—૦
પુસ્તક નં ૧ થી ૭		
સંગીતની એનસાઈકલોપેડીઆ	"	૨—૦—૦
પુસ્તક ૨૦૯		
દીવ્યસંગીતામૃત	પડિત મેધાનત	૧—૦—૦
શીરોઝ રાગમીરીઝ નં ૧	શીરોઝ કામજી	૦—૧૨—૦
" નં ૨	"	૦—૧૨—૦
" નં ૩	"	૦—૧૨—૦
" નં ૪	"	૦—૧૨—૦
" નં ૫	"	૦—૧૨—૦
" નં ૬	"	૦—૧૨—૦
સીતાર હોમ ટ્યુનર	"	૧—૮—૦
સીતાર ગતતોડે સંગ્રહ	"	૧—૦—૦
સેફ દારમોનીયમ ટીચર	અમૃતનાલ જો દવે	૨—૮—૦
સંગીત લક્ષરી	શીરોઝ કામજી	૨—૦—૦
સંગીત માર્ગપ્રવેશ પોથી	ડૉ બીમબાઈ કે મહેતા	૦—૧૦—૦
સંગીત વિદ્યામાગર ભાગ ૧ લો	"	૩—૦—૦
હિન્દુસ્થાનની સંગીતવિદ્યા	શીરોઝ કામજી	૨—૦—૦
ભાગ ૧ લો		
" ભાગ ૨ જો	"	૨—૮—૦
" ભાગ ૩ જો	"	૨—૮—૦

ગણિતશાસ્ત્ર

અનડા-શ્રુમિતિ ભાગ ૧	રતનશી પુરમોત્તમ અનડા	૦—૨—૦
અનડા-શ્રુમિતિ ભાગ ૨	"	૦—૨—૦
અનડા-નામુ ભાગ ૧	"	૦—૩—૦
અનડા-નામુ ભાગ ૨	"	૦—૪—૦
અદાર ગણિત પ્રવેશ પુસ્તક	ચક્રલાલ કે અમીન	૦—૫—૦
ધરનામુ	કાન્તિલાલ અને મોમેશ્વર	૦—૪—૬
નરીન બાળનામુ	"	૦—૩—૦
બાળશ્રુમિતિ	ડા. ઇ. બોમ્બાઈ	૦—૨—૦

વ્યાયામ

વ્યાયામ મંદિર
સ્કાઉટની પહેલી ચોપડી
હિન્દી બાળવીર વિદ્યા

પ્રો. મણિકુમાર
નરસિંહ કુરુણરામ દેસાઈ
"

૦—૩—૦
૦—૪—૦
૨—૮—૦

પાઠશાસ્ત્ર

રસમય વાનીઓ
શાકાહારી પારસી વાનીઓ

શ્રી. તારામતીબેન
શ્રી. પરીન એલ્ફ્રાડ મીન્ડી

૧—૦—૦
૦—૬—૦

ખેતીવાડી

ગુજરાતનો ફળબાગ
ગુજરાતનો ફૂલબાગ
દ્રાક્ષ અને તેનું વાવેતર
વડોદરાસાગ્યનું સંવન ૧૯૬૦
સન ૧૯૩૩-૩૪ નું ખેડૂત પંચાંગ

મગનલાલ ગુલાબભાઈ દેસાઈ
"
મગનલાલ મનસુખ
પ્રો. ખેતીવાડીખાતું વડોદરાસાગ્ય

૧—૮—૦
૦—૮—૦
૦—૧૦—૦
૦—૨—૦

અર્થશાસ્ત્ર

પગાર, મજૂરી અને મૂડી

મીરીશંકર મહેતા

૦—૪—૦

ભાષાશાસ્ત્ર

અસંકાર પ્રવેશિકા
ગુજરાતી લઘુ પિત્ર
પ્રાચીન ભાષાશાસ્ત્ર

પ્રો. મણિકુમાર
પ્રો. મણિકુમાર
પ્રો. મણિકુમાર

—

સને ૧૯૩૩ માં આસિકામાં પ્રસિદ્ધ થયલા મહત્વના લેખોની સૂચી

ભાષા-વ્યાકરણ

વિષય	લેખક	કયા માસિકમાં	કયા મહિનામાં
અનુસાર અંગે અવધનામિક	ગ કુશવનાથ કાશીરામ શાસ્ત્રી	વસન્ત	દર્શિક-માર્ગશિય
કહેવતો	ગ નટવરનાન મગનનાથ	બુદ્ધિપ્રમથ	ઓક્ટોબર
છંદોનો પ્રશ્ન	ગ હરિકૃષ્ણ વ્યામ	બુદ્ધિપ્રમથ	ઓક્ટોબર
જ્ઞાતા સંગ્રહીકા	ગ મધુસૂદન ઝી સોદી	બુદ્ધિપ્રમથ	જાન્યુઆરી, ઓપ્રિલ
દર્શન-પદ્ય 'TO-SO'	રા પિનાકિન ત્રિવેદી	ત્રીમુદી	ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર
નવા શબ્દો	ગ્રો બગતનાથ ક હાથિર	ત્રીમુદી	સે
નર્મોદાની મુખમુદ્રા	કવિ નર્મદાચંદ્ર નાલચંદ્ર	ત્રીમુદી	સપ્ટે-ઓક્ટોબર
નરસિંહગરના ભાણેશ	ગ ભગનગમ ભા મહેતા	શાગદા	એટ બદ-૧૯૩૩
મહુગના મીંગાદી જ્ઞાત્યુની ભાષા	ગ કૃષ્ણનાન સ વડીન	ગ રા પન	જાન્યુઆરી
વાયુશાસ્ત્રની પરિભાષા	રા હરિનાન ર માકડ	ભ્રમિ	આવશ્ય

સાહિત્ય

વિષય

અનુક્રુપ પ્રકરણ, આર્પા અને અનુક્રુપ
અખાભગતના અક્ષરદેહનો આદ્ય પરિચય
અખો અને તેનું તત્વજ્ઞાન
આદર્શ નમાઓચક
આપણા નવું આક્ષરોનો પચોતેરમા વર્ષમા પ્રવેશ

એકનીચમી માવગીરી સુખારક

શિયાનું બાવસાહિત્ય

શિયાનું સાહિત્ય મજન

ઉદયશકની નૃલકા

ઉર્દના હિન્દુ શાએરો

કવિતા અને સ્ત્રી હૃદય

કવિ નર્મદને અંજલિ

કવિ નર્મદ શતાબ્દી ઉત્સવ (નડીઆદ)

કાનડી માહિત્યનો પત્રિચય

કાલીદામનો મમય

કેટલાક હિન્દી લોકગીતો

ગુનાઓના લોકગીતો

ગુજરાતના બે હાગ્ય કથાકારો

ગુજરાતી સાહિત્યના ત્રણ અપૂર્વ ન

ગોવર્ધનગમનું મરુતિદર્શન

ગોવર્ધનરામ અને મધ્યકાલ

કથા માસિકમાં

બુદ્ધિપ્રકાશ

સાહિત્ય

સાહિત્ય

શાદા

વસન્ત

કોમુદી

શાદા

નવસુખ

પ્રગ્યાન

નવચેતન

ગુણસુદરી

બુદ્ધિપ્રકાશ

વસન્ત

બુદ્ધિપ્રકાશ

પ્રગ્યાન

નવચેતન

કોમુદી

કોમુદી

પ્રગ્યાન

કોમુદી

કોમુદી

કથા મહિનામાં

એપ્રિલ-બુધ્ધિ

એપ્રિલ

ડિસેમ્બર

જાન્યુઆરી

કાર્તિક

ફેબ્રુઆરી

ફેબ્રુઆરી

જાન્યુઆરી

આવૃત્તિ-ભાદ્ર

ફેબ્રુઆરી

મે

બુધ્ધિ

આસો

એપ્રિલ

વૈશાખ

એપ્રિલ

માર્ચ

મે

અશાઢ

સપ્ટે, ઓક્ટો.

ડિસેમ્બર

લેખનની સૂચી

એ મર્યાદા ગા ૧૧૧	પ્રથાન	કાગણુ
આપણે રખાઈને નમુનાનું પ્રથકરણુ	કોમુદી	જન-યુઆરી
જનના પેગા રખાઈને	બુદ્ધિપ્રકાશ	જુનાઈ
એન્ડ ૧૧૧૩ કા	નવયુગ	દેસુઆગી
દેશ અદિ હિટ નૃત્ય રિતે	પ્રથાન	આનસ-ભાદ
દેશગણ પન્નારની ડાનખાના	ગિમિ	તિત-માગશિ
નગનિદ મરતાગે મારે	કોમુદી	અપ્રિન-મે
નર્મદી લય પદ વાતાઓ	બુદ્ધિપ્રકાશ	નવે મગ
નરનાર મુનની	ગિમિ	એપ્રિન
નર્મદ-ગેની મદતા	"	જેઠ
નર્મદાગ-એન્ડ આઈ દિટિ	"	જેઠ
નર્મગવના નામ તત્તે	વચન	આસો
નર્મદ કિરિ	સાહિત્ય	જન-યુઆરી
નર્મદાગ-મગ	"	આકાટાબર
નર્મદાલ-મગે મારીઆ	"	"
નર્મદ કિરિ	"	નવે બર
નર્મદાગ-મગ	"	આગસ્ટ-નવે મગ
નર્મદાલ-મગ	"	કાર્તિક-માર્ગશિર
નર્મદ શનાન્દી	"	જેઠ
ફરી વાર્તા-મગીઆ	ગુલા ૫૧	"
મારીઆન ૧૧૩ગિત	ગિમિ	જુનાઈ
મારી પાની પ્રનાવ	"	આસો
પ્રતિમાન નમ અમ	બુદ્ધિપ્રકાશ	આગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર
પ્રાનીન ગુજરાતી ગુલાતિ	પ્રથાન	કાગણુ
પ્રા દામનની આદિત્ય મેરા	કોમુદી	
ખાગતા માઉગ	પ્રથાન	

લખત કિરિ મીરાબાઈ
લજન સાહિત્યપર દહિપાત
મહાવિગ્રહ પછીનો સાહિત્ય યુગ
મટૂબાઈ
મગી સાહિત્યના 'ચારુદ્ધ' વરેરકર
મહાનરિ કાલીદાસ અને તેનું વિક્રમેશ્વરીય
માગનાડનું દુહાસાહિત્ય
લોચ્છસાહિત્યમા કળા
વજ્રસગ અને ચાદમા
વધાન કરતી કવિતા
વગાજ વર્ણન
વીગ કિરિ નર્મદ
રાના મ્હી ના મારે ?
સગ્ગતીયદ્રનું રાજકાવ્ય
માનિત્ય દર્શન

માહિત્ય અને રાજકાવ્ય
માહિત્યકાર મટૂબાઈ
સાક્ષગ્રી ગોર્ધનરામ
સાહિત્યકલિપત સ્ત્રી
સાહિત્યમા સ્ત્રીઓનું સ્થાન
હિન્દી લોક ગીતા

ગ	ગ્રથગ્રિય	ગ	માહિત્ય
શ્રી	મેદલ ગો બોટાઇ	ગ્રથ	સુશ્રુષ્ટ દરી
રા	મળનાવ મળમુદાર	ચારદા	ચારદા
ના	આ કે ખખરદાર	માહિત્ય	માહિત્ય
ગ	પિયુર	નવચેતન	નવચેતન
ગ	મ દરબાગ	માહિત્ય	માહિત્ય
રા	મભિલક મરેતા	ચારદા	ચારદા
રા	બાનચદ આવલ વરેરા	ગ્રિમ	ગ્રિમ
ગ	મળનાવ મળમુદાર	કોમ્પી	કોમ્પી
ગ્રા	નિનુગ્રાદ પ્રિવેદી	સુદિગ્રનાથ	સુદિગ્રનાથ
રા	મધુમદન ગ્રી મોદી	ગ્રથ	ગ્રથ
સો	જયમનમ્હેન પાઠદલ	કોમ્પી	કોમ્પી
રા	વિશ્વનાથ મગનવાલ	"	"
ગ્રા	ર હિ કામદાર	"	"
ગ	નિજયરામ ૭ વેદ	"	"
ગ્રા	કેનનાથ હિ કામદાર	ચારદા	ચારદા
ગ	લીંગનાથ ત્રિ પારખ	ગ્રથ	ગ્રથ
રા	ચદન કર ન પડ્યા	ચારદા	ચારદા
ગ	સુરેશ દીક્ષિત	ગ્રથ	ગ્રથ
મો	જયમનમ્હેન પાઠદલ	કોમ્પી	કોમ્પી
ગ	રમલિકનાથ ક મહિતા		

માર્ચ
ઓક્ટોબર
મેદ-ચાક
ડીસેબર
એપ્રિલ
જુનાઈ-ઓગસ્ટ
જુનાઈ
જુનાઈ
જુનાઈ
ઓગસ્ટ
સપ્ટેબર
ઓગ સપ્ટેમ્બર
જાન્યુઆરી-ફેબ્રુ
માર્ચ-માર્ચ-મે
મે-જુન
ઓક્ટોબર
મે-એપ્રિલ
ફેબ્રુઆરી
નવેબર

પ્રાચીન કાવ્યો

વિષય

નવી નિઠ્ઠા
ની નાનકડી

નવી
નવાન નવીનો

લેખક

મ. હરનવાજ વિ. રાવજ
મં. ભોજીવાજ જે. મોરેસ
ઓન્ડામજન
મં. ભોજીવાજ જે. મોરેસ

કયા માસિકમાં

પ્રસાન

માસિક

"

"

વૈભવ

માર્ગ

મન-પુઆરી

મેન્-અપ્રિય ચાતુ

સમાલોચના

વિષય

નવી નિઠ્ઠા
ની નાનકડી

નવી
નવાન નવીનો

લેખક

મ. નિખરવાજ વિદ્યાર
મ. જોવરગલ જે. મોરેસ
મ. વિનુ બ. દેમાર્મ
મ. જોવરગલ જે. મોરેસ
મ. નિખરવાજ વિદ્યાર
મ. "મોરેસ પંડ્યા"
મ. જોવરગલ જે. મોરેસ

કયા માસિકમાં

કોમટી

વિનુ

માસિક

કોમટી

કોમટી

બુદ્ધિપ્રસાદ

બુદ્ધિપ્રસાદ

કયા માસમાં

માર્ગ

માર્ગ

મે

લુપાર્ડ

મન-પુઆરી

મેન્-અપ્રિય

મન-પુઆરી

જીવનભાષી જરૂરી
 પેમાસિક “માન્ય જીવન”
 થોડાક વસદથાત્રો
 દોષોત્તમી આગ્ર—એક પા
 નર્મદ ગગલીના
 નાત્રીની પરાગ—એક સિદ્ધાવલોકન
 નર્મદ શતાબ્દી પ્રથ
 નિર્મલ જેવું નાદક—ઉત્તરના
 પુરુષોત્તમ
 પ્રાણીગમ
 બનીમર્ત્ય પ્રથરથ વાડમય
 જ્યોતના ભડકા
 માનિમિત્તિમિત્રો નવો અનુવાદ
 માનિમિત્તિમિત્ર
 મીસ ૧૬૩૩
 ગગનગ
 રમમય વાનીયો
 રામરેજની
 લક્ષ્મિયોના મ પદ
 વીગ નર્મદ
 વીગપમની
 શાન્ત ગપદાય
 “સત જ્યોત્સ્ન” પગ નલ્ક દષ્ટિ

ગા ગમળના વ દેસાઈ
 ગા ક દી મમદાર
 પ્રિન્સિપાલ આનન્દસ કર આપુભાઈ મુવ
 શ્રી “ય”
 શ્રી યેતેરા સુન
 ગા પ્રદનાદ ય દિવાનજી
 પ્રિન્સિપાલ આનન્દસ કર આપુભાઈ મુવ
 રા ય ઉ પ
 રા આર વી મહેતા
 દી બા નર્મદાસ કર દે મહેતા
 ગા વિજયરાય ક વૃષ
 ગા ગમચક દા સુન
 ગા ફર્ગોન કર ક સાન્ની
 ગા કેવરનાન કાલીતામ ચાસ્ત્રી
 ગા રમિકનાન પરિખ
 ગા આર ની મહેતા
 ગા રિનુપ્રભાદ ર દિવેદી
 ના કશર લ શેઠ
 શ્રી બ્લોતના સુન
 ગા બર્ચુઆ ગવત
 ના સુરેગ દીપ્તિ
 શ્રી “ય”
 રા સુનગાય ર ચાકડ
 ન સુનિકમાઠ બદ, રા રવિય કર ભેદા
 ગા વિજયરાય કસ્થાપેરાય

કોમ્પી
 ચારદા
 વચનત
 ગુણમુદરી
 ગુણમુદરી
 કોમ્પી
 વચનત
 કોમ્પી
 ન સુમ
 કોમ્પી
 કોમ્પી
 કોમ્પી
 કોમ્પી
 બદિપ્રમથ
 પ્રસ્થાન
 ન સુમ
 કોમ્પી
 માહિત્ય
 કોમ્પી
 કોમ્પી
 કોમ્પી
 ગુણમુદરી
 કોમ્પી
 કોમ્પી

જી ૧૧૫
 ૬૧-યુઆરી
 ભાદ્રપદ
 નો પગ
 મરેગ્ગર
 ૬૧-યુઆરી
 ભાદ્રપદ
 ફેબ્રુઆરી
 માર્ચ
 મરે-ઓક્ટોબર
 મે-એપ્રિલ
 ૬૧-યુઆરી
 નો પગ
 ઓક્ટોબર
 અગસ્ટ
 મરેગ્ગર
 ઓક્ટોબર-મરેગ્ગર
 મે
 ડિસેમ્બર
 એપ્રિલ
 ડિસેમ્બર
 ૬૧-યુઆરી
 ફેબ્રુઆરી
 મે

સરસ્વતીચંદ્રનું રાજકારણ
સં. ૧૯૮૮ નું બાલ સાહિત્ય
સાહિત્ય અને પ્રતિભા
સોમાપટ્ટિનો ઇતિહાસ
૧૯૩૨ના ગુજરાતનું નાટ્ય સાહિત્ય

ગ્રા. કેશવલાલ દિ કામદાર
ગ. છાતાલાલ મા. કામદાર
રા. જનાર્દન નંદા. પ્રભાસ્કર
રા વિશ્વનાથ મ. બદ
રા. કિરિટ

ભાદ્રપદ
ફેબ્રુઆરી
જાન્યુઆરી
એપ્રિલ
જુલાઈ

પ્રગ્યાન
પુસ્તકાલય
બુદ્ધિપ્રકાશ
બુદ્ધિપ્રકાશ
નવચેતન

નિબંધ

૨૨

વિષય

આર્થ અને આનાર્થ
ઉર્ધ્વશી અને પુરુરવા
કવિ ગવીન્દનાથ ટાંગોરની સરસ્વના
કિંદુટગનું કવિતા સાહિત્ય
ગુજરાતના વર્તમાનપત્રો
ગુજરાતનું સ્ત્રીજીવન
ગુજરાતના સરકાર અવરોધ
જીવનમંત્રની શોધમા
ઝીણા મોર ટલુકે છે લીલી નાધરમા
ધર્મદર્શન
પ્રણય-જીવો અને જીવો

લેખક

રા. મગનલાલ મીસ્ત્રી
મ. શાન્તિલાલ દાકર
રા. જ્ઞાનાલલ ત્રિવેદી
રા. સુરેશ ગામી
રા. નંદલાલ સુનીલાલ બોડીવાળા
શ્રી. શાન્તાબહેન ચોધ
ગ. સુરેશ દીક્ષિત
ગ. કનૈયાલાલ મા. મુનશી
રા. હમમુખલાલ મ. કાજી
કવિ નર્મદાચંદ્ર
ગ. કનૈયાલાલ ખાજોડલાલ મુનશી

કયા માસિકમાં

પ્રગ્યાન
બુ. પ્ર.
પ્રગ્યાન
નવચેતન
શરદા
ગુણમુદરી
ગુણમુદરી
કોમુદી
બુદ્ધિપ્રકાશ
કોમુદી
કોમુદી

કયા માસમાં

દેશબ
ગ્રાક્ટોબર
માર્ચ
જુન
જાન્યુઆરી
નવેબર
ડિસેમ્બર
ફેબ્રુઆરી
જાન્યુઆરી
ઓગસ્ટ-મરેચ્છર
ફેબ્રુઆરી

અંડખોર બનો	રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેમાઈ	ગુણમુંદરી	ઓકોટોખર
ભારતીય મદિયાઓના કુટ પ્રમ્નો	લેડી વિદ્યાબહેન ર. નીલકંઠ	ગુણમુંદરી	ફેળુઆરી
ભારતીય સ્ત્રી શિક્ષણ અને સ્ત્રીઓનો ભાવિ કાર્ય પ્રદેશ	શ્રી કે. ગ્રધાબાઈ	ગુણમુંદરી	જુલાઈ
મહાભારત અને કાલબળ	રા. શાન્તિલાલ દાકર	કોમુદી	ઓપ્રિય
મજૂર સ્ત્રીઓની હાલત	લેડી વિદ્યાબહેન નીલકંઠ	ગુણમુંદરી	ઓકોટોખર
યુગમાનસ	ટ્રો. અવવંતમય કે. દાકર	કોમુદી	માર્ચ
લભ અને કુટુંબ ભાવનામાં વિચાર પરિવર્તન	રા. કંચનલાલ નિ. મર્યંદ	ગુણમુંદરી	ઓકોટોખર
વાર્તાકાપ એક દળા	રા. મસ્તફુરી	નવયુગ	જુલાઈ
સંશોધન ટિપ્પિ	રા. કન્યાસુગમ ન. જોશી	કોમુદી	ડીસેંખર
સદ્મદદોન	કવિ નર્મદાસંકર	કોમુદી	જુલાઈ
સુધાદોનો વીર નર્મદ	રા. નવલરામ જ. ત્રિવેદી	પ્રસ્થાન	શ્રાવણ
સુવર્ણ યુગની સ્ત્રીઓ	રા. જનાર્દન નાનાભાઈ	ગુણમુંદરી	મે
સ્ત્રીઓ અવકાશોનો સદુપયોગ શી રીતે કરી શકે?	રા. તારાચંદ અગ્રલમ્	ગુણમુંદરી	મે
સ્ત્રીઓનો મતાધિકાર	રા. રમણિકલાલ જે દલાલ	ગુણમુંદરી	સપ્ટેમ્બર
સ્ત્રી વિહાર	રા. "સ્વેરવિહારી"	પ્રસ્થાન	માહ
લિન્દી નારીકચન	રા. રમણિકલાલ જે. દલાલ	ગુણમુંદરી	જુલાઈ

નાટકો

લેખક

રા. પી. જી. ભટ્ટ	રા. પી. જી. ભટ્ટ
રા. દુર્ગેશ	શ્રી લીલાવતી મુનશી
શ્રી લીલાવતી મુનશી	રા. શશિવદન મહેતા
રા. શશિવદન મહેતા	રા. ઉમિયાશંકર જોશી
રા. ઉમિયાશંકર જોશી	રા. દિરેશ
રા. દિરેશ	રા. પી. જી. ભટ્ટ
રા. પી. જી. ભટ્ટ	રા. ઉમિયાશંકર જોશી
રા. ઉમિયાશંકર જોશી	શ્રી. લીલાવતી મુનશી
શ્રી. લીલાવતી મુનશી	રા. સીતારામ જી. શર્મા
રા. સીતારામ જી. શર્મા	શ્રી. ભા. વિ. વરેશ્વર
શ્રી. ભા. વિ. વરેશ્વર	મી. અહમદ
મી. અહમદ	જોન ગોલ્ડસ્વર્થી
જોન ગોલ્ડસ્વર્થી	રા. સીતારામ જી. શર્મા
રા. સીતારામ જી. શર્મા	રા. શશિવદન મહેતા
રા. શશિવદન મહેતા	રા. ચંદ્રવદન ચી. મહેતા
રા. ચંદ્રવદન ચી. મહેતા	રા. લલિતમોહન ગાંધી
રા. લલિતમોહન ગાંધી	રા. ઉમાશંકર જોશી
રા. ઉમાશંકર જોશી	રા. ભાસ્કર વહેરા
રા. ભાસ્કર વહેરા	રા. યશવંત પંડ્યા
રા. યશવંત પંડ્યા	

વિષય

અનીતિને અભિનદન	અનીતિને અભિનદન
અંતરનાદ	અંતરનાદ
એક વિત્ર	ઉદ્ધતતા ફૂલ જેવી
ઉદ્ધતતા ફૂલ જેવી	કહવા ફળ
કહવા ફળ	કુલાગાર
કુલાગાર	કુળવાએલો મરીગર
કુળવાએલો મરીગર	ખેતરને ખેળે
ખેતરને ખેળે	ગમે તેવા તોએ
ગમે તેવા તોએ	ગુલામી
ગુલામી	આન્ડ રીહર્મલ
આન્ડ રીહર્મલ	ભગતી બ્યોત
ભગતી બ્યોત	જેવું તકદીર
જેવું તકદીર	“તે”
“તે”	દંભી (એકાંકી)
દંભી (એકાંકી)	દેવી સ્વરૂપ કમળા
દેવી સ્વરૂપ કમળા	ધારાસભા
ધારાસભા	ન્યાયભંદિર કે શયતાનનો રંગમહેલ
ન્યાયભંદિર કે શયતાનનો રંગમહેલ	દેડના ટેડ ભંગી
દેડના ટેડ ભંગી	પરાજય
પરાજય	પરાજય

કથા માસિકમાં

નવયુગ	નવયુગ
નવજોનન	કોમુદી
કોમુદી	ભિમિ
ભિમિ	કોમુદી
કોમુદી	પ્રસ્થાન
પ્રસ્થાન	નવયુગ
નવયુગ	કોમુદી
કોમુદી	”
”	નવયુગ
નવયુગ	”
”	ગુણસુન્દરી
ગુણસુન્દરી	ભિમિ
ભિમિ	પ્રસ્થાન
પ્રસ્થાન	નવયુગ
નવયુગ	ભિમિ
ભિમિ	કોમુદી
કોમુદી	નવજોનન
નવજોનન	કુમાર
કુમાર	ભિમિ
ભિમિ	કુમાર

કથા માસમાં

અમિલ	અમિલ
જન-યુગ્યારી	જુલાઈ
જુલાઈ	વૈશાખ
વૈશાખ	ફાગણ
ફાગણ	પોશ
પોશ	મે
મે	મે
માર્ચ	માર્ચ
જુન	જુન
માર્ચ	ડીસેમ્બર
ડીસેમ્બર	આવણ
આવણ	માહ
માહ	જુન
જુન	આવણ
આવણ	નવેમ્બર
નવેમ્બર	ઓક્ટોબર
ઓક્ટોબર	આસો
આસો	આસો
આસો	માહ

પગરખાનો પાણિયો

પ્રગા

પ્રગશની પગદંડીએ

પ્રભુનાં પ્રતિનિધિ

બહારનો અયાગ

લાન વિના ભૂલકચ્છા

મીઠું (એકામી)

રહેરરશી

રેડીઅ

વત્સલાદરેલું, કપનામુખી

શાત બનાયા

માદ

બાપના ભારા

મીનીય હોરપીટલ

રા. છઞીવદાસ નરોત્તમ

રા. “એકજન્ય”

રા. સુરેશ આપી

રા. યશવંત પંડ્યા

રા. રૂપકુવાલ શ્રીધરાણી

રા. શંકરજીતી ગોસાંઈ

રા. ર. વિ. મહેતા

રા. ગોવિંદભાઈ અમીન

રા. ગોવિંદભાઈ અમીન

ગ. સુરેશ આપી

રા. શશિવદન મહેતા

રા. પ્રસલાદ મહેતા

રા. ઉમાશંકર ન્દેશી

રા. ચીનુભાઈ ડાહડર

ભાદરવો	ભિમ
સાપ્ટેમ્બર	નવચેતન
નવેમ્બર	ગણચંદરી
ઓગસ્ટ-સાપ્ટેમ્બર	કોમુદી
સાપ્ટેમ્બર-ઓક્ટો.	”
ઓગસ્ટ	નવચેતન
જુલાઈ	નવયુગ
કાર્તિક	પ્રસ્થાન
ફેબ્રુઆરી	કોમુદી
માર્ચ	નવચેતન
એપ્રિલ	ભિમ
ભાદરવો	કુમાર
માઈ	પ્રસ્થાન
ડીસેમ્બર	નવયુગ

વિષય

અનુશાપુર

આર્થ મંરદેતિનું રેખાદર્શન

આપણા દેશને ગુજરાત નામ ક્યારે મળ્યું ?

ઈતિહાસ

લેખક

રા. માણેક જ. પટેલ

રા. વિજયરાય ક. વેલ્લ

રા. દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી

કથા માસિકમાં

ચારદા

કોમુદી

”

કથા મહિનામાં

ફેબ્રુઆરી

સાપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર

નવેમ્બર

ઓક્ટોબર

સારથ	દેશુઆરી
પ્રરથાન	આમો
કોમુદી	જુનાઈ
વસન્ત	આસો
ગુ. શા. પત્ર	ઓકટોબર
પ્રરથાન	પોષ
ગુ. શા. પત્ર	જાન્યુઆરી
કોમુદી	જુન
”	ઓકટોબર
નવયુગ	જુન-જુલાઈ-ઓગસ્ટ
ગુ. શા. પત્ર	ઓકટોબર
કોમુદી	જુલાઈ
ગુ. શા. પત્ર	જાન્યુઆરી
સારથ	જુન
ગુ. શા. પત્ર	ઓગસ્ટ
કોમુદી	એપ્રીલ
પ્રરથાન	જેટ-અશાઃ
કોમુદી	એપ્રિલ

રા. જયરામદામ જોહાલાઈ	રા. સરથ
રા. રત્નમજિરાવ ભીમરાવ	પ્રરથાન
રા. કલ્યાણરાવ ન. જોદા	કોમુદી
ગ. “ અબ્બાસી ”	વસન્ત
રા. રણજીતભાઈ ટેરામરી	ગુ. શા. પત્ર
રા. ઝવેરચંદ મેઘાણી	પ્રરથાન
રા. મનઃસુખરામ દિવેદી	ગુ. શા. પત્ર
રા. દુર્ગાશંકર કે. ચાવ્હી	કોમુદી
રા. રતિલાલ ન. મહેતા	”
રા. સાદીક	નવયુગ
ગ. મનઃસુખરામ દિવેદી	ગુ. શા. પત્ર
રા. ધનપ્રભાદ ચં. મુનશી	કોમુદી
રા. રૈવાશંકર ભટ્ટ	ગુ. શા. પત્ર
સુનિશ્રી દિમાંશુવિજય	સારથ
રા. મનઃસુખરામ દિવેદી	ગુ. શા. પત્ર
રા. મગનલાલ ખખખર	કોમુદી
રા. હસમુખલાલ	પ્રરથાન
રા. કનૈયાલાલ ભાઈશંકર દવે	કોમુદી

કચ્છ કાદીઆવાડના બંદેરા	સરસ્વતી પુરાણમાં ગુજરાતના ઐતિહાસિક
ખોવાએલી નદી	તત્ત્વો
ગુમતી બાલજની પ્રાચીનતા	
ગુજરાતી પ્રબંધની ઇતિહાસ એળી	
ગુજરાતનો મુજો આજમખાન	
ચાંચની ખાડીમાં	
મુંચાળનો ચોક અને વિજયસિંહ સોલંકી	
જમદેવ પરમાર	
ભનક કયાઓનું મામાજિક જીવન	
ન્યારે તેઓ ઉપકાર કરે છે !	
ત્રજમો વર્ષ પૂરું સુરત	
પશ્ચિમ ભારતનો ઇકરાજ—નકપાણ	
બુદ્ધ મમપર્ન ભારત	
ભોજરાજની ધારાનગરી	
બોહાણના બ્રૂપતિચિહ્ન	
મોદનું મોદેગ	
મોદન ને રેશ	
સરસ્વતી પુરાણમાં ગુજરાતના ઐતિહાસિક	
તત્ત્વો	

ચરિત્ર

વિષય

એન્ટની જોહાન્સ
એક મંરકાર દર્શન
કવિ નર્મદાસ'કર
દી. બા. કૃષ્ણલાલભાઈ
જોવાઈનેરામભાઈ (તત્ત્વચિંતક)
જીવન સંભારણી
ટેકરાના મુનશીઓ
તુકડો તારણહાર
પ્રાગમ'કર લાખુભાઈ દેસાઈ
રમખવાન વ. દેસાઈ
રામ ગમગોળનારાય
વાડીવાલ સામર્ન આત્મચર્ચાત
વિવાપતિ બિરહમ
વિભક્તિ ડાગોર
નિવાયિજન્યજી મહારાજ
રા. પિક્કલભાઈ પટેલ
સી વિવાજીન ર. નીલકંઠ
" " પાન્નિમગ

લેખક

રા. ભાઈલાલ પ્ર. કોઠારી
શ્રી. એમ. ઇ. ખાપડે
રા. ચંદ્રસંકર ન. પંડ્યા
રા. સાન્તિલાલ મો. દાકર
શ્રી શારદાજીન મહેતા
રા. કનૈયાલાલ મણેકલાલ મુનશી
રા. રમણીકલાલ જી. દલાલ
પ્રા. હરિપ્રસાદ વ. દેસાઈ
ગ. ભાઈલાલ પ્ર. કોઠારી
રા. રંગીલદાસ કાપડીઆ
ગ. ત્રિભુવન વી. હેમાણી
રા. રામલાલ મુનીલાલ મોદી
રા. દિનેશ ન. ત્રિવેદી
રા. પરિવાજક
દી. બા. કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી
રા. હીરાલાલ ત્રિ. પરિખ
રા. રંગીલદાસ કાપડીઆ

કયા માસિકમાં

કીમુદી
" "
" શારદા
કીમુદી
શારદા
કીમુદી
જુ પ્ર.
પ્રસ્થાન
કીમુદી
શારદા
પ્રસ્થાન
કીમુદી
જુ. પ્ર.
શારદા
નવયુગ
ગુણસુદરી
" કુમાર

કયા માસમાં

એપ્રિલ
જુન
નવેમ્બર
ડીસેમ્બર
નવેમ્બર
એપ્રીલ-મે (ચામુ)
જુલાઈ-ઓક્ટોબર-
ડીસેમ્બર
જાન્યુઆરી
આગો
મે
ડીસેમ્બર
ફાગણ
ફેબ્રુઆરી
જુલાઈ
સપ્ટેમ્બર
નવેમ્બર
જાન્યુઆરી
જાન્યુઆરી
ચાવડું-ભાદ્રપદ

વિજ્ઞાન

વિષય

આસયોગના અગર
પરમાણુ પ્રદેશની ની શોધ
પરમાણુઓ
પૃથ્વીનું વય
બનાવટી હાથીદાંત અને કચ્છા નેચા
ઉપયોગી પદાર્થો
મધમાખીની જીવનશૈલી
રંગરંગ
વળત ઝોટલે ગતિ
વિજ્ઞાન અને ચેતન
વિજીની એક જીવનકથા
હિંદુ પંચાંગની પદના

લેખક

રા. મનસુખરામ દિવેદી
મી. ધનજીભાઈ દક્ષીરભાઈ
રા. યશવંત શુભાળભાઈ
પ્રો. હરિભાલ
ગ. સુરેશ દીક્ષિત
પ્રો. હરિલાલ
રા. હનિમ્મલ વ્યાસ
રા. મૃગજીભાઈ ટી. ચોક્ષી
રા. સુરેશ દીક્ષિત
રા. મોહનલાલ હ. પંચોળી

વૈદક

વિષય

દીનચર્ચા
પાદરની વનસ્પતિઓ
વૈદકની દષ્ટિએ ગૃહશિક્ષણ

રા. બાપાલાલ ગ વૈદ્ય

રા. મોહનલાલ વૈવશાસ્ત્રી
ડા. અમૃતલાલ હ. પટેલ

કયા માસિકમાં કયા મહિનામાં

ગુ. શા. પત્ર
પુલ્હિપ્રકાશ
પ્રસ્થાન
" "
નવચોતન
કોમુદી
નવચોતન
પ્રસ્થાન
વસન્ત
કોમુદી
પુલ્હિપ્રકાશ

સાપ્તમ્બર
જન-સુઆરી
જેઠ
આસો
ઝાકરોબર
જુન
એપ્રિલ
જેઠ
આવળ-લાદપદ
ફેબ્રુઆરી
એપ્રિલ

કયા માસિકમાં

પ્રસ્થાન
સારદા
ગુણસુદરો

કયા મહિનામાં
ફાગણ, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ
અ આવળ, આસો
મે-જુન-ઝાગર
માર્ચ ચાલુ

કેળવણી

વિષય

કાગળ અને કાતર
કેવી રીતે વાંચવું
ગુજરાતના મુસલમાનોમાં ભાષાતે પ્રશ્ન
ગુજરાતી સ્ત્રીઓ અને શારદાપીઠ
ગુજરાતમાં મોન્ટેસોરી
ડેન્માર્કની લોકશાળાઓ
નવીન દષ્ટિએ શાળાઓ
નવીન કેળવણીના ચાર તત્ત્વો
પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ શાસ્ત્રના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ
પ્રાચીન આર્ય કેળવણી
ભાષામાં બાળકની ખીલવણી
મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ-એક નવીન પદ્ધતિ
રમત મીમાંમા
લોક આદિત્યના પ્રદેશમાં
શિક્ષાનો બાલ વિકાસ
વામરીઓમાં અક્ષર જ્ઞાન
શાળામાં ભૌતિક જ્ઞાનનું શિક્ષણ
સારીરિક શિક્ષણનો વિચાર
શિક્ષણ વ્યાખ્યાનમંજા
શિક્ષણશાસ્ત્રના ત્રણ પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો
હાથકામનું કેળવણીમાં સ્થાન

કયા માસિકમાં કયા માસમાં

દક્ષિણમૂર્તિ
ગુ. સા. પન
પ્રસ્થાન
શારદા
દક્ષિણમૂર્તિ
વસન્ત
દક્ષિણમૂર્તિ
દક્ષિણમૂર્તિ
દક્ષિણમૂર્તિ
ગુ. સા. પન
દક્ષિણમૂર્તિ
દક્ષિણમૂર્તિ
વસન્ત
શારદા
દક્ષિણમૂર્તિ
દક્ષિણમૂર્તિ
શારદા
પ્રસ્થાન
દક્ષિણમૂર્તિ
દક્ષિણમૂર્તિ

રા. ગીણભાઈ
...
રા. વિદ્યેશ
રા. મનરસામ હરિહરરામ
રા. ગિણભાઈ
રા. "અભ્યાસી"
રા. નેશાગમ ઉપાધ્યાય
રા. હરભાઈ ત્રિવેદી
રા. ગોપાળરાય ભાગવત
...
રા. વિદ્યારામ
રા. અડલાલ ભટ્ટ
રા. મળજીભાઈ પી. ચોક્કસી
રા. ધુમકેતુ
રા. કુંગરસિંહ ધર્મસિંહ
રા. ભગવાનજી ત્રી. શાહ
રા. હરભાઈ ત્રિવેદી
ગ્રા. ગાણિકગવ
બા. મુ. મિતિમેહન સેન
રા. મુનીલાલ ના. શાહ
રા. દલપતરામ કોશરી

તત્વજ્ઞાન અને ધર્મ

વિષય

અદિતિ, દિતિ અને યુતઃ શેષ
અધર્મયજ્ઞ
આત્મજ્ઞેતી અસ્પૃશ્યતા
વારીલાસ શાહનો પુનિરવાદ
વિદ્યાન તત્વ

વૈષ્ણવધર્મની દૃષ્ટિએ અસ્પૃશ્યતા
શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ “હરિજનનો પ્રભ”
સોરઠના ભજનિક સંતો
સ્પૃશ્યસ્પૃશ્યાદિત મીમાંસા
શ્રીમદ્ ભગવદગીતા

લેખક

રા. મણિલાલ છબ્રાસામ ભટ્ટ
રા. દત્તાત્રય બા. કાલેલકર
રા. જયન્ત કૃષ્ણ દવે
રા. ત્રિ. વી. હેમાણી
ડૉ. હરિપ્રસાદ ટ. દેસાઈ

ડૉ. જેરાલાલ જો. શાહ
ત્રિન્નિપાલ આનન્દશંકર બા. કૃવ
રા. ઝવેરચંદ મેઘાણી
ત્રિન્નિપાલ આનન્દશંકર બા. કૃવ
ડૉ. મણિલાલ પટેલ

કથા માસિકમાં

બુદ્ધિપ્રકાશ
કીમુદી
પ્રસ્થાન
કીમુદી
બુદ્ધિપ્રકાશ

પ્રસ્થાન
”
”
પ્રસ્થાન
”

કથા માસિકમાં

જન-પુઆરી
જુલાઈ
કાર્તિક
જુલાઈ
જન-પુઆરી, એપ્રિલ,
જુલાઈ
કાર્તિક

એપ્રિલ
પોશ
આવળ-સાદપદ

પ્રવાસ

વિષય

અમેરિકાના પંથે
કલકત્તા તથા બનારસનાં થોડાં રમરથો
કલાપીર્નુ લાઈ
કાસ્પીરના કુન્નેમાં
કાસ્પીરનો પ્રવાસ
ખાનદેશ વિષે કાંઈકે
ગિરનારની પ્રદક્ષિણા
દેશા સોમનાથની યાત્રાએ
ચુંવાળ વિષે કાંઈકે
પાર્વતીના પ્રવાસે
માથેશન
ભોંયણી
ચુરોપનો અનુભવ
રશિયાની સફર
સફરે હજ
હિમાલયનો મુકુરખાંણુ એવરેસ્ટ

લેખક

રા. છાયાલાલ કામદાર
લેડી વિદ્યાબહેન
રા. પરિત્રાબક
રા. સમરંગી
ડો. મદુભાઈ મુવ
રા. મનઃસુખરામ દ્વિવેદી
રા. દેવશંકર શુક્લ
રા. જયદેવ દવે
...
રા. કમલનયન બક્ષી
રા. પિનાક
રા. મનઃસુખરામ મ. દ્વિવેદી
ડો. માર્કેડાય દેસાઈ
રા. ચંદ્રવદન મહેતા
ડો. લતીફ
રા. ચંદ્રવદન મહેતા

કયા માસિકમાં

સારદા
પ્રસ્થત
સારદા
નવચોતન
વસન્ત
ગુ. સા. પત્ર
ગુ. સા. પત્ર
નવચોતન
ગુ. સા. પત્ર
નવચોતન
ગુ. સા. પત્ર
નવચોતન
ગુ. સા. પત્ર
ગુ. સા. પત્ર
કુમાર
નવચોતન
કુમાર

કયા મહિનામાં

સપ્ટેમ્બર
ફેબ્રુ
ઓગસ્ટ
ડીસેમ્બર
ક્રાંતિક-માર્ગશિષ્ય
મે-જુન
ફેબ્રુઆરી
જુન
ફેબ્રુઆરી
સપ્ટેમ્બર
જાન્યુઆરી
મે-જુન
માર્ચ
માઈ
મે
પ્રેસ-માઈ

पुस्तकालय-वर्तमान पत्र

विवरण	लेखक	कथा भासिकभां	कथा भलिनाभां
ॐ आ पु तत्रानय परिदना प्रमुपन लाख्य	रा महासुपलाह् यिनी नाव	पुस्तकालय	ओप्रिल
इनन्ता पुस्तकालय परिद	रा ना न ओन्ता	पुस्तकालय	ओस्टोयर
दोमना पुस्तकालय परिद	रा आपुलाह् होनालाह्	पुस्तकालय	मन्पुव्यारी
गोमनामा दोनप्रयार	रा मलिभाह् निवेदी	पुस्तकालय	मन्पुव्यारी
गुजरातमा पुस्तकालय वेयाख्य	ग नदरलाव वीभावणा	पुस्तकालय	इम्व्यारी
माम पुस्तकालय भाटे वर्गिकलेनी	रा ओतीलाह् न आभिन	पुस्तकालय	भाय
महिग पुस्तकालय भाटे पुस्तक पसदगी	रा नानाना न इ पटेव	पुस्तकालय	इम्व्यारी
पुस्तकालय इनिनामा स्वेर निहार	रा यदशकर जी लद	पुस्तकालय	मे
वेजराग पुस्तकालय पडिदना प्रमुपन	रा वि दिवराभ	पुस्तकालय	लुन
लापख्य			

પ્રકીર્ણ

વિષય

આરપ્રસ્તા
એવાલમ લિફન અને મલાભા ગાંધીલ
ઉદયશંકર
ઉદયશંકર
કચ્છનો પત્ર
કાંઠાવાળા દુનિમ
ગુજરાત તિન્દ સ્ત્રીમંડળના બે લિતચિત્ર
ગુજરાત નાટ્યકળા મંદિરનો પરિચય
ગોડ સેવાશ્રમ
પંચમહાલના બીસો
પહેલાં પગલાં-કળાને પંથે
પરિવહ યુગ
ફોર્નિસ ગુજરાતી સભા
ભરત અને સારંગદેવ
ભીલ સેવામંડળ અને બીલોની ઉન્નતિ
રાગ અને ગાગિણીઓ
રાંધણવિદ્યા અને કળા
લકનોના સંસ્મરણો
વેપારીઓની સંસાઓ
વીસરાઓની વાતો-સ્વ. હરગોવિંદદાસ

લેખક

રા. મંજુલાલ મજમુદાર
રા. ફુગસી ધરમસી મંપટ
રા. રમણિક ત્રિવેદી
રા. ચંદ્રવદન ચી. મહેતા
રા. ફુગસી ધરમસી
રા. મહુભાઈ કાંઠાવાળા
રા. હિરમતલાલ અંબરીઆ
રા. જામન
રા. નટવરલાલ પંડિત
રા. રામચંદ્ર દા. શુક્લ
રા. એક નિરીક્ષક
રા. બેકાર
રા. વિજયરાય કલ્યાણરાય
રા. વાડીલાલ શિ. પંડિત
રા. અમૃતલાલ વી. હક્કર
રા. હરિવદન જાની
રા. મંદુલાલ સે. દવે
લેડી વિદ્યાબહેન નીલકંઠ
રા. છોટાલાલ કામદાર
શ્રી મહુભાઈ કાંઠાવાળા

કયા માસિકમાં

કોમુદી
સાહિત્ય
કોમુદી
" સારદા
સાહિત્ય
ગુણસુધરી
સારદા
પ્રસ્થાન
સારદા
"
"
કોમુદી
પ્રસ્થાન
"
નવચેતન
ગુણસુધરી
"
પ્રસ્થાન
સાહિત્ય

કયા મહિનામાં

માર્ચ
જૂન
ફેબ્રુઆરી
ડીસેમ્બર
એપ્રિલ
જાન્યુઆરી
એપ્રિલ
આસો
ઓગસ્ટ
ઓક્ટોબર
જાન્યુઆરી
ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર
ભાદ્રપદ
માઘ
સપ્ટેમ્બર
જાન્યુઆરી (ચાંદ્ર)
ફેબ્રુઆરી
આષાઢ
ફેબ્રુઆરી

શ્રીમત મરકાર સમાજસાથે બહાસજી અને વ્યાખ્યાનની રૂપરેખા સાહિત્યના નોબલ પુરસ્કારના વિજેતા સિદ્ધરથના મેળામાં ગએલા બાવા સાધુઓ સુખા ગુરૂની સોનીઓની સંસાઓ સંગીત અને વૃત્ત સ્વદેશી વૃત્ત હિન્દુ વૃત્તનું ગ્થાન હિન્દુ સ્ત્રીઓના કાચદેસર હમ્મો હું શિક્ષક કેવી રીતે થયો	રાત્નમસ્તન ત્રેા. ગાણિકરામ રા દુર્ગોથ કર કે ચાસ્વી ... રા છોટાલાલ કામદાર રા ચંદ્રવદન મહેતા ત્રિન્સિપાલ આણુદશ કર કુવ રા હી સી શાહ રા રા વિ મહેતા રા. ગિજુભાઈ	સારદા કુમાર પ્રસ્થાન સારદા પ્રસ્થાન ગિમિ વસન્ત નવયુગ "દક્ષિણામર્તિ"	અગિલ પોપ આવણ જાન્યુઆરી જેડ કાર્તિક માર્ચ જુન નવેમ્બર (ચાલિ) ફેબ્રુઆરી
---	---	---	--

ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા જેવા જાણુવા જેવા ગ્રંથોની સાલવારી.

ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા કેટલાક મહત્વના અને જેવાજાણુવા જેવા ગ્રંથોની સાલવારી

નવી કેળવણી પૂર્વેનું વાચન સાહિત્ય

૧૮૫૨	અખાડના છાપા નરમૈના પ્રભાતિયા ઉદ્ધવ ગીતા દયારામકૃત કવિતા	પ્ર. પુસ્તક જદિ કરનાર મંડળ
૧૮૫૫	વિવેક સાગર	પ્ર:-રામપ્રસાદ લક્ષ્મીપ્રસાદ
૧૮૬૭	કીર્તનાવલી	પ્ર:-ઉમેદ હરગોવિંદદાસ
૧૮૪૭	શંકાર વેવારની ચોપડી	પ્ર:-રણછોડદાસ અમીચંદ
૧૮૪૭	ગુણબંધાવલી	પ્ર:-આપુ હરશેઠ દેવસેકર
૧૮૫૪	નંદાંદરચાહા બાદશાની વારતા	પ્ર:-રસમજી ભીખાજી
૧૮૫૫	મદનમોહનની વાર્તા	પ્ર:-આપુ હરશેઠ દેવસેકર
૧૮૫૫	કાદિયા ધોડાની વાર્તા	
૧૮૫૭	હિંમ કરમ સંવાદ ગજરામારની વાર્તા	પ્ર:-આપુ સદાશીવ શેઠ
૧૮૫૮	સદેવંત સાવર્ણીગાની વાર્તા	પ્ર:-સદાશુભાર્ષ કરમચંદ
૧૮૫૭	ભદ્રાબાંમનીની વારતા	
૧૮૫૮	કામધેનુની વારતા	પ્ર:-સદાશુભાર્ષ અમીચંદ
૧૮૭૨	વૈતાળ પચ્ચીઝી	પ્ર:-હરજીવન ઉ. મહેતા
૧૮૭૬	બત્રીસ પુનળીની વાર્તાનો મંત્રક	
■	શુદ્ધ બહેનેરી ભા. ૧ લો	પ્ર:-નારણદાસ

તા. ૭મી મે સન. ૧૯૩૪ને સોમવારના દિવસે પહેલી ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ સર મનુભાઈ મહેતાના પ્રમુખપદે મળી હતી તેના અંગે ગુજરાતી પુસ્તકોનું પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું હતું અને તેની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા પ્રો. બળવંતરાય કન્યાજીરાય દાકરના હસ્તે થઈ હતી, તે પ્રમંચ માટે પ્રસ્તુત સુચી તૈયાર કરવામાં આવી હતી. વધુ માહિતી માટે જુઓ “પુસ્તકાલય” માસિકનો જુન અંક, સંપાદક.

નવી કેળવણીની શરૂઆતનું વાચન સાહિત્ય

૧૮૨૪	પચોપાખ્યાન	મુબાર્ક સમાચાર
૧૮૨૬	ગણિત	જગન્નાથ શાસ્ત્રી
૧૮૨૬	બોધનચન	હિંદી નિશાળ પુસ્તકમંડળી
૧૮૨૮	ઈસપની નીતિકથાઓ	માણુ શાસ્ત્રી પડયા
૧૮૨૮	ગણિત બહેરાગની ચોપડી	જગન્નાથ શાસ્ત્રી
૧૮૨૮	શિક્ષામાના	કેપ્ટન જ્યોર્જ જર્વિસ સાહેબ
૧૮૩૩	ગુજરાતી બાનમિત્ર ભા ૧	શિક્ષામંડળી-મુબાર્ક
૧૮૩૭	મેવરની રપેલિંગની ચોપડી	મુબાર્ક સમાચાર ઓફીસ
૧૮૩૮	ગુજરાતી ભાસાનુ વ્યાકરણ	ગગાધર શાસ્ત્રી
૧૮૪૦	પચોપાખ્યાન	એ વીએગાસ
૧૮૪૨	ઈસપની નીતિ કથાઓ	માણુ શાસ્ત્રી પડયા
૧૮૪૫	ડાડરલીની વાતોનુ ભાષાતર	નેગીવ એનલ્યુકેશન સોસાયટી
૧૮૪૭	નીતિ દર્પણ	અમદાવાદ પુસ્તક વ્રદિ કર નાર મંડળી

૧૮૪૭	મકબમની ફર્સ્ટ રીડીંગનો તરજુમો	મગનનાથ વખતચંદ
૧૮૪૮	બોધકથા	ઉમેદગમ ઇન્ડિયારામ
૧૮૫૧	ગુજરાતી બાનમિત્ર ભા ૧	એપ્રીસ્ટન ઇન્સ્ટીટ્યુશન
૧૮૫૧	વિદુરની નીતિ	અમદાવાદ પુસ્તક વ્રદિ કરનાર મંડળી

.. ટેટલીએક ડાડરલીની વાતો લ મુબાર્ક રમચંદ

૧૮૫૪	ઈસપની નીતિ કથાઓ	રણુડોડદાસ ગીરધરભાઈ
૧૮૫૪	નીતિબોધ કથા	રણુડોડદાસ ગીરધરભાઈ

ગુજરાતી વાચનમાળા

૧૮૫૮	રોપ વાચનમાળા	દોન કમિટી
૧૮૦૪	કન્યાસચનમાળા	હ હા કાટાવાળા
૧૮૦૮	નની વાચનમાળા (સગકારી)	કોવરટન કમિટિ
૧૮૧૬	મામાન્ય જ્ઞાન ગ્રન્થમાળા	જગનનાથ હામેગદાસ મોદી
૧૮૧૮	નીતિનાચનમાળા	ડાહ્યાનાન પતિ
૧૮૨૧	ત્રિવેદી વાચનમાળા	ગા બા કમળાશકર પ્રાણુશકર

૧૯૨૨	રાષ્ટ્રીયવાંચનમાળા (ત્રણ ચોપડી) સુરત રાષ્ટ્રીય સભા	
૧૯૨૩	ગુજરાત વિદ્યાપીઠ વાંચનમાળા (ચાર ચોપડી)	છોટાલાલ બાળકૃષ્ણ પુરાણી
૧૯૩૦	દક્ષિણામૂર્તિ જ્ઞાનમાળા	શ્રી. ગિલુભાઈ
૧૯૩૧	ગોંડળ વાંચનમાળા	ગોંડળ વિદ્યાધિકારી માહેબ
૧૯૩૩	નવયુગ વાંચનમાળા	મગનલાલ ત્રિ. વ્યાસ

કેશ

૧૮૦૭	ગુજરાતી ખરાડી અંગ્રેજીનું વ્યાકરણ અને વોકેબ્યુલરી	ડૂમંડ
૧૮૨૨	ગુજરાતી અંગ્રેજી વોકેબ્યુલરી	આરદેશર
૧૮૪૬	ગુજરાતી અંગ્રેજી ડિક્શનેરી	મીરજા મહંમદ કાસીમ
૧૮૫૬	ગ્લોસરી (ગ્લોસીફિકેશ)	હોપ સાહેબ
૧૮૫૭	અંગ્રેજી ગુજરાતી ડિક્શનેરી	નાનાભાઈ રાણીના
૧૮૬૧	નર્મકાથ-અંક ૧	કવિ નર્મદાશંકર
૧૮૬૫	કેશાવળી	કવિ નર્મદાશંકર
૧૮૭૦	નર્મકથા કેશ	કવિ નર્મદાશંકર
૧૮૭૭	અંગ્રેજી ગુજરાતી ડિક્શનેરી	અંબાલાલ સાકરલાલ
૧૮૭૯	ગુજરાતી મૂલદર્શક કેશ	છોટાલાલ સેવકરામ
૧૮૯૧	શબ્દાર્થ બેદ	લક્ષ્મીભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ
૧૮૯૪	અંગ્રેજી ગુજરાતી ડિક્શનેરી	વ્યાસ અને પટેલ
૧૮૯૫	ગુજરાતી અંગ્રેજી ડિક્શનેરી	મદદાર બીખાજી બેસસરે
૧૮૯૭	રૂઢિ પ્રયોગ કેશ	ભોગીલાલ બીખાજી
૧૮૯૮	ગુજરાતી શબ્દ સંગ્રહ	યુ. વ. સોસાઈટી
૧૮૯૯	ઔપધિ કેશ	ચમનલાલ શિવશંકર
૧૯૦૦	શબ્દ ત્રિતામણિ	સવાઈલાલ છોટાલાલ
૧૯૦૧	ગુજરાતી જ્ઞાનચક્ર	રતનજી દુરામજી શેઠના
૧૯૦૪	મંત્રદર્શક કેશ	રતનજી દુરામજી શેઠના
૧૯૦૭	સુખશાન્તિ કેશ	રતનજી મીસ્તરી
૧૯૦૯	ગુજરાતી શબ્દ કેશ	લક્ષ્મીભાઈ જોષ્ઠદાસ
૧૯૧૨	ગુજરાતી કેશ સ્વર વિભાગ	યુ. વ. સોસાઈટી

૧૯૧૨	ઉર્દુ ગુજરાતી પ્રેશ	સૈયદ નિઝામુદ્દીન
૧૯૨૦	સયાજી વૈજ્ઞાનિક શબ્દસંગ્રહ	ભાષાન્તર ખાતુ-વડોદરા રાજ્ય
૧૯૨૩	ગુજરાતી પ્રેશ (સંપૂર્ણ)	ગુ વ સોસાઈટી
૧૯૨૫	ગુજરાતી અંગ્રેજી પ્રેશ	ભાનુસુખગમ નિર્ગુણગમ
૧૯૨૬	ગુજરાતી ફાર્સી અરબી કોશ	હમદુમીયા ફારફી
* હાથપ્રત		
૧૯૨૬	જૈન ગમ શબ્દ સંગ્રહ (૪ ભાગમાં)	રત્નચન્દ્ર સુરિ
૧૯૨૯	ગુજરાતી શાનકોશ પુ ૧ હુ	જી વી કેતક
૧૯૨૯	નેડણી કોશ	ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
૧૯૩૦	મંદુકત ગુજરાતી કોશ	ગિર્જાશકર મધાશકર
૧૯૩૧	પૌરાણિક કથાપ્રેશ-સંપૂર્ણ	ગદ્યાભાર્ષી પી દેરાસરી
૧૯૩૧	સયાજી શાસન શબ્દકોષપત્ર	ભાષાન્તર ખાતુ, વડોદરા રાજ્ય
૧૯૩૨	પારિભાષિક પ્રેશ	વિશ્વનાથ મગનનાન ભટ્ટ
(૧)	ગજકાર્ય શબ્દાર્ણવ	

વ્યાકરણ, પિંગળ, કહેવત સંગ્રહો વગેરે

૧૮૪૦	ગુજરાતી વ્યાકરણ	મગાધર શાસ્ત્રી ફડે
૧૮૪૫	Grammar of Gujarati Language	રત્નમજી સોગમજી
૧૮૪૭	" " "	વિનિયમ કનાકેસન
૧૮૫૭	પિંગળ પ્રવેશ	કવિ નર્મદાશકર લાલગકર
૧૮૫૮	રમપ્રવેશ	કવિ નર્મદાશકર લાલગકર
૧૮૫૯	ગુજરાતી ભાસાનું વ્યાકરણ	દોષ માહેમ
૧૮૫૯	ગુજરાતી ભાસાનું વ્યાકરણ	રત્નમજી મનજી ભર્યા
૧૮૦૧	ગુજરાતી પિંગળ	કવિ દત્તપતંગમ ગદ્યાભાર્ષી
૧૮૬૧	કથન સમયતી	મગનનાન વખતચદ
૧૮૬૩	અપકાર પ્રવેશ	કવિ નર્મદાશકર લાલગકર
૧૮૬૫	પિંગળાદર્શ	હીનચદ કદાનજી
૧૮૬૭	ગુજરાતી ભાસાનું વ્યાકરણ	રેવ. જોમફ વાન ટેનર
૧૮૬૯	ગુજરાતી ભાસાનું વ્યાકરણ	હ દા કાલાનાળા અને લાલગકર હિમિયાલકર

૧૮૭૦	હિસર્ગ માળા	શાસ્ત્રી જુજલાલ કાળીદાસ
૧૮૭૦	ધાતુ સંગ્રહ	શાસ્ત્રી જુજલાલ કાળીદાસ
૧૮૮૮	જોડણી વિશે ચર્ચા	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
૧૮૮૮	રસશાસ્ત્ર	છોટાલાલ નરભોરામ ભટ્ટ
૧૮૯૦	નાટ્યશાસ્ત્ર	રણુછોડભાઈ હિંદયરામ
૧૮૯૩	ભગવત પિંગળ	જીવરામ અનુરામ ગોર
૧૮૯૩	ગુજરાતી કહેવતો	દામુભાઈ ઝાલાભાઈ
૧૮૯૩	ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ-અંગ્રેજી રેવ. ન્યૉર્થ પી. ટેક્સર	
૧૯૦૨	રણુપિંગળ	રણુછોડભાઈ હિંદયરામ
૧૯૦૩	કહેવતમાળા	જમશેદજી ન. પીટીટ
૧૯૦૫	જોડણી નિબંધ	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
૧૯૧૦	અક્ષર ચંદ્રિકા (૨ જી આવૃત્તિ)	સવિતાનરાયણ મણુપતિનારાયણ
૧૯૧૧	નાટ્યશાસ્ત્ર	કવિ નથુરામ મુંદરજી
૧૯૧૧	ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ	આચારામ દલીચંદ
૧૯૧૯	કાવ્યશાસ્ત્ર	કવિ નથુરામ મુંદરજી
૧૯૧૯	ખંડક વ્યાકરણ	રા. બા. કમળાચંદર પ્રા. ત્રિવેદી
૧૯૨૧	કાવ્ય પ્રકાશ	રામનારાયણ વિ. પાઠક
૧૯૩૩	૫૬ રચનાની ઐતિહાસીક આલોચના	દી. બા. કેશવલાલ હ. ધ્રુવ.

ધૃતિદાસ.

૧૮૫૦	ગુજરાતનો ધૃતિદાસ	એદલજી ડોસાભાઈ
૧૮૫૧	અમદાવાદનો ધૃતિદાસ	મગનલાલ વખતચંદ
૧૮૫૨	હિન્દુસ્તાન માહેલા ઈંગ્લીશ રાજ્યનો ધૃતિદાસ	રણુછોડભાઈ ગીરધરભાઈ
૧૮૫૫	કીશોર રણુગ્ન-૧	“ પારસી ”
૧૮૫૫	મેદી અને પારસી લોકોનું, મિસ્ત્રી લોકોનું, આસુરી અને બાબેલી લોકોનું	રણુછોડલાલ ગીરધરભાઈ ” ” ” ”
૧૮૫૨	વૃત્તાંત કથન હિન્દુસ્તાનનો ધૃતિદાસ	વિશ્વનાથ નાશયણ માંડલિક

૧૮૬૬	સુરતની મુખતેસર તવારીખ	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૮૬૭	મુંબાઈમાં શેર સદાનો ઇતિહાસ	“ એક પારસી ”
૧૮૬૮	સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ	ભગવાનલાલ સંપતલાલ
૧૮૬૯	રાસમાળા	રણુછોડભાઈ ઉદયરામ
૧૮૬૯	ઉદિગ્ધ પ્રકાશ	પ્રાણુગોવિંદ રાજરામ
૧૮૭૪	રાજ્યરંગ	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૮૮૫	નગરખંડ	
૧૮૮૭	ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૮૮૯	પારસી પ્રકાશ પુ. ૧ હું	જમનજી બહેરામજી પટેલ
૧૮૮૯	પ્રબંધ ચિન્તામણિ	રામચન્દ્ર દિનાનાથ
૧૮૯૦	સુરત માડવીનું દેશી રાજ્ય	રહેમાનખાં કાલેખાં પટેલ
૧૮૯૭	તવારીખે નવસારી	સોરાબજી મંચેરજી દેસાઈ
૧૮૯૮	ગુજરાતનો ઇતિહાસ	ગોવિંદભાઈ દ્વાથીભાઈ દેસાઈ
૧૮૯૮	રાજ તરંગિની	ઈન્દ્રારામ મુર્ચરામ દેસાઈ
૧૯૦૬	વડનગરા કણુખીની ઉત્પત્તિ	ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ
૧૯૦૬	આંધ્રને આકળરી	રતનજી ફરામજી શેઠના
૧૯૦૮	કીર્તિ કૌમુદી	વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્ય
૧૯૧૨	ટોડ રાજસ્થાન	ભગુભાઈ કૃતેચંદ્ર ઝરઝારી
૧૯૧૩	પાલણુપુર રાજ્યનો ઇતિહાસ	નવાજખાં તાલેમહમદખાં
૧૯૧૩	મિરાતે એહેમદી વો. ૧	નિઝામખાં તુરખાં પદાણુ
૧૯૧૩	મૃગશિર્ષ	નારાયણ વસનજી દેકડુર
૧૯૧૪	ભરૂચ શહેરનો ઇતિહાસ	ગણુપતરામ હિમતરામ દેસાઈ
૧૯૧૪	મિરાતે સિંકંદરી	આત્મારામ ગોતીરામ દિવાનજી
૧૯૧૪	સૌરાષ્ટ્ર ચિન્તામણિ	વલ્લભદાસ પોપટભાઈ
૧૯૧૫	બ્રિટીશ અને હિન્દી વિક્રમ	મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ
૧૯૧૬	ઈડર રાજ્યનો ઇતિહાસ	રેવાશંકર જોશી,
૧૯૧૭	વૈષ્ણવ ધર્મનો ઇતિહાસ	દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી
૧૯૨૦	વડોદરા રાજ્ય ગેઝેટીયર	ગોવિંદભાઈ દ્વાથીભાઈ
૧૯૨૧	શ્રીમાળાઓનો ગાતિ ઇતિહાસ	મણિલાલ બકોરભાઈ
૧૯૨૨	નાગસેત્તપતિ	માનસંકર પીતાંબરદાસ
૧૯૨૩	આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ	કાકા કાલેલકર

૧૯૦૩	પૂર્વગ	‘રૂપેદી’
૧૯૦૫	વીરનગર	મહાસુખબાર્ધ સુનીવાન
૧૯૦૭	મેરઠી બહાદુરગીયા	અવેગ્યદ મેઠાણી
૧૯૨૮	ગુજરાતના ઇતિહાસના ઐતિહાસિક સાધનો	નર્મદાગઢ દિવેદી
૧૯૦૬	ભાર્ગવ આશ્રિતોનો ઇતિહાસ	ધનપ્રમાદ ચંદાનાન મુનશી
૧૯૨૬	ગુજરાતનું પાટનગર	ગ્લમખિગન બીમગન
૧૯૦૬	મિહોરની હકીકત	દેવરાકર રેકુલંત ભટ્ટ
૧૯૩૦	જગતનો મહિમ ઇતિહાસ	રામપ્રમાદ કાશીપ્રાદ
૧૯૩૨	હિન્દુગ્રામનો પ્રાચીન ઇતિહાસ	છોટાવાન બાળકૃષ્ણ પુગણી
૧૯૩૨	પ્રાચીન જગત	મૂળરાકર મોમનાથ
૧૯૩૦	પુરાણ વિવેચન	દુર્ગાશકર કુરુગમ શાસ્ત્રી
૧૯૩૩	માગના તીરે તીરે	અવેગ્યદ મેઠાણી
૧૯૩૩	ગુજરાતના ઇતિહાસના ઐતિહાસિક પ્રમોગો	} કરિ દનપનગમ ડહાભાર્
૧૯૩૩	ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો	
૧૯૩૩	હિન્દુ ગજનીતિનો ઇતિહાસ	ગિરમશકર બાચાર્
૧૯૩૩	મેવાડના ગુહિલો	અપકનાન મહેતા
૧૯૩૩	મિગતે એહેમદી યોગ્ય ૧	માનસકર પીનાબરદાસ
૧૯૩૩	મિગતે એહેમદી યોગ્ય ૨	કૃષ્ણનાથ મો અવેરી

જીવન ચરિત્ર

૧૮૫૨	અવધમનો પ્રતાપ	પ્રાણનાન મથુગદાસ
૧૮૬૯	કોર્મનું જીવનચરિત્ર	મન સુખગમ સૂર્યગમ
૧૮૭૭	મહેતાજી દુર્ગાગમનું જીવનચરિત્ર	મહીપતગમ રૂપગમ
૧૮૭૬	કમનદામ મથુજનું જીવનચરિત્ર	મહીપતગમ રૂપગમ
૧૮૮૧	પાર્વતીકુવર આખ્યાન	મહીપતગમ રૂપગમ
૧૮૮૮	બોળાનાથ માગભાઈનું જીવનચરિત્ર	કૃષ્ણનાથ બોળાનાથ
૧૮૯૯	ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાભાગ	કૃષ્ણાકર દોલતરામ નવાડી
૧૮૯૯	ગણકોડવાલ છોટાનાનનું ચરિત્ર	ભગવાનનાથ ૨ ચાટગાદ
૧૮૯૯	રાજ ગમમોદનરામનું ચરિત્ર	કૃષ્ણાકર દોલતરામ
૧૯૦૦	દુ પોતે	નાગાયણ હેમચંદ

૧૯૦૦	બેન્ગમીન ફ્રેન્ડલીન	ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ
૧૦૦૨	ગીરીશકુ ઝોઝા	કૌશિકરામ વી. મહેતા
૧૯૦૩	લીલાવતીની જીનકળા	ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી
૧૯૦૪	કેબુશર ડાયરાથ	
૧૯૦૪	નવલગમ લક્ષ્મીરામ	ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી
૧૯૦૫	મહાદેવ ગોવિંદ ગનડે	સુધરામ સોમેશ્વર
૧૯૦૬	શ્રીમદ ગજચન્દ્ર	‘ એક આત્માર્થી ’
૧૯૦૬	રુટાર્ડના જીવન ચરિત્રો	ગ્રો. બળવંતરાય ઠાકોર
૧૯૦૮	દયારામનો અક્ષરદેહ	ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી
૧૯૦૮	નગેશિંહ મહેતાનું જીવન	જયસુખરાય પુ. જોશીપુરા
૧૯૦૮	કૃષ્ણચરિત્ર	કૃષ્ણજ્ઞાણ મોહનલાલ ઝવેરી
૧૯૧૨	મારા અનુભવોની નોંધ	ભાઈશંકર નાનાભાઈ
૧૯૧૨	મોહનદામનુ ચરિત્ર	પ્રાણજીવનદાસ જ. મહેતા
૧૯૧૨	ધુલ્લચરિત્ર	મણિજ્ઞાણ નયુભાઈ દોશી
૧૯૧૩	શિવાજી જીવનપતિ	ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા
૧૯૧૩	અમારા જીવનમાની દેટલીક	મીમીમ ભદ્રા મડગાવકર
	યાદગીરીઓ	
૧૯૧૨	શ્રી ગોરાગ ચરિત્ર	જમિયતરામ લ. પંડિત
૧૯૧૩	દયાનંદ સરસ્વતિ	રાનસિંહ દીપસિંહ
૧૯૧૬	નંદશંકર ચરિત્ર	વિનાયક નંદશંકર મહેતા
૧૯૧૮	ગમકૃષ્ણ પરમહંસ	ડાહ્યાભાઈ રામચન્દ્ર
૧૯૧૯	ભાવણ	રામજ્ઞાણ સુનીજ્ઞાણ મોદી
૧૯૨૦	દયાગમનુ જીવનચરિત્ર	શંકરપ્રભાદ જીવનજ્ઞાણ રાયગ
૧૯૨૧	વિવેકાનંદ ચરિત્ર	ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર
૧૯૨૩	મદનનંદ આમી	કીશોગજ્ઞાણ મશરવાળા
૧૯૨૫	રેખાચરિત્રો	શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી
૧૯૨૫	આપવીની	ગ્રો. કૌમંબી
૧૯૨૬	મદર્પિ દયાનંદ	ઝવેરચંદ મેઘાણી
૧૯૨૬	રમરખુમુકુર	નરસિંહજીવ બોળાનાથ
૧૯૨૭	અશોકચરિત્ર	ભરતરામ બાનુમુખરામ
૧૯૨૮	આત્મકથા	મહાત્માજી

૧૯૨૮	અંમાવાનભાઈ	ગ્રો બામતરાય દાંકર
૧૯૨૮	સોગી મતો	અવેચ્છદ મેનાણી
૧૯૨૯	કર્વેનુ આત્મચરિત્ર	કિસનસિંહ ચાવડા
૧૯૩૦	મહીપતરામ	ભાનુસુખરામ નિ મહેના
૧૯૩૧	જયકૃષ્ણ ઇન્ડિયન	બાપાનાથ પેત્ર
૧૯૩૧	મહાભારતના પાત્રો	નાનાભાઈ ડાળીયા ભટ્ટ
૧૯૩૨	સર વિક્રમદાસ દાન્ડમી	ડાંગરાય ન જોશી
૧૯૩૩	વીર નર્મદ	વિશ્વનાથ મ ભટ્ટ
૧૯૩૩	દયપતરામ	કવિ ન્હાનાનાન દનપતરામ
૧૯૩૩	નરમૈયો ભક્ત હગ્નિ	કનૈયાનાથ મા મુનરી

રાજકારણ

૧૮૫૬	ગાંધીનીતિ	ઉત્તમગાગજી પુરષોત્તમજી
૧૯૧૮	દેરાશાળ્યો	મન સુખગમ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી
૧૮૭૦	જૂદ ચાણક્ય નીતિ	નાગાયણ ભાગર
૧૮૮૫	હિન્દ અને બ્રિટાનિયા	ઇન્ડિયન સૂર્યરામ દેસાઇ
૧૮૮૬	સ્થાનિક ગંગાજી	જેશવનાન મોતીલાલ પરીખ
૧૯૮૬	સ્થાનિક ગાંધીય સ્વમત્તા	મયાગમ શબુનાથ
૧૮૯૭	પ્રતિનિધિ ગાંધીય રિવેચન	જગજીનંદરામ ભ કાપડીઆ
૧૮૯૮	સ્થાનિક	મહાગ બીખાજી મેનમરે
૧૯૦૯	બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનનો આર્થિક ઇતિહાસ	ઉત્તમનાન કે ત્રિવેદી
૧૯૧૧	હિન્દ મામાળ્ય	કુર્નબજી ધરમમી વેદ
૧૯૧૯	દાયદાની આવશ્યકતા અને કરજ મહાત્માજી	
૧૯૨૧	હિન્દી ગાંધીય પ્રગ્રેસનો ઇતિહાસ જયકૃષ્ણ નાગરામ વર્મા	
૧૯૨૨	ખેડાની લડન	શકરનાન દા પરીખ
૧૯૨૨	આટલુ તો જાણુજો	નગરજી દા પરીખ
૧૯૨૩	અસહકાર	મ ઇન્દુનાન કે ચારિક
૧૯૨૩	હિન્દ ગંગાળ્ય (ગીજી આગ્રતિ) મહાત્માજી	
૧૯૨૪	દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	મહાત્માજી

૧૯૨૯	ખાગડોળી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ	મહાદેવભાઈ દેસાઈ
૧૯૩૨	તરણુ ભારત	જગજીવન ક. ધોળકીયા

નાટકો

૧૯૫૦	લક્ષ્મી નાટક	કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૧૯૬૪	લલિતા દુ. અદર્શક નાટક	રણછોડભાઈ ઉદયરામ
૧૯૬૭	અભિજ્ઞાન શકુન્તલા	ઝવેરીનાથ ઉમિયાશ કર યાચિક
૧૯૬૭	મિથ્યાભિમાન નાટક	કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૧૯૭૮	દ્રીપદી દુ. અદર્શન	કવિ નર્મદાશ કર લાલશ કર
”	ભનાઈ મંત્ર	મહીપતરામ રૂપરામ
૧૯૮૦	માયતીમાધવ	મણિલાલ નબુભાઈ
૧૯૮૧	ઉત્તરગમ મચિત્ર	મણિલાલ નબુભાઈ
૧૯૮૨	કાન્તા	મણિલાલ નબુભાઈ
૧૯૮૩	પ્રતાપ નાટક	ગણપતરામ રામરામ
૧૯૮૭	મૃદુલકટિક	બાળાશંકર ઉ'લામરામ
૧૯૮૮	આર્યોત્કર્ષક	હરિવાય હ. ધ્રુવ.
૧૯૯૧	પાર્વતી પરિણય	કીવાભાઈ ધનસ્વામ ભટ્ટ
૧૯૯૬	મુદ્રાગક્ષર	કેશવલાલ હ. ધ્રુવ.
૧૯૯૬	દેવગદેવી	ભીમગવ ભોળાનાથ
૧૯૯૮	ભુવિષ્યમ સીઝર	“ દાહ્યાવાડી ”
”	વિક્રમોર્વશીય નાટક	કીવાભાઈ ધનસ્વામ ભટ્ટ
૧૯૯૯	ભાન્તિ મહાર	કૃષ્ણગવ ભોળાનાથ
૧૯૯૨	અમગમત્ર	દેવનગમ કૃપાનમ પડ્યા
૧૯૦૬	અભિજ્ઞાન શકુન્તલા	જળાનરાય ક. દાકાર.
૧૯૦૭	પગકમળી પ્રગાદી	કેશવલાલ હ. ધ્રુવ.
૧૯૦૯	મન્દુકુમાર	ન્દાનાવાય હ. કવિ.
૧૯૧૪	જ્યા અને જયન્ત	” ”
૧૯૧૪	ગમ્તો પર્વત	ગમ્તુભાઈ મતીપતરામ
૧૯૧૫	ચિત્રાગદ	મહાદેવ હરિભાઈ દેમાઈ
૧૯૧૬	સાન્નુ સ્વપ્ન	દેવવાય હ. ધ્રુવ.
૧૯૧૭	હંમેશ	નગેગમ પ્રા. દેવે.

૧૯૦૦	મદિગપ્રતાપ	વાગન મિતારામ મુમદમ
૧૯૨૨	મુખધાગ	નાનાનાન નાથાનાથ શાહ
૧૯૦૩	હિંગતી છુનાની	બગતરાય કે દાદર
૧૯૦૪	બે નાટો	મણિર કૃ ૨ લદ
૧૯૨૪	પુદ્ગ પગજ્ય	કનૈયાનાન મા મુનશી
૧૯૨૫	મત્સ્યગવા	બુદ્ધાર્થ લાનશાર્ધ
"	ગીંગરી	પ્રાણુજીવન વિ પા-
"	નામગ્રી	રિનાયક નદરા મહેતા
૧૯૦૬	નથુ નાટક	શ્રી હમા મહેતા
"	મકુતનાનુ અભાગ્યુ	ન્હાનાનાન દ વિ
"	તર્પણ	કનૈયાનાન મા મુનશી
"	રાકુજહાન	મવેગ્યદ મેધાળી
૧૯૦૭	વિશ્વમ દેન	નગસિદ્ધાર્થ ધ પટેન
૧૯૧૮	પ્રતિમા	ગ્ગરનાન હ મુવ
"	જહાગીર ગુજહાન	ન્હાનાનાન દનપતરામ ગવિ
૧૯૨૮	। ની ગરી	કનૈયાનાન મા મુનશી
૧૯૩૦	રાહનનાલ્દ અમ્બ	ન્હાનાનાન દ મન
"	કુમારની	શ્રી લીનાવતી મુનશી
૧૯-૧	અ મી કુમારી	યશવત પડ્યા
"	દાર્થીના દાન	પુરુષોત્તમ ત્રિમનાન
"	વકના	કૃષ્ણનાન શ્રીધગાળી
૧૯૩૦	નાગધગી	શશિવન મહેતા
"	પૌગણિક નાટ ૧	કનૈયાનાન મા મુનશી
૧૯૩૩	રોન્ડ જેન્નન	અનનગય પ્ર પદ્મી
"	મામાનિક નાટ	કનૈયાનાન મા મુનશી
"	નોપામુદ્રા	" "
"	માનવિદ્યાત્રિમિત્ર	મળનતગય કે દાકેર

નીતિ, ધર્મ અને તત્વજ્ઞાન

૧૯૪૦	ગેયુલો હપદેલ	
૧૯૫૧	જ્યોત્સ્તી લોખના ધર્મ પુનઃ	મોગળાં શાપુન્ડ
૧૯૬૮	મણિરત્નમાળા	હગ્ગન પુરુષોત્તમ

૧૮૭૪	દીન દર્	પેસ્તન દગુર
„	આગમ અને નિગમ પ્રકાશ	ગોપાળ હરિ દેશમુખ
૧૮૭૮	પચીકરણ	જયકૃષ્ણ
૧૮૮૭	યોગવાસિષ્ઠ	વેદધર્મ સભા-મુખર્ધ
૧૮૮૪	શ્રીમદ્ ભાગવત	„ „
૧૮૮૫	ધર્મ વિચાર	કવિ નર્મદાશંકર જ્ઞાનશંકર
૧૮૮૬	પદમંથ ભાગવત	મુચ્છાગમ મયંરામ
૧૮૮૮	વિષ્ણુપુગણ	ગ. ગ.
૧૮૯૩	શ્રી વાલ્મીકી રામાયણ	મુચ્છારામ સૂર્યરામ
૧૮૯૪	પાતંજલ યોગદર્શન	ગ્રા. જે. જે.
„	માર્કેન્ડેય પુગણ	રણછોડ ગણુરામ
૧૮૯૫	રામભોધનુ ભાષાતર	ચેન્નનથ દુરામથ કામા
„	ભક્તમાળા	ડાહ્યાભાઈ દેવચંદ
૧૮૯૪	ભગવદ્ગીતા	મણિલાલ નબુભાઈ
૧૮૯૬	મર્વદર્શન મંત્રહ	મણિશંકર હરગોવિંદ ભટ્ટ
૧૮૯૯	મિદ્ધાન્તસાગ	મણિલાલ ન. દિવેદી
„	ચન્દ્રકાન્ત	મુચ્છારામ સૂર્યગમ
„	મિદ્ધાન્તમાર	મણિલાલ નબુભાઈ
૧૯૦૦	પચ્ચશી	મુચ્છાગમ સૂર્યગમ
„	ધર્મગિધુ	કાનથ વાવથ
૧૯૦૨	મિદ્ધાન્ત ગિધુ	શ્રી.નૃસિંહચાર્ય
૧૯૦૩	મનના સ્થોક	ગોવિંદ જળવન આજોગવ
૧૯૦૪	મહાભારત	મુચ્છાગમ મ. દેમાઈ
૧૯૦૬	રાત્યાર્યપ્રકાશ	દયાનંદ મરસ્તતી
૧૯૦૬	શ્રી શાકરભાષ્ય	કમળાશંકર ગ્રા. નિવેદી
૧૯૦૯	ભગવદ્ગીતા શાકરભાષ્ય સહિત	વિશ્વનાથ મ. પાટક
૧૯૧૧	નીતિ શિક્ષણ	ત્રિન્નિપાલ આણંદશંકર બાપુભાઈ
„	જ્ઞાનેશ્વરી	“ ગુજ્ઞાતી પ્રેમ ”
૧૯૧૩	ધર્મવર્ણન	ત્રિન્નિપાલ આણંદશંકર બાપુભાઈ
„	શ્રી ભાષ્ય	„ „ „
૧૯૧૪	કાશ્યપનું અનુકરણ	જગનનાથ દરિવાલ પડયા

ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા જેવા બહુવા જેવા ગ્રંથોની સાવચારી.

૧૯૧૭	ગીતા રદમ્બ	લોકમાન્ય તિલક
૧૯૧૮	જૈન દર્શન	શ્રી ન્યાયવિજયજી
"	હિન્દુ ધર્મની બાળપોથી	આણ્ણદગડા બા. કુવ
૧૯૧૮	હિન્દુ વેદ ધર્મ	પ્રિન્સિપાલ આણ્ણદરાકા બા. કુવ.
"	મહાભારતની નીતિ કથાઓ	મગનલાલ હરિદ્વાણુ
૧૯૨૨	ગીતા નિષ્કર્ષ	અબાલાલ બા. પુરાણી
"	પૂર્ણયોગ	અબાલાલ આગરુજી પુરાણી
૧૯૨૩	બુદ્ધનીના માગ મગ્ધ	ગ્રો. ધર્માનંદ કૌસાળી.
"	હિન્દુ તત્ત્વગાનનો દત્તિદામ	દી. બા. નર્મદાસ કર દેવસ કર
૧૯૨૪	જપજી	સૌ. ભાનુભતિ
"	ધર્મપદ	ગ્રો. કીમાળી
૧૯૨૫	શિક્ષાપત્રી ભાષ્ય	માધવલાલ દવસુખરામ
"	કુત્તનનું ભાષા-તર	ખીર ગોહમદ પાડુબ
૧૯૨૭	અણુભાષ્ય	ગ્રો. જોડાલાલ જી. શાહ
૧૯૨૮	ઈસ્લામનો પગિયમ	કરીમ મહમદ માસ્તર
૧૯૨૯	ગ્રંથગોષ્ઠન	કિશોરલાલ મરાઠવાળા
"	બ્રાહ્મધર્મ	મદુલાલ ગો. કુન.
૧૯૩૦	તત્ત્વાર્થ સુત્ર	પડિત સુખલાલજી
"	જૈન ધર્મ	નગસિદ્ધભાઈ ઈશ્વરભાઈ
૧૯૩૧	શિક્ષાપત્રી	ન્દાનાલાલ દ કવિ
૧૯૩૨	કપીર માદેજનું બીજક	પ્રાણુલાલ પ્રભાગંક બક્ષી
"	ઉપનિષદ વિચારણા	દી. બા. નર્મદાસ કર દેવસ કર
"	ધર્મ અને મમાગ	રમણુભાઈ મહીપતગમ

કવિતા સંગ્રહ (Anthology)

૧૮૬૨	ગુ કાવ્યનોદન	મં. કવિ દેવપતરામ ડાબાભાઈ
૧૮૬૨	નાગર ગ્રંથોમાં ગવાતા ગીતોનો ગયરહ	મં. મૌ બાળાખ્દેન
૧૮૮૪	પ્રાચીન કાવ્ય ત્રૈમાસિક	મં. હરગોવિંદદાસ દારકાદામ
૧૮૮૫	અપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી કવિના પુસ્તક	" સ કરભાઈ પટેલ
૧૮૮૬	શ્રુતકાવ્ય દોહન	ધમ્માગમ સૂર્યરામ દેસાઈ

૧૮૯૦	પ્રાચીન કાવ્યમાળા	હરગોવિંદદાસ કાટાવાળા
• ૧૯૦૩	કાવ્ય માધુર્ય	હિંમતનાથ ગ અમરિયા
૧૯૦૫	દેશભક્તિના કાવ્યો	ગુજરાત સાહિત્ય સભા
૧૯૦૬	ગીતમાળા ભા ૧ લો	સુદરી સુમોદ મદિગ-અમદાવાદ
૧૯૧૨	જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા	મોહનલાલ દલીચંદ
૧૯૧૩	જૈન કાવ્ય દોહન	મનસુખલાલ ગવજીભાઈ
૧૯૧૩	ગુજરાતી ગઝલીસ્તાન	“ સાગર ”
૧૯૧૪	ગોપ કા થો	કલ્યાણજી વિ મહેતા
૧૯૧૬	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ	જીવણનાથ સાકરચંદ
૧૯૧૭	ઐતિહાસિક રાસ મગ્ધ	મુનિ જિનવિજયજી
૧૯૧૯	પ્રભુ ભક્તિના કાવ્યો	હીરાલાલ ત્રિ પારેખ
૧૯૨૧	પદ્ય મગ્ધ	હિંમતનાથ ગ અમરિયા
૧૯૨૨	પ્રાચીન કાવ્યસુધા	જનનાથ વિ રાવળ
૧૯૨૨	લોક ગીત મગ્ધ	રણજીતરામ વાવાભાઈ
૧૯૨૨	આશ્રમ ભજનાવલી	નારાયણ મો ખરે
૧૯૨૩	ગદ્યગીત	કન્દુલાલ કે ચાવિક
૧૯૧૪	Selection from Classical Gujarati Literature	એચ તારાપોરવાળા
૧૯૨૪	લોક મગીત	નાગયજી મો ખરે
૧૯૨૫	ગદ્યાળી ગત	ઝવેરચંદ મેઘાણી
૧૯૨૬	જૈન ઐતિહાસિક કાવ્ય મગ્ધ	મુનિ જિનવિજયજી
૧૯૨૭	પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યો ૧૫મા સેકાના	દો બા કેમનાથ પ્રત
૧૯૨૮	સુદરી	ઝવેરચંદ મેઘાણી
”	ગમ કુજ	મો. શાન્તામહેન બન્શીરાળા
૧૯૩૧	આપણી રવિના મમૃદિ	બાળનાથ ક રાજ
૧૯૩૧	“ ગુણગુ-દરી ”ના ગમ	શ્રીમતી જયમન ખેડેન પાટલ
૧૯૩૩	ગમ-જની	શ્રીમતી મધુનિમ મહેતા

કવિતા

૧૮૫૧	દુષ્ટખાનની ચદાઈ, મપલદમી,	
”	જાદવાચણી,	કવિ દયપતંગમ ડાયાભાઈ

૧૮૬૦ . દયારામ કાવ્ય-સંગ્રહ	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૮૬૩ નર્મ કેવિતા .	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૮૬૩ કાવ્ય મુદ્રા	રણુજીઃ મણુરામ
૧૮૬૭ પાણીપત	હ. હા. કાંટાવાળા
૧૮૬૮ ચાવડા ચરિત્ર	હરજીવન કુબેરજી
૧૮૭૦ કવિના વિકાસ	કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૧૮૭૨ પ્રેમાનંદકૃત દશમ સ્કંધ	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૮૭૨ ઈશ્વર પ્રાર્થનામાળા	ભોળાનાથ સારાભાઈ
૧૮૭૫ નીતિ વિનોદ	બહેરામજી મે. મલખારી
૧૮૭૫ બાળકામ બત્રીસી	નવજરામ લક્ષ્મીરામ
૧૮૭૬ ગુણસીકૃત રામાયણ	શિવજીજી ધનેશ્વર
૧૮૭૭ વેન ચરિત્ર	કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૧૮૭૭ બાલ ગરબાવળી	નવજરામ લક્ષ્મીરામ
૧૮૭૮ દલપત કાવ્ય	કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૧૮૭૮ મેઘકુત	ભીમરાવ ભોળાનાથ
૧૮૮૨ ગુણેધ ચિંતામણિ	વલ્લભદાસ પોપટ
૧૮૮૩ હમ્મ ગરબાવળી	કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ
૧૮૮૭ કુસુમમાળા	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
૧૮૮૮ રમેશમુદ્રા	ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી
૧૮૯૦ પાર્વતીકુંવર ચરિત્ર	મણુપતરામ રામનરામ
૧૮૯૦ બુલબુલ	ડાહ્યાભાઈ પી. દેરાસરી
૧૮૯૧ ગીતગોવિંદ	કેશવજીજી હ. ધ્રુવ
૧૮૯૨ અમરચંદક	કેશવજીજી હ. ધ્રુવ
૧૮૯૪ વિભાવરી સ્વપ્ન	ત્રિભુવન પ્રેમશંકર
૧૮૯૫ કુંજ વિહાર	હરિલાલ હ. ધ્રુવ
૧૮૯૫ આત્મનિમગ્નજન	મણિલાલ નમુભાઈ
૧૮૯૬ હૃદય વીણા	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
૧૮૯૬ શાન્તિ મુદ્રા	છોટાલાલ ન. ભટ્ટ
૧૮૯૬ લઘુ ભારત	મણુપતરામ રામનરામ કવિ
૧૮૯૭ પૃથ્વીરાજ રાસો	ભીમરાવ ભોળાનાથ
૧૮૯૮ સંસારિકા	જી. મે. મલખારી

૧૯૦૩	કનાપીનો કેકારવ	હાકોર સુગંધિલ્લ—‘ કલાપી ’
૧૯૦૫	વમન્તોત્સવ	કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ
૧૯૦૫	નિનાસિકા	અ ક ખખરદાર
૧૯૦૬	નિધવા	“વસન્ત વિનોદી” (ડા ચદુલાલ)
૧૯૦૭	શિવાજી ઝેબુન્નિમા	હરગોવિંદ ગ્રેમશ કર
૧૯૦૭	હરિગ્રેમ પચદશી	બાળાશ કર ઉલ્લાસરામ
૧૯૦૮	કેશવકૃતિ	કેશવરામ હરિરામ
૧૯૧૨	લનિતના કાવ્યો	જન્મશ કર મહાશ કર બુચ
૧૯૧૩	નરમૈ કાવ્ય સમ્રહ	“ગુજરાતી પ્રેસ”
૧૯૧૩	મેઘકૃત	કિલાભાઈ ધનસ્થામ ભટ્ટ
૧૯૧૩	ધન્વંતરી વધ કાવ્ય	દોવતરામ કૃપાશ કર પડ્યા
૧૯૧૩	કહાન્ડે પ્રમથ	ડાલાભાઈ પી દેરાસરી
૧૯૧૩	હમીરજી ગોહેલ	“ કલાપી ”
૧૯૧૪	કુપૂઝ ઝકાર	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
૧૯૧૪	વડોદરાના વડા	જન્મશકર મહાશંકર લલિત
૧૯૧૪	વિમળ પ્રમથ	મણિનાન બકોલભાઈ
૧૯૧૫	હૃદય ઝરણા	“ રવ સુમતિ ”
૧૯૧૫	રમરણ મહિના	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
૧૯૧૫	દશમઝકધ-ભાવણ	હ હા કાટાવાળા
૧૯૧૬	દીવાને માગર	“ સાગર ”
૧૯૧૬	દાદબરી-ભાવણ	કેશવનાથ હ ધ્રુવ
૧૯૧૬	બાવકાઠ	મનહરરામ હરિદગ્ગમ મહેતા
૧૯૧૭	મણિમન્ત માળા	“ મણિકાન્ત ”
૧૯૧૭	ભણમર	બળવનરાય ક હાકોર
૧૯૧૭	મવબારીનો કાવ્ય મસ્રહ	અ ક ખખરદાર
૧૯૧૮	મોતગિની	દામોદરદામ બુ બોટાદકર
૧૯૧૯	ગીતાન્વી	મહાગણી નંદકુવરબા
૧૯૧૯	ગુજરાતનો તપગ્રી	ન્હાનાલાલ દલપતરામ
૧૯૨૦	પ્રજાનનો તપગ્રી	“ મોટાલાલ ”
૧૯૨૨	ગમ	કેશવ હ શેઠ
૧૯૨૩	પૂર્વનાથ	મણિશ કર ર. ભટ્ટ

૧૯૨૫	નવા ગીતો	ત્રિભુવન ગી. વ્યાસ
૧૯૨૫	શૈવસિની	દમોદરદામ ખેડાદર
૧૯૨૬	કલિકા	અ. ફ. ખખરદાર
૧૯૨૭	ઉત્તર ખયામની રૂબરૂ	જુદરદાસ ગણેશજી
૧૯૨૮	વેણીના ફૂલ	અવેગ્યદ મેવાણી
૧૯૨૮	ભગ્નિકા	અ. ફ. ખખરદાર
૧૯૨૯	દિલ્લોય	અવેગ્યદ મેવાણી
૧૯૨૯	કુરુક્ષેત્ર	નહાનાધાપ કવિ
૧૯૩૦	કેસરીયા	કેશવ હ શેઠ
૧૯૩૦	મિધુડો	અવેગ્યદ મેવાણી
૧૯૩૧	દર્શનિકા	અ. ફ. ખખરદાર
૧૯૩૧	કોઇનો લાડકવાયો	અવેગ્યદ મેવાણી
૧૯૩૧	ગમખત્રીશી	મો દિપકબા
૧૯૩૧	અખાકૃત કાવ્યો ભા. ૧	નર્મદાશંકર દે મહેતા
૧૯૩૨	લલિતના કાવ્યો ભા. ૨	“લલિત”
૧૯૩૨	વિશ્વ શાન્તિ	ઉમાશંકર જ્ઞેશી
૧૯૩૩	ઈલા કાવ્યો	ચંદ્રવદન મહેતા
૧૯૩૩	કામ્યમંગલા	સુદરમ
”	કડવી વાણી	”
૧૯૩૪	જ્યોતિરેખા	સુદરજી ખેડાઈ

સામાન્ય જ્ઞાન અને નીતિ

૧૮૮૮	જાન મહેનત	ગણપતરામ અનુપરામ
૧૮૮૯	વિવાહવિધિ	ગણુભાઈ મહીપતરામ
૧૮૯૧	સ્ત્રી ધર્મ	પડિતા જમનાબાઈ
૧૮૯૩	સ્ત્રી શૃંગાર	બાઈ એસ્તર
૧૮૯૫	કર્તવ્ય	કમળાશંકર પ્રાણીશંકર ત્રિવેદી
૧૮૯૫	સ્ત્રીનીતિધર્મ	ચિત્રદામ ધનજીભાઈ
૧૮૯૬	નારીપ્રતિષ્ઠા	મણિલાલ નાનુભાઈ
૧૮૯૬	શુદ્ધિથી કર્તવ્ય દિપીકા	કૃપાશંકર દોવતરામ

૧૮૯૭	મોહસીનીના નીતિવચનો	કૃષ્ણકાવ્ય મોહનકાવ્ય ઝવેરી
૧૮૯૭	છંદગીનું સાક્ષ્ય	ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ
૧૮૯૮	છંદગીનો ઉપયોગ	છગનકાવ્ય દાકોરદાસ
૧૮૯૯	વિદ્યાર્થીના સાચો મિત્ર	છોટાકાવ્ય જીવનકાવ્ય
૧૯૦૧	સંસાર સુધારો	હ. દા. કાટાવાળા
૧૯૦૩	સ્વર્ગનો ખજાનો	અમૃતકાવ્ય સુંદરજી પટ્ટીયાર
૧૯૦૬	સંસારમા સ્વર્ગ	અમૃતકાવ્ય પટ્ટીયાર
૧૯૦૬	સંસારમા સ્ત્રીની પદવી	ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ
૧૯૦૭	જીવનનો આદર્શ	જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ
૧૯૦૭	સ્ત્રી પોદાર	પડિતા જમનાબાઈ
૧૯૦૮	સ્ત્રીઓની પરાધીનતા	જીવાભાઈ રેવાભાઈ
૧૯૧૧	વિવેકનંદ વિચાર માળા	નારાયણ વસનજી દક્કર
૧૯૧૧	હિન્દુસ્તાનમાં સામાજિક	શ્રીમતી વિદ્યાબહેન અને
	જીવનમા સ્ત્રીનું સ્થાન.	શ્રી ચારદાબહેન મહેતા
૧૯૧૨	સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ	ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ
૧૯૧૬	રામકૃષ્ણ કથામૃત	નર્મદાશંકર બાલાશંકર
૧૯૧૬	સંસાર સુખ	ડૉ. હરિપ્રસાદ. વ્ર. દેસાઈ
૧૯૧૬	સુખ અને શાન્તિ	જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ
૧૯૧૬	કર્તવ્ય કીમુદી	સુનીલાવધન વર્ધમાન શાહ
૧૯૧૬	સાદી સીખામણ	મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ
૧૯૧૭	સ્ત્રીઓને સંદેશ	ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ
૧૯૧૮	સ્ત્રીઓની રંગબૂમિ	મણિલાલ જામણ
૧૯૨૨	કુખીને દિલાસો	સો. મં. દેસાઈ
૧૯૨૨	સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય	છોટાકાવ્ય પારેખ
૧૯૨૪	સંસાર મંથન	ન્હાનાલાલ દલપતરામ
૧૯૨૭	સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યવાદ	શ્રીમતી સરોજિની મહેતા

નવલકથા

૧૮૬૦	ગંડવીની વાનોનું ભાગિંતર	એ.શીસ્કર નેટીવ ઇન્ડીયન
૧૮૬૫	બર્થોલ્ડની વાનો	રખુછોડાભાઈ-ઉદ્ભવરામ
૧૮૬૬	કરજીયેયો	નર્મદાશંકર નૃણાનંદશંકર

ગુજરાતી ભાષામાં પ્રમિદ થયેલા જોવા જાણવા જેવા ગ્રંથોની સાલવારી.

૧૮૬૬	સાસ વહુની લડાઈ	મહીપતરામ રૂપરામ
૧૮૭૦	તાકીક બોધ	કવિ દલપરામ ડાયાભાઈ
૧૮૮૦	વનરાજ ચાવડો	મહીપતરામ રૂપરામ
૧૮૭૫	ગુજરાત કાઠીઆવાડની વાતો	ક. બ.
૧૮૭૫	છેલની વાતો	ફકીરભાઈ કામીદામ
૧૮૭૮	મેરુત્ત અરસ	મોક્ષવી મહોમદ નઝર એહમદજી
૧૮૭૮	રોકસપિયર કથા મમાજ	રણુછોડભાઈ ઉદયરામ
૧૮૭૬	મુરખો	મજારામ ધેનાભાઈ
૧૮૮૦	સધરાજ જેમંગ	મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ
૧૮૮૧	રત્નલક્ષ્મી	જહાગીરચાહ અરદેસર તાલીઅરખાન
૧૮૮૧	કવેન્દીન ડર્વીઈ	કરમચાહી રહીમચાહી
૧૮૮૧	રોબિન્સન ક્રૂઝો	મુનીલાલ બાપુજી
૧૮૮૧	સોરઠી સોમનાથ	ભવાતીચકર નરમિહરામ
૧૮૮૩	બુદ્ધિ અને રૂઢિની કથા	કેશવલાલ મોતીલાલ પરીખ
૧૮૮૪	બાગોબકાર	પ્ર. જહાગીર બેજનજી કરાણી
૧૮૮૪	મુઢા અને કુલીન	જહાગીરચાહ તાલીઅરખાન
૧૮૮૪	કાઈબરી-બાણ	જગનલાલ હ. પંડ્યા
૧૮૮૫	હુકી કહાણીઓ	સી. કુંગાર
૧૮૮૬	રામેવામની કથા	પ્ર. “ગુજરાતી પ્રેમ”
૧૮૮૬	મૂલતવી ગળવાના માદા ફળ	વિકૃતગમ. ગો. વ્યાસ.
૧૮૮૬	દગદગાર અરુત્રિ	ભાનુશંકર શુક્લ
૧૮૮૭	હાજીઆખાનાં સાહસ કર્મો	રૂપસિંઘ મથુરાદાસ લવજી
૧૮૮૭	અરવલ્લીચક્ર ભાગ ૧ લો	ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી
૧૮૮૮	ગુલીવર્સની મુસાફરીઓ	ફરુજજી બેહરામજી મર્ઝબાન
૧૮૮૯	કુમુદવતી	દેવવરામ કૃપારામ પંડ્યા
૧૮૮૯	લાલન વેસંગજી	ગિરિનરસી કર કાંશીરામ
૧૮૯૦	હોસલખારા	મોક્ષવી મહમદ ખલુફ
૧૮૯૦	સીનક	મનમેહિનજીસ દયાજીદાસ
૧૮૯૨	દરિયાપાટની દેવોની વાતો	મહીપતરામ અનુપરામ ચવાડી

૧૮૯૨	બે બેનો	હરગોવિંદદાસ દા. કાટાવાળા
૧૮૯૨	મુંદર અને વિદ્યાનંદ	" કાઠીઆવાડી "
૧૮૯૨	કથાસરિસાગર	સ્વામજી. વી. વાલજી
૧૮૯૩	વાર્તાવિનોદ	જીવરામ અજરભર ગોર
૧૮૯૩	વિધવા લીરૂજ	લક્ષ્મીદાસ ધોળાકીયા.
૧૮૯૩	અંધેરી નગરીનો ગર્ધવસેન	હરગોવિંદદાસ દા. કાટાવાળા
૧૮૯૩	ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ	મણિલાલ જીવરામ ભટ્ટ
૧૮૯૪	આદમીબી	પેરતનજી જમસેદજી
૧૮૯૪	ઉત્તર રાસેલાસ	અર્જુન નાનજી
૧૮૯૪	પંચોપાખ્યાન	મણિશંકર ઉમિયાશંકર ભટ્ટ
૧૮૯૫	મુકુલમર્દન	કૃષ્ણરાવ મોળાનાથ
૧૮૯૫	ગુલાબસિંહ	મણિલાલ નબુભાઈ
૧૮૯૫	બદિયલ જમાલ પરીની વારતા	ફકીરભાઈ કાસીદાસ
૧૮૯૬	પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ	આત્મારામ કે. દીવેદી
૧૮૯૭	સતી સુવર્ણા	શ્રીમત્ નૃસિંહાચાર્યજી
૧૮૯૭	ઝાંસીની રાણી	મણિલાલ જ. ભટ્ટ
૧૮૯૭	દિલ્લીપર હલ્સો	ધર્મજીરામ સ. દેસાઈ
૧૮૯૮	કૃષ્ણલાલનું વિલ	જયશંકર વ. વ્યાસ.
૧૮૯૯	ગંગા	ધર્મજીરામ સ. દેસાઈ
૧૮૯૯	બોલો દોલો	કેપશરો કાપરાજી
૧૮૯૯	મણિ અને મોહન	વનમાળી લાધાભાઈ મોદી
૧૮૯૯	રાણકદેવી	અનંતપ્રસાદ વૈજલ્ય,
૧૮૯૯	હેરદોગસૂની સોદી	શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિદર
૧૯૦૦	લાલ અને લક્ષ્મી	વનમાળી લાધાભાઈ મોદી.
૧૯૦૦	ભદ્રંભદ્ર	રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ
૧૯૦૧	મૃણાલિની	નારાયણ હેમચન્દ્ર
૧૯૦૧	માધવી કંકણ	નારાયણ વિસનજી દેકકર
૧૯૦૧	સુખોધક નીતિકથા	ખરશેદજી ફરામરોજ
૧૯૦૧	ચાળીસ હજારનો ચાનજી	કેપશર નવરોજજી કાપરાજી
૧૯૦૩	બીખો ભરભરીયો	કેપશર નવરોજજી કાપરાજી
૧૯૦૪	કૌતકમાળા	ગણેશજી જોદાભાઈ

૧૯૦૪	રૂપનગરની ગુજકુંવરી	નારાયણ હેમચંદ્ર
૧૯૦૪	સુરસાગરની સુંદરી	પુ. વિ. માવજી
૧૯૦૪	ધરાવતી	જમનલાલ દાકોરદાસ મોદી
૧૯૦૪	યોગિની	“ સુમન્ત ”
૧૯૦૪	અરેબિયન નાકટસ	ધર્મચરામ સુ. દેસાઈ
૧૯૦૬	શ્રી ભાગિનીશ્રુષ્ણ	શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યજી
૧૯૦૬	બાલબોધક વાર્તાસંગ્રહ	શ્રીમતી શારદાબહેન મહેતા
૧૯૦૮	ભોજ અને કાલિદાસ	એચ. જી. મર્ચન્ટ
૧૯૦૮	બાદશાહ અને ખીરબલ	સુ. દ.
૧૯૦૮	એલેકઝાન્ડરના સમયનું હિંદ	ગણપતરામ હિ. દેસાઈ
૧૯૦૮	સુંદર મોદાગર	મગનલાલ દ. ખખખર
૧૯૦૮	એમ. એ. બનાકે કયું ગેરી	
	મીટી ખરાબ હી ?	અમૃત કે નાયક
૧૯૦૯	મહાકાળીની મૂર્તિ અને તેનો ભોગ	એચ. જી. મર્ચન્ટ
૧૯૦૯	મહારાષ્ટ્ર જીવન-પ્રભાવ	નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ
૧૯૦૯	રાજપુત જીવન સંખ્યા	નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ
૧૯૦૯	સેન્ડફર્ડ અને મર્ટન	સી. કંકુબાઈ
૧૯૧૦	ઉપકાલ	શ્રી. પ્રસન્નમવરી મહેતા
૧૯૧૦	શાન્તિદા	સી. સુમતિ
૧૯૧૧	નવયુગની વાતો	અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર
૧૯૧૧	લતા અને લલિતા	સુનીલાલ વ. શાહ
૧૯૧૧	ઉપાકાન્ત	ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેટીઆ.
૧૯૧૨	રાજયોગી	લક્ષ્મીભાઈ બીમભાઈ
૧૯૧૨	વેકરીડનો પાદરી	મુરારજી વેલજી મહેતા.
૧૯૧૨	માત્રા અને મુદ્રિકા	મણિચંદર રત્નજી ભટ્ટ
૧૯૧૨	૨૫૦૦-વર્ષ પૂર્વેનું હિન્દુસ્થાન	નારાયણ વિસનજી દક્કર
૧૯૧૩	બાલા	રામમોહનરાય જસવંતરાય
૧૯૧૩	કુઃખી દાદીબા	દાદી એલ્લજી તારાપોરવાળા
૧૯૧૪	ભારત લોક કથા	પ્ર. “ ગુજરાતી ” પ્રેસ
૧૯૧૪	સુધાહાસિની	લેડી વિલાબહેન ર. નીલકંઠ
૧૯૧૪	ઉપાનન્દિની	સ્વ. ઉર્મિલા બહેન

૧૯૧૪	અવલ્લભ જ્યોતિ	શિવુભાઈ બાપુભાઈ
૧૯૧૫	રજની	મોહનલાલ મકનદાસ મહેતા
૧૯૧૫	યોગિની કુમારી	છોટાલાલ જીવનલાલ
૧૯૧૫	મોહિની	ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેરીઆ
૧૯૧૫	રાજ ભોજ અને કવિ કાલિદાસ	પ્ર. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કુ.
૧૯૧૫	હાર્યમદિર	રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ
૧૯૧૫	અનુગભરમ	સાકરલાલ અ. દવે
૧૯૧૬	વિજ્ઞાનની વાતો	કલ્યાણરાય ન. જોશી
૧૯૧૬	અયામા	અમીરખિયા હમદુખિયા કાશ્કી
૧૯૧૬	જોખેરવાલા	ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી
૧૯૧૬	મુશકીલ આસાન	જહાગીર મરઝખાન
૧૯૧૭	ગહારી કમળા અને બીજી વાતો	કનૈયાલાલ મા. મુનશી
૧૯૧૭	અવકાનો અદ્ભુત પ્રવાસ	જ. પુ. જોધીપુરા
"	ધન્દુકલા	નલિનકાન્ત નરસિંહરાય
૧૯૧૮	ગુજરાતનો નાથ	કનૈયાલાલ મા. મુનશી.
૧૯૧૮	દશનીયુ	બળવંતરાય ક. ઠાકોર
૧૯૧૮	નીલનેની	સાકરલાલ અ. દવે
૧૯૧૮	મારી વીસ વાર્તાઓ	કેશવપ્રસાદ છો દેસાઈ
૧૯૨૨	ઉપા	ન્હાનાલાલ દ. કવિ.
૧૯૨૨	ગુલામી વહેપાર	ડાહ્યાભાઈ હિંમતલાલ રાવત
૧૯૧૯	એહગીતા	કલ્યાણરાય ન. જોશી
૧૯૧૯	વહેમી વનિતા	કૃષ્ણપ્રસાદ મણિશંકર શાસ્ત્રી
૧૯૧૯	કુબલુ વહેણુ	ધનશંકર હરિશંકર ત્રિપાઠી
૧૯૨૦	હું, સરવા અને મિત્રમડળ	ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા
૧૯૨૦	કયામજરી	જીવનલાલ અ. મહેતા
૧૯૨૦	મૂળરાજ સોલકી	મુનીલાલ વ. શાહ
૧૯૨૧	ગોરા	સાકરલાલ મ. કાપડીઆ
૧૯૨૧	કેટલીકે નવલકથાઓ	સ્વ મુખતિ લક્ષુભાઈ
૧૯૨૧	પૃથ્વી વલ્લભ	કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી
૧૯૨૧	કયામજરી	જીવનલાલ અ. મહેતા
૧૯૨૨	સૌરાષ્ટ્રની રસધાર	અવેરચંદ મેઘાણી.

૧૯૨૩	ડોરીમાની વાતો	પ્ર. અમૃતલાલ દ. શેઠ
૧૯૨૩	કોનો વાંક ?	કનૈયાલાલ મા. મુનશી
૧૯૨૩	શરદખાણુની ત્રણ વાર્તાઓ	મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ
૧૯૨૩	ટચુકડી સો વાતો	હરગોવિંદદાસ કાટાવાળા
૧૯૨૪	મુકુર	મં. ઇન્દુલાલ ક. ચાગિક
૧૯૨૪	રાજધિરાજ	કનૈયાલાલ મા. મુનશી
૧૯૨૪	લોહીનો વેપાર	સાકરલાલ મ. કાપડીઆ
૧૯૨૪	વિરાજવડુ	મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ
૧૯૨૪	વાતોનું વન	બદુભાઈ ઉમરવાડિયા
૧૯૨૫	મૃગજળ	હિરાચંદ ક. ઝવેરી
૧૯૨૫	કાઠીઆવાડની લોક વાર્તા	ગોકુળદાસ દારકાદાસ રાયચુરા
૧૯૨૫	વીરની વાતો	તારાચંદ પોપટલાલ અગલળ
૧૯૨૫	મંરકૃત સાહિત્યની કથાઓ	ન્હાનાલાલ નાથાલાલ શાહ
૧૯૨૬	કુમારના સ્મીરનો	ઈન્દુલાલ ચાગિક
૧૯૨૬	કલિયુગની વાતો	કેશવ હ. શેઠ
૧૯૨૬	કીશોર કથાઓ	ગિજુભાઈ
૧૯૨૬	જગન્મોહિની અને નટરાજ	હીરાચંદ ઝવેરી
૧૯૨૬	આધવન્હો	શ્રી. વિમળાગૌરી સેનસવાડ
૧૯૨૬	આર્નલ્ડમઠ	પ્રસન્નવદન જમીણારામ દીક્ષીત
૧૯૨૬	મસ્ત ફકીરની મસ્તી	“ મસ્ત ફકીર ”
૧૯૨૭	દેવાને ખુલા પત્રો	જદુરાય ખંધડીઆ
૧૯૨૭	પાપીની દશા	ડૉ. હરિપ્રસાદ ત્રજગ્રામ દેસાઈ
૧૯૨૭	તણખા	ધૂમકેતુ
૧૯૨૭	સ્નેહપૂર્ણી	ગોકુળદાસ દારકાદાસ રાયચુરા
૧૯૨૮	નવલિકા સંગ્રહ	રામચંદ દામોદર શુક્લ
૧૯૨૮	રાગિણી	પ્રો. વી. એમ જોશી.
૧૯૨૮	હિરેન્દ્રની વાતો	રામનારાયણ વિ. પાઠક
૧૯૨૮	કિરીટ	પ્ર. “કુમાર કાર્યાલય”
૧૯૨૮	રાજ્યરાજ ખીરબલનો	પેશ્તાનજી જમશેદજી
	હાસ્ય ભંડાર	
૧૯૨૮	કોઝીલા	રમણલાલ વ. દેસાઈ
૧૯૨૮	અજ્ઞમિલ	ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેરીઆ.
૧૯૨૮	કાઠીઆવાડની જુની વાર્તાઓ	હરગોવિંદ પ્રેમશંકર

૧૯૨૮	ભગવાન મૈટિય	ઢૈયાનાય મા મુનશી
૧૯૨૮	ફળમા	છોટાલાન જાલાલાઈ જગીરદાર
૧૯૨૯	રમકિર્ટીંગ અને બીજી વાતો	મળનન ઉ ભ
૧૯૩૦	સીરીનની વહાણી	દાદી એ તાગપુવાના
૧૯૩૦	દેવી ચોધરાણી	ગાડિય સાહિત્યમંદિર
૧૯૩૦	ફલગળ	કેશવ હ શેઠ
૧૯૩૦	તગના અથવા ઉર્મિનો આવેરા	બોગી-દ્રગવ દીવેટીઆ
૧૯૩૦	સસારલીના	મટુભાઈ હ કાટાવાળા
૧૯૩૧	વીગમનાની વાતો	તાગચંદ પોપટવાન અડાલજી
૧૯૩૧	બ્યોત અને જનાળા	ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ
૧૯૩૧	પચાસ વર્ષ પછી	રામનારાયણ ના પાંકે
૧૯૩૧	સસાગ વિહલવ	ચંદ શેઠ
૧૯૩૧	ઠારીઆનાડની દતકયાઓ	ધીંગજીસિંહ વે ગોહિલ
૧૯૩૧	પડછાયા	ધૂમપેતુ
૧૯૩૧	વાનરસેનાની વાતો	પ્રથવપ્રસાદ ડો દેસાઈ
૧૯૩૧	વિપવૃક્ષ	ગાડિય સાહિત્ય મંદિર
૧૯૩૧	ભૂતમળના પડછાયા	ગુણુવતરાય આચાર્ય
૧૯૩૨	મહીપાનદેવ	ગોકુનદાસ રાયચુગ
૧૯૩૨	ચિતાના અગાર	અવેરચંદ મેઘાણી
૧૯૩૨	નવો અવતાર	વિશ્વનાથ મ ભટ્ટ
૧૯૩૨	ઓલીયા બેશીનો અખાડો	જગજીવનદામ ત્રિ પ્રહારી
૧૯૩૨	હૃદયનાથ	રમણનાથ વ દેસાઈ
૧૯૩૨	નવલિખ સમ્રાટ ભા ૨	રામચંદ દામોદર શુક્લ
૧૯૩૨	ખૂતના ભડકા	ધનસુખનાલ કૃ મહેતા
૧૯૩૨	હાથ દર્શન	જુહારાય ડી ખધડીઆ
૧૯૩૨	તિનોત્તમા	અખાલાલ બા પુરાણી
૧૯૩૨	વાર્તા વિહાર	ધનસુખનાલ કૃષ્ણનાથ મહેતા
૧૯૩૨	સત્યની શોધમા	અવેરચંદ મેઘાણી
૧૯૩૩	શુગ્ધીરની વાતો	મગનનાથ બાપુજી
૧૯૩૩	મન્સાનની આહ	ગુણુવતરાય આચાર્ય
૧૯૩૩	દિન્ય ચતુ	રમણનાથ વ દેસાઈ
૧૯૩૩	દર્પણના દુષ્ટ	અખાનાથ પુરાણી

નિબંધ અને લેખ સંગ્રહ

૧૮૬૫	નર્મગદ્ય	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર
૧૮૭૩	અસ્તોદય	મનસુખરામ સુધરામ
૧૮૯૮	એમસર્નના નિબંધો	“ એક કાઠીઆવાડી ”
૧૮૯૮	બાળ વિલાસ	મણિલાલ નખૂઆઈ
૧૯૦૪	બેકનના નિબંધો	રતનજી ફરામજી શેઠના
૧૯૦૭	ગદ્ય સંગ્રહ	મિત્રમંડળ-પેટલાદ
૧૯૧૦	મોન્ટેનના નિબંધો	જયસુખરાય જ્ઞેશીપુરા
૧૯૧૦	સેન્ડોરના કાર્પનિક સંવાદો	મોહનલાલ પા. દવે
૧૯૧૬	આપણો ધર્મ	આણંદશંકર બા. કુવ
૧૯૧૭	બંકીમ નિબંધ માળા	જગજીવનદાસ કાળીદાસ
૧૯૧૭	નિઝતિ વિનોદ	અતિસુખશંકર ક. ત્રિવેદી
૧૯૧૮	દિ. બા. અંબાલાલનો લેખ સંગ્રહ	દિ. બા. અંબાલાલ સાકરલાલ
૧૯૧૮	નારાયણ ગદ્યાવળી	નારાયણ વ. હક્કર
૧૯૧૮	મહાત્મા ગાંધીજીની વિચારસુષ્ટિ	મયુરાંદાસ ત્રિકેમજી
૧૯૧૮	આર્યવ્યાખ્યાનમાળા	ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
૧૯૨૩	નવજીવન લેખ સંગ્રહ	ગાંધીજી
૧૯૨૬	રણજીતરામના નિબંધો	રણજીતરામ વાવાભાઈ
૧૯૨૪	કામેક્કરના લેખો	બાલકૃષ્ણ કાલેલકર
૧૯૨૬	ગદ્ય નવનિર્મિત	સં. વિશ્વનાથ મ. ભટ્ટ
૧૯૨૬	સત્યાગ્રહની મર્યાદા	મહાદેવ હ. દેસાઈ
૧૯૨૬	બેટલાક લેખો	કનૈયાલાલ મા. મુનશી,
૧૯૨૬	પ્રખાતના રંગ	વિગ્નવરાય ક. વૈદ્ય.
૧૯૨૯	પોયણા	જ્યેન્દ્રરાવ ભ. કુરકાળ
૧૯૩૦	મંબોધન	નંદાનાલાલ દ. કવિ
૧૯૩૦	સ્પર્ રૂપ વિહાર	રામનારાયણ વિ. પાઠક.
૧૯૩૨	અસ્તાવમાળા	નંદાનાલાલ દ. કવિ
૧૯૩૩	નાગરિક ગદ્યાવલિ	દેવસરાય માંડલ
„	આદિવચનો	કનૈયાલાલ મ. મુનશી

સાહિત્ય અને વિવેચન

૧૮૬૬	ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ	શાસ્ત્રી જગજીવ કાળીદાસ
૧૮૭૫	નર્મગદ્ય	કવિ નર્મદાશ કર લાલશકર
૧૮૮૯	પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય મનમાળા	હરિયાય હ દુવ
૧૮૯૧	નવયગ્ય યાવતી	નવયગમ લક્ષ્મીગમ
૧૮૯૪	Classical poets	ગોવર્ધનગમ મા ત્રિપાઠી
૧૯૦૪	કવિતા અને સાહિત્ય	રમણભાઈ મહીપતરામ
૧૯૦૮	ગુજરાતી ભાષાનો વ્રત્તાન્ત	પાલનશુ બગ્ગેરેશુ દેસાઈ
૧૯૦૯	સુદર્શન ગદ્યાવળી	મણિયાય નમુભાઈ
૧૯૦૯	પ્રેમાનંદના નાટકો	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ
૧૯૧૧	સાહીનુ સાહિત્ય	ગણાભાઈ પીનાબરદાસ દેગસરી
૧૯૧૧	ગુજરાતી નવયકથાનુ સાહિત્ય	મણિભાઈ નામણુ
૧૯૧૫	હાસ્યમંદિર	રમણભાઈ મહીપતરામ
૧૯૨૧	માદાર જયન્તિઓ	મં. શુવનલાલ અમરશી મહેતા.
૧૯૨૧	શુ. ભાષા અને સાહિત્ય ભાગ ૧ (વિલમન કાષ્ઠાચેવોશુદ્ધ વ્યાખ્યાનો) નરમિદગવ ભોળાનાથ	
૧૯૨૨	સાહિત્ય પ્રવેશિકા	દિમનયાય ગણેશશુ અમરીઆ
૧૯૧૩	ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગદર્શક તત્ત્વો કૃષ્ણયાય મો. ઝવેરી.	
૧૯૨૩	સત્યામાળા	મં. શુવનલાલ અમરશી મહેતા.
૧૯૨૪	મનોમુકુટ	નરમિદગવ ભોળાનાથ
૧૯૨૪	સાહિત્ય મથન	ન્દાનાલાય દલપતગમ કવિ
૧૯૨૪	પ્રાચીન સાહિત્ય	મદાદેવભાઈ હ દેસાઈ
૧૯૨૪	પ્રેમાનંદના ૧૧ નાટકો	મદુભાઈ હ. દાગડાસ
૧૯૨૫	કવિતા શિક્ષણ	બગતગમ ક. દાંગ
૧૯૨૬	ગુજરાતના જ્યોતિર્ધરો	કનૈયાલાલ મણેકલાલ મુનશી
૧૯૨૬	નિર્મિત	બગતગમ ક. દાંગ
૧૯૨૯	શુ સાહિત્યનો, મધ્યકાલીન પ્રવાહ	સાહિત્ય મંસ
૧૯૨૯	સાહિત્ય પ્રવેશ	અનિરુપ્તશકર ક. ત્રિવેદી
૧૯૩૦	પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્ય નદર્શ	મુનિ જિનવિજય

- ૧૯૩૦ ગુજરાતી આદિત્યના વધુ
માર્ગદર્શન મેં મો કૃષ્ણના મો ઝવેરી
- ૧૯૩૦ કવ્ય આદિત્ય મીમાસા ગ બા મગસ ટ્રા ત્રિવેદી
- ૧૯૩૧ કનાપી પત્રધાગ મ “માગર”
- ૧૯૩૨ ગુ વર્ના યુગ મોમા મીનો ઇતિહાસ દીગનાન ત્રિભુવનદામ પારેખ
- ૧૯૩૩ રમનજી માધવજી દ્વારા વ્યખ્યાનો પુ ૧ નગરિદગાર બોલાનાથ
- ૧૯૩૩ ગુજરાતી ભાષા અને આદિત્ય દોડ “ ”
- ૧૯૩૩ જૈન આદિત્યનો ઇતિહાસ મોહનનાન દલીવદ દેસાઈ
- ૧૯૩૩ પદ્ય રચનાની ઐતિહાસિક આલોચના દી બા કચવનાન દર્શદગાય
- ૧૯૩૩ થોડા રમદર્શનો નૈયાનાન મા મુનલી

કેળવણી

- ૧૯૮૧ કેળવણી બનાખીદાસ ગગાદામ દેસાઈ
- ૧૯૮૧ શિક્ષણનો ઇતિહાસ મણિસ ૨ રત્નજી ભટ્ટ
- ૧૯૦૩ કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને હરગોવિંદદાસ દા કાટાવાળા
- ૧૯૦૬ પ્રિન્સિપલ કારીગમ પ્રાગજી ઉપાધ્યાય
- ૧૯૦૮ વગ્ની તથા નિશાગ્ની કેળવણી રૂતમ પેતનજી મમાની
- ૧૯૧૦ જાપાનની કેળવણી પદ્મિ અનિમુખમ ૨ ક ત્રિવેદી
- ૧૯૧૬ આશાસ્ત્ર ગાન છગનનાન દામગામ મોદી
- ૧૯૧૯ બાગ્મની માનવજ્ઞ અને કેળવણી પુસ્તકમ હાનજી ગાંધી
- ૧૯૨૦ ભારતીય શિક્ષણનો ઇતિહાસ નીમનનાન માણેનાન જાની
- ૧૯૨૩ શિક્ષક અને શિક્ષણ દલિણુભર્તિ વિદ્યાર્થી ભવન
- ૧૯૨૫ નરી બાળ કેળવણી મો ૨ હરતાગાઈ પગાર
- ૧૯૨૭ મુદ્દનિદ્રા અથવા ધર વ્યવસ્થા હરગોવિંદદાસ દા ગગાવાળા
- ૧૯૨૭ મા ટેમોરી પદ્મિ નાનાભાઈ અને મિલુભાઈ
- ૧૯૨૯ ધર્મા મોનીમેરી તાગમ્હેન
- ૧૯૨૯ ડોન્ટન ચોળના હ લાઈ ત્રિવેદી
- ૧૯૩૧ દિવા રાખા મિલુભાઈ
- ૧૯૩૨ પુષ્પના તિમણુ મુધર ૧ ત્રિવાગમ વમનજી ત્રિવેદી
- ૧૯૩૨ મોનીમોની ગવંસી ૧ તારામ્હેન
- ૧૯૩૩ મોનીમો મિદાણુ પ્રચાગમાળા મિલુભાઈ અને તારામ્હેન

૧૯૩૩	ગંગુ ટોળી	ગિજુભાઈ
૧૯૩૩	પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ પદ્ધતિઓ	ગિજુભાઈ
૧૯૩૩	મહાન વિગ્રહ પત્રી જર્મનીમાં	
	કેપનહીની પ્રણાલિ	ગમનન હિ ભટ્ટ
૧૯૩૩	મૂઝનનુ બાળક	હરભાઈ ત્રિવેદી
૧૯૩૩	પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક	ગિજુભાઈ

પ્રવાસ

૧૮૧૪	ઈંગ્લાન્ડની મુસાફરી વર્ણન	મરીષતગમ રૂપગમ
૧૮૧૬	ઈંગ્લાન્ડમાં પ્રવાસ	જસનદાસ મુલગ
૧૮૭૪	ઈંગ્લાન્ડમાં પ્રવાસ	બા. બા. શેખ ઈસુફઅલી
૧૯૦૫	મોદીબાનાથી મારસેયુ	જહાગીર બહમમલ મરઝમાન
૧૯૧૨	વીવામતી વેહેગ	જહાગીર બહેરામલ મરઝમાન
૧૯૧૫	ગોડ વીનાયન	જહાગીર બહેરામલ મરઝમાન
૧૯૨૦	કૈનાસ માન મરોન દર્શન	ગિગિનશ જી ભગવાનજી બવેકા
૧૯૨૩	હિમાચલનો પ્રવાસ	દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કાનેવર
૧૯૨૬	મોટગમાં મારી મુસાફરી મુબઈથી	
	વાસ્મીર	ડૉ. મર્ઝમાન જી કોહાનાવા
૧૯૨૮	શુજાતના તીર્થસ્થાનો	દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી
૧૯૩૦	હિંદ પર્યટન	મણિયાન જમજીવન દિવેદી
૧૯૩૧	કુદરત અને ઁગાના ધામમાં	
	વીમ દિનમ	ધીગજલાલ ટોકગશી શાહ
૧૯૩૨	હિમાચલના પુષ્પ પ્રદેશમાં	કુમગશી ધરમલી મપટ
૧૯૩૩	યુરોપનો પ્રવાસ	નાનજી દાનિદામ મહેતા

વિજ્ઞાન

૧૮૯૬	ચેતનમાત્ર	મણિયાન નમુભાઈ
૧૯૧૮	માનવમાત્ર	હરસિદ્ધલાઈ વજુભાઈ દીવેદીયા
૧૯૩૧	ભુગ્ગનિધિ.	પ્રભાભાઈ પી દેગસરી
૧૯૦૦	વનસ્પતિ ગુણદર્શ	આગળી દી
૧૯૧૩	વનસ્પતિ રાસ્ટ્ર બ્યાર્થિક દષ્ટિએ	છાટાવાન બા. યુગલ્લી
૧૯૨૦	વનસ્પતિ શાસ્ત્ર	જયકૃષ્ણ ઈન્દ્રજી

૧૮૨૮	કૃત્ય મંથનની વન-પતિથો	જયકૃષ્ણ મિસ્ત્રી
	અને તેની ઉપયોગિતા	
૧૮૨૪	વ્યોતિર્વિલાસ	શકુળાનંદુલુ દિક્ષિત
૧૮૧૧	રાગ્ગાનન અથવા શિષ્યસાજ	નાગયજ્ઞભાગતી યશવતભારતી
૧૮૩૦	સુનમ વાગુચાસ	હરિપ્રસાદ કૃષ્ણ દાશર
૧૮૩૦	શિષ્યસાજ	જગન્નાથ અમાગમ

વૈદક શાસ્ત્ર

૧૮૭૮	સાગમંથન મહિતા	
૧૮૮૫	શ્રી માધવનિહન	જોગમ વિરુનાથ
૧૮૮૮	અગ્નિ અને સુશ્રુત	કૃષ્ણાગકર દોનતગમ
૧૮૮૪	આર્યભિનય	શકુળા શાસ્ત્રી
૧૮૮૬	આર્ય ઔષધ	ડૉ. વીરજી ઝીણા મનગ
૧૯૦૦	શારીર અને વૈદકશાસ્ત્ર	ત્રિભોવનદાસ મોતીચંદ શાહ
૧૯૦૧	સુશ્રુત આયુર્વેદ	શાસ્ત્રી કાળીદાસ ગોવિંદજી
૧૯૦૮	ધનુર્વેદ	વૈદ્ય જટારાજ નિનાધર ત્રિવેદી
૧૯૧૩	અષ્ટાગ હૃદય	પ્રાણુશકુળ પ્રેમશકુળ પટ્ટણી
૧૯૧૭	વૈદક વિજ્ઞાન ચક્ર	જમનાદાસ પ્રેમચંદ નાથુનગી
૧૯૨૭	નેત્રગોચર	જાદવજી હમરાજ વૈદ્ય
૧૯૦૭	નિરુદ્ધ આદર્શ	બાપાનાન ગુણડદાસ વૈદ્ય

સામાન્ય રેફરન્સ પુસ્તકો

૧૮૬૯	કવિચરિત્ર	જાણાભાઈ ઘેનાભાઈ
૧૮૮૯	ગુજરાત ગ્રંથકોશ ચિન્તાવણી	કેશવનાથ નિરંજનદાસ
૧૮૯૫	પ્રાચીન માયમાગાનો ઇતિહાસ	વડોદરાગાંધી કેશવભૂષી ખાતુ
૧૮૮૬	મહાજનનમ-ગી	મગનનાથ નરોત્તમ મહેતા
૧૮૯૬	મતીમંડળ	કેશવજી નિશ્વનાથ
૧૯૦૨	ભારત ગાંધીમંડળ	અમૃતલાલ ગો. શાહ
૧૯૦૨	ગુજરાતી ગ્રંથકોશ અને ગ્રંથો	વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશકુળ ગોવિંદજી
૧૯૦૯	વિદેહિ માધરો	સુ. હ. તુલ
૧૯૧૨	ભારતના સ્ત્રી ગતિ	શિવપ્રસાદ દ. પંડિત
„	મચિત્ર માધરમાળા	જ. પુ. જોશીપુગ
૧૯૧૫	જૈન ગ્રંથાવળી	જૈન જ્ઞેતાવળી કોન્ટ્રાસ

૧૮૨૩	કેળમ મલા હસ્તલિખિત	અળાલાન છુ જની
	પુસ્તક મગ્ધ ૧-૨	
૧૮૨૬	જૈન ગુર્જર કવિઓ ભા ૧	મોહનનાન દ દેસાઈ
૧૮૨૯	અથ અને અથગ પુ ૧	હીગવાન ત્રિ પારેખ
૧૮૩૦	૮૦૦૦ પુસ્તકાની નામવળી	પુસ્તકાલય સહકારી મગ્ધ
"	૫૧ દનપત્રગમ હસ્તલિખિત	
	પુસ્તકાની મૂલ્ય	હીગનાલ ત્રિ પારેખ
"	વાર્તાઓનો પરિચય	પુ સહકારી મગ્ધ વડોદરા
૧૮૩૩	૪૦૦૦ પુસ્તકાની નામાવલિ	પુસ્તકાલય ત્રિપારી મગ્ધ

સ્મારક ગ્રંથો-અંકો

૧૮૯૯	ગુર્જર વર્નાધ્યુત મોસાઈની જ્યુબીલી ગ્રંથ	
૧૮૦૧	ગત ગોક્તાગનો આનંદોત્સવ	
૧૮૦૪	ગુજરાતી ગતોત્સવ ગ્રંથ	
૧૮૦૬	કુરમદ સિદ્ધાંત જ્યુબીલી પુસ્તક	
૧૮૦૭	ગોવર્ધનગમ ગ્રંથ ગ્રંથ-મમાલોચક	
"	ગોવર્ધનગમ ગ્રંથ ગ્રંથ-મમન્ત	
૧૮૦૮	જીવોધ અને મમાર સુધારો-ગ્રંથ ગ્રંથ	
"	જૈન ધર્મ ગ્રંથ ગ્રંથ મલા પુસ્તક	
૧૮૦૯	ગુ વ સો હીંગ મહોત્સવ સ્મારક ગ્રંથ	
૧૮૧૧	ગુજરાતી શાળાપત્ર જ્યુબીલી ગ્રંથ	
૧૮૧૯	શ્રી હિનોપદેશ જમનાબાઈ સકાઈ ગ્રંથ ગ્રંથ	
૧૮૨૨	હાથ મહમદ ગ્રંથ ગ્રંથ રવિશંકર રાણી	
૧૮૨૪	કાન્તમાળા	ગ્રા બગીચાતનય ક દામોર
૧૮૨૫	ગ્રંથગુ ગતમહોત્સવ ગ્રંથ ગ્રંથ	
૧૮૨૬	ગુજરાતી પત્ર રજતમહોત્સવ ગ્રંથ ગ્રંથ	
૧૮૨૭	વમન્ત ગતમહોત્સવ ગ્રંથ	હીગનાન ત્રિ પારેખ
૧૮૨૮	અર્ધશતાબ્દિના અનુભવગોષ્ઠી	નંદાનાલાન દનપત્રગમ કવિ
"	જૈન રજતમહોત્સવ ગ્રંથ	દેવચંદ દામજી શેઠ
૧૮૩૧	ખગરદાગ કન તમન ગ્રંથ	ચંદ્રકાંત ન પડયા
૧૮૩૨	જામે જમશેદ શતાબ્દી ગ્રંથ	જામે જમશેદ શતાબ્દી ઉત્તમ મમિતિ
૧૮૩૩	નર્મદ શતાબ્દી ગ્રંથ	નર્મદ શતાબ્દી સમિતિ

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દકોષ

દુનિયાની દરેક પ્રચલિત ભાષાના કોષોની માફક આપણી ગુજરાતી ભાષાનો કોષ પણ દિનપ્રતિદિન નવિન શબ્દોથી, નવિન પદ્યોથી, નવિન શબ્દ પ્રયોગોથી વૃદ્ધિને પામતો જાય છે. ભાષા જેમ જેમ મમૃદ્ધ થતી જાય તેમ તેમ તેના કોષો મંવર્ધનને પામે એ જેમ સ્વભાવિક છે તેમ તે ઈષ્ટ પણ છે. વખતના વહેવા માથે પ્રથમના કોષોનું મ્યાન પછીના મવર્ધિત કોષોજ છે અને પાછળના કેટલાક કોષોનું નામનિશાન પણ ગ્હેતુ નથી. આવા કોષોએ પણ તેમના સમયમા ભાષાની ઘણી સારી સેવા બજાવેલી હોય છે અને મંવર્ધનની પ્રથમાવગ્યામા આ કોષો ઘણાજ મહત્વના તથા ખરી અગત્યના લેખાય છે. એટલે ભાષાના ઇતિહાસમા તેઓનું આવશ્યક સ્થાન છે. આપણા સાહિત્યમા તેવા કોષોની જાણ-પ્રજ્ઞે માહિતી માથે કમવાગ ચાલિ હોય તો ભાષાનું સ્વરૂપ ઘડવામા અથવા તે વખતનું યથેષ્ટ સ્વરૂપ બનાવવામા તેમનો કેટલો હાથ હતો તે જનતાના લક્ષમા આવે તેટલુંજ નહિ પણ ભવિષ્યમા તે ગર્ભને કોઈ રૂપે ઉપયોગી થઈ પડે. ગ. હિંગવાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ છે'વા કેટલાક વર્ગોથી શુ. વર્નાકીયુલર સોમાયટીના આ. એ. તરીકે અનેકરૂપે સાહિત્યની મેવા ળગચ્છી કગ્તા આગ્યા છે. આજથી આસરે દોઢેક વર્ષ પર એક પ્રમગે વાતચિતમા તેમણે સૂચના કરી હતી કે કોષોના આવા ઇતિહાસની જરૂર છે, અને તે દુકામા તૈયાર થાય અને તે સોમાયટી તગ્ધથી પ્રકટ થતા ભાષાના ઇતિહાસમા દાખલ કરવામા આવે તો તે ઘણું ઉપકારક થઈ પડે, એ વાતચિત આ લેખનું જન્મ મ્યાન છે. અને "Better late than never" એ ન્યાયે તેનો આટલી લાખી મુદતે પણ ઇશ્વરકૃપાથી અમલ થાય છે.

વળી એનસાઈકલોપીડીયા બ્રિટાનિકા જેવા પગભાષાના સર્વમંચકમા ઘણીખરી ભાષાઓના કોષોની યાદી આપેલી છે તેમા ગુજરાતી ભાષાના ગુજરાતી અંગ્રેજી કોષોની એક (અપૂર્ણ) યાદિ માગ જેવામા આવી અને એક પરભાષામા આવી દર્શાવત મળી શકે અને આપણી ભાષામા તેવું સાધન નહિ તે આપણી ખામી ગણાય એ વિચારે પણ માગ કાર્યને પ્રગતિ આપી.

આ યાદિ તૈયાર કરવામા ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાયટીની લાયબ્રેરીને લેખકે દૃઢથી ઉપયોગ કર્યો છે. અને આ યાદિનો મૂળ આધાર પણ એજ લાયબ્રેરી છે એમ કહું તો કંઈ ખોટું નથી. કેટલાક ડીક્ષનેરી પ્રકટકરનારા-એને તેમના પ્રકાશનોની વિગતવાગ યાદિ પુરી પાડવા માટે મેં જે ત્રણ કે ચાર વખત લખ્યું પણ હતું. જેઓ તરફથી મને માહિતી પુરી પાડવા-મા આવી તે તેમજ જેમણે પુરી ન પાડી તેમના મંબંધમા મને મળી આવી તે સઘળી અત્રે દાખલ કરી છે. તે છતાં કોઈના કોપની હકીકત રહી ગઈ હોય તો તેને માટે તેઓશ્રી દરગુજર કરતા તે હકીકત મોસાયટી-ને પુરી પાડશે તો યથાસમયે તેનો ઉપયોગ થશે. જે પ્રકાશકને લખવા છતાં તેમના તરફથી કાંઈ હકીકત ન મોકલાઈ હોય અને આ લેખકની માહિતી બહાર હોવાથી તેનો સમાવેશ આમા ન થયો હોય તો તેમાં તેઓશ્રીને પ્રમાદજ કારણભૂત હશે.

“ ગુજરાતી ભાષાના કોષો ” તેમા (૧) “ ગુજરાતી-ગુજરાતી તથા અરબી અને ફારસી ગુજરાતી ” (૨) “ મંસ્કૃત-ગુજરાતી ” (૩) “ ગુજરાતી ઇંગ્લીશ ” અને (૪) ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી એટલા કોષોનો સમાવેશ કર્યો છે.

ગુજરાતી—ગુજરાતી

૧. નર્મદકોષ

આપણી ભાષાની વાચનમાળાઓ શરૂ થઈ, ત્યારથી કદાચ શબ્દોના અર્થ તે વખતના પુસ્તકોમા આપવામા આવતા હતા. પરંતુ જેને યથાર્થ કોષ કહી શકીએ તેવો કોષ આપણી ગુજરાતી ભાષામા નહતો. આપણા અવદેશ ગ્રેમી, ગ્રેમટોર્મના પાઠ આપનાર, સુધારાના માધી, જનનામા ગદ્ય વાચનની અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરનાર, ખરું કહીએ તો ગુજરાતી ભાષાનું ગદ્ય સ્વરૂપ ધડનાર, યુવાનીમા ચારોમની દાડી પીટનાર, અને ગુણવંતી ગુજરાનના શ્રેયનાજ પ્યેયવાળા કવિ નર્મદાશકરેજ તે મદત્વની ખોટ પુરી પાડવા-નું ખીકું ઝડપું હતું. ધણી વખત કહેવાઈ-લખાઈ ગયું છે તેમ ઈંગ્રેજ ભાષાના આઘ કોષકાર જેમ ડો. જોન્સન છે તેમ આપણી ગુજરાતી ભાષાના આઘ કોષકાર કવિ નર્મદાશકર છે. મી. જોન્સન કરતા પણ દ્વિત્રીએ આરંભેલું કાર્ય વધારે મદન, વધારે કપર અને સખત કસોટી

૩૫ હવે જે સમયે ગુજરાતી ભાષાનું યથેષ્ટ અરૂપ વડાયું નહોતું, શબ્દોનો બોગ બીનકુચ નહોતો, માધન નહોતું, સામગ્રી નહોતી, નોડણીની રૂપરેખા પણ નહોતી, પોતાની પાસે નાણાની મગરડ તો ગહી પણ ઉતરી હાડ-ભારી હતી, મગક, નમ્મગણા કે ગેદ શાહજાગની મદદ નહોતી, જે તણ કે ચાગ સાક્ષરોની દમિટી નહોતી, રત્ને કે પોષ્ટના અભાગ જેટલા માધન ન હોતા, તેના સમયે ઈંગ્રેજી ભાષામાં અનેક પ્રયોગ છે, મન્કૃતમાં એક નહિ પણ અનેક પ્રયોગ છે, મગકી, હિંદુસ્તાની અને બંગાળીમાં પણ પ્રયોગ છે અને મારી માતૃભાષામાં એક પણ નેન નથી, તે હોવાનું જોઈએ તેના સમત્વ, પ્રેમ, અને અભિમાનથી દોરાર્ધ-ત્રેગાર્ધ એ-વે દાઢે, અનેક મુસીબતો, અગવડો, વિટબનાઓ અને ઉત્પાદબગના પુષ્કળ પ્રસંગો આવવા છતાં સ્વાશ્રયથી શન્યમાથી નર્મદાય જેવો પદ્ધતિમગ નેપ બનાવવો એ કોઈ નટાનીસૂની વાત નહોતી પ્રયત્ન ભગીચ હોતો, તે છતાં પ્રારબ્ધમુતમજના ન પરિત્યજન્તિ એ ન્યાયે આગેલું કાર્ય તેમણે માગોપાગ પાર ઉતાર્યું અને ગુજરાતી ભાષા ઉપર તેમણે ઘણો મોટો ઉપકાર કર્યો અત્યાગની જનનાને એ કોષમાં ખામી લાગે એ સ્વભાવિક છે પરંતુ તે સમયે ગુજરાતી ભાષાની વ્યાખ્યાવસ્થા હતી-આશુખેડાયેલી-આશુગોધાયેલી-મગકગદીન હતા-માહિત્યને સમજનારા ગુજરાતીઓ બાગળીના વેદા ઉપર ગણી સદાય તેટલાજ જાનારા હતા, ઉપર બતાવ્યા તેના મળેગો હતા, અને કવિ પોને ગદ્યપદના સાહિત્ય તેમ સુધારાની અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ગુથાયેના હતા એ મધળું ધ્યાનમાં લેતા દરેક વિચારશીલ પુરુષને કણુન કણુ પગે કે કવિત્રીના આ મહાભાગત પ્રયત્ન માટે ગુજરાત મદદને માટે તેમનું કારી છે હિંદુસ્તાનની બંગાળી, મરાઠી, હિંદી વિગેરે ભાષાઓનો ધનિદાસ ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસીશુ તો ઘણીખરી તેવી ભાષાના વર્ના-યુગ ઈંગ્લીશ અને પ્રેલાડના ઈંગ્લીશ વર્નાક્યુનના પ્રયોગના તર્ક મુરોપીઓનોજ દષ્ટિગોચર થને અનળત્ત બાના મુરોપીઓનોના આ શ્રવને માટે હિંદુસ્તાન તેમના ઉપકાર નીચે છે પરંતુ જરાક ઉડા ઉતરીને તપારીશુ તો જણાવે કે તેના કોયો સરકારની ગ્રેગણ, હિતેજન અને આર્થિક મદદનેજ આભારી હશે આ હમીકત લક્ષમાં લેતા તેવી પ્રેરણા, હિતેજન કે મદદને અભાવે કવિત્રીનું આ કાર્ય અપૂર્ણ ધન્યસદનેજ પાત છે દમિટીએ આ મદદ કાર્યનો પ્રારંભ સને ૧૮૬૧ની માન પહેલાજ કર્યો હોવો જોઈએ કેમકે મને ૧૮૬૧માં તેમણે અગ્ર વિભાગ રૂપ પહેલો

ભાગ બહાર પાડ્યો હતો અને ત્યારપછી અને ૧૮૬૨-૬૪ અને ૬૬મા બીજો, ત્રીજો અને ચોથો ભાગ એમ અનુક્રમે બહાર પાડ્યા હતા આ ચોથા ભાગમાં તમામ શબ્દ સુધી ડાહ્યા ભાગ આવી ગયો હતો ત્યાંપછી મરાઠી નવેમ્બરથી તૈયાગ કરી નાની બીજી આવૃત્તિરૂપે આપ્યો નવ અને ૧૮૭૦માં ડાહ્યાને બહાર પાડ્યો હતો સદર ક્રેપમાં એકદમ ૨૫૮૫૫ શબ્દો હતા અથવાચક - જનનાચક શબ્દો તેમાં મમાવેશ ન હતો તેમજ શાસ્ત્ર અને જ્ઞાના શબ્દો પણ નહિ જેનાજ લીધા હતા પરંતુ શુદ્ધગતી ભાષામાં તે રખતે પ્રચલિત ધણાખંડ શબ્દોને તેમાં ગ્યાન આપ્યું છે (ઈંગ્લેન્ડ જેની વિશાળ ભાષાનો પ્રથમ ડાહ્યા અને ૧૭૫૫માં ડો બેન્સને બહાર પાડ્યો ત્યારે તેમાં ૫૮૦૦૦ શબ્દો હતા)

ત્રીજા શબ્દોના મુદ્દામાં ઈંગ્લેન્ડ માહિત્યમાં જે અભિપ્રાય હતા પ્રથમ એવો હતો - —

“ The lexicographer should furnish a standard of usage, should register only those words which are, or at some period of the language have been, “good” from a literary point of view, with their proper senses and uses or should at least furnish the means of determining what these are, in other words his chief duty was conceived to be to sift and refine, to decide authoritatively questions with regard the good usage and thus to fit the language as completely as might be possible within the limit determined by the literary taste of the time ”

આ અભિપ્રાય અનુસાર ઈંગ્લીશન ડિક્શનેરી ૧૬૧૦માં, ફ્રેન્ચ ડિક્શનેરી ૧૬૯૪માં અને ડો બ્યોન્મનની ઇંગ્લીશ ડિક્શનેરી ૧૭૫૫માં પ્રગટ થઈ અને ૧૮૫૭માં ડીન ટ્રેન્સ Some deficiencies in the English Dictionary એ નામના લેખમાં નીચે પ્રમાણે વિચારો જણાવ્યા હતા “ A Dictionary, according to that idea of it which seems to me alone capable of being logically maintained, is an inventory of the

language, much more, but this primarily It is no task of the maker of it to select the "good" words of the language The business which he has undertaken is to collect and arrange all words whether good or bad, whether they commend themselves to his judgment or otherwise He is an historian of the language, not a critic " એ પ્રમાણે બીજો મત હતો.

મનનમ પ્રથમ મન પ્રમાણે ભાષાની બહાર જે પ્રચલિત શબ્દો હોય તેમાંથી માત્ર શિષ્ટ શબ્દોને ટાંચી મૂકવાનું આપણે જોઈએ, ભારે બીજા મત પ્રમાણે ટાંચકા એ ટી-નાટ નથી એ તો ભાષાનો ઇતિહાસ લખનાર છે ભાષામાં અમુક શબ્દ પ્રચલિત છે એ નહિ તેજ તેણે જોવાનું છે અમુક શબ્દ શિષ્ટ છે અને અમુક શબ્દ અશિષ્ટ છે, તે જોવાનું તેનું કામ નથી શબ્દ જો ભાષામાં હોય તો તે આવવોજ જોઈએ, શબ્દોની યાદી ક્રમનાર તરીકે ભાષામાં આવતો દરેક શબ્દ રાખવાની તેની ફરજ છે ઇંગ્લેન્ડ દેશમાંથી આ અભિપ્રાયનું અનુસરણ થયું છે. મનિ નર્મદાના કહે પછુ આજ અભિપ્રાયનું અનુસરણ પોતાના અર્થ મળ્યામાં કર્યું છે તે સખતના પ્રચલિત વલ્લાખન શબ્દો આ નામાં આવી જાય છે ત્યાંપછી થોડાક શોધા નામમાં નહિ આવેલા શબ્દોના સંગ્રહો બહાર પડેલા છે પછુ મને ૧૮૬૫માં ના વિનિદાગ ગામગમનો મધુર્જી ના વિનિદાગ પછી પહેલોજ બહાર પડ્યો તેમના નામોની મધુર્જી ૨૦૦૦ની ૭ એક્ટે ત્યાંપછી અદાન વર્ષમાં માત્ર જુજ શબ્દોનો વધારો થયો હતો અર્થાત્ કનિદાગ ૧૧માં તે મધુર્જીના વલ્લાખન પ્રચલિત શબ્દોનો સમાવેશ થયો હતો.

ઇંગ્લેન્ડ ભાષામાં જે જોન્સન પછી માગે ટાંચકા તરીકે જે ૧૮૬૦ વર્ષમાં ના વર્ગક્રમના ઉપનયમિતમાં તેમને માટે નીચે પ્રમાણે નોંધ છે:—

"The leading traits in the character of Dr. Webster were enterprise, self-reliance and indomitable perseverance He was naturally of

a sanguine temperament and the circumstances under which he entered on the active duties of life were eminently suited to strengthen the original tendencies of his nature. Our country was struggling into natural existence x x x x Energy, self-reliance fearlessness, the resolute defence of whatever he thought right and useful, the strong hope of ultimate success, these became the great elements of his intellectual character."

આ નોંધ જાણે આપણા કવિશ્રીને ઉદ્દેશીનેજ ન લખાઈ હોય તેવી રીતે દરેક રીતે તેમને અક્ષર લાગુ પડે છે

આમ હોવા છતાં દીનગીરી માથે જણાવ્યું પડે છે કે આ કોપને લીધે કવિશ્રીને અનદદ આર્થિક-તુલસાન થયું હતું તેવા વખતમાં સરકારના આશ્રય સિવાય સધળા પ્રયાસો નકામાજ હતા કાંઈક શાકુનાર શેરીઆઓ, કાંઈક ગજરાણાઓ અને કાંઈક નિદાનોની પુસ્તક ખરીદી રૂપે મદદ થઈ હતી તોપણ પ્રાનો ઉદાર જોઈએ તેવો થયો નહિ કોપની મુળ કિંમત રૂ. ૨૨) હતી સમય અને જુદાના વ્યયને લક્ષમાં ન લેતા માન ખર્ચના મજબૂનો નિયાર કરતા પણ કિંમત વધારે ન હતી તેમ છતાં તેમજો પાછળથી કિંમત વટાડી તોપણ પ્રાનો જોઈએ ઉદાર થયો નહિ મુખાર્થ માટે આગમની કહેવન છે કે "રાઈનો મગ પણ ઓટલો ન મળે" તેની ત્યાં જગોની તગાસ હતી તેમાં નર્મ માત્ર જોઈ મોગ પુસ્તક જગો રાઈ તે પણ ઉપાધિ કવિશ્રીએ નિદાનો, લાયજેરીઓ વિગેરેને અન્માનપૂર્વક તેની બેટ આપના માડી અને આખરે થામીને બામીની ૩૮૦ પ્રતો ૩૭) ના લાભથી (પરતર કરતા પણ ઓછ) અને ૧૮૭૬માં મગકાને વેચી દીધી મરમરે પણ નકાનો નિયાર ન ગણતા રૂ. ૧૦)ની કિંમતે વેચવા માડી તોપણ તેટલી પ્રતોને ખપતા ખપતા ૧૯ વર્ષના વઢાણ વહી ગયા આ આપણા ગુજરાતી મમાજની કંગઢની કહે, ગુદમાકમા કહે કે અભિગચિ કહે તે દષ્ટિગોચર થાય છે આજ કાળને લઈને લાખાગાળા મુધી ખીજા પ્રાંતે ગુજરાતી બાપાનો ૧૧ તૈયાર કરવાનું યોગ્ય વિચાર્યું નહિ હોય । । ।

૨. નર્મકથાકોષ:—કવિશ્રીએ કોષના કામ સાથે સાથે કથાકોષનું કામ પણ આહુ ગણ્યુ જણાય છે ભાગવત, મહાભારત તથા પુરાણોના કથાપ્રમગમા આવેલા અગ્ર-જનવાચક શબ્દો તેમની પાસે આવ્યા તે મંગળાનો પણ મારો માહિતીવાળો કોષ સને ૧૮૭૦મા છપાવીને પ્રકટ કર્યો હતો.

૩. કોષાવલી:—કવિ હીરાચંદ કદાનજીએ સને ૧૮૬૫મા આ નામથી એક કોષ બહાર પાડ્યો હતો. આ કોષ કવિઓના ઉપયોગમા આવે તેવા શબ્દોનો સંગ્રહ છે. તેમા ૧૭૯૧૩ શબ્દો આવેલા છે, વાસ્તવિક રીતે તે કવિનામાહિત્ય કોષ છે. તેમા તેર વિભાગ આપવામા આવ્યા છે. એકાક્ષરી શબ્દ, અનેકાર્ય, દ્વિરાવૃત્તિ, ત્રિરુપ, દ્વિરાવૃત્તિ પંચકોશ, ત્રિરાવૃત્તિ યદુરુપકોષ, આદિવર્ણ્યયુતદ્વિરુપકોષ, ચતુર્થવર્ણ્યયુતદ્વિરુપ કોષ, મિદુચ્યુત-દ્વિરુપ કોષ, ગતાગૈકરુપ કોષ, ગનાગતધિરુપ કોષ અને યમકાનુપ્રામાનુ કોષ આ પ્રમાણે તેર વિભાગનો આ કોષ છે. માહિત્યમા આવા કોષની પણ જરૂરીઆત ખરી અને તે આ કવિશ્રીએ થમ વેધને પુરી પાડી છે

૪. સાત ચોપડીમાં આવતા શબ્દોના અર્થ:—એ નામથી પ્રથમ ભાગ સને ૧૮૬૮મા ગ હોતતરામ મણીગમ તથા રા રેવાશંકર અબ્બાગમે બહાર પાડ્યો હતો તેનો બીજો ભાગ મને ૧૮૭૦મા બહાર પાડ્યો હતો નર્મકોષ પુરેપુરો બહાર પડેલો નહિ અને સાગ્રાઓમા વિદ્યાર્થી ઓને ઓછી કિંમતે જોઇતુ સાધન મળે તે ઉદ્દેશથી આ બહાર પાડવામા આવેલા જોઈએ.

૫. રાજ્યકાર્યશબ્દાણુવિ:—ગગ્ગપ્રકાશી પ્રચલિત લગભગ ૧૨૦૦ શબ્દોનો કોષ સને ૧૮૭૬મા બાગબોધ લિપિમા બહાર પડ્યો છે. ૫૪ તુ તેનું મુખ્ય ૫૪ જગુ ગ્રંથો હોવાથી કાણે છપાવ્યો તે ગ્રંથનાનું સાધન નથી

૬. શબ્દ સંગ્રહ (નર્મ કોષમા નહિ આવેલા શબ્દોનો સંગ્રહ) એ નામથી સને ૧૮૭૬મા પંચ જેર્સીંગનાઈ ત્રીકમદસ તથા પટેલ ત્રિભોવન ગગાદાએ ૧૨૦૦ શબ્દોનો છપાવ્યો હતો. અમદાવાદ ટાઇમ્સ પ્રેમ કિંમત રૂ. ૧) મેચ ૧૦ પેજ.

૭. ગુજરાતી શબ્દ મૂળદર્શક કોષ:—ગ્યના છોટાવાલ મેચકગમે મને ૧૮૭૯મા કચ્છ દરખારી છાપખાનામા છપાવેલો મૂળ સરકારી કળવણી ખાતાના ઉપરીની મૂચનાથી તૈયાર કરેલો પણ તૈયાર થતા, તે ઉપરી સાટેજ રિટાયર થઈ ગયેલા એટલે ખાતાની મદદની આશા નહીં રહેવાથી કનીએ

બને છપાવ્યો હતો સરકૃત ગ્રંથો ઉપરથી ગુજરાતી શબ્દો કેવી રીતે કેટલા નિબધા તે આપ્યું છે, અને પાછા ગુજરાતી શબ્દોનું સાંકળીયું આપ્યું છે તેથી એ શબ્દ ક્રિયા પાને છે તે જાણી શકાય છે

૮ શબ્દાર્થ કોષ:—સને ૧૮૮૬મા દયાશંકર સામંતએ હટરકૃત ઇતિહાસ શાળાઓમા દાખલ થયો તેમાના અનુસાર શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ, પર્યાય અને સમજૂતી સાથે બહાર પાડ્યો હતો

૯ કચ્છ શબ્દાવલી:—પ્રથમ ભાગ તથા બીજો ભાગ સને ૧૮૮૬મા પરબુદામ રણડેજીએ કચ્છ દરગારી છાપખાનામા છપાવી બહાર પાડ્યો કિંમત દરેકની એકોરો સદગની બીજી આવૃત્તિ પણ તેમણેજ દશ આનાની કિંમતથી વધારી હતી

૧૦ શબ્દાર્થ કોષ:—નર્મદાપ તથા શબ્દમગ્ધમા નહિં આવેના શબ્દોના અર્થ અને ૧૮૮૮મા મોતીનાન મનસુખરામ શાહે બહાર પાડ્યો હતો

૧૧ શબ્દાર્થ ભેદ:—(અર્થના પર્યાય તરીકે નપરાતા શબ્દો વચ્ચેના તફાવત) - ઇંગ્રેજીમા જેને synonyms કહે છે તે ધોગણુ ઉપર સને ૧૮૯૧મા ગ ગ લ્યુબાર્થ પ્રાણુન'નલદાસે આ પુસ્તક બહાર પાડ્યું હતું સને ૧૮૮૫ થી ૧૮૮૭ ની માલ મુદ્રી છુટક છુટક શબ્દો બુદ્ધિ પ્રકાશમા છપાવેના તેમજ સને ૧૮૮૬ તથા ૧૮૮૭ના ગુજગત શાળાપત્રમા કેટલાક શબ્દો આપેના આ પુસ્તકમા સમાન અર્થ જેના દેખાતા શબ્દોમા અર્થનો શુ તફાવત છે તે બતાવનામા આપ્યું છે અને તેના સમર્થનમા ગુજગતી સિદ્ધ પુસ્તકમાથી, દાખલા તરીકે અનનગણો દાખા બતાવ્યા છે

૧૨ ગુજરાતી શબ્દાર્થ ત્રિધુ:—રચનાર વિરૂપ ગમ્મગમ દનાન, પ્રકાશક પુસ્તક પ્રકાશક મડગી-મુબાર્ક, અને ૧૮૯૫ નર્મીના પછી મેઈપણુ મેપ મપૂણુ રીતે પ્રકટ થયો હોય તો તે આ મેપ છે પરંતુ તેમા માત્ર ૨૬૦૦૦ શબ્દોજ આવેના છે નર્મદાપમા વિરૂપે થતી જેઝીવાળા શબ્દો મુકી દીધા છે, અને આતુ નવિન શબ્દો લીધા છે તદ્દન જીગ્ઘા દાઘિમા રોપન આઠપેજી ૩૦૦ પૃષ્ઠ અને કિંમત રૂ ૫) છે શબ્દોના અર્થના પર્યાયજ આવેના છે

૧૩ રૂઢિપ્રયોગ કોષ:—અને ૧૮૯૮ મા ગ બોગીનાથ બીખા બાર્ક પામે ગ્યાની શુ વર્નાકુનર મોમાગિમે છપાવેા ઇંગ્રેજીમા જેને Idioms કહે છે, તેવાજ ગુજગતી ભાષામા રૂઢ થયેલા શબ્દ કે વાક્ય પ્રયોગોના અર્થ આપેના છે

૧૪. ઔપધિકોષ:—સને ૧૮૯૯મા ગુ. વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ રા. ચિમનરાય ગિવશંકર વૈશ્ય પામે મદરનો પ્રથમ ભાગ તૈયાર કરાવી છપાવ્યો. ઔપધિકોના મંડૂન, ગુજરાતી, ગઝલી, હિંદી, બંગાળી, ઇંગ્રેજ અને સ્વેડીનમા શું શું નામો છે અને તેના મુખ્ય ગુણ શું છે, તે તેમાં દર્શાવેલા છે. દરેક ભાષાની અનુક્રમણિકા હોવાથી તે ભાષામા આસતો શબ્દ સહેવાઈથી જાણી શકાય છે.

૧૫. જ્ઞાનચક્ર—અત્યારસુધી એન્-માઇકલોપીડીઆ જેવું માધન નહોતુ. તે આ નામથી અને ૧૮૯૯મા મી. જનનજી કુમરજી મેક્નાએ પ્રથમ ભાગ છાત્ર સુધીનો પારસી ઑગકનેજ પ્રી. પ્રેસમા છપાવીને રૂ. ૩. ૩) ની કિંમતથી બહાર પાડ્યો. ૩૬ રોયલ આંક પેછ ૫૪ ૪૦૦, વિપયો ૧૫૦૦.

મદર બીજો ભાગ	કિંમત રૂ. ૩-૪-૦	૨૩૦૦	વિપયો.
મદર ત્રીજો ભાગ	કિંમત રૂ. ૩-૦-૦	૧૫૦૦	વિપયો.
સદર ચોથો ભાગ	કિંમત રૂ. ૩-૦-૦	૧૭૦૦	વિપયો.
મદર પાંચમો ભાગ	કિંમત રૂ. ૩-૦-૦	૧૭૦૦	વિપયો.

૧૬. પ્રાંતિક શબ્દકોષ:—રા. બા. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈએ અને ૧૯૦૦મા બહાર પાડ્યો. હિંદી પ્રાંતમા વપરાત. જે શબ્દો અંગ્રેજમા વપરાતા શબ્દોથી જુદા અર્થના હોય તેના શબ્દો માટે આ તંદુરતા બાંધ-કારીઓ વિગેરે હિંદી પ્રાંતમા જાય તો તેમને અગવડ ન પડે તેમજ સામાન્ય જનતાને પણ ઉપયોગી થઈ પડે તે હેતુથી બહાર પાડ્યો હતો.

૧૭ સંજ્ઞાકર્શક કોષ —અને ૧૯૦૮ ની આવમા રતનજી દુરામજી મેક્નાએ પીટીટ ઑગકનેજ નટન પ્રી. પ્રેસમા ૩મી ૧૨ પેછ માઈઝમાં ૫૪ ૧૧૭ નો રૂ. ૧) ની કિંમત ગણી છપાવ્યો. મદરમા ૫૧૫ મસાઓ આપી છે. એક, બે, ત્રણ વિગેરે સંજ્ઞાઓમા જે જે મસાઓનો અમાલેગ થતો હોય તે જણાવ્યું છે. જેમકે દશની સંજ્ઞામા (૫) દશ અગ્નિકળા, (૨૦) અવતાર જયતિ, (૨૪) અવગથા (૫૦) આયુધ, (૧૪૫) ગ્રંથ, એ પ્રમાણે દશની સંજ્ઞામા ૧૬ મસાઓ બતાવ્યા છે. પાછળ ક્રમવાર નોંધ આપી છે. દશ આયુધ કીયા તે જાણવા માટે ૫૦ નજમની નોંધ લેવાથી જાણી શકાય; દશ અવતાર માટે ૨૨ નંબરની નોંધ વિગત લેવાથી જાણવામા આવે.

૧૮ મુખશાંતિ કોષ:—રતનજી દુરામજી મીસ્ત્રીએ ધી ઇન્ડિઅન

પબ્લીસીંગ - પનીના નામથી સને ૧૯૦૭મા રા ૨)ની કિંમતથી પ્રકટ કર્યો સ. રા ૧૬ પેશ પૃષ્ઠ ૩૬૪

૧૯ ગુજરાતી શબ્દકોષ:—સને ૧૯૦૯, કર્તો રા લલુભાઈ ગોળદાસ પટેલ-નર્મદા પછી તેનીજ પદ્ધતિસર અને સાગ સુધારા વધારા સાથે તેમજ શિષ્ટ અચરોના લખાણોમાથી અનુગળ્ય સાથેના આ પ્રથમ કોષ બહાર પાડ્યો તેમા ૪૦૦૦૦ ઉપગત શબ્દો, રોયલ આઈપેશ ૧૭૫૪ પૃષ્ઠમા આપી કિંમત રા ૬) રાખી હતી નર્મદાકોષ મળતો નહિ હોવાથી આ કોષ તે સમયને માટે આવકાર્ણાયક યર્ષપડ્યો હતો

૨૦ ગુજરાતી ભાષાનો કોષ (વિભાગોમા) સને ૧૯૧૨ થી સને ૧૯૨૩ સુધીમા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ ઘણા ઘણા વર્ષોની મહેનત પછી પ્રકટ કર્યો એકદમ કિંમત રા ૬-૮-૦ રાખી આઈપેશ સઘળા વિભાગોના પૃષ્ઠ ૧૮૫૦ શબ્દમધ્યા ૩૫૬૭૮

૨૧ ઉર્દૂ મિશ્ર ગુજરાતી કોષ —પ્રસિદ્ધ રતનાર મય્યદ નિગમ સુફીન તુરફીન હુસેયની અને ૧૯૧૨ અવર વિભાગ ડેમી આઈપેશ પા ૨૧૬

૨૨ અર્ધમાગધી કોષ:—પ્રથમ માગધી શબ્દ-તેનુ ગુજરાતી-પછી હિંદુસ્તાની અને પછી તેનુ ઇંગ્રેજી-એ પ્રમાણે તેની ગ્યના છે ઇ સ ૧૯૨૩ અનુમેર દેવ સહાઈ જૈન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ ભા-૧ લો રાખી આઈ પેશ પૃષ્ઠ, ૫૧૧

૨૩ ગુજરાતી બગાળી શિક્ષક અને—ગુજરાતી બંગાળી શબ્દકોષ:—સને ૧૯૨૪ મયોજક તથા પ્રકાશક-દેવજી ગોરધનદાસ પૃષ્ઠ ૧૧૨૫ ઈ પ્રી પ્રેસ કનકતા (ગુજરાતી-મગાળીને બદલે બગાળી-ગુજરાતી કોષ ૩)

૨૪ શબ્દના મૂળ અર્થ સાથે —ગ્યનાર મૈયદ અબદુલના તથા ખેમજી પ્રેમજી-(અગબ્બી-રાગ્ગી-હિંદુસ્તાની શબ્દોના) સને ૧૯૨૫ રાખી ૧૬ પેશ પૃષ્ઠ ૧૧૬ ઓરીએન્ટલ પ્રેસ હપની-અમદાવાદ

૨૫ શાસ્ત્રપદ્યોગી ગુજરાત શબ્દકોષ:—મને-૧૯૨૫ ગ્યનાર લલુભાઈ ગોળદાસ રોયલ આઈ પેશ, પૃષ્ઠ ૮૬૪ પ્રથમના પોતાના ગુજરાતી શબ્દ કોષના શબ્દોમા વધારો અને અનુગળ્ય વિગેરેમા ઘટાડો કરીને આગાપયોગી યર્ષ શરૂ તેવો તૈયાર કરી બપાવ્યો કિંમત રા ૬-૪-૦

૨૬ ગુજરાતી ફારશી-અરબી શબ્દોનો કોષ:—સને ૧૯૨૬

ગ્યનાર અમીરમીયા હમદુમીયા ફારૂકી પ્રસ્ટ કરનાર ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાઈટી, રાયલ આર્ પેન્ડ બે ખડોમા. પૃષ્ઠ ૩૦૮.

૨૭ ગુજરાતી શબ્દાર્થ ચિંતામણિ:—અને ૧૯૨૬. પ્રસ્ટ કરનાર જીવણલાલ અમરશી મહેતા કાકિન ૧૬ પેન્ડ બે ખડોમા-પૃષ્ઠ ૭૬૪+૭૭૨ શબ્દ મખ્યા ૪૨૦૦૦ કિંમત રૂ ૫-૮-૦.

૨૮. પોરાણિક કથા કોષ —ગ્યનાર શલાભાર્થ પીતાબન્દાસ દેગમરી પ્રસ્ટ કરનાર ધી ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોનાયટી અને ૧૯૨૭ થી અને ૧૯૩૧ સુધીમા ખડ પાચમા પ્રસ્ટ કર્યો. રાયલ આર્ પેન્ડ પૃષ્ઠ ૧૦૨+૫૭૨. કિંમત રૂ ૫-૦-૦

૨૯. ગુજરાતી ભોરણી કોષ —પ્રસ્ટ કરનાર ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અને ૧૯૨૬મા માન ભોરણીન નિર્ણય માટે બહાર પાડેલા કિંમત રૂ ૩) શબ્દ મખ્યા ૪૩૭૪૩. સદગની બીજી આદતિ અર્થ સાથે શબ્દ મખ્યા ૪૬૬૬૧. પૃષ્ઠ ૮૪૦. કિંમત રૂ ૪-૦-૦.

૩૦. ગુજરાતી જ્ઞાન કોષ:—અને ૧૯૦૬ થી શ્રીધન વ્યકટેશ કેનર, નિભાગોમા બહાર પાડે છે. પ્રથમ ભાગ અયુચિયા સુધીનો મુ રો આદ પેન્ડ પૃષ્ઠ ૪૨૪નો અને બીજો ભાગ સુધીનો પૃષ્ઠ નો પ્રસ્ટ થયો છે જે એનમાઈડયોપીડીયાના ધો-એ તૈયાર થાય છે

૩૫. પ્રમાણે આપણી ભાષામા જુદા જુદા ગુજરાતી ગુજરાતી ગમે થયેના છે. ગુજરાતી નાનકોપ-મર્મમગ્રહ માન પાયા ઉપર શ્રી નેતર નિભાગો થી બહાર પાડ્યા માગ્યો છે પન્ડુ તેથી ભાષામા જોતી ખાટ પુગમ છે એમ ડોઈપણ ભાગપૂર્વક કહી શકે તેમ નથી હલુ ગુજરાતીમા મપૂર્ણ ગામ કોઈની ખામી છે અને તે ખામી નફાને માટે ફૂડ કની શકે તો મું વ મોનાયટી બાધના મુ ફાર્મન મળ્યા છે આપણી ગુજરાતી ભાષામા દિવમે દિવમે શબ્દાના ભરોળ વધેનો ભય છે કટલાક અગ્રેજીમાથી ભાષાન્તર કરનારઓ અગર તો ઈંગ્રેજીમા વિચાર કરીને તેને ગુજરાતી ભાષામા મુડનાગઓ પોતાની મગજ શક્તિ પ્રમાણે નવિન શબ્દો યોજે છે. એકજ ઈંગ્રેજી શબ્દને માટે આપણી ભાષામા એકજ અર્થના ચાગ, પાચ, છ અને માન સુધી જુદા જુદા શબ્દો જુદા જુદા વિદ્વાનોએ યોજેલા છે. નવિન શબ્દો યોગ્યએવા બગેબા છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરનાર કોઈ મ્યાપિન સમ્યા કે મળ્યા આપણે ત્યા નથી. અને તેની કોઈ હોય તો તેનો નિર્ણય મર્મમાન્ય ચદ મડ કે કેમ તે પણ

આપણી પ્રવૃત્તિનિ જોતા એ ગમનજ મ્થાન પડે છે વણા વપથી જે શબ્દો ના પ્રચલિત અને ચાલુ હોય તેના ગમેને પણ અન્ય શબ્દોથી સમાધાન ના । પ્રેરણ કે (આવા એ દાખલો અમ્થાને નહિ ગણાય સાર્થ ૧૧ ન માટે ઘણા) વિદ્વાનાએ માન્યશાસ્ત્ર શબ્દ વાપરેલા છે અને ઘણા નખતથી તજ રાજદ ભારમા પ્રચલિત । હમણાજ તેને માટે નિતરાશ્ર અ ભાનણ રે રાપચા છ મા । ભોળના ગુજરાતી અર્થ તર્ક માનમર અમ રી ન્યનારિ તા હતી કે ચિત્તશાસ્ત્ર શબ્દથી શ નગના કે યથાપિ ના આવી ત બ જણા યુ દોત તોપણ એ રા બરાગ માથ હતા) નથી હટત ભારાન્તરે રાગી તમજ દિંદીમાથી ગજ નીમા ચાય છે તેમા તે ભારાઓમા પ્રચલિત અમુક અર્થના શબ્દો આપણી ભારામા ન લનામા આવે છે એ શબ્દ આપણી ગુજરાતી ભારામા આનુ હોય પગ્નુ તેના અર્થ બી તજ થતા હોય તેના પણ નવિન અર્થમા સ્વપગય છે એટલા શબ્દ નરિ । માહિત્યમા ' ય' ' ઇમ વતન ' પ્રયતન એ ભારાર્થમા જગાળીમાથી લનાથો કે રિદ્ધાપીદ પડેનાના ઇપણ રામા આ અર્થ આપેન નથી એના શબ્દો પણ ભાપામા ઉમેરાતા જાય છે વળી મન્દુતમાથી પણ નવિન શબ્દોનો સ્ધારા થતોજ જાય છે ગુજરાતી તજબદી ભારાના શબ્દોને ગ્રામ્ય શબ્દો સમજ તેમા પોતાના નિચારે જણાવવાની ઇચ્છા નહોય શન્તિ ન હોય તેની ભારાને પેતાના એ લખમા વાપરવી તે એ પ્રાગ્નુ પોતાનુ નિદૃષ્ટપણુ જણાવુ હોય, ના મન્દુતમા ગુજરાતી નખરી એજ આનુસ્ય , પ્રેયગ્ગ અને ભારાની ઉત્તરિ ગ્મ માનવા હોય તમ ના નખમ ભારામા આન રામ્પો હોય તે જતા પણ કેનગ મન્દુત શબ્દો બાણે રાવી મોધીને વાપરતા જણાય છે આપણી ભાપામા લગભ શબ્દ આનુ છે ત જતા તને બદલ ' વ ગતા શબ્દ વપગએતો આ લખ ના વાચનાના કે ભારાની વૃદ્ધિને માટે આના નવિન શબ્દો વપગશ ઈષ્ટ છ ન અનિષ્ટ છે, તે નિરાદાન્ય નિય છે પગ્નુ રામા ના ગુજરાતી ભારામા તરા વપગએના અને નપગના શબ્દોને સ્થાન મગવુજ બોધએ એ સ્ત્રી નિરાદાન્ય નથી તેના ઘણા શબ્દોને હ નુધી મ્થાન મળ્યુ નરી એનુ નડો પગ્નુ આપણા માહિત્યમા અત્યાર બુદ સામાયીના જ પ્રાગનામા નપગના નનાક શબ્દો પણ હાવના રામા નરી નથી ગજ્ય તર્ક નજના અમખ્ય શબ્દો આપણી

ભાગમાં ગ્રામ્યાર્થ રીતે એવા દાખ ન થઈ ગયેલા છે કે ગુજરાતના ઉડાણના ભાગમાં પણ ઘણા ઇંગ્લેન્ડ ગમ્મો વપરાતા થઈ ગયા છે મુમ લમણી ગાંધીના મગધમાં જેમ કુદગી-કુદુ સમ્પ્રદાય ભાગમાં દાખ ન થઈ ગયા તેમ આ સમ્પ્રદાય પણ આપણી ભાગમાં દાખ ન થયા છે અને થતા જાય છે એમ મગધ સમ્પ્રદાયે ગ્રામ્યાર્થમાં ન્યાય મગધુ ન્તેરએ શ્રી ગોરણ નરેશનો ટ્રાંસ તૈયાર થાય છે, યોડોડ ભાગ ઠપાયો છે અને બીજો બાનો જાય છે તેમાં આત્માગુપ્તી વપરાતા મગધ સમ્પ્રદાયનો મગધે । થઈ જશે, તેમ આપણે વડીલો માનીએ તો પણ આમી મહેનાની ભાગની પ્રગતિમાન અવગામી નાગિના નધની જ જગાની અને તેને બે મોર્ષણુ પાળી વગે તો શુ વ મોમાર્ગી કે શુ માર્ગ સભા ઇંગ્લેન્ડ ભાગનો મૂળ ટ્રાંસ ડો બ્યોન્સને અને ૧૭૫૫ મા તૈયાર થયાં ત્યાં તેમાં ૫૮૦૦૦ સમ્પ્રદાય હતા અને તે સમ્પ્રદાય તે વખતે માન પ્રમાણમાં લેખાતા હતા ત્યાં પડી વેન્ટરની પાળી આદિતિ અને ૧૮૨૮ મા થઈ તેમાં ૭૦૦૦૦ સમ્પ્રદાય હતા અને ૧૮૧૪ મા મદની unabridged edition-અમ શિખ આદિતિ બહાર પડી તેમાં ૧૧૪૦૦૦ સમ્પ્રદાય હતા અને ૧૮૭૦ મા તેનો પાઠો વગરો બહાર પડ્યો હતો વેન્ટરની ઈન્ટરનેશનલ ડિક્શનેરી અને ૧૮૮૦ મા બહાર પડી તેમાં ૧૭૫૦૦૦ સમ્પ્રદાય હતા તેમાં પાઠો વગરો અને ૧૯૦૦ મા થયો અને ૧૯૩૨ મા ન્યુ ઈન્ટરનેશનલ ડિક્શનેરી (વેન્ટર) નીકળી તેમાં ૪૫૨૦૦૦ સમ્પ્રદાય છે અને તેમાં પણ વધારો માટેને માટે નિ ત્યો છે એ-મ- ડિક્શનેરીમાં લગભગ ૫૦૦૦૦૦ સમ્પ્રદાય છે અને તેમ જ ત્યાં ડી નેગીઓ ઉપગઉપરી નીચળતી જાય છે આપણી ગુજરાતી ભાગમાં આદના સમ્પ્રદાય થયેને તો ઘણા વધે ન્તેરએ પન્તુ નિ નર્મદાય કરના પ્રથમ નપના ૨૫૦૦૦ સમ્પ્રદાયી છેના નિધા પીના ટ્રાંસમાં ૪૬૦૦૦ ઉપગત સમ્પ્રદાય થયા છે બિગીર એન્માર્કસો- પીડીયાની એક નિરમ તરિ છે હા હા વરે નનિન આદિતિ મુધાગરધાન માથ નિ ન્યાજ ૨૨ છે આપણે ત્યાં એ- મગધ મિનાય આવુ મહાભાનત નર્મ મગધી શ્રી શ્રી નદિ એ- મારો ભારાપ્રીણુ માગ પમાગ્રી મગધો ન્તેરએ નનિન મુગતો વાગીને નનિન સમ્પ્રદાય અગ નનિન અર્થના સમ્પ્રદાયની મોધ સે એટલુજ મર્મ કર માન લેખ । ઇંગ્લેન્ડ સમ્પ્રદાયને પર્વાય યોગે તે ન્તે આપણા ટ્રાંસમાં ન હોય તો તેની પણ નોવ કરે અને અમુક અમુક મુતે આ સમ્પ્રદાય એક વધારે તરિ બહાર પડે શુ ન મોમાર્ગીએ

કોપના મનમમા ખોતાનો ફાજો આવ્યો છે હજુ પણ એ દિશામા તેમનો પ્રયત્ન છે પરંતુ હવે ગુજરાતી ફાર્નિસ સલાએ આ વધારાનું કામ હાથ ધરવું જોઈએ એ નાગ કામની સાથે આ કામ સોંપ્યા વગર કોપને મારેજ ખાસ એક જુગો કાર્યવર્તી રોકવાના આવે તો જ તેમા ઈષ્ટ પરિણામ આવે ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષાની એવા અને તેની ઉત્તતિ એજ તેનું ધ્યેય હોય તો જ કાર્ય ચર્ચ શરૂ વ્યાપારીદષ્ટિથી આર્થિક લાભહાનિ જોવા જતા તા નુમ્સાન જ દષ્ટિગોચર થાય પરંતુ પરિણામ તો ભાષાની અભિવૃદ્ધિમા જ આવે નવિન નામ આપણી ભાષાના જુના તથા નવા શબ્દો તેમજ અથકારોના પુનઃક્રોમાંથી અર્થ મમજુતી માટ છૂટથી અવતરણો આવવા જોઈએ વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિ શા માના યોગ્યએવા શબ્દો પણ તેવા અવતરણો સાથે આવના જોઈએ, જેમ અને તેમ કોપ સચિન થવો જોઈએ પર્યાય શબ્દોનું વિવેચન ઇંગ્રેજ Synonyms ની માદર અવતરણો સાથે આવવું જોઈએ, અર્થાત એ કોપનો ઉપયોગ કરનારને જોઈતી ધણીખરી માહિતી મળી શકે તે ધોગ્ય ઉપર તે તૈયાર થવો જોઈએ, તેટલુજ નહિ પરંતુ સાગ વિદ્વાનો અને ભાષા-શાસ્ત્રીઓને તે મતોપ આપનાર થવો જોઈએ આને માટે સમય, સામગ્રી અને માર્ગસાધન જોઈએ તે ઉપર જણાવું તેમ એક સમ્યા જ રી ગર

અત્રે એક વસ્તુ આ મનમમા જણાવનાની લેખ ને આવશ્યકતા લાગે છે અને ૧૯૨૨ મા વી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાયગીની વાર્ષિક મલા પ્રમગ ઉપન મ આ રૂ'ણના મોહનનાલ ઝવેરીએ એક વિદ્વાતાપર્ણ લેખ “ગુજરાતી સાહિત્યની ખામીઓ” એ નિર્ધાર ૯'મ લખી મોટ્યો હતો અને તે તા ૨૦-૬ ૨૦ ના રોજ વાચનામા આવ્યો હતો તેમા ગુજરાતી કોપના મનમમા મદગત ભગુભાઈની કપનીનો પ્રયાસ હતો, તેની નોંધ છે અને તેની નિર્દેશતાના ગણો પણ આવેના છે હકીકત ર્વ પાહાંકે છે મી ભગુભાઈની કપનીએ જે કામ આગંબ્ય હતુ તે ગુજરાતી-ગુજરાતી કોપનું નરોતુ, પરંતુ ઇંગ્રેજ ગુજરાતી કોપનું હતુ આ જાનનમા તેમનો પ્રયાસ ધણેજ ઉચ્ચ અને ગુણિષ્ટાત્ર હતો ગ્રોએપ્ટમ કાદવામા આવ્યા હતા રૂ ૧૦) પ્રથમ મી મેસર્સ જોન એમ ત્રિપાસિને ત્યા ભગવાના હતા ત્યા કેટલાક નાણા ભરાયા પણ હતા વિનાયત ચિત્રોના ઓર્ડર પણ મુકાઇ ગયા હતા અને કેટલાક ચિત્રો આરી પણ ગયા હતા ગ્રોએપ્ટસ પ્રમાણે જે રીક્ષનેરી બદાગ પડી હોત તો આપણી ભાષામા એક ધણીજ

Will be out in 2 labor next

The Pronouncing and Etymological
GUJARATI-ENGLISH DICTIONARY.

The largest collection of
Cuban maps

Not work of this kind ever
yet published.

(values in %). Only 3% CO was
 emitted to the atmosphere. The use of
 100% CO₂ in the study of O₂ levels in
 the atmosphere

COMPILYD BY
M B BELSARE,

...the ... + ... has been ... + ...

[illegible][illegible]

ST K PATRICK

[illegible]

ભગવદ્ગીતાના પ્રથમ સ્કોર્પેક્ટમ.

ઉત્તમ દીક્ષનેરી તે થઈ પૂન આ લેખક પામે તે પ્રોપેક્ટસ બીરમા હાવતમા છે, અને તેનું ચિત્ર આદિ ગુણુ યુ છે તે પ્રયાસ વેા હતો, મિયા કિયા વિચારો લેનાયા હતા અને તે અને અને સોપાયા હતા તેનો ખ્યાન એ પૃથ્વી કઈ આવશે હલુ આવા ઇંગ્રેજ-શુજગતી મરની પણ આપશે ત્યા ખામી જ છે

(૨) મસ્કૃત-શુજગતી શબ્દકોષ:—

આપણી ભારાને મસ્કૃત માથે મા દીખરીનો મગધ છે અને મસ્કૃત વાચન પગપૂરથી ભાગરત-ગીતા-ઉપનિષદો-પુરાણોદ્ધાગ શુજગતમા ચાનનુંજ આવેલું છે ઇંગ્રેજ અમથમા ડેગવણીનો પાયો નખાયો ત્યારે પણ મસ્કૃતના અભ્યાસને ચિમારી દેરામા આવ્યો ન હતો, તેથી મસ્કૃત શબ્દોના શુજગતી અર્થને માગે પ તી મુશ્કેલી હોઈ કે વા માગે સગારી વિદ્યા ખાતાએ પણ મગધ મરી હતી ત્યાગપછી ભારામા સમ્પૂર્ણ શુજગતી આ પણ પ્રમટ થયા છે તે નીચેની હમીચતથી મમળશે

(૧) હિતોપદેશ શબ્દાર્થ:—સગારી વિદ્યાખાતાએ ગ ગુણોક ભાઈ ઉદય ભ તથા શાસ્ત્રી પ જનાન આદિસ પામે હિતોપદેશમા આવેના સમ્પૂર્ણ શબ્દોના શુજગતી અર્થ તૈયાગ કરાવેના તે શબ્દાર્થ સને ૧૮૬૪ મા અમદાવાદમા જગનનાન મગનનાથના શિનાત્રેમમા છપાયો હતો મુખ્ય રોયન આ પેછ ૧૭૫ પૃષ્ઠ

(૨) સમ્પૂર્ણ શુજગતી દીક્ષનેરી — સને ૧૮૭૧ મા એશિયાટિક પ્રેસ મુનાઈમા છપાઈ હતી કર્ના આજગન તાત્યારાનજ ગુણુત-શુદ્ધ રનાઈ કરીશ્વર શમ્પનાન માહેશ્વર

(૩) શબ્દ ચિંતામણિ:—(મસ્કૃત-શુજગતી શબ્દકોષ) યોજક મનાઈનાન નિ છોગનાન વહોના-જાનનગર પ્રમશક દોનતરામ મગનનાન શાહ-વડોદરા-મને ૧૯૦૦ પ્રિન્ટ રા ૧૨-૦-૦ મુખ્ય રોયન આદ પેછ ૫૪ ૧૪૦૮ આ પ્રેપમા વહેનાગમા ગ્દ થએના કેટલાકે મુખ્ય શબ્દો મિરાન પાગિભારિક નખ્દો લીવા નથી તે સિવાયના સમ્પૂર્ણ શબ્દો લીધા છે શબ્દ પગી શાસ્ત્રીય રીતે વ્યુત્પત્તિ આપી છે વ્યુત્પત્તિ પગી શબ્દોના નતિ આદિ નક્ષણો આપ્યા છે ધાતુઓના ગણુદિ લક્ષણો આપ્યા છે. સમાગોનો નિગ્રહ કરનામા આવ્યો છે ગ્યજે ત્યજે પ્રમાણુજૂત પ્રથેમાથી અર્થગપછી ગણુ માટે અનરણો આપ્યા છે

(૪) અમરકોપ નામ લિંગાનુશાસન:—ગુજરાતીમાં વિવેચન કરનાર ધર્મચંદ કેવળચંદ ખડોલ. સુપર રોયલ ૧૬ પેજ પૃષ્ઠ ૩૪૪+૧૪૮ મૂલ્ય રૂા. ૨-૦-૦ સને ૧૯૧૧ ગુ. પ્રો પ્રેસ-મુબાઈ. મૂળ સંસ્કૃત અમરકોપ તેની દીક્રા અને પાછળ સમ્પૂર્ણ શબ્દાનુક્રમલિપિ આપેલી હોવાથી સંસ્કૃત જે શબ્દ જોવો હોય તેનું આપેલું પૃષ્ઠ જોવાથી અર્થ જાણી શકાય છે.

(૫) શબ્દાર્થ સંસ્કૃત-ગુજરાતી:—કર્તા શાસ્ત્રી ગિરિજાશંકર મધાશંકર મહેતા સને ૧૯૩૦ જે ભાગમાં. પ્રથમ ભાગ ના સૂચી પૃષ્ઠ ૮૪૦ અને બીજો ભાગ પુરો. પૃષ્ઠ ૭૮૪.

૩. ગુજરાતી ઈંગ્લીશ શબ્દકોષ:—

જ્યાં જ્યાં રાજ્યપરિવર્તન થાય છે અને રાજ્યકરતી પ્રજા અન્ય દેશની હોય છે, ત્યાં ત્યાં ગાંધકર્તા પ્રજાની ભાષાની માહિતી આવશ્યક હોય છે. તેમાં મુખ્યત્વે આપણી ભાષાના શબ્દો તેમની ભાષામાં જિયા શબ્દોથી બગાળર થોડું શકાય તે જાણનાની અગવડ વધારે પડે છે. અને તેને માટે જોઈતા સાધનો નાના મોટા પ્રમાણમાં વખતોવખત પુરા પાડનાર એવાસાની સહૃદયસ્થો નીકળી આવે છે. આપણે ત્યાં પણ ઈંગ્રેજ મરકાના આવાગમન પછી અને કેળવણી ખાતાનો પાયો નંખાયા પછી, તેની અગવડો દૂર કરવાને ગુજરાતી ઈંગ્રેજી ડીક્ષનેરી માટે સૌથી પ્રથમ પ્રયાસ સને ૧૮૪૬માં મેસર્સ મીરજી મદમદ કામીમ તથા નવરોજી કરદુનજીએ કરેલો જણાય છે. સુરતના રહીશ અને તે વખતના નાગાકિત પાચ દફામાના એક માગ્તર દક્ષપતરામ ભગુભાઈની હસ્તલિખિત ગ્રંથ હિપરથી મદર ડીક્ષનેરી સુધારાવધાગ સાથે ૧૫૦૦૦ શબ્દોની બહાર પાડવામાં આવી હતી. ત્યારપછી સને ૧૮૬૨માં સુધાગના અગ્રણી અને જેમની હાવમાં ગતાબ્દી હજીવાઈ તે રા. કરસનદામ મુળજીએ પોટેટ ડીક્ષનેરી બહાર પાડી હતી. સને ૧૮૬૮માં તેની બીજી આવૃત્તિ પણ નીકળી હતી. મને ૧૮૬૩માં મી. શાપરજી એદવજીએ તેવીજ ડીક્ષનેરી બહાર પાડી હતી અને તેનીપણ બીજી આવૃત્તિ સને ૧૮૬૮માં નીકળી હતી ત્યારપછી સને ૧૮૭૪માં હિન્દુસાહાઈ શિવ જીએ લુદા લુદા વિષયોવાર કક્ષાવારીથી ડીક્ષનેરી બહાર પાડી હતી. તેજ વર્ષમાં રા. શિવશંકર કમનજી તથા અં. કે. બા. તરફથી ગુજરાતી-ગુજ-

ગતી અને ઇંગ્લેન્ડ દીક્ષનેરી પ્રકટ થઈ હતી ગુજરાતીના ગુજરાતીમાજ અર્થ આપી તેની સાથે ઇંગ્લેન્ડ અર્થ પણ આપીને અત્યાગ્રમ્થીની દીક્ષ નેરીઓથી જુદી ભાત પાડી હતી ત્યારપછી લગભગ અગીઆગ વર્ષના ગાળામા આવી ગઈ દીક્ષનેરી બહાર પડેલી જણાતી નથી પરંતુ સને ૧૮૮૫ મા ગજકોટમા ગ દાશીગસ ધીજીજીખનદામ તથા બાવકિમનદાસ ધીજીજીખનદામે ગુજરાતી-ગુજરાતી અને ઇંગ્લેન્ડ દીક્ષનેરી લગભગ ૨૫૦૦ શબ્દોની પ્રગટ કરી હતી ત્યારપછીના દસ વર્ષના ગાળામા અમદાવાદમા આગ પોટ્ટ દીક્ષનેરીઓ નીકળી હતી પરંતુ તેમા સને ૧૮૮૨મા ગ લંડુ ભાઈ ગોઠનદામે જે પોટ્ટ દીક્ષનેરી બહાર પાડી તેની ૧૬૦૦ તથા ૧૬૧૨ મા થઇને ત્રણ આવૃત્તિઓ ૨૫૦૦, ૪૦૦૦ અને ૪૦૦૦ પ્રતોની અનુક્રમે નિહાળી હતી બાકીની પ્રતો એક એક હજારનો નિહાળી હતી મતનમ રા બંજુભાઈ ગોઠનદાસની દીક્ષનેરી ચોક્કસ નીનડી હતી પરંતુ ગુજરાતી ઇંગ્લેન્ડ દીક્ષનેરી પદ્ધતિસર, શબ્દોના મુખ સાથે અને ઉદાહરણો સાથે સારા મોટા કદની તૈયાર કરવાનું માન મિ એમ બી બેટમાને માગેજ બાબી રત્યુ હતું મિ બેટમાને એક દક્ષિણી ગૃહસ્થ હતા અને અમદાવાદની હાઈકોર્ટ મા ભારતગ હતા આ દીક્ષનેરી યોજવાના કામમા તેમને ઉશ્કેરનાર અને રાજનાર મિ એચ કે પાઠક હતા આ પાઠકજી વ સોસાયટીમા કારકુન હતા (દીક્ષનેરી પ્રકટ થઈ ત્યારે તેઓ સોમાયતીમા હતા કે કેમ તે ખ્યા નમા નથી) તેમને ઈંગ્લીશ આવડતુ ન હતું પરંતુ તેઓ માહનિ હતા અને બાબુ ની જરૂર છે અને અમુકમા લાભ છે તે તેઓ જોઈ શકતા હતા ગુજરાતી-ગુજરાતી પ્રારના નિવેચનમા મે ભગુભાઈની કેપની મબવમા જે ઉલ્લેખ હતો તે કેપનીના પણ મિ પાઠક એક આગ્રહય ભાગીદાર હતા ઈંગ્લીશ ગુજરાતી ત્રણ મોટાપાયા ઉપર ગતનાની યોજના પણ મિ પાઠકનીજ હતી અને મિ રૂબરૂજી શેખાને તેમજેજ સદગ દીક્ષનેરી માટે ઉભા કર્યા હતા મનુષ્ય એક ગર્વ આરબી તેને મપાઈ મચાનમા મૂક્યા વગર લાનમાને વધ થઈ બીજા કાયેમા ગ્રીક્ષાવે છે અને બગટે બે થાય છે તેમ આ મિ પાઠક, મે શેખા સઘવી અને ભગુભાઈની ભાગીદારીથી પાનમનનીની કેપની વ્યાપારગર્થ કાઢી, મિ મેદનાને મપાન મોકલ્યા અને મોગી ગુજરાતી પર્ણિયામે ખમરી પડી ઈંગ્લીશ ગુજરાતી દીક્ષનેરીની મેળો આવૃત્તિ પડી ભાગનાનુ આ પણ એક કાગળ હતું પરંતુ આનો નિવારણ થઈ ગયું મિ બે મારેએ ધારી નહ

નન લીધી છે, અને ગુજરાતી ભાષામાં એક સારી પ્રમાણભૂત અને-
વિદ્યતાપૂર્ણ દીક્ષનેરી મુકી છે તેને માટે ગુજરાત તેમનું આભારી રહેશે.
પરંતુ અત્રે લેખકથી એક ઉદ્દેશ્ય ક્યાં વગર રહેવાનું નથી. ગમે તેવું સારૂ
ઇત્રેશ્ય જાણનાર દેશી એક વિદ્વાન ઈત્રેજ ભાષાશાસ્ત્રી જેટલી નિપુણતા ન
ધરાવે અને ભાષાના રૂઢિપ્રયોગો મપૂર્ણ ભાવાર્થમાં ન ગ્રહણ કરી શકે એ
જેટલું સ્વાભાવિક છે, તેટલું જ ગમે તેવો ગુજરાતી ભાષાનો જાણકાર એક
દક્ષિણી, બંગાળી કે પંજાબી ગુજરાતી ભાષાના રૂઢિપ્રયોગો કિંવા ખાસખુસ ન
મમજી શકે તે પણ સ્વાભાવિક છે ગુજરાતમાં ઘણા વર્ષથી ગહેતા અને
ગુજરાતીઓના સારા મમજમાં આવતા ઘણા દક્ષિણીઓને “હું ચોપડી લાવી
છું” અથવા “મેં ચોપડી લાવી છે” એવા ખોટા પ્રયોગો કરતા સાબળ્યા
છે તેઓ તેમની ભાષાના પ્રયોગો કે શબ્દના અર્થો પ્રમાણે આપણી
ભાષાના પ્રયોગ કે અર્થો સ્વાભાવિક રીતે ક્યાં જાય છે. મિ. જેસાઈ
પણ એક દક્ષિણી હોવાથી તેવા સર્વસામાન્ય નિયમમાંથી ખાતમ થઈ
શક્યા નથી. કેટલીક જગ્યાએ મિ. જેસાઈથી પણ દીક્ષનેરીના તેવા
સ્ખલનો થઈ ગયા છે. માત્ર એક નિર્વિવાદ ઉદાહરણ અત્રે આપ્યું છે.
કોઈ પ્રસંગે લેખકને “કાતવું” શબ્દ દીક્ષનેરીમાં જોવાની જરૂર પડી, ત્યારે
તેમાં “કાતવું પીંજી કું કપામ” એ રૂઢિપ્રયોગનું ઇંગ્લીશ તેમાં “*Woll
thiashed cotton*” જોયું, મરાઠીમાં કાપુસનો અર્થ રૂ થાય છે. એટલે
તેમણે કાતવું, પીંજી રૂ તેવો અર્થ કરીને તેનું ઇંગ્લીશ મુક્યું. આની જૂન
એક દક્ષિણી કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે. મામાન્યરીતે એક એવી માન્યતા
ગહેલી છે કે અમુક ભાષાએ વખેવા કે તૈયાર કરવામાં જૂન હોય જ નહિ પરંતુ
આપણે જૂનવું ન જોઈ એ કે “*મનુષ્યાઃ સ્વપ્નલક્ષ્મીલાઃ*” માણસ માત્ર જૂનને
પાત્ર છે. ય. ભાનુસુખગમ નિર્ગુણગમ મહેતાએ ત્યારપછી ગુજરાતી-
ઈત્રેશ્ય કોય વધારે મોટો અને વધારે સારો પ્રકટ કર્યો છે. તેમાં પણ
પૂર્વોક્ત નિયમાનુસાર એજ અર્થ કાયમ ગદી ગયો છે. લેખકને ફરીથી
લખવું પડે છે કે મિ. જેસાઈએ આ દીક્ષનેરી તૈયાર કરવામાં અને તેની
ખીટ આગતિ સુધારી વધારી બહાર પાડવામાં ઘણીજ ગહેગત ઉદારી
છે અને ઘણો મારો શ્રમ લીધો છે. તે માટે ગુજરાતી સાહિત્ય તેમનું
સન્માન છે. મદરની ખીટ આગતિમાં તેઓથીએ ઘણાજ સુધાગ વધાગ
ક્યાં છે. કેટલીક ખામીઓ પણ પુગી પાડી છે. અને તે મને ૧૯૦૪ માં
બહાર પડી છે. તેને ત્રીટ આગતિ મને ૧૯૦૭ માં પ્રકટ થઈ છે.

મિ. બેસ્માએની દીક્ષનેરી પછી અને ૧૮૯૮ માં ભાગ્યભાઈ કૃતેદ્યંદ કારભારીએ ધી ગ્રુડ-ટમ ગુ. ઈ. દીક્ષનેરી રા. ૩-૮-૦ ની કિંમતથી વિદ્યાર્થી વર્ગને ઉપયોગી થઈ પડે અને ઓછી કિંમતે મળી શકે તે હેતુથી બહાર પાડી હતી.

ત્યારપછી એટલે અને ૧૮૯૮ થી અને ૧૯૦૫ ના માળામાં દેટવીક પોકેટ દીક્ષનેરીઓ આમાન્ય જનતા અને વિદ્યાર્થી વર્ગ માટે બહાર પડેલી છે. અને તે મધ્યુ વિગતવાર આ માથે મામેલ મળેલા “ગુજરાતી-ઈંગ્લેશ શબ્દ કોષો પ્રમિદ્ધ થયાની માવવાર નોંધ” નામના પરિશિષ્ટમાં આપેલ છે.

ત્યારપછી આવી દીક્ષનેરી અત્યાર મુધીના મુધારા વધાગ માથે ઇંગ્લેશ દીક્ષનેરીઓની પદ્ધતિમર તૈયાર કરાવવાની આવસ્યકતા વડોદગના યુકમેક્ષર એમ. મી. કોદાગીને જલ્યાઈ અને તેમજે આપણા માહિત્ય ક્ષેત્રમાં જાણીતા મિ. ભાગ્યુખગમ નિર્ગુલુગમ મહેતા તથા તેમના મી. ભરતગમ ભાગ્યુખગમ મહેતા પાસે તૈયાર કરાવગરી કાઉન આઠ પેન, ૧૬૧૦ પૃટતી, રા. ૧૫-૦-૦ ની કિંમતથી અને ૧૯૨૫ માં બહાર પાડી. અત્યાર મુધીની બહાર પડેલી ગુજરાતી-ઈંગ્લેશ દીક્ષનેરીઓમાં આ મીથી શ્રેષ્ઠ છે. માહિત્ય ગ્રેમીઓ આચા રાખી શકે છે કે સદગતી બીન આદૃત્તિ પ્રજા મુધાગ વધાગ માથે તેમજ ભાગ્યગ દાગય થયેના નવિન ગમ્મેને હમેશા કરીને તથા પર્યાય શબ્દોના બગબગ બધ બેમતા ઈંગ્લેશ શબ્દો અને તેના વિવેચન અને ઉદાહરણ માથે ઇંગ્લેશ Synonyms ના ધોગણુ ઉપર સામેલ કરી તેમજ બીગ્ગ ઉપયોગી પરિશિષ્ટો મહિન બહાર પાડી જલ્યાતી ખામી દૂર કરો.

૪. ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી કોષો

ઈંગ્લેજ ક્ષેત્રના આ દેગમાં આવાગમન અને તેમની સત્તાના સ્થાપન પછી તેમની ભાષા જાણુસાની આવસ્યકતા જલ્યાય એ રસાભાવિક છે, તે પ્રમાણે આપણી ગુજરાતી ભાષામાં પણ તેમની ભાષાના ગખ્દો સમગ્રવવા માટે મીથી પ્રથમ પ્રયત્ન સને ૧૮૦૮ ની સાવમાં થયેલો જાગ્યા છે. વેપાર રોજગાર, ધધામરી કેગવણી તેમજ હાપખાના વિગેગતી નીન પ્રયાઓમાં પાગ્ગી ગ્રેમ માદમ ખડવામાં હમેશા પ્રથમ ભાગ

લે છે. તે પ્રમાણે છાપખાના અને વર્તમાનપત્રનો પ્રથમારંભ પારસી ગૃહસ્થો તરફથીજ થયેલો હતો. તે અરસામા સને ૧૮૦૮ ની સાલમાં પ્રથમ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડિક્શનેરી તે વખતે ચાલુ વપરાશમા આવતા જુદા જુદા ખાતાઓના શબ્દોની ડિક્શનેરી “A Vocabulary-English and Gujarati” એ નામથી મુબાર્ક મમાચાર ત્રેમમા ડેમી આઠ પેજ ૧૮૦ પૃષ્ઠની ઇપાર્ક હતી અને ૧૮૦૦ મા કલકત્તામા ઇંગ્લીશ-અગાળી ડિક્શનેરી બહાર પડેલી અને જેની ચાર આવૃત્તિ થઇ હતી તે ઉપરથી સદર ડિક્શનેરી તૈયાર કરવામા આવી હતી. તે અરસામા આટલી નાની ડિક્શનેરી કામચલાઉ સારી ગણાઇ હશે. કેમકે ત્યારપછી લગભગ ૫૦ વર્ષના ગાળામા બીજી કોઈ ડિક્શનેરી બહાર પડેલી લેખકના જોવામાં કે જાણવામા નથી. પરંતુ જેમ જેમ ઇંગ્રેજ ભાષાનો અભ્યાસ વધતો ગયો અને ઇંગ્લિશ્પ્રીનો પ્રચાર થતો ગયો તેમ તેમ સારી ડિક્શનેરીની આવશ્યકતા એ ક્ષેત્રમા જણાઇ છે. અને ૧૮૫૪ મા રે. મિ. રોબર્ટ્સને એક ડિક્શનેરી બહાર પાડી હતી. સદર ડિક્શનેરી સંબંધમાં તપાસ કરતા લેખકને તેની જુની પ્રત પણ મળી શકી નથી એટલે એ સંબંધમા વધુ વિગત આપવાને કાંઈ પણ બીજું સાધન નથી. પરંતુ ત્યાર પછી ટુંકા ગાળામાંજ વધારે સાફ સાધન પુર પાડવાની ધગશ મિ. અરદેશર કરામજી મુમ તથા નાનાબાઇ રસ્તમજી રાણીનામાં ઉત્પન્ન થયેલી દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે. તે કામ તેમણે સને ૧૮૫૧ થી શરૂ કરેલું સમગ્રાય છે. તેમણે ઉપાડેલું કાર્ય સંગીન અને સારા પાયા ઉપરનું હોવાથી અને તે એકદમ પુર થઈ શકવાનો સંજવ નહિ હોવાથી તેઓએ તે વિભાગમાં બહાર પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો જણાય છે. તે પ્રમાણે તેમણે “The Comprehensive English-Gujarati Dictionary” (મેટા કોપ) એ મથાળાથી પ્રથમ વિભાગ A અને B શબ્દોનો સને ૧૮૫૭ મા બહાર પાડ્યો હતો. સદરનો બીજો, ત્રીજો અને ચોથો ભાગ ઉપરાઉપરી એક પછી એક Honor શબ્દ સુધીના સને ૧૮૬૧ સુધીમા બહાર પાડ્યા. આવા મોટા કામમા ખંત, હિમ્મત અને સાહસ હોવા છતાં જે મુખ્ય મુશીબત નાણાની નડે છે તેજ મુશીબતને લીધે ૧૧ વર્ષ સુધી તેમને આ કામ મુલતવી રાખવું પડ્યું જણાય છે. અનુકૂળતા થયે પાંચમો ભાગ સને ૧૮૭૨ મા બહાર પાડ્યો હતો. સને ૧૮૯૫ સુધી મિ. મુસ અને મિ. રાણીના સાથેજ કામ કરતા હતા. સને ૧૮૯૫ મા

મિ. મુસનું મૃત્યુ થતાં તે કામ એકલા મિ. રાણીનાને ભાગ આવ્યું હતું. તેમા મદદને માટે તેમણે તેમના ચિરંજીવીને સામેલ કર્યા હતા. સને ૧૯૦૦ માં મિ. નાનાલાલ રાણીના પણ ગુજરી ગયા ત્યારે દીક્ષનેરીનું કામ ડી આક્ષર સુધી આવ્યું હતું અને બાકીનું કામ તેમના ચિરંજીવી રૂસ્તમ ના. રાણીનાએ સને ૧૯૦૮ માં પુરું કર્યું હતું. સદર કોપમા મૂળથી જ ઉગ્રેશ શબ્દોના ગુજરાતી પર્યાયો આપવાની તેમજ તે શબ્દ ઉપરથી નિકળતા બીજા કેઝીસોના ગુજરાતી અર્થ આપવાની રૂઢિ મદદથી કરેલી તે તેમણે ઠેક સુધી કાયમ ગુખી છે. અત્યંત ખત અને મહેનતથી તેમણે આ કાર્ય કરેલું છે. ખાનગી માણુઓ અને તે પણ સામાન્ય પરિ-પાટીના માણુઓ આવા કાર્ય આરંભે તો તેમા તેમને જે મુશીબતો નડે તે સમજી મુશીબતો મિ. રાણીના તથા મિ. મુમને નડી હતી. સરકાર પાસે પણ તેમણે મદદની માગણી કરી હતી પરંતુ ત્યાંથી પણ તેમના પ્રારબ્ધમાં મદદ મળવાનું લખાયું નહોતું. તેમ છતાં પોતાનાજ બળ ઉપર અજુમી તેમણે આ કાર્ય અંતર્યાકારક રીતે પુરું કરી આપણી ભાષામા સારો કોપ આપવાનો ઉપકાર કર્યો છે.

ઉપરની દીક્ષનેરી મોટા પાયા ઉપર હોવાથી તાત્કાલિક જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા એજ જે લાઇઓ તથા કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર અને ૧૮૬૨ માં ધી કોમ્પેન્ડીઅમ ઇ. ગુજરાતી દીક્ષનેરી યુનિયન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં છપાવીને બહાર પાડી. વળી તેજ સાલમા ધી કોમ્પેન્ડીઅમ ઓફ ઇ. યુ. દીક્ષનેરી એ નામથી રા. ઝવેરિલાલ ઉમિયાશંકર માનિક, રા. ત્રિભોવનદાસ દારદાદાસ તથા મોતીરામ ત્રિકમ્બાસે બહાર પાડી. સદર દીક્ષનેરી રા. ઝવેરિલાલ માનિક દ્વારા દીક્ષનેરી એ નામથી ઘણા વખત સુધી પ્રચલિત રહી હતી. કારણ કે સને ૧૮૭૧ માં મિ. મુમ અને મિ. માનિકના નામથી ઇંગ્રેજ-ગુજરાતી દીક્ષનેરી એ સિર્ષક હેઠળ તેની નવિન આવૃત્તિ નિકળી હતી. તેનીજ ત્રીજી આવૃત્તિ સને ૧૮૮૦ માં અને ચોથી આવૃત્તિ સને ૧૮૮૪ માં પ્રકટ થયેલી હતી. એટલે સદર ઝવેરિલાલદ્વારા દીક્ષનેરી સને ૧૮૬૨ થી તે સને ૧૮૮૪ સુધી આવું જ હતી. બીજા કોઇ દીક્ષનેરી તે દરમિયાન નિકળી હોય તેવું લેખકના જાણવામાં નથી. ત્યાં સુધી સદર દીક્ષનેરી તે વખતના આજુ વપરાશને માટે પુરતી રજૂ

હતી અગર તો તે કગતા વિગેર કરી બતાવવાનું કોઈને ગમે તે કાગળોને લેખને અનુકૂળ નહિ આવ્યું હોય

પરંતુ સરકારી કેળવણી ખાતાને મારા ઈંગ્લીશ-ગુજરાતી કોપની ખામી જણાઈ અને તે કામ મોટું અને નાણાની જરૂરિયાતવાળું હોવાથી સરકારી કેળવણી ખાતાને જ તે હાથમા લેવું પડ્યું. રેવન્યુ સેપ્ટેમ્બર મોન્ટ જોમરી, રા અખાલાલ માકરવાય દેસાઈ અને ગ. મણિધરપ્રસાદ તાપિ-પ્રસાદને આ કામ માટે ખાતાએ નિયુક્ત કર્યાં. ફેટલાક વર્ષના સતત ઉદ્યાગ, મહેનત અને ખતના પગિણાએ સને ૧૮૮૭ માં આ ડીક્ષનેરી બહાર પડી આપણી ગુજરાતી ભાષામા જે કોઈપણ ઈંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી વિદ્વાતપૂર્ણ, શાસ્ત્રીય પદ્ધતિમગ અને મપૂર્ણ આધારભૂત બહાર પડી હોય તો તે આજ ડીક્ષનેરી છે વિવિધ ત્રિપુટિના પ્રયત્નથી આ ડીક્ષનેરી તે સમયના માટે સપૂર્ણતાના શિખરે પહોંચી હતી. તેની વિશેષતા એ હતી કે અત્યાગ સૂચીમા દ્રાષ્ટએ અખત્યાગ નહિ કેવળ ઈંગ્રેજીકોપોની પદ્ધતિમગ તેની ગચના ગમી હતી. સરકારી કેળવણી ખાતામા, મુખ્યાર્થ તગ્ધ અને ખામ કરીને ઇંગ્રેજીમા તે મોન્ટજોમરી ડીક્ષનેરી તરીકે, મુગ્ત વૃત્ત્યામા, મણિધરપ્રસાદકૃત ડીક્ષનેરી તરીકે અને ખંડા તથા અમદાવાદ જીલ્લામા તે અખાલાલકૃત ડીક્ષનેરી તરીકે પ્રસિદ્ધ હતી. સદગ ડીક્ષનેરી સરકાર તગ્ધથી બહાર પાડવામા આવી હતી અને તેની કિંમત ૩. ૬-૦-૦ રાખવામા આવી હતી. જ્યારે સરદારે પોતાના પ્રકાશનો બંધ કર્યાં અને તેમણેજ તૈયાર કરાવેલા અને છપાવેલા પુસ્તકોના હકકો તેના કર્તાઓને સોંપી દીધા ત્યારે સદર ડીક્ષનેરીના કર્તાઓમા રા. અખાલાલભાઈ એકલા હયાત હોવાથી તેમને હક સોંપી દેવામા આવ્યો હતો. તેઓશ્રીએ સદરને સરકાર આપીને તેની ખીજ આવૃત્તિ મને ૧૯૧૦ માં છપાવી હતી અને તેની કિંમત માત્ર રૂ. ૫) રાખી હતી

પરંતુ આ મોટી ડીક્ષનેરી સને ૧૮૮૭ માં બહાર પાડી તે પહેલાં સને ૧૮૮૫ માં રા. જલેગિલાલ ઉમિયાશ કર યાચિક અને મોતીરામ ત્રિકમદાસે ધી મુકુન્ડસ ઈંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી એ નામથી એક ડીક્ષનેરી બહાર પાડી હતી તેમજ સને ૧૮૮૬ માં મી. રાટેરીયા અને પટેલે ધી ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી એ નામથી અમદાવાદમા એક બહાર પાડી હતી તેની ખીજ આવૃત્તિ સને ૧૮૯૫ માં બહાર પડી હતી. સને ૧૮૮૭ માં સરકારી

ડીક્ષનેરી બહાર પડી તેની કિંમત રૂ. ૬-૦-૦ તે સમયને માટે વધુ લાગવાથી હલકી કિંમતની ડીક્ષનેરી મેસર્સ એચ. એમ. સી. એન્ડ કોએ રૂ. ૩-૦-૦ ની કિંમતથી અમદાવાદમાં બહાર પાડી હતી અને તેનો ઉદ્ધાવ પણ સારો થયો હતો તેવું આ લેખકના જાણવામાં છે. ત્યારપછીના સાત વર્ષના ગાળામાં પોકેટ ડીક્ષનેરીઓ ચાર ઇસિમોની જુદી જુદી બહાર પડેલી તે સાથેના સામેલ કરેલા પરિશિષ્ટ ઉપરથી જણશે.

મિ. એચ. કે. પાઠકે મોટા પાયાપર ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી મિ. રોહના દ્વારા રૂ. ૧૦-૦-૦ ની કિંમતની પ્રસિદ્ધ કરવાની જાહેરાત આપેલી અને જેનો જ્ઞાપક આ લેખમાં આપેલો છે તે પ્રયાસ નિષ્ફળ જવાથી આ લેખકને એક ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી કાંધક તેવાજ ધોરણ ઉપર પરંતુ નાના પાયા ઉપર તૈયાર કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવી અને રા. શંકરભાઈ ગજાભાઈ પટેલને તેની હકીકત સમજાવી તેમને પણ એ કાર્યમાં સામેલ કર્યાં. બન્ને જણાઓએ જુદા જુદા અક્ષરો લાઘ્યા લેઈ કામ કરવા માંડ્યું; પરંતુ જેમ જેમ કામ કરતા ગયા તેમ તેમ જણાવું કે આ કાંધ રમતની વાત નહોતી; માત્ર અંબાલાલભાઈ સિવાય બીજી ડીક્ષનેરીઓ થયેલી તે ધોરણ ઉપર કામ કરવામાં કાર્ધ અર્થ નહોતો; અને જો રા. અંબાલાલભાઈના ધોરણ ઉપર કાર્ધ કામકાજ થાય તોજ ડીક્ષનેરી પ્રસિદ્ધ કર્યાનું સાર્થક જણાય. આ વિચારોથી લેખકને પદ્ધતિ ફેરવવી પડી અને કાંધક વિશેષતા જણાય તે સ્વરૂપે કામ લેવાનો નિશ્ચય થયો. અત્રે લેખકને સ્વીકાર કરતાં આનંદ ઉપજે છે કે જો રા. અંબાલાલકૃત ડીક્ષનેરી આ પહેલાં બહાર ન પડી હોત તો આ લેખકની ડીક્ષનેરી કેવળ નિર્માણજ થાત, અને તેની ઉપરાઉપરી નાનીમોટી ૧૫ આવૃત્તિઓ નિકળી જ નહોત. અંબાલાલકૃત ડીક્ષનેરીનેજ લેખકની ડીક્ષનેરી સર્વાંશે આભારી છે. એજ ડીક્ષનેરીએ લેખકને દિશા બતાવવી, એજ ડીક્ષનેરીએ ડીક્ષનેરીમાં શું શું આવવું જોઈએ તેનું ભાન કરાવ્યું, એજ ડીક્ષનેરીએ તેને જોઈતાં સાધનનો મોટો ભાગ પુરો પાડ્યો અને એજ ડીક્ષનેરીના દૃષ્ટિબિંદુથી લેખક એના પ્રયાસમાં સદ્ગત થયો. બીજાઓને એમાં વિશેષતા લાગે એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ જો કાંધ પણ વિશેષતા તેમાં હોય તો તે પણ એજ ડીક્ષનેરીના ધોરણને જ લીધે છે. આની પ્રથમ આવૃત્તિ સને ૧૮૯૪ માં બહાર પડી હતી. તેની બીજી આવૃત્તિઓ અને પ્રકાશનો સાથેના પરિશિષ્ટથી જાણવામાં આવશે. સને ૧૮૯૫ માં મિ. મેડોરાએ મિ. લગુભાઈ કુતેહવાંદ પાસે ડીક્ષનેરી તૈયાર કરાવીને

ધી સ્ટુડન્ટસ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી એ નામથી બહાર પાડી. તેની બીજી આવૃત્તિ સને ૧૯૦૧ માં નિકળી. બીજી સ્ટુડન્ટસ ઇ. ગુ. ડીક્ષનેરી સને ૧૮૯૯ માં મે. જમનાદાસ ભગવાનદામની કમ્પનીએ બહાર પાડી. ત્યારપછી પેકેટ ડીક્ષનેરીઓ બહાર પડી તે સાથેના પરિશિષ્ટમાં આપેલી છે. પરંતુ સને ૧૯૦૬ ની સાલમાં યુકસેલ્સર મોતીલાલ મગનલાલે રા. બી. સી. દેસાઈ પાસે તૈયાર કરાવીને એક મોટી ડીક્ષનેરી “ધી મહાભારત ડીક્ષનેરી” એ નામથી બહાર પાડી. પ્રથમ તેમનો વિચાર સદર ડીક્ષનેરી “ધી ન્યુ સ્ટાન્ડર્ડ ડીક્ષનેરી”ના નામથી બહાર પાડવાનો હતો. પરંતુ લેખકની ડીક્ષનેરીનું નામ ધી “સ્ટાન્ડર્ડ ડીક્ષનેરી” હોવાથી “ન્યુ સ્ટાન્ડર્ડ” એ નામને કાયદાનો બાધ આવવાથી દોરતના પ્રતિબંધને લીધે ઉપરના નામથી બહાર પાડવી પડી હતી. સદર ડીક્ષનેરી પણ સમયાનુસાર સર્વત્રાહી હતી. સને ૧૯૧૦ માં ડૉ. આર. એન. રાણીનાએ ધી મેન્યુઅલ ઓફ ઇ. ગુ. ડીક્ષનેરી એ નામથી એક ડીક્ષનેરી બહાર પાડી હતી. ત્યારપછી મોટી ડીક્ષનેરી તરીકે શ્રીશયાજી કલ્પદ્રુમ બહાર પડેલો છે. આમાં કાયદાને લગતા શબ્દોજ્જલેવામાં આવ્યા છે. વડોદરા રાજ્યમાં જે નિગધો બહાર પડેલા તે નિર્બંધોમાં ઇંગ્રેજી શબ્દોને બદલે જે શબ્દો વપરાયેલા તે શબ્દો આ કાપમાં લીધા છે. પરંતુ તેમાં વિશેષતા એ છે કે ઇંગ્રેજી શબ્દોના ૧ ગુજરાતી ૨ મરાઠી, ૩ સંસ્કૃત, ૪ ઉર્દુ, ૪ પર્સિયન, ૬ હિંદી અને ૭ બંગાળી ભાષામાં વપરાતા પર્યાયો આપેલા છે. પછીના કોલમમાં ગુજરાતીમાં હાલ શુ વપરાય છે તે આપેલ છે અને છેલ્લા કોલમમાં ક્રિયા શબ્દો વાપરવા લાયક છે તેની સૂચના કરી છે.

ઉપર પ્રમાણે ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી કોષોનો દુકાણમાં પરિચય કરાવ્યો છે. નાના મોટા અત્યાર સુધીના પ્રકાશનો માટે સાથે પરિશિષ્ટ સામેલ છે. મોટા પાયા ઉપરની ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરીની હજુ આપણી ભાષામાં ખામી છે. અને તેવો કોય કોઈ સંસ્થા વગર કરી શકે તેમ નથી. ઘણા ઇંગ્રેજી શબ્દોના નવિન ગુજરાતી શબ્દો યોગ્ય છે અને હજુ યોગ્ય છે. પારિભાષિક શબ્દોની ડીક્ષનેરીઓ પણ બહાર પડતી જાય છે. સોસાયટીએ પણ તેવા શબ્દોના વપરાયેલા પર્યાયો બહાર પાડ્યા છે. શયાજી જ્ઞાન મંજુષા તરફથી પણ તેના પારિભાષિક શબ્દોના સમૂહો બહાર પડેલા છે. વિદ્યાપીઠ તરફથી પણ “ગણિતકી પરિભાષા” એ નામથી ઇંગ્રેજી શબ્દોના

સંસ્કૃતમાં આવેલા શબ્દોના પર્યાયો આવેલા છે. તેવા સઘળા શબ્દો ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડિક્શનેરીમાં આવી જવા જોઈએ. આપણા રૂઢિપ્રયોગો તેમજ પર્યાય શબ્દોની સંપૂર્ણ સમજૂતિ Synonyms તરીકે આવવી જોઈએ. મિ. શેઠનાના પ્રોસ્પેક્ટસ પ્રમાણેના દરેક શાખાના શબ્દો આવી જવા જોઈએ તેમજ સંપૂર્ણ ચિત્રોનો તેમાં સમાવેશ કરવો જોઈએ. મતલબ વેબસ્ટર, સ્ટાન્ડર્ડ, ઓક્સફર્ડ, ઓગલ્વી, સેન્ચુરી અને તેવી નામાકિત ડિક્શનેરીઓના એકત્રિત ધોરણ ઉપર સારો મોટો પ્રમાણભૂત ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી કોષ થવો જોઈએ. સરકાર કે સંસ્થા સિવાય અન્યથી જાા અને તેવું નથી. પરમાત્મા આપણી ગુજરાતી ભાષામાં આવા એક કોષનો ઘણીજ ત્વરાથી ઉમેરો કરે એ ધૃષ્ટિાપૂર્વક આ લેખક આ લેખ પુરો કરે છે.

વિકુલરાય ગોવર્ધનપ્રસાદ વ્યાસ

ગુજરાતી-ગુજરાતી શબ્દકોષો પ્રસિદ્ધ

અનુક્રમ.	કોષનું નામ.	કર્તાનું નામ	પ્રસિદ્ધ કર્તા.	આવૃત્તિ.	ઉત્તેજ સાલ.
૧	નર્મકોષ (વિભાગોમાં)	કવિ નર્મદાશ કર	પોતે	પ્રથમ અંક સ્વર વિભાગ.	૧૮૬૧
		લાલજી કર	"	બીજો અંક	૧૮૬૨
			"	૩ વિભાગ.	
			"	ત્રીજો અંક.	૧૮૬૪
			"	ચોથો અંક.	૧૮૬૬
૨	નર્મકોષ (આખો)	"	"	બીજી આવૃત્તિ આખો કોષ.	૧૮૭૩
૩	નર્મકથાકોષ (સંખ્યાત શબ્દાવલી તથા પર્વોત્સવ તિથ્યાવલી)	"	"	પહેલી	૧૮૭૦
૪	ગુજરાતી શબ્દાર્થ સિંધુ.	વિક્રમદાસ રાજરામ દલાલ.	પુસ્તક પ્રસારક મંડળી મુંબઈ.	પહેલી	૧૮૬૫
૫	શુદ્ધિપ્રયોગ કોષ.	ભોગીલાલ ભાઈ.	શુ. વ. સોસાઈટી.	પહેલી	૧૮૮૮
૬	અધીપતિ કોષ.	ચિત્રનરાય શિવરાંકર વૈશવ.	શુ. વ. સોસાઈટી.	પહેલી	૧૮૮૬
૭	ગુજરાતી શબ્દકોષ.	લક્ષ્મીભાઈ ગોકલ દાસ પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૯૦૯
૮	ગુજરાતી ભાષાનો કોષ (વિભાગોમાં)	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટી.	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટી.	સ્વરવિભાગ	૧૯૧૨
	"	"	"	અંગનવિભાગ	૧૯૧૫

ચયાની સાલવાર નોંધ.

પત્ર ક્રમ	પ્રત	પાનાની સંખ્યા	કિંમત	ક્રિયા પ્રેમમાં ળપાવ્યો	વિશેષ હકીકત
		૧૦૨		ભાવનગર દરબારી છા	
		૫૮		"	આ ચાર વિભાગમાંથી
		૧૪૦			અ થી તમામ શબ્દ
					સુધી આવ્યા હતા
૫૪ પેલ		૬૧૬	૨૨-૦-૦	ભાવનગર દરબારી છા	
				પાના તથા સુરત	
સોળપેલ		૩૨૮	૩-૮-૦	આઈરીશ પ્રેમ	
				સુરત સોદાગર પ્રેસ	રામાયણ, મહાભારત
આપેલ		૩૩૦	૫-૦-૦	પારગી પ્રીન્ટીંગ પ્રેમ	ભાગવત કથાપ્રમગ
				સુગાઈ	ના પાસેની હકીકત
					નગર ૨૬૦૦૦ શબ્દ
					છે જીણા ટાઇપમ
					વધારે મેટર સમાર્વ
					છપા થો છે
"		૩૭૨	૧૧૨-૦	ધી સુનીયન પ્રી પ્રેસ	ખરી રીતે આ કારનર્થ
					પણ સ પૂર્ણ માયમ
					આવના જોઈના પ્રયો
					ગોનો મગ્ન છે
૧૨૫ પેલ		૨૪૧	૧-૮-૦	ધી સુનીયન પ્રીન્ટીંગ	નામ પ્રમાણે ઓરધી
				પ્રેમ અમદાવાદ	ઓના સરૂત, મરાઠી
					ગુજરાતી, સિદ્ધી, ગંગા
					તામીન, કલ્યાંટકી, અગ્ની
					કાગ્ની, તેતુચ અને
					નેટિનમા ગુણમાથે નામે
					આપ્યા છે
		૧૦૫૪	૬-૦-૦	વિજય પ્રવર્તક પ્રેમ	૪૦૦૦૦ ઉપરાંત શબ્દ
				અમદાવાદ	
આપેલ	૧૦૦૦	૨૧૬	૦-૮-૦	ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેમ	
				તથા સુનીયન પ્રીન્ટીંગ	
				પ્રેમ	
"	"	૧૫૨	૦-૮-૦	ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેમ	

			વ્યંજન વિભાગ	૧૯૧૬
			ચ, ગ, ઘ	
			વ્યંજન વિભાગ	૧૯૧૬
			ઙ થી ણ	
			વ્યંજન વિભાગ	૧૯૨૧
			ટ થી ન	
			વ્યંજન વિભાગ	૧૯૨૨
			પ થી મ	
			વ્યંજન વિભાગ	૧૯૨૨
			મ થી ય	
			વ્યંજન વિભાગ	૧૯૨૩
			ર થી હ	
			પહેલી	૧૯૨૫
૬ શાળાપયોગી ગુજરાતી શબ્દકોષ.	લલ્લુભાઈ ગોકલદાસ પટેલ.	પોતે		
૧૦ { ગુજરાતી, ફારસી અરબી શબ્દોનો કોષ.	અમીરખાન-કમરુ મિયાં ફારુખી.	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી.	ખંડ ૧ લો	૧૯૨૬
૧૧ ગુજરાતી "શબ્દાર્થ"-ચિંતામણિ.	જીવણલાલ અમરશી	પોતે	ખંડ ૨ નો પહેલી પ્રથમ-ખંડ	૧૯૨૬ ૧૯૨૬
"	"	"	ખંડ ૨ નો	
૧૨ પીરાણિક કથા કોષ (વિભાગોભા)	ગદાભાઈ પીતાબર દાસ દેશસરી.	યુ. વ. સોસાયટી.	ખંડ ૧	૧૯૨૭
	"	"	ખંડ ૨	૧૯૨૮
	"	"	ખંડ ૩	૧૯૨૯
	"	"	ખંડ ૪	૧૯૩૦
	"	"	ખંડ ૫	૧૯૩૧
૧૩ બેઝણી કોષ.		વિદ્યાપીઠ.	પહેલી	૧૯૨૯
૧૪ સાર્થ નેઝણી કોષ.		"	ઉપરની બીજી આવૃત્તિ અર્થસાથે	૧૯૩૧

ગુજરાતી-ગુજરાતી શબ્દકોષો પ્રસિદ્ધ થયાની સાલવાર નોંધ

"	"	૧૫૩થી૩૦૪	૦-૮-૦	"	
"	"	૨૫૭	૧-૦-૦	"	
"	"	૧૧૦૦૩૨૭	૧-૦-૦	જાન મંદીર પ્રેમ અમ	} મંખ્યા ૩૫૬૭૮
"	"	૧૨૦૦૨૫૪	૧-૦-૦	દાવાદ.	
"	"	૧૧૦૦૨૭૬	૧-૦-૦	"	
"	"	૧૨૦૦૧૬૪	૧-૦-૦	ધી યુનીયન પ્રી-ટીમ	
"	"	૨૦૦૦૮૬૪	૬-૪-૦	પ્રેમ-અમદાવાદ	} પ્રથમના કોપમા શબ્દો નો વધારો અને અવ તરણોમા ઘટાડો કરીને શાળાપયોગી તરીકે છપાવ્યો
"	"	૧૨૫૦૧૪૪	૧-૦-૦	સૂર્યપ્રકાશ પ્રી પ્રેસ	
"	"	૧૪૫થી૩૦૮	૧-૦-૦	વમન્ત મુદ્રણાલય	
"	"	૨૦૦૦ પ્રથમ ખંડ	૫-૮-૦	સૂર્યપ્રકાશ પ્રી પ્રેસ	
"	"	૭૬૪	૧ થી ૨૮૮	"	} કુલ શબ્દો ૪૨૦૦૦
"	"	૨૦૦૦ બીજો ખંડ	૫ ૮-૦	વસંત પ્રેમ ૧ થી ૪૧૬	
"	"	૭૭૨	શ્રીભાગત વિજય પ્રેમ	"	
"	"	૨૦૦૦ ૧ થી ૧૬૦	૧-૦-૦	પા ૧ થી ૭૭૨.	
"	"	૧૬૧થી૩૨૦	"	સૂર્યપ્રકાશ પ્રી. પ્રેસ	
"	"	૩૨૧થી૪૪૮	"	"	
"	"	૪૪૯થી૫૯૨	"	"	
"	"	૫૯૩થી૭૧૮	"	"	
"	"	૭૭૨	"	"	
"	"	૨૩-૦-૦	૨૩-૦-૦	નવજીવન પ્રેસ.	માત્ર જોડણી પુરતોકોપ
"	"	૨૪-૦-૦	૨૪-૦-૦	"	શબ્દ મંખ્યા ૪૩૭૪૩
"	"				અર્થ સાથે કોપ-શબ્દ
"	"				મંખ્યા ૪૬૬૬૧

આ ઉપરાંતના બુદ્ધિવિગતોના કોષો માટે "ગુજરાતી-ગુજરાતી" રીપર્ટ સેપ જોવો.
૬૫

ગુજરાતી-ઇંગ્લેશ શબ્દકોષો પ્રસિદ્ધ

અનુક્રમ	કોષનું નામ	કર્તાનું નામ.	પ્રસિદ્ધ કર્તા.	આવૃત્તિ.	ઇંગ્લેશ સાથ
૧	ગુજરાતી-ઇંગ્લીશ- ડિક્શનેરી.	મિ. મીરજી મહમદ કાસીમ તથા નવ રોજી કરકુનજી.	પોતે	પહેલી	૧૮૪૬
૨	ધી પોકેટ ગુજરાતી ઇંગ્લીશ ડિક્શનેરી	રા. કરસનદાસ મુ- ળજી.	પોતે	પહેલી	૧૮૬૨
૩	ગુજરાતી-ઇંગ્લીશ ડિક્શનેરી.	મિ. શાપુરજી એદ- લજી.	પોતે પોતે	બીજી પહેલી	૧૮૬૮ ૧૮૬૭
૪	ગુજરાતી-ઇંગ્લીશ- ડિક્શનેરી.	ઉદરકાભાઈ શીવજી.	પોતે	બીજી પહેલી	૧૮૬૮ ૧૮૭૪
૫	ગુજરાતી-ગુજરાતી અને ઇંગ્લેશ ડિક્શનેરી	ગિરગંકર કરસનજી અને અં. કો. બા	પોતે	પહેલી	૧૮૭૪
૬	ગુજરાતી-ગુજરાતી અને ઇંગ્લીશ ડિક્શનેરી	મિ. કાશીદાસ ધોળ બૂખણુદાસ તથા મિ. બાલકૃષ્ણદાસ ધોળબૂખણુદાસ	} પોતે પોતે	પહેલી	૧૮૮૫
૭	ધી પોકેટ ગુજરાતી- ઇંગ્લીશ ડિક્શનેરી.	મિ. એમ. એમ. દયાળ એન્ડ એમ. સી. ઝવેરી.			

થયાની સાલવાર નોંધ.

પાત્ર ક્રમ	પ્રકાર	પાનાની સંખ્યા	પ્રિન્ટર	ક્યા જવાબેન	વિશેષ લગી-ત
				શ્રી કુમરાર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.	મદ્રાસ ૩૧ ૧૫૦૦૦ શબ્દકોશ અને સુગતના ન્દીશ માત્ર ૬૫૫ ગમ ભગુભાઈની દમ્ભ લિખિત પ્રત ઉપરથી તૈયાર પ્રવામા આ- વ્યો હતો
				ગણીના યુનીયન પ્રી ૨	
				"	
				"	
શાયન આ' ૧૦૦૦	૨૩૬	૨-૮-૦	જ્ઞાનવિપક પ્રેસ		જુલ જુ ૧ નિયો વાર (જેના - માધારણ શ બ્દો ગણિત તો ન માપ વેપાર-પ્રીઆણ-અ ના ૪ દસ-વમાણા । ૫૬-પાધ ૧મ-પ્રાણી- મગધી-સગી વિભાગો- નનરપતિ, ન્યાતગત મગપણ કુરુબ મગધી- આકારી-કદગતી ધર્મ મગરી) ૩૧ ૧૮૦૦૦ શબ્દો
શાયન મોગ ૧૦૦૦	૪૪૮	૩-૦-૦			
મુપ શાયન મોગ ૧૦૦૦	૧૧૩૩+૧૬	૫-૦-૦	પ્રીઆણ કનગન પ્રે ગર્ગટ	૨૫૦૦૦ શબ્દો કુગતા વધારે	
				શ્રી અમલવાદ યુનાઇટેડ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ	

૯૫	ધી પોટ્ટ ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	પી એમ ડાપખા નાવાના	પોતે	પહેલી	૧૮૮
૯૬	ધી પોટ્ટ ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	લગુલાઈ ગોકવ દાસ પટેલ	પોતે	પહેલી	૧૮૮
	"	"	મણીલાલ દોલતરામ પુકસેવર	બીજી	૧૮૮
૧૦૦	ધી પોટ્ટ ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	પાકે અને એમ સી રાહ	પોતે	ત્રીજી	૧૮૯
૧૦૧	ધી પોટ્ટ ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	મરચટ	પોતે	પહેલી	૧૮૮
૧૦૨	ધી ગ્રાનાઉન્સર્ગ એન્ડ ઈટીમોવેલ્સ ગુજ રાતી ઇંગ્લીશ-ડીક્ષનેરી	એમ બી બે'સારે	એચ કે પાઠક	પહેલી	૧૮૮
	"	"	એચ કે પાઠક	બીજી	૧૮૯
	"	"	આર એમ સાહ	ત્રીજી	૧૮૯
૧૦૩	ધી ગ્રાન્ડ-ડેસ-ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	લગુલાઈ દતેચ દ કારભારી	પોતે	પહેલી	૧૮૮
૧૦૪	ધી ગ્રેમ-ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	કે બી નાણાવડી	સોમચંદ લગવાન દામ	પહેલી	૧૮૯
	"	"	"	બીજી	૧૮૯
	"	"	"	ત્રીજી	૧૮૯
૧૦૫	ધી ટેની ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	પોપટલાલ મગન લાલ	ધી ગુજરાત ઓગ એન્ટ-૧ પુક ડેપો	પહેલી	૧૮૯
૧૦૬	ધી પોટ્ટ ગુજરાતી- ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	એ એન એમ ત્રિપાડીની કંપની	પોતે	પહેલી	૧૮૨
	"	"	"	બીજી	૧૮૨
૧૦૭	ધી-મોર્ન ગુજરાતી ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી	રા ભાનુસુખરામ નિર્મલુગમ મહેતા તથા ભનવગમ ભા નુસુખરામ મહેતા	એમ મી પેદારી પુકસેવર	પહેલી	૧૮૨

રોયલ ડરપેટ	૨૫૦૦	૧૨૪૦	૧-૮-૦	ધી અમદાવાદ ટાઈમ્સ પ્રેસ.
"	૪૦૦૦	૧૨૧૮	૧-૮-૦	શ્રી આર્યોદય પ્રી. પ્રેસ
"	૪૦૦૦	૧૨૧૮	૧-૮-૦	
"	૧૦૦૦			યુનાઈટેડ પ્રી. પ્રેસ.
"				ધી નિર્ણય સાગર પ્રેસ.
ડેમી આફપેટ	૨૦૦૦		૫-૦-૦	ધી ગુજરાત એજેન્ટ પ્રેસ.
રોયલ ૮ પેટ	૨૦૦૦		૫-૮-૦	વિનય પ્રવર્તક પ્રેસ.
"	૧૦૦૦		૧૨-૦-૦	ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રી. પ્રે.
ડેમી આફપેટ	૨૦૦૦	૬૪૪	૩-૮-૦	વિનય પ્રવર્તક પ્રેસ.
રોયલ ડર પેટ	૨૦૦૦	૧૧૬૮	૧-૮-૦	સાથ વિનય પ્રેસ.
"	"	૧૧૬૮	૧-૮-૦	
સુપર રોયલ	"	૧૧૬૨	૨-૮-૦	ધી કાચમંડળ સુખીલી પ્રે.
ડર પેટ				
સુપર રોયલ	૨૦૦૦	૧૦૨૬	૩-૪-૦	ધી જ્ઞાનમંદિર પ્રેસ.
૧૬ પેટ				
"	૫૦૦૦	૧૨૩૦	૨-૮-૦	ધી સુનીયત પ્રેસ મુબાઈ.
"	૩૦૦૦	"	"	ધી વૈભવ પ્રેસ.
કાઉન્ટ ૮ પેટ	૨૦૦૦	૧૬૧૦	૧૫-૦-૦	ધી ભારત વિનય પ્રી. પ્રેસ વડોદરા.

થયાની સાલવાર નોંધ.

કોપનું ક્ર. પ્રત.	પાનાની મંખ્યા.	કિંમત.	ક્યા છપાવેલ.	વિશેષ લક્ષીકન.
સામગ્રી ૪ પેજ		૪૦-૦-૦	યુનિયન પ્રેસ.	મદર મોટા કોપ સને ૧૮૫૧મા શ્રી. નાના ભાગ્યે શરૂ કરી પ્રથમ ભાગ A અને B નો મને ૧૮૫૭મા બહાર પાડ્યો. ત્યારથી મિ અરદેશર ફગમથ મુસની મદદથી ૧૮૬૫ સુધી કામ કર્યું બીજો, ત્રીજો અને ચોથો ભાગ ઉપરા ઉપરી બહાર પડ્યા. Honor શબ્દ સુધી પાચમો ભાગ ૧૮૭૨મા બહાર પડ્યો. મને ૧૯૦૦મા તેમના મરણ પછી તેમના દીકરા રસ્તમ એન. ગણીનાએ સને ૧૯૦૮મા તે પુરી કરી બહાર પાડી.
સામગ્રી ૧૬ પેજ	૬૦૮	૨-૮-૦	યુનિયન પ્રેસ-મુબાઇ,	મુબાઇ યુનિયન પ્રેસ

૫	પ્રેમી ગુજરાતી હીક્ષ-અગ્રેશ હામજી પોતે નેરી.	મુસ તથા અવેરિ લાવ ઉમિયાશ કા યાશિક.		પહેલી (બીજી)	૧૮૭૧
	"	"	"	ત્રીજી ચોથી પહેલી	૧૮૮૦ ૧૮૮૪ ૧૮૮૫
૬	ની મુડન્ટસ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી હીક્ષનેરી	રા અવેગિલાલ ઉમિયાશ કર તથા મો તીરામ ત્રીકમદાસ.	પોતે		
૭	ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી હીક્ષનેરી.	મેમર્મ સંદેરીયા અને પટેલ	પોતે	પહેલી	૧૮૮૬
૮	બી ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી હીક્ષનેરી. (અમદાવાદ-ખેડા જિલ્લા અને વાઘિયાવાડ મા અબાલાલ કૃત હીક્ષનેરી તરીકે, સુરત, ભરૂચ જિલ્લાઓમાં મણિધરપ્રસાદ કૃત હીક્ષનેરી તરીકે અને સરકારી ખાતામાં મો ન્ટગોમરી હીક્ષનેરી તરીકે ગણીતી)	રવન્ડ રાખર્ટ મો ન્ટગોમરી, અબાલાલ સાકરવાલ દેસાઈ તથા મણિધરપ્રસાદ તાપી પ્રસાદ.	સરકારી કેળવણી ખાતુ.	પહેલી	૧૮૮૫ ૧૮૮૭
	"	અંબાલાલ સાકર લાલ દેસાઈ.	પોતે	બીજી	૧૮૯૦
૯	ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી હીક્ષનેરી.	મે. એચ. એમ. સી. એન્ડ કો.	મનજીદાસ પ્રમુદાસ	પહેલી	૧૮૮૯
૧૦	ની પોકેટ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી હીક્ષનેરી.	વિદ્યલરાય ગો. વ્યાસ, મનસુખગામ મુળચંદ શાહ તથા એચ. કે. પાટક.	પોતે	પહેલી	૧૮૮૮
૧૧	ની પોકેટ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી હીક્ષનેરી.	એમ. સી. શાહ.	પોતે	પહેલી	૧૮૮૯

				"	નંબર ૩ તથા ૪ 'હીક્ષનેરીઓ બેગી' સુધારા વધારા ન બંનેના નામથી બ ખાડી.
				"	
				"	
કેમી ચાર પેજ	૨૦૦૦		૬-૦-૦૦	સુરત આઈરીશ પ્રેસ.	
સુપરફાયલ પેજ	૨૦૦૦	૬૬૫	૫-૦-૦૦	ધી પ્રજાબંધુ પ્રેસ-	સરકારે હક્ક મે. લામલાબને ન થી પોતે ૭૫૫
શાયલ ૮ પેજ	૨૦૦૦	૫૩૮	૩-૦-૦૦	ધી ગુજરાત ગેઝેટ પ્રેસ.	
શાયલ ૩૨ પેજ	૨૦૦૦		૧-૮-૦૦	ધી અમદાવાદ આર્ચો- દય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-	
શાયલ ૩૨ પેજ					

૧૨	ધી પોકેટ પ્રેનાઈન્સીંગ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડી- ક્ષનેરી.	મોતીરામ ત્રીકમરામ અને જે. સી. ડી.	પોતે	પહેલી	૧૮૯૨
૧૩	ધી પોકેટ ઇંગ્લીશ-ગુ- જરાતી ડીક્ષનેરી.	એન. એચ. પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૮૯૪
૧૪	ધી સ્ટાન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી. (વ્યાસ અને પટેલ દ્વારા તૃતીય ગ્રંથગીતી)	વિઠ્ઠલરાય ગો. વ્યાસ તથા શંકરભાઈ ગજાભાઈ પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૮૯૪
				બીજી	૧૮૯૭
				ત્રીજી	૧૯૦૩
				ચોથી	૧૯૦૬
				પાંચમી	૧૯૧૩
				છઠી	૧૯૨૩
૧૫	ધી સ્ટુડન્ટસ-ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી.	ભગુભાઈ કૃતેહચંદ કારભારી.	ડી. જે. મેડારા.	પહેલી	૧૮૯૫
		"	પોતે	બીજી	૧૯૦૧
૧૬	ધી સ્ટુડન્ટસ સ્ટાન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડી- ક્ષનેરી.	વિઠ્ઠલરાય ગો. વ્યાસ તથા શંકરભાઈ જી. પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૮૯૬
		"		બીજી	૧૯૦૫
				ત્રીજી	૧૯૧૫
				ચોથી	૧૯૨૪
૧૭	ધી સ્ટુડન્ટસ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી.	મે. જમનાદાસ ભ- ગવાનદાસની કંપની.	પોતે	પ્રથમ	૧૮૯૬
૧૮	ધી સ્ટાર ઇંગ્લીશ-ગુજ- રાતી ડીક્ષનેરી.	ભગુભાઈ એફ. કા- રભારી અને મિ. પટેલ.	પોતે	પ્રથમ	૧૯૦૧
				બીજી	૧૯૧૨
૧૯	ધી મહાભારત ડીક્ષનેરી.	બી. સી. દેસાઈ.	મોતીલાલ મગનલાલ શાહ બુકસેલર. અમદાવાદ.	પહેલી	૧૯૦૬
૨૦	ધી મેન્યુઅલ ઓફ ઇ- ંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષ- નેરી.	ડા. આર. એન. રાણીના.	પોતે	પહેલી	૧૯૧૦

દાંત્રીય ગુજરાતી ચબ્દકોષો પ્રસિદ્ધ થયાની સાલવાર નોંધ

સુપરરોાયક ૧૬ પેજ	૨૦૦૦	૧૦૨૪	૩-૦-૦	મુંબાઈ-
સુપરરોાયક પેજ	૨૦૦૦	૧૩૦૪	૫-૦-૦	વિજયપ્રવર્તક પ્રેસ અમદાવાદ.
"	૨૦૦૦		૫-૪-૦	વિજય પ્રવર્તક પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૫-૮-૦	ધી જૈન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૫-૮-૦	ધી સત્ય વિજય પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૬-૮-૦	ધી સત્ય નારાયણ પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૧૮-૦-૦	ધી સુર્ય પ્રકાશ પ્રેસ.
સુપરરોાયક પેજ	૨૦૦૦		૨-૮-૦	ગુજરાત ગેઝેટ પ્રેસ.
સુપરરોાયક પેજ	૩૧૦૦		૩-૦-૦	
રોાયક ૮ પેજ	૨૦૦૦	૧૧૩૬	૩-૧૨-૦	વિજયપ્રવર્તક પ્રેસ.
સુપરરોાયક પેજ	૨૦૦૦	૬૧૨	૩-૧૨-૦	જૈન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૬૭૬	૪-૦-૦	સત્યવિજય પ્રી. પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૬૭૬	૬-૦-૦	સુર્ય પ્રકાશ પ્રી. પ્રેસ.
રોાયક ૬૪ પેજ	૫૦૦૦	૭૨૭	૦-૧૦-૦	ધી એન્ડ્યુરેન્સ સોસા- ઇટી પ્રેસ મુંબાઈ.
"	૫૦૦૦	૭૨૭	૦-૧૦-૦	સુરત જૈન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.
સુપરરોાયક પેજ	૨૦૦૦	૧૬૧૬	૬-૦-૦	વિજય પ્રવર્તક પ્રેસ.
રોાયક ૮ પેજ	૨૦૦૦	૬૫૦	૩-૮-૦	ધી યુનીયન પ્રેસ મુંબાઈ.

૧૨	ધી પોકેટ ગ્રાનાઉન્સીંગ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડી ક્ષનેરી.	મોતીરામ ત્રીકમરામ અને જે. સી. ડી	પોતે	પહેલી	૧૮૯૨
૧૩	ધી પોકેટ ઇંગ્લીશ-ગુ- જરાતી ડીક્ષનેરી.	એન. એચ. પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૮૯૪
૧૪	ધી સ્ટાન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી. (વ્યાસ અને પટેલ કૃત તરીકે ગણીતી)	વિદ્યારાવ ગો. વ્યાસ તથા શ કરભાઈ ગલાભાઈ પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૮૯૪
				બીજી	૧૮૯૭
				ત્રીજી	૧૯૦૩
				ચોથી	૧૯૦૯
				પાંચમી	૧૯૧૩
				છઠ્ઠી	૧૯૨૩
૧૫	ધી સ્ટુડન્ટસ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી.	ભગુભાઈ કૃતેકચંદ દારભારી.	ડી. જે. મેટારા.	પહેલી	૧૮૯૫
		"	પોતે	બીજી	૧૯૦૧
૧૬	ધી સ્ટુડન્ટસ સ્ટાન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડી- ક્ષનેરી.	વિદ્યારાવ ગો. વ્યાસ તથા શ કરભાઈ જી. પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૮૯૬
		"		બીજી	૧૯૦૫
				ત્રીજી	૧૯૧૫
				ચોથી	૧૯૨૪
૧૭	ધી સ્ટુડન્ટસ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષનેરી.	મે. જમનાદાસ ભ- ગવાનદાસની કંપની.	પોતે	પ્રથમ	૧૮૯૯
૧૮	ધી સ્ટાર ઇંગ્લીશ-ગુજ- રાતી ડીક્ષનેરી.	ભગુભાઈ ઝોફ. કા રભારી અને મિ. પટેલ.	પોતે	પ્રથમ	૧૯૦૧
૧૯	ધી મહાભારત ડીક્ષનેરી	બી. સી. દેસાઈ.	મોતીલાલ મગનલાલ શાહ બુકસેલર. અમદાવાદ.	બીજી પહેલી	૧૯૧૨ ૧૯૦૬
૨૦	ધી મેન્યુઅલ ઝોફ ઇ ંગ્લીશ ગુજરાતી ડીક્ષ- નેરી.	ડા. આર. એન. રાણીના.	પોતે	પહેલી	૧૯૧૦

દરેક મુજબતી શબ્દપ્રયોગ પ્રસિદ્ધ થયાની સાલવાર નોંધ

મુપગ્રેયન ૧૧ પેઝ	૨૦૦૦	૧૦૨૪	૩-૦-૦	મુખાઈ-
મુપગ્રેયન ૮ પેઝ	૨૦૦૦	૧૩૦૪	૫-૦-૦	વિજયપ્રવર્તક પ્રેસ અમદાવાદ
„	૨૦૦૦		૫-૪-૦	વિજય પ્રવર્તક પ્રેમ
„	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૫-૮-૦	શ્રી જૈન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
„	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૫-૮-૦	શ્રી મત્સ વિજય પ્રેમ
„	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૬-૮-૦	શ્રી મત્સ નારાયણ પ્રેસ
„	૨૦૦૦	૧૬૮૮	૧૮-૦-૦	શ્રી મુર્ખ પ્રકાશ પ્રેસ
મુપગ્રેયન ૮ પેઝ	૨૦૦૦		૨-૮-૦	મુજરાત ગેઝેટ પ્રેસ
મુપગ્રેયન ૮ પેઝ	૩૧૦૦		૩-૦-૦	
રેયન ૮ પેઝ	૨૦૦૦	૧૧૩૬	૩-૧૨-૦	વિજયપ્રવર્તક પ્રેમ
મુપગ્રેયન ૮ પેઝ	૨૦૦૦	૯૧૨	૩ ૧૨-૦	જૈન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
„	૨૦૦૦	૯૭૬	૪-૦-૦	મત્સવિજય શ્રી પ્રેસ
„	૨૦૦૦	૯૭૬	૬-૦-૦	મુર્ખ પ્રકાશ શ્રી પ્રેમ
રેયન ૬૪ પેઝ	૫૦૦૦	૭૨૭	૦-૧૦-૦	શ્રી એક્સપ્રેશન મોમા- હટ્ટી પ્રેમ મુખાઈ
„	૫૦૦૦	૭૨૭	૦-૧૦-૦	સુરત જૈન પ્રિન્ટીંગ પ્રેમ
મુપગ્રેયન ૮ પેઝ	૨૦૦૦	૧૬૧૬	૬-૦-૦	વિજય પ્રવર્તક પ્રેમ
રેયન ૮ પેઝ	૨૦૦૦	૬૫૦	૩-૮-૦	શ્રી સુનીગન પ્રેસમુખાઈ

૨૧	ધી કોન્ડેન્સ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડિક્શનેરી.	વિદ્યારામ ગો. વ્યાસ.	પોતે	પહેલી	૧૯૧૧
	"	વિદ્યારામ ગો. વ્યાસ તથા શંકરભાઈ જી પટેલ.	} પોતે	બીજી	૧૯૧૭
	"	"		ત્રીજી	૧૯૨૨
	"	"	"	ચોથી	૧૯૨૬
				પાંચમી	૧૯૩૨
૨૨	ધી કોન્સાઇસ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડિક્શનેરી.	શંકરભાઈ જી. પટેલ	પોતે	પહેલી	૧૯૧૧
૨૩	ધી પોકેટ ગ્રાનાઉન્સીંગ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડિક્શનેરી.	અગુભાઈ એફ. કા-રભાસી.	એન. એમ. ત્રિપા-ડીની કંપની.	પહેલી	૧૯૧૨
૨૪	ધી ગ્રાનાઉન્સીંગ પોકેટ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડિક્શનેરી.	વિદ્યારામ ગો. વ્યાસ તથા શંકરભાઈ જી-લાભાઈ પટેલ.	પોતે	પહેલી	૧૯૧૪
૨૫	ધી નેમ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડિક્શનેરી.	કે. બી. નાણાવટી.	સોમચંદ લગવાન-દાસ બુક્સેલર.	બીજી પહેલી	૧૯૨૨ ૧૯૧૫
				બીજી ત્રીજી	૧૯૧૬ ૧૯૨૨
				ચોથી પાંચમી	૧૯૩૦ ૧૯૩૨
૨૬	ધી કોહિનુર-ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડિક્શનેરી.	કે. બી. નાણાવટી.	સોમચંદ લગવાન-દાસ.	પહેલી	૧૯૧૫
				બીજી	૧૯૨૨
				ત્રીજી	૧૯૩૦
				ચોથી	૧૯૩૨
૨૭	ધી પોકેટ ગ્રાનાઉન્સીંગ ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડિક્શનેરી.	બી. એચ. યાસિક અને અંબાલાલ બુ. ભાની.	એન. એમ. ત્રિપાડી.	પહેલી	૧૯૨૧ -૨૨
				બીજી	૧૯૨૬ -૨૭
				ત્રીજી	૧૯૩૧

ક્રિષ્ણ ગુજરાતી શબ્દકોષ પ્રસિદ્ધ થયાની સાલવાર નોંધ

રોાય ૮ પેજ	૨૧૦૦	૬૮૪	૨-૮-૦	વિજય પ્રવર્તક પ્રેસ.
"	૨૧૦૦			
"	૨૧૦૦			સૂર્ય પ્રકાશ પ્રી-ટીંગ પ્રે.
"	૩૨૦૦	૭૭૬	૬-૦-૦	સૂર્ય પ્રકાશ પ્રી-ટીંગ પ્રેસ
"	૨૧૦૦	૯૨૮	૬-૦-૦	શ્રી રામવિજય પ્રી-ટીંગ પ્રેસ.
"	૨૧૦૦		૨-૮-૦	શ્રી વિજય પ્રવર્તક પ્રેસ.
રોાય ૩૨ પેજ	૪૦૦૦	૯૮૩	૧-૮-૦	શ્રી કોરોનેશન પ્રેસ-મુંબાઈ.
સુપરરોાય ૩૨ પેજ	૨૧૦૦	૧૦૮૮	૧-૪-૦	શ્રી સૂર્ય પ્રકાશ પ્રી-ટીંગ પ્રેસ.
"	૨૧૦૦	૧૦૮૮	૩-૦-૦	
રોાય ૩૨ પેજ	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧-૮-૦	શ્રી સત્ય વિજય પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧-૮-૦	"
સુપરરોાય ૩૨ પેજ	૨૦૦૦	૧૧૪૪	૨-૮-૦	સૂર્ય પ્રકાશ પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૧૨૪૪	૨-૮-૦	"
"	૨૦૦૦	૧૨૪૪	૨-૮-૦	શ્રી હાયમંડ બુખીલી પ્રેસ.
ડેમી ૩૨ પેજ	૨૦૦૦	૫૪૦	૦-૧૦-૦	માસ્કર પ્રેસ-વડોદરા.
"	૨૦૦૦	૫૪૦	૦-૧૨-૦	અમદાવાદ સૂર્ય પ્રકાશ પ્રેસ.
"	૨૦૦૦	૬૬૪	૦-૧૩-૦	"
"	૨૦૦૦	૬૭૨	૦-૧૩-૦	હાયમંડ બુખીલી પ્રેસ.
સુપરરોાય ૩૨ પેજ	૫૦૦૦	૧૨૧૦	૨-૮-૦	યુનિયન પ્રી-ટીંગ પ્રેસ મુંબાઈ.
	૫૦૦૦	૧૨૧૦	૨-૮-૦	"
	૩૦૦૦	૧૨૧૦	૨-૮-૦	શ્રી વૈભવ પ્રેસ-મુંબાઈ

અંચ અને અંચકાર પુ. ૫

૨૮	ધી હેંડી-ઈંગ્લીશ ગુજરાતી તથા ગુજરાતી ઈંગ્લીશ ડીક્ષનેરી.	એસ. કે. વૈદ્ય.	ધી ગુજરાત ઓરી-એન્ટલ બુક ડેપો.	પહેલી	૧૯૦૬
૨૯	ધી ન્યુ ઈંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી.	ડી. જી. વૈશવ.	કરસનદાસ નારણદાસ સુરત.	પહેલી	૧૯૦૬
૩૦	ધી સ્ટુડન્ટસ ઈંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી.	જમનાશંકર તુલશીદાસ મકેડી.	શંકર નરહરી બેશી-પુના.	પહેલી	.
૩૧	શ્રી રામાણ શાસનશબ્દકોષપત્ર.	ન્યાયમંત્રી કચેરી.		પહેલી	૧૯૦૬

શ્રી વિનય ગોવર્ધનપ્રસાદ બાબ

આ ગ્રંથમાંના 'શુભની આગમના દર્શન' નાનાં પ્રેષના રૂપ

ઉચ્ચ ગુજરાતી શબ્દકોશ પ્રસિદ્ધ થયાની સાલનાર નોંધ

કાઠિન ૮ પેજ ૨૦૦૦	ઈ. સુ. ૫૩૪ સુ. ઇ. ૨૮૦	૭-૦-૦	મૂર્તિ પ્રકાશ પ્રી. પ્રેસ તથા જ્ઞાનમંદિર પ્રેસ.	
રોયલ ૮ પેજ ૨૦૦૦	૯૧૨	૬-૮-૦	સુરત સીટી પ્રી. પ્રેસ.	
ડેમી ૮ પેજ	૯૨૦	૩-૦-૦	ચિત્રશાળા પ્રેસ-પુના.	
ક્રુસ્કેપ સાઇઝ	૯૧૨	૧૨-૮-૦	વડોદરા સરકારી છાપ-ખાનું.	કાયદા વિષયક ઉચ્ચ-શબ્દના ગુજરાતી-મરાઠી-સંસ્કૃત-ઉર્દુ-પર્સીયન-હિંદી-બંગાળી-ગુજરાતી ભાષા-માં હાલ વપરાતા શબ્દો અને છેવટે સૂચવાયેલા શબ્દો-એવી રીતે ક્રુસ્કેપ સાઇઝ આગ કાગળમાં ક્રમબદ્ધ આપેલ છે.

૧૯૩૩ ની કવિતા

અ પણા સામાજિક ને રાજકીય પ્રશ્નો હજી થાજે પડ્યા નથી, પણ તેઓ બધા ભાવનામા ગાઈને ખરત તો થયા છે એ જ રીતે કવિતા વિષે કહી શકીએ કે ૧૯૩૩ની કવિતા ઉદ્દેક છોડી દઈ શાન્ત ભાવનામયતા સાધે છે તે માથે સ્વરૂપ ધારના માટે છે ઉભરે આમરી રહ્યા પછીના દૂધની માફક તે પણ શુદ્ધ તથા સત્વશાલી બને છે કવિતાસુગતી નજરે આ કવિતા હજી જાણતી છે, એટલે આજે ભવિષ્ય ભાષીને તેની શક્તિ હજીવામાં કદાપણ નહિ તોપણ એટલું કહીએ કે ૧૯૩૩ની કવિતા કેવે અને ગુણે ગયા વગસના રતા હીક મોટી થઈ છે તેમજ તદુરસ્તી અને તેજોમયતા મેળવી શકી છે

ગુજરાતી કવિતા હિંદી કવિતા જેટલી પ્રચાર પામી નથી અને હિંદી પ્રજાનો બહુ એકાદો ભાગ ગુજરાતી બોલે છે - છતાં ગુજરાતની ભાષા એ તેની મહત્તિનું પ્રતીક છે, અને એ પ્રતીક હવે મોળું, શિથિલ કે આરામપ્રિય નહિ, પણ પુરનાર્થભર્યું અને ચારિત્ર્યશીન બન્યું છે ગુજરાતની કવિતા પણ પોતાની ભાષાજનનીની એ અનકાર-જોલા વાગસામાં મેળવે છે

એક શ્લોકના મુક્તકો, મોનેટો અને ગીતો જેવા ટૂંકા કાવ્યો, વગર લાખા કથાકા થો આદિમા વર્ણનશક્તિની સન્નતા સાથે ભાનની માના ભારોભાર છે - એમ છતાં જૂના માહિત્યમા જે 'અંબેડ'ની રચના હતી તે હજી આવી નથી એ અને એના બીજા કવિતાપ્રકારો જે અગ્રેજી કવિતામાં છે તે ખીનવના આપણે બાકી રહે છે કાવ્ય-વિષયોનું ક્ષેત્ર આપક બન્યું છે, અને વિચારબન સાથે જટિલન દદ થયું છે ભિંમીગીતોની ક્રાંતિ અદ્દર ચઢી જણાતી નથી કવિતાતત્ત્વ એમાં હજીનું ને પાતળું જ પ્રવેશે છે કવિશ્રી ન્હાનાનાલના 'લિરિક'ની પ્રતિ હજી વણપહોચી રહી છે કવિતા વિચારપ્રધાન જ હોય એ મતન્ય અને સ્ત્રીકવિઓનો અભાવ એ બે આ પરિસ્થિતિના મુખ્ય કારણો હોય કદાચ. આ અગ્રેય દશા હીક તો નથી જ. ગસો, ભાગનો, બાજકા થો આદિ મધકવિતા હમેશ અને કેવળ અગ્રેય તો નહિ બની શકે એ વાત ખ્યાલમાં લેવા યોગ્ય છે.

આ વર્ષે ચન્દ્રવદન મહેતા, સુન્દરમ, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી, મેઘાણી, મન:મુખલાલ ઝવેરી અને રનેદરશિમ વગેરેના કાવ્યસંગ્રહો બહાર પડ્યા છે. રતિલાલ શુક્લ અને ઉમાશંકર જોષી સહિત સૌ માસિક પત્રો દ્વારા પોતપોતાનાં વ્યક્તિત્વો ખીલવે છે - પરંતુ કાવ્યોનું વ્યક્તિત્વ ખીલવવા તરફ કોષ્ઠકનું જ ધ્યાન હશે. સ્વ. અંગેજ સુવક કવિ રૂપર્ત બૂકના 'ધ સોલ્ડીયર' જેવું ઉત્તમ - પાસાદાર, તેજસ્વી અને પૂર્ણ કાવ્યમણિ આપણી કવિતામાં છે? પ્રામાણિક જિંદગી વિચારતા કહેવું ઘટે કે એવી સળવટ શરૂ થઈ છે. રમણલાલ સોની, રમણ ન. વકીલ નવા આવનારાઓમાં અગ્ર સ્થાને છે. 'સ્વપ્નસ્થ', 'જનમેજય', 'અકલિ' જેવાં તખ્તસુસૌથી કોષ કોષ જાણીતા-અજાણ્યા લખે છે; પરંતુ શ્રી. બલવંતરાય કે. દાકોર કહે છે તેમ તખ્તસુસૌ ખીનજરૂરી છે અને ઠીક પણ નથી ખરું નામ આપવું જ બહેતર છે. હર્મિ પત્રનો કાવ્યાંક એ આવકારલાયક નવું પગરણ છે. એવા સાહ-સોની આપણે ત્યાં પૂરી જરૂર છે. એમ તો કવિતાના એક મુખપત્રની યે ખાસ જરૂર ઊભી છે. પરંતુ ધનાઢ્ય વર્ગની સહાયતા વિના એ થઈ શકે એમ નથી.

'પ્રજાબંધુ'વાળા શ્રી 'સાહિત્યપ્રિય' માને છે કે કાવ્યના એકએક ચરણાન્તે એકએક વિચાર પૂરો થવો જોઈએ - પછી એ વિચાર પૂર્ણ વિગમથી માંડીને અત્પવિરામ લગીનો હોય. ઘણે અંશે આ ખરું છે, સ્વાભાવિક છે; અને ઘણે અંશે એમ બને છે પણ ખરું. છતાં આ નિયમ અપવાદ વિનાનો નથી. એક વિચારને ખીજા ચરણમાં લંબાવવાથી હંદનો લય તૂટતો લાગે, પણ વિચારનો લય તૂટતો જણાતો નથી - પ્રલંબ બને છે. વળી વિચારપ્રધાન કવિતાને એવી પ્રલંબ રચના અનુકૂળ થતી લાગે છે. અલ્પબત, એ રચના હંદાનુકૂળ અને વિચારાનુકૂળ સ્વાભાવિક હોય તો જ સારી: નહિ તો કૃત્રિમ બની જાય એવો લય છે.

મુક્તકોનું વિશિષ્ટ સર્જન અને તેમનો પ્રચાર ઠીક શરૂ થયો છે. આને હું કવિતાનું સુચિત્ત માનું છું. સંકીર્ણ શબ્દોનું અર્થધનત્વ કવિતાનું લક્ષ્ય છે. તેનો આ પ્રથમ પદ-અર્થપાદ છે એમ સમજાય તો આ પ્રયોગ પછી કાવ્યના છુટા શ્લોક સ્વતંત્ર અર્થવાહી અને કાવ્યાનુરૂપ એક રેખા અર્પનારા થશે એમ સહેજે જણાશે.

X 'હર્મિ'ના કાવ્યાંકમાંની નોંધ જુઓ.

મથે વગ્ને બાળકાઓના માહિત્યની ગણના કરી નથી, અને હજી પણ એ ગણવા યોગ્ય સિષ્ટ પક્તિનું મર્જનતત્ત્વથીજ બન્યું જણાતું નથી. બાળકોના અનુકરણના આચરણને એ પોઢેલું છે

છદોમા 'પૃથ્વી'એ પોતીકુ અગ્રપદ સાચવ્યું છે. અનુષ્ટુભ, ઉપગતિ વશસ્થ આદિ પ્રચલિત છદો પર લખનાર વર્ગની હથોટી સારી બેરી છે. પણ હવે પછી શુ ? એ પ્રશ્ન અનુત્તર છે. ગુલબકી મર્મોદિત રીતે કામનો છે. શ્રી ખખરદાર ગચિત છદો, વનવેલી, રામ છદ વગેરે તે તેના કર્તાઓ પૂગતા ફળદાયી હશે, પણ પ્રચલિત બની મફળ થયા નથી. કવિશ્રી ન્હાનાલાલનું કોલન પણ એવું જ ગેય ઢાળોનું વૈવિધ્યે આવ્યું નથી; તેમ 'ક્રી વર્સ'નું આયોજન પણ લાઘ્ય નથી. કવિતાવિકાસના આ પ્રશ્નો ઉદ્ભવા તરફ લક્ષ દેવું આવશ્યક છે

૧૯૩૩ની કવિના વિચારપ્રધાન રહી છે અને કવિઓના સ્વભાવ-ગાન તથા મંત્રકૃતિનું પ્રાકલ્ય એમ ઉભય એમા સમાધાન પામે છે એ આનંદજનક છે. એમ છતાં કવિતા બહોળા લોકસમુદાય સુધી પહોંચી નથી. એમ હોવાના કેટલાક કારણો છે. લોકકેળવણી વધે, જનતા જિજ્ઞાસુ બને અને માહિત્યપ્રિય થાય ત્યારે જ કવિતા મુલાયમ થશે હાંથી કવિતા આવી કેળવણી મળ્યા મિવાય ઈર્ષ પ્રજામાં લોકગમ્ય થઈ શકે નહિ; એટલે કવિતાને કે કવિઓને દોષ દેવો હાલ ઉચિત જણાતો નથી.

આપણી વર્તમાન કવિતા અંગ્રેજી કવિતામાથી ત્રેરણા મેળવે છે એ હકીકત છે. તોપણ ન્યાય ખાતર કહેવું જોઈએ કે એમા ગુજરાતની મંત્રકૃતિના યુવનઆદર્શો પ્રતિબિંબિત થાય છે. કવિના અવદેશી રહી છે એમ જ કહીએ. વગી ખીજી ભાષાઓની કવિતામાથી પોતાને અનુરૂપ બને તેની છદ-માપરચના, સજ્જાવવિમ્બો, લાલિત્યધારાની મમજ વગેરે લેવાની છદ દરેક ભાષાને છે. મંચાળી અને જપાની કવિતાએ અંગ્રેજી મંચીતના ઢાળોનું સુભગ મિશ્રણ કર્યું છે તે કાર્ષ્ણ્યોદ્ધુ નથી અને તેથી એ કવિતા અંગ્રેજી કવિતા બની જતી નથી. અને ખરું કહીએ તો કવિનાનું સ્વરૂપ સઘળી ભાષાઓમા એક અને અદિતીય છે.

કન્યાકેળવણીની મંસ્થાઓમા ભાષાના માહિત્યને અને મંચીત, ચિત્ર આદિ કળાઓને પૂરું ધ્યાન છે, પરંતુ માહિત્યના વિષયમા તેમજ

મંગીતની કળામા ગુજરાતી કવિતાને મુખપદ મળે તો સ્ત્રીકવિઓની બહુપૂરવાનો માર્ગ મુક્ત અને સરળ બને તેમ છે. આપણે ઇચ્છીએ કે મંસ્થાધારીઓને હૈયે આ વાત વસે.

‘ કવિતાને યોગ્યે ’ એમ કહેવાનું ગુજરાતની પ્રગતને હજી ય શું બાકી રહે છે ? પ્રભુ આપણા ગર્ભશ્રીમાનોનું અંતઃકરણ જાગૃત કરે અને તેમને ઉદાત્તચરિત બનાવે એટલી પ્રાર્થના.

દેરાળજી પરમાર

एकोऽहं बहुस्याम्

જ્યોતિ યન્મે, દિશા યન્મે, કાલાતીત મદ્દા તમે
યોગનિદ્રા થકી જાગી એકલા વિભુ નિર્ગમે !

ધૂમે બધે તિમિર ઘોર કરાળ ફાળે,
રાત્રિ નહિ, દિવસ ના ધબકે ન કાળે !
એકાન્ત નીરવ બધુ, નહિ જ્યોતિ હાસ્ય,
એકાકી મૂક કરતો વિભુ મન્દ હાસ્ય !

ત્યાં एकोऽहं बहुस्याનું સ્વપ્ન મંગલ મંજુષ,
જાગતું વિભુને હૈયે પ્રશાન્ત સૌમ્ય નિર્મલ !

એ સ્વપ્નના ઉર થકી પ્રગટી હતાશ,
કંપાવી તે તિમિર ઘોર કરે પ્રકાશ !
તે યન્મનું ઉર વૂટી પડી ખંડ ખંડ
સીમા ઉમે ગગન શબ્દ ધૂમે પ્રચંડ !

તમરૂપ હતો પૂર્વે, જ્યોતિ રૂપ જન્મે પ્રભુ !
નિહારિકા ઉરે ખેલે રાસલીલા નવી પ્રભુ !

(૨)

છલછલ છલકે તે તેજનો ભવ્ય સિન્ધુ,
ત્રિશુવન ભરી જાણે ખેલતા કોટિ ઇન્દુ,
અગણિત રવિ જન્મી ધૂમતા તેજ-ફાળે,
મક્ક હિપગ્રહ જાગી જૂલતા વિશ્વ-ડાળે !

તારાઓના વનો ડોલે, વચ્ચે મંદાકિની વહે,
એકમાથી અનેકોની લીલા તે વિકસી રહે !
તણખા સૂર્યના ઊડી જન્મતા વસુધા ગ્રહો,
વહિની ઝુઠ ઝાડીમા ફટતી પ્રાણુ કૂપજો !

પ્રથમ સૃજનની તે ભવ્ય જ્યોતિ નિહાળી
પુલકિત વિભુનેણે હર્ષના રેલ ચાલી !
મૃદુ નયન-મુધા તે દિગ્દિગન્તે વિરાટે
ઝમર વરસે એ નર્તતી પૃથ્વી પાટે !
આનન્દધેલી પૃથ્વીએ અખિન્ધનુ ધરી દર્પણુ
નિમગ્ના વિભુને હૈયે ગુજીને સ્નેહ સ્વાર્પણુ.

(૩)

ઉંલાસે વસુધા કેરી આખમાથી સુધા ઝરે,
ભુજાવી વહિ-જ્વાળા તે સોહી રૂણે વારિ-અંબરે !
ઘેરા અખિન્ધ તણા પ્રશાન્ત હિરના વારિ તણા દર્પણે,
જોતા વિષ્ણુ પ્રપુલ્લ આત્મ-પ્રતિમા આનન્દધેવા બને;
ચારે હસ્ત પ્રસારી સાગર પરે ઉષ્મા કરી શાન્ત તે
નિઃસીમે રમતા વિગટ હિરમા દહેરો નવી ધન્યગને !

જન્મ ને મૃત્યુને ભવ્ય દર્શકે ઝૂલતા પજે
મત્સ્યાવતાર રૂપે તે સ્વયંભૂ પૃથિવી પરે !
નામે સિન્ધુતરંગ ધન્દુ મલકે નામે દિના ને નિશા,
જગે નતન પ્રાણુ ગાન મધુરા જગી કરે સૌ દિશા;
એકે કે બીજીને અનેક રમતા વિચેશ પાછા તહીં,
સ્વપ્નો દિવ્ય નવાં નવા હિર ઝીલી હૈયે ગળવે મહી.
તરંગ જગતા મોટા સિન્ધુને હિર દર્પના,
વીંછી જોજન શુષુપ્ત કરે કે મત્સ્ય ગર્જના !

(૪)

ના ચહે વારિ કેગ જ ઘેરાં ગાન વિગટ તે,
માટે સ્વપ્નભરી દષ્ટિ દૂરદૂર ધરા પરે.
સ્મિતે ભરી તે મુદિના વસુન્ધગ-
હિરે સ્પુરે કામલ સ્નેહના ઝગા !

પળે પળે તે વિશુને નમે લજે,
તટે તટે ત્યાં પ્રભુ કૃર્મ થે કરે !
ધડીમાં તટ પે નાચી ધડીમાં દૂળતા જળે,
કૃર્મ તે સ્નેહની ગાઠે અબિધ ને વૃષ્ટિને જડે !
યુગો યુગો એમ વહે અને જને
અનેકે લાં એકે થકી ક્ષણે ક્ષણે,
પ્રકુલ, રોમાચ થકી તૃણે તૃણે
ધરા નવી સોહતી સ્થામ અંચલે !
યુગો, કંઈપો ભગે ફૂળે મલમ કૃર્મ ધરા ભરે,
કન્દરા ગિરિઓ જાગે પૃથ્વીની વેલ પાગરે !

(૫)

સિન્ધુમાં ને તટે ખેલી ધબકંતા ઉરા સમા,
ધરાનાં ગિરિશૃંગોને ઉઘાસે વિશુ અંખતા.
વરાહ બનીને વિરાટ જગ તોળતા દંતપે
ગજાવી ગિરિગદવરો વનવનો પળે શૂ પરે !
નિદ્રાળી અતિ લબ્ય તે હરિતણી નવી મૂરતિ
ઉઠે ચનગની ધરા, અકિત બ્યોમગંગા થતી !
આલે ત્યાં તો ખરીમાયી પ્રાણના તણખા ઉડે,
વરાહ ગર્જના ઝીલી આનન્દે ધરતી ફૂળે.
રફૂરે, વિકસી ત્યા રહે જડશિક્ષા ઉરે રખન્દનો,
જડે ખીલી કટોરમાં મૃદુ કુલો, અને વન્દનો
કરી વિટપ સૌ ધરે વિરલ અર્ધ્ય, ને વ્વાપતી,
ધરા-વદન લાલિમા મૃદુલ મિનગ્ધ મુગ્ધાતણી.
ધરતીને ઉરે કેડી શુવશ્વનની પડે,
યુગયુગો સુધી બોમે વરાહે હરિ સંચરે !

(૬)

પ્રચંડ ને વિશાળી તે કાંયા લબ્ય વરાહની
ધીમે ધીમે કરી નાની વિશુ લીલા કરે નવી.

નૃસિંહ રૂપે અનતાર ધારી,
 નખે મહા દિવ્ય પ્રભા જગાડી,
 પ્રહ્લાદ કાળે—મનુજન્મ કાળે
 વિરાટ તે બદ્ધ થતો જ આવે '
 નૃસિંહ ધૂમતા બોમે હિરા સન્ધ્યા, દિવા નિશા,
 હૈયામા નીગવે સૂતી જાગવા ઝખતી મિગ
 પ્રચડ શબ્દો નભને ધ્રુજાવે,
 દિગન્ત હૈયે લહરો રઘુસાવે,
 વને વને કુજલતા ગુહામા
 નૃમિહ વ્યાપે સધળી દિશામા '
 છોડીને શન્યની શય્યા વહ્નિ ને વારિમા રહી
 પૃથ્વીને પાટલે ખેતી ગુહામા વિશુ રહે વસી '

(૭)

દેહ પ્રેરી જ લીનામા ખેનતા વિશુને ઉરે
 સુદમ ને કોમને તરવે બધાવા કામના મુરે '
 વિમલ ઉન્નત્યન કૌમુદી રેલતી,
 વનવને સૂતી મજરી હેરતી,
 પગિમે વસુધા મુદિતા જૂને,
 નયન વામનના નમણા ખુદે '
 વિજય તે ધરા અડે, ઘેરા ગીચ વનેરને,
 ધરી વામનનુ રૂ મનુજે હરિ સચરે '
 મનક પગ ગાદ તમે ખીરે,
 મન તણી નદી જ્યોત જગે વહે '
 જગ-હિરા મનુગોન-સુધા ત્રીતે,
 દશ દિશા વિના જનમી ગદ '
 ક્યા તે વિરાટ કાયા ને ક્યા તે નાણુ માનરી ?
 વામને કલ્પ કલ્પાન્ને પ્રજા પુન ઝગે નરી '

(૮)

દતને નખને ગ્યાને પગય કર ધાગતા,
 પગનુનામ રૂપે ને પૃથ્વી પે હરિ રાગતા

કંપના વિકસતી પળે પળે,
અસ્ત્ર રાત્રિ યુગ આદિ તે અંગે;
ચેતનાઘટિ સમા સ્થળે સ્થળે,
ગોત્રજદ મનુજે ધૃમે જગે.
પ્રતિજિજ્ઞ મહોં મોલો જમ ફૂળો પછી તહીં,
વિકાસ-પન્થ શોધીને નવા નવા રમે હરિ -
કુંજકુંજ સરિતા તટેનરે
ધૂમતા પરશુરામ ભૂમિ પે;
આદિ તે તિમિર કંપનું નભે,
પૃથ્વીની પરશુએ પ્રભા દીપે.
દિને દિને વધી ફાલી માનવી-વેશ મ્હોરતી,
પરશુરામને સાદે ધરિત્રી આખી ડાલતી.

(૬)

રકુગતિ પરશુની વાધે વિકાસ અંખતી રહે,
તેજના પુંજ શા રામ શિવધનુ કરે અહે !
સ્નેહ-જ્યોતિ વિધુ-વદન તે રામ ઉદ્ધસ મંત્રે,
છટાંછટાં મનુનનુજને ગૂંચતા એક તરે !
પૃથ્વી-દૈયે યુગયુગ મૂલી વિશ્વના સ્વપ્ન જેવી,
સીતા જાગે, કૃપિપુલકિતા જાગતી ભૂમિદેવી.
ગોત્ર, કુટુંબ ને આમો, કૃપિ સંસ્કૃતિ ખીસવી,
રામચંદ્ર કરે સ્થાયી જામતાં નિત્ય માનવી !
અબ્ધિ દૈયે કુમુદ સમ કૈં પથરોને તારાવી,
ખંડેખંડે વિચરી કરતા રામ તે વીરશાળી.
દાન્તારોમાં, વિજન પથમાં, સંસ્કૃતિ-દીપ-માળા,
ને સૌંદર્યે ધરતી વિશ્વસે જેમ કો મુગ્ધ બાલા !
વાસ્તીકિ રચતા રહેલું વિશ્વનું કાવ્ય ઉત્તમત્તમ,
સંસ્કૃતિની હિમા ભોમે જાગતી દિવ્ય નિર્મલ !

(૧૦)

સમાજસ્થાપના કેફ પ્રજાત વિશ્વસે જાગે,
મુક્તા-પુંજ હરે જાણે જીર્મિલા કૌમુદી અંગે !

જુલે બોમે જાડે કમલ સમ જાણે નવ શશી,
રહે વા જે રીતે શરદ નભમા સ્વપ્ન વિલસી,
સ્ફુરે એવા ગાનો હિલચ ચમુનાતીર ગજવી,
બજે બંસી ઘેરી મુદિત નીરખે કૃષ્ણ પૃથિવી !
કલા ને કવિતા જાગે, જાગતા ગોપગોપીકા,
ગીતાના ગાનમા જુલે વિશ્વની મુગ્ધ રાધિકા.
રમી ચક્રે શંખે ત્રિભુવન ભરી ચેતન થકી,
ગણો ને રાજ્યોના ગગનભરતા ધુમ્મટ રમી,
રમાડી ગોપાલો નગરજનને મુગ્ધ કરીને;
જગાડે બંસીથી નિશદિન ધૂમી કૃષ્ણ મહીને !
મહાભારત કેઈ તે વ્યાસ કાવ્ય રચે મહા,
જગને અન્તરિ સોહે કૃષ્ણની લવ્ય તે પ્રભા !

(૧૧)

વહે ઘેરાં ગાને છલ છલ થતી જીવનનદી,
રહે કુંજે કુંજે મૃદુ મનુજને શ્વાસ પમરી;
ધનુષ્ય, કે શંખે ભરી જીવનથી બાલ વસુધા,
ત્યજી શસ્ત્રો અર્પે હરિ હૃદયની મંગલ સુધા.
વહે બોમે રેલી પ્રણય-અમૃતે દેવ-સરિતા,
સ્ફુરે બોમે દિવ્યા હૃદય-અમૃતે સ્નેહ-કવિતા !
ભુજે, જાગે, વન્દે સકલ વસુધા ભક્તિ મુદિતા,
દિશા ગાજે ગાને હરહર ઝંખે પુદ્ગ-સવિતા !
અદો ! વિશ્વે કેવી પરમ વિભુની બોલિત નીતરે !
• બધાં પંખી પ્રાણી મનુકેરતટે આવી વિરમે !
મહા તેજે બોમે મનુજ તરણી શાન્ત સરતી,
ભુજાવી બેઠો મૈ વિચરતી ગિરા શાક્યમુનિની;

માનવીમાનવીઓ ને માનવેતર જીવની.
બંધુતાની હિયા બોમે પુદ્ગને વદને ઝંખી !

(૧૨)

સ્નેહ સૌન્દર્ય ને શાન્તિ વિશ્વમંધ તણાં સ્ફુરે,
સ્વપ્નો કે ભાવનાબીનાં સ્વચ્છ માનવના હરે !

બ્રહ્માંડે કલિકે કેરાં નયન અમૃતથી પ્રાણના ધોધ છટે,
ખંડેખંડે પ્રયંડા મનુજ-સરજી તે જૂમિની પાળ તૂટે;
વ્યાપે ભોમે દિગન્તે અણુઅણુ ભરતી કલિકની ભવ્ય પ્રતા,
નક્ષત્રો ને ગ્રહો સૌ ચક્રિત બની જુએ સૌમ્ય તે જ્ઞાનમુદ્રા !

પ્રતા તણો અંગે ભાનું કલિકે અપતરે જગે,
અન્તર્દષ્ટિ બની લોકો તેજના પુંજમાં રમે !
લહેરે, ચોપાસ લહેરે, અણુઅણુ ધબકી કલિકે રૂપે વિરાટ,
પ્રગ્નાના કાટિ સૂર્યો અળહળ અળકે પ્રાણનો શાન્ત ઘાટ !
ડોલે બ્રહ્માંડ ડોલે, નિરાદિન છલકે પ્રાણને સિન્ધુ ગાને,
લીલા અંકે શમાવી હરિ હૃદય-તૃપા બીડતા નેત્ર ધ્યાને !

લીલા પૂર્વે મહા શન્યે તમ રૂપ હતો પ્રભુ,
લીલા અન્તે મહા હન્દે પ્રગાથિ બન્યો વિભુ !

(કુમાર)

‘સ્નેહરશ્મિ’

યુગદ્રષ્ટા

(સમ્બંધ)

વાલ્મીકિ કુંજે ને પુષ્પચુંજે, ગિરિવરકુહરે, વૃષ્ટિ નિઝરેનાં,
સિન્ધુસોતે પ્રયંડે, જલધિજલતરંગે દિશા-અંતરાલે,
પંખીગાને મૂરીલે, વન-રણ-ગગને, તારકાવન્દસૂરે,
સન્મંત્રો ગુંજતાંતા સરલ શુભ સ્વયં સૃષ્ટિને બાલ્યકાલે.
ત્યારે વીણા જગાડી જનકુલ ભમિયો વાલ્મીકિ તું રસપિં,
કૌંત્રીની આર્ત બીસે તવમૃદુ હૃદયે શોક મ્લોકત્વ પામ્યો;
કલ્યાણાર્થે જનોના હિર શુભ જગતી ભાવના ભદ્રદર્શિ,
દ્રષ્ટા ! કારુણ્યમૂર્તિ ! તવ કવનરસે વિશ્વનો તાપ વામ્યો.
તેં જાયાં રામસીતા, મનુહૃદય તણાં ભવ્ય દેવત્વ સ્થાપ્યાં,
શીળા મીઠી કુટુંબી જગકુલની વ્યવસ્થા તણાં મૂલ્ય માપ્યાં;
તારી વીણા હજી ચે હિરહિર રણકે દિવ્ય ભાવાર્થબીની,
પોતે પીયૂષપાને કલકલ અરતી કાવ્યગંગા યુગોદી.
તેં સન્ન્યો રામ કાવ્યે, કવન તવ અર્ચું વા મહાવીરપાદે,
કો જાણે ! કિંતુ વિગ્ધે ઉભય અમર છો અંતરે ભિંમનાદે.

વ્યાસ મેર મોટે વલોણે જલધિજલ વલોવ્યા પુગ રત્ન કાળે,
દેવોએ દાનવોએ, અઘ કુટિલ યુદ્ધે વલોવાઈ એવી
ચડી આર્યપ્રજ્ઞઓ, મનુકુવ પસચી ઉખ્ય હાલાહલો,
મૃત્યુધેગ પ્રણાશે સુખકપ પ્રગટયોતો અમીકુલતારો.
કાવ્યે સર્વિય મહાલાગત, યુગ ઇતિહાસે ભરી ભવ્ય ગાથા !
આત્માના મયનોઆ સમર ઉપડતા દેવ ને દાનવોના,
હૈયે હાલાહલો નવા વિકટ પ્રસરતા, ત્યા અમી કાવ્ય કેરા
તારા મીઠા ઝરે, ને અસુગ શુ લડવાને નવી શક્તિ હેતા.

તે ગાથા સર્વ લાવો, પ્રબળ હૃદયઆવેગ ગાથા વિગટ,
તેથી તે કાળકાંઠે નૃપતિકુલવ્યવસ્થા તણોધ્વમધાટ;
તારો ઘોરે વિશાળો દિશદિશ ભરતો મળને કાવ્યસિંધુ,
મેળનં સ્પર્શ્યા ન એવું નવ કઈ જમતે, તારૂં ઉચ્છિષ્ટ સંધુ.
શ્રદ્ધાપિં ! દિવ્ય દ્રષ્ટા ! અમર યુગની મૂર્તિ ! સ્થિતપ્રજ્ઞયોગી !
ગીતા ગાનાર ! તે તો મનુજહિરવ્યથા ગાઈ સર્વસ્વ મોઘી

ભાવિ દ્રષ્ટા મંસારે સર્વ રાજ્યો ડગમગ કરતા યુદ્ધવેરાળ ધૂમ્પા,
મૂર્છા પામી સ્વહસ્તે શતશત જન્મમે સંસ્કૃતિ બનધેરી,
લોકોના શાસનો ચે કરપીણુ ઘટનાના ચક્રા એહ ખાળી;
ત્યા ફૂટી પ્રેમભીની અમૃત નીમળતી ભારતે વીરડી આ
માગે છે આજ ત્રીજે ભરતકુલકવિ ગ્રાહ વાચસ્પતિ કો,
આવા કોવાહલે ચે જગતહૃદયનુ દિવ્ય સંગીત જોતો,
ગપ્તોનુ અંકુશ માતો, પ્રતિજન હિર માનવ્યનો દિવ્ય દ્રષ્ટા,
ને ભેદામા અભેદે નિશદિન રમતો શાંતિનો સ્વપ્નસપ્તા.

મોઘી સ્વાતન્ત્ર્યકૃએ કદમ ઉપડતા પ્રેમઉન્માદ જગે,
ફૂટે જૂખ્યા, દખ્યાયા, પતિત, દવિત સૌ મુક્તિઆશે ઉમગે,
પીવાએવા જનોની સુકરણુ કથની રાજદનો દેહ માગે,
પ્રેમે દૌર્થ્યે પ્રજ્ઞના હૃદયઝરણુનુ મૂક મગીત જાગે.
એવે વીણા ભરીને જગતવ વહવા, વિશ્વમાગત્ય ગાવા,
ન્યા હો ત્યાથી ધરા પે અવનર કવિઓ મુક્તિભાનુ વધાવા !

માગું આશિષ

(સમઘરા)

‘સૃષ્ટિનાં હીર બાળી ઉજળી ઉમટતા ઘેર દાવાનળોને
દેયામાં હું સમાવું; અણુ અણુ અરણી એકના દાદ ઠાંઈ
એવું ને કાઈ ઇચ્છે મનુજ, સ્વાન એ શેં ગણીને ઉવેખું ?
જાણું એવું બન્યું ના, નવ પણ બનશે, તોય વાંછી રહું હું.

મારી નાની મતિને બહુ બહુ મથતો વારવા તાત ! તો યે
લીધાં સ્વપ્નાં ન છોડે, શિશુ હડ મહીં એ આલને બાથ ભીડે.
તારી ઇચ્છા વિના ના પ્રગટ કત થતું ને અસત્ ના પ્રગળે,
રે ! જાણું તો મ શાને લઘુમતિ ચઢતી સ્વાનની સિદ્ધિ ચારું !

વિશ્વના કૈંક ગોળે અણુતમ પૃથિવીનો અણુ માનવી કે,
ચાહે સૃષ્ટિતણા સૌ કમ જ પલટવા એ અહમ્ને પમારો.
એ સર્વે સાથ દેતા લગીર પણ પ્રભો ! થાય ને દ્રોહ તારો
આત્મા ને ઇન્દ્રિયોના સકળ ગણુ મથી એક તુંમા કુબાહું.

ને એ ભક્તિથી રીઝે તુજ હિર દેહી તો માગું આશિષ માત્ર,
કે પેલા માનવીની સફળ કર વિભો આશ, શી ખોટ તારે ?

(ક્રમાર)

રતિલાલ શુક્લ

શૂન્યરોપ !

(૫૨૫)

નહિ ! નહિ જ પાલવે શયન પાંશુ પે પાશવી
ખરી, ચરણ, ડાબલા મલિન સ્પર્શ મેલી બનીઃ
ઉભીશ અવરોધતો ગગનચુખી પ્રાસાદને
શ્રીમંત મુજ વૈભવે, ધનકુબેરના નાદનેઃ

ન તો મ પરિવૃત્તિ; સમ જલસાગરે ગાગતા
નવે નવ દિ પે, જૂ પે, સકળ લોકમાં રાજતા

જહાગીર મહાન કો ભરખ-જાવા-જાવાલામુખી,
તણે મુખ વિરાજને ગગનને ભદ હું મૂઢી :

અહો, તરલ ધ્રુમકેતુ ય, નિહારિકા, તારલા,
મુકુટ સમ રાજતા મહત માનવી હું શિરે:
પ્રદીપવિચિત્રાદ્યશી સુરમરિતની મેખલા
વિરાટ મુજ દેહની કટિ પરે પ્રભા વીકિરે:

હવે તું ઠર-આમણુ ! ઉછળતો તને ઝાલવા:
પિતા મુજ પદે પડ્યો ? મક્ષિન પાશુ પે ન્યાળવા
તને શરીર આ વિરાટ મુજ આજ આકું ખડું !

(કુમાર)

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

પૃથ્વી

(પૃથ્વી)

સમાધિમય સૂગથી, જટિલ વારિ વંદોળથી
અને કડકડાટથી-ગગન વીજળી વેદના
વિરાટ પછંદ મેઘ નભ ભેદતી ગર્જના—
પછાડ ધુધવાટથી, જલપ્રપાત અંગોળથી,
શિક્ષા ત્રુટિત કાગરા-નવીન ભોમ રોગોળથી,
મહા ભીંચણ કોપ જ્વાલતણી તીવ્ર સવેદના
પછી ખળખળે નદાજલ પયોધિમા નિત્યના,
મુખે ગિરિવરે જતા મૂરજ-વાયુ દટોળથી.

અને કુદરતે જ તેમ વળી માનવી જીવને
અનંત ઘટમાળ એમ, રસયુદ્ધની ક્રોધ ને
ભયાનક કરણ રૌદ્ર શુચિ પ્રેમ ને વીરતા
પછી પરમ એક શાંત ગ્દસ ગર્ભિ સ્થાયી થતાં,
અનંત યુગથી વહે જીવન કાવ્યમા ચે રસે
વિલગ્નિન ગનિ મૃદુરે, મનન એક પૃથ્વી વિશે.

(કુમાર)

અન્નદવદન મહેતા

મૃત્યુ

(અન્ધરા)

કપે છે વજ્ર કાયા જગન પગ તમે છદનાગ વીરોની,
લક્ષ્મીના લોચ નેને રગ્નીદિનમૃત્યા નદ આકંઠી જોડે,
ગંગાનાં નીચ જેવી સુભગ કવિ તણી અન્ધધાગ વિગમે,
રે ! તારા નામમાત્રે ભડ બીરુ બનીને ગિરના દારી ખેમે.

શું છે તારી રમૃતિમા ? અકળ આયુકથી કુરતા પાર્ષદોમા ?
કેવા છે ઝેર નેને ? અગર ગજળ છે કેવું તારૂં સ્વરૂપ ?
છે તારા જૂથમા શુ મનુજ ભરખતી, ગયતી રક્તગ્નાને,
મુંડોની માગજૂંધી, શિવ રીઝવતી કે બૈરવી તોગણી ?

ના ના, બૂંધો; નથી કૈ; મનુજ અજુધની સાવમાથી ભરેલી,
હત્તારી કલ્પનાના અગણિત ચીનચોં સ્વાર્થાલા મૈ નરંગો.

દાળોને પાપણો આ, કુસુમ કળી મના કુમળા હાસ્ય વેરી,
તારે ખોળે મધુરા નમપરીમપના મેવના બાગ પોદે,
રકો ને ગથ કેરા કુટિલ જગનના કૈ કલકે અનામી,
હર્ષોન્માદો વિપાદો જય-અજય તણા ભાવના વાણુ ઝેરી.
વાગે મૈ તારી કુજે; અમર જીવનના કિન્નરી ગીતયજે.

સરવોના સાર જેવા પરમ પ્રિય પિતા' યાદી નેનો મીસું હું,
છમ્હું ત્યારે મને થે શિશુ મગ્ધ ગણી પ્રેમથી આંક મેળે.

(કુમાર)

અમનલાલ ગાંધી

રાત છેહલી

જે જ્વિના રજકણુ કણે દેહ મારો ઘડયો આ,
પોધ્યાં જેનાં હૃદય પીયમે દેહદેહી, પ્રિયે, આઃ
યાદીપાદી અમિન ટળતા પાપણો નીંદ ખોળે
પોદાડંતી ફૂલપરિમલો પાયરી, જે હિંચોળે :

એ ભૂમિના વરસ વસમા વીતતા, વ્હાલી, આજે,
એના લટી રસકસ ગુમાને ઉભો રાત્રી ગાજેઃ
એનું મોઢું ઝણુ મુકવણુ મુક્તિના જંગ ખેલે
કાલે, ને આજ તેથી મુજ તુજ ગણવી, વ્હાલી, આ રાત છેલ્લી.

વ્હાલી, જો આ અજબ પ્રભુના સૃષ્ટિસૌન્દર્ય મોઢા,
જો, કેવા આ અમિત ઉજળે, મુક્તિનું ગાય ગાણું
સિંધુમોગન, નક્કથી નીતરે કૌમુદી, લવ્ય ટાણું :
ગુજે રાજદો અવણુપુટ 'ના જગના રંગ સોઢા'
યોગી જેવા લીન હિમગિરિ જો પચ્ચા ધ્યાનમગ્નઃ
પોલી સૃષ્ટિઃ જળચળ પ્રવાસી પડ્યા નીંદખેળે
જાણી ઉગ્યા અકળ વિભુ સૌન્દર્ય શુ રાસ ખેલેઃ
પી લેજે પાપણોથી હૃદય ધબકતે છેલ્લું સૌન્દર્યલગન.

ચાલો પાછા નવ પ્રહર પૂરી હશે રાત્રિ બાકી,
લ્યો સંભાળો કર તમ મુકાને લઈ હું હવેસાઃ
કે'તા પાછી સરર સરતી નાવ વાંધી અગાડી,
આવી ખેંચી તટ સમીપ એ હાકતી ચાકીપાકી.

ત્યાં દૂરથી રણતુરી તણા સૂર કાને પચ્ચા ને,
'ચાલો' કે'તાં કર લીધ કરેઃ આખ ચોળી ઉગાડી.
એતો જાણે હિમદમ પચ્ચો ના જરી હાલીચાલી.

મારી, એની અને શું જગન સકળની એ હતી રાત છેલ્લી ?

(ભર્મિ)

'જનમેજય'

સ્વપ્નસરોવરે

સરોવર તણાં તીરે સુદાગી વનદેવતા,
પીગળી પડતી જાણે વેણુનાદે વમન્તના.

પતંગ ત્યાં તોરણ તેજ કેરાં
મેંદી તણે સૌરભસૂત્ર ગૂંથે,
ને પૂરતી સ્વસ્તિક ચન્દ્રિકાના
ઉદ્ઘાસઘેલી મૃદુ માધવશ્રી.

ત્યા હુંગનાં મુંગનના સતારે
તરંગ ધીમે નિજ તાલ આપે;
ધીમે તહીં કોકિલ મત્ત કોઈ
ફૂલ રહી પંચમ મૂર રહે.

પ્રજ્વલ ત્યાં પુષ્પતણા પરાગે
પ્રમત્ત ધીમે પદ વાયુ આવે,
ને મુગ્ધ મીડી સરપોષણીને
અચિત્તવી વૃક્ષ વિશે સમાવે.

ધીમેથી એની ઉરપાખડીને
ખોલી, ભરીને સ્મિત નેણુ એને
મૂંઝાવતો ચમચ મુમ્મનોથી,
રીઝાવતો આદુશ તે પ્રિયાને.

અનીશ એના અભિરામ અંગે,
રેમાંચ ફેરી લલરી પધારે;
ઉદ્ઘમ્પ પામે મૃદુ મુગ્ધતા ને
બીજી પળે એ રસલીન થાયે.

ઘેરી વળે કો મધુમોહ એને,
દળી પડે લોચન લોલ એનાં;
કરે અનોખી રમણીયતા એ,
ઘડેલ જાણે રમરનાં સ્મિતેથી.

દળી પડે એ સરસેજ માંડી,
ખીજાવી જ્યાં આદર આંહીનીની;
ગૂંથી દીધાં તારક-ચન્દ્ર કેરાં,
સહસ્ર જ્યાં સૌરભપૂર્ણ પુષ્પો.

નિગેધની નિર્જળ યુક્તિઓ સૌ
સિતકારના મુર વિશે સમાય,
ને એ લગ્ના કુજનધાર માહે
વસન્તના વેણુરવે લખાય.

*

વિલોકતી લોલ વિલામ લીલા,
ઝેડી હતી હું સરતીર ત્યારે;
ન જાણ્યું શેણે પણ પાપણે ત્યા
ડળી રહ્યા બે જલણિન્દુ મારે.

ભરી ભરીને ઉર ખંસરીમા,
લસી રેણા'તો રસરાજ મત્ત;
મારે ઉરે તેમ લસી રહ્યા'તા-
નહોં કહું-જાવ; લસ્યું ન કોઈ!

કુમારથી ત્યા કર બે અચિંત્યા,
દાળી રહ્યા લોચન આર્દ્ર મારા;
રોમાચ મારે તન પાગરેલા
એ પારખી સ્પર્શ ગયા ઘડીમા.

“જાણી ગઈ હું તમને, રહોને,”
લવી રહી ને મુજ નેણુ ન્હાળે
નિર્વાણુને આતમના, સુધાને
સંતપ્ત આ એકલ ચિત્ત કેરી.

રણુત્રણી ત્યા ઉરતાર મારા
રહ્યા તમારા પદના રવેથી,
વસન્તની મૂર્ત વિદ્યાસ શોભા
જેની અધીરી ગતિમા વસી'તી.

સ્મિતો સજ્જને અધરે અનોખાં,
હિભા તમે વલ્લભ, શી છટાથી!
લુંગારનાં કામણુ મોહનો સૌ,
વર્યા તમારી ચખબેલડીમાં.

સમીપ કીધા પ્રિય, તોય હૈયું
અનીલ છાટે નિઝ મૌઘ્યને ના,
સર્વ જ ના સ્વગતવેશ્ય એક,
સ્ફુરીય કે ના સ્મિતરેખ આછી.

નિવારવા દોભ મથી રહી ત્યા,
બીડી જ દીધી ભુગર્ભિજરે ને;
વૈયાત્યથી માર્દવ અંગકેરું
મર્દા રહ્યા મોહન, માર્દ કેવું.

સમાધમા વિકલતા સરે ને
સૌભાગ્યભાવે વિશભે વ્યથાઓ,
આનન્દની એક જ રેખ જેવા
બની જતા ગાત્ર અચેન મારાં.

ને મૌઘ્યની કૃપણકોમળી શી
પ્રકુલ મારા અધરે તમારી
જડી તમે ચુમનમ્હોર દીધી,
ઉન્મત કોઇ અતિદંશ જેવી.

“હૃદ્ય, ખસોને, કયમ આમ” મારી
શબ્દે સ્પુરે કે પ્રતિગેધ વાક્યો;
પરંતુ આ શું? સદુ એ સરે ક્યા?
દુર્દૈવ મારાં! જડ જન્યુતિ રે.”

વિશ્લેષને સાગર વીરડી, ને
તારાકણી એક તનિસ માહે,
એને ન જો સ્વપ્ન કરી રહે તો
રહી જ કૂડી વિધિવક્તા ક્યાં?

એ પ્રણિમાઃ એ પ્રિયસ્પર્શઃ ને એ
અનન્ય આનંદ તણી સમાધિઃ
નિર્સર્ગનાં લાસ વિકાસકેશં
છો આયમ્યાં જન્યુતિનાં તનિસે.

છતાં ય એ એકનરિખ ચારુ
હજી ય મારા અધરે રમે છે;
ને ન્હાણું તેને તવ પાગરે છે
હજી ય રોમાવલિ અંગ મારે.

(જિમી)

મન:મુખલાલ મ. ઝવેરી

પથરે પલ્લવ

(ઉપનિવંશસ્થ-વસંતલક્ષ્મી)

પળે પળે પ્રાણુ નવા પ્રકુલ્લતી,
નવી નવી નૂતનગ્રી વિકસતી,
વર્ષા જહો જીવનજીવિ સોચતી,
પૃથ્વી પરે જલધરે હું સુકાઉં ત્યાં કા ?

આ આલ ખાલી ઉરને ભરીને
લચી રહ્યું ગર્ભિણી ગાય જેવું,
તે સોચતું વત્સલ જીર્મિધારા
ફૂઝે શું રસનગ્ધ જગજીવન કામધેનું !

વસુન્ધરા આ અભિપિક્તદેહા,
મહાકુલોની જનની ઋતંભરા,
પ્રત્યગ એ પલ્લવ પુષ્પ ધારતી,
ધારે વિશાળ હૃદયે જિગતી વિસૃષ્ટિ.

ધરાતણા શબ્દ અનેક શબ્દો,
પ્રકુલ્લ દેવો તણી ભેટ આ જે,
ચરી ચરી ગોપશુ દૂઝતા વધે,
ધાન્યો લણી મનુજ જીવનપથ ખેડે.

સંમુદ્રથી અગ્ર, તહોથી વર્ષા,
વર્ષા ચપ્પી ગજ અખૂટ ધાન્યના,

ગૌરુધથી, ધાન્યની વાનીઓથી;
પ્રુષ્ટિ મહી પ્રગટ માનવ ત્યાં ચલે હું.

હું માનવો સર્વનઅદિ કેરી,
ઉત્તુંગ ટોચે અણુજોડ કિબું,
નિષ્પ્રાણ, નિષ્પ્રલય શો રહી શું
જનકે રુધિર્ધ ધવજા હિમથી વિધાતી ?

ઝરંતી ધારે નવવક્ષ વર્ષો,
ભોળાવ પૃથ્વી, પલ્લવું પ હું ત્યાં,
ખીસે બધાં ને દરમાઉ હું કા ?
મુંઝાવતા હૃદય પ્રશ્ન ઉડે તફાટી.

શું ટોચ તો માત્ર નિહાળવાની ?
કે વીજળીયા ખર્ષે તુટવાની ?
શું પથ્થરે પલ્લવ જોસશે ના ?
શું ફૂટશે અવર કે નહિ માનવીથી ?

(કુમાર)

સુન્દરમ

પ્રભુના પગલાં

જાડી જાડી ભવે જોડની ભોંલુ, તેથી જાડું મારું ઉર;
તેજથી પાળળા કાપ પ્રિ'તમની કેમ તે રે'શે દૂર ?

રંગે રંગ વેણુ વાગે,
ફુંવે. ફુંવે આરતી જાગે.

બારણે બંધુધારીની ચોટી ને અંતરે મહામેવાણ;
પવન બિચારો ન પેમી સકે, પણ પ્રિ'તમના પથરાણ.

ક્રોધથી ના વરવાયે,
ઉંચાનીચ છેને ધાયે.

બારણે ગાળે આવજોડના ધડી ધડી ઘેર અવાજ;
બીતરમાં ભણુકાર વિધુના; સાનૈશાન સાગ.

વાજંતર જેવના ગાળે,
સાવળો આવજો આળે.

નહી ભોંતુ, તમે જાગતી રે'ને, જાગજો જાડા ઉર '
 નહી જ'નજી, જાગજો-દેજો આલખેલુના સર:
 પ્રભુના પગલા થાશે,
 જાડપુ આપણી જાશે '

(ભર્મિ)

કરસનદાસ માણેક

ખીલીપત્ર

કાજળભરેલી રાતને આરે
 વૌઝાય હીમની પાખ,
 કપલુ કાપર અંતર માડું
 બિધડે ના જરી આખ,
 દિશાઓ બેઠી બનીને અવાક.

મેઘને સાદ કરી કરી જીજે
 ધરતીનો ઉકળાટ;
 ડગલે ડગલે દાઝતો દાઝતો
 દોડી રેલો પૂરપાટ,
 શોધતો આશાનો કિરણપાટ.

લાલ જળે તળે: આલની કેડીએ
 બિતરે અગનનવાળ;
 રક્તના બિંદુએ બિંદુએ દારીશ
 નવાળામુખી વિકરાળ,
 તારા લોચનની શી વરાળ !

પંથ નહોતો નોય વાયુને પારણે
 કરતો માગર પાર;
 એક હાથે જુદું જીવન સાચવ્યું
 બીજે ગંભીરનો ભાર;
 માનતો વિનય જેવડી દાર.

આંખ ઉઘાડી કે સૈગવે પેઠા
પુરપનો અવનાર;
ડગલે ડગલે અગ્નિના આસનો
જ્વાલાઓનો પરિવાર,
ઘડિયા હામ તણા હથિયાર.

શ્વામને હોંચકે હોંચકી હોંચકી
તાણ્યા સરીગના તંગ;
આજે તો અંધની લાકડી પેરે
આથડ્યા દરે અગ,
આથખું કેમ જીનરો ગંગ ?

કાયાનો થાક ચડ્યો મારા ઉરને
નેનના નીતર્યા નર;
તેજ ભર ત્યા તો અંતર ફરના
આવે તિમિરના પૂર
મારો મારગ કેદલે ફર ?

વાણીનો થાક ચડ્યો મારા મુખને
શ્વામની ભોકાચ ધસ:
ઉરને બારણે અગન બેઠી
માગતી મૃત્યુના મુક્ત
મારું જીવન પત્થર ઘુંગ.

ભક્તિના થાકે અકાળ દીવા ક્યાં
વર્તમાનના વણાટ;
ભાવિની ભોગબો એકલે હાથે
ક્રમ ઉઘાડીસ તાત !
ખૂટ્યું તેજ ખૂટી ગઈ વાટ !

અંતે તારી પગડેડીએ દીકું
કિરણ નાચતું એક;
દૈયાના શન્ય સરોવરે એનાં
વર્ણ્ય દ્રાવી અનેક;
કિરણે ડૂહોળિયુ તળિયું છેક.

વર્ણવે વર્ણવે હાડી વાણી
કિરણે કિરણે રંગ,
મેઘધનુષ્યની પણછે મીનયા
પંચ ભરીને પતંગ
નિરખ્યા કાવ્યના નિર્મલ અંગ.
હેતુ ખેત્રુ તેને ખેલવા બેઠો
છોડી ખવટના ખેલ,
થાડેલ હૈયાની પડખે ચણવા
માડ્યા કાગળના મહેન
જેને માયવવા નહિ સહેલ '

(ગર્ભ)

ઈન્દુલાલ ગાંધી

શિલ્પી નાગૂ વલૂ

આદ્યો વર્ણના જૂના મંદિરો ધર્મકાવ્ય શા,
પુરાણી શિલ્પસંકિતના, ભક્તિના શેષ આ પડ્યા;
મુક પાયાણવાણીમા અમોઘા અર મંદિરો,
વર્ણોને વર્ણિતા આવ્યા, સ્પર્શતા આત્મતત્ત્વને.

લાગ્યા કરાવ કંઠ ધર્મજનન કેગ,
વૃદ્ધા શિરો શુભ કલામય મંદિરોના;
એ સ્થુપ હરેન સમન્વ્યા નહિ સુદમ નાશ,
એણે હણ્યો મનુજ-આત્મનણો વિકાસ.

ખીડાએની હતી એની દિવ્ય આનંદઆખડી,
વિશ્વધર્મની ના એણે પરખી પ્રેમપાખડી.

અમ્બોદાકાર વગ્ગો સુધી જાડિયા, ને
યાયા અનેક વગ્ગો વગ્ગી ક્ષારવાયુ;
ધીમા ખમી મનન ધર્મણ કાવ કેગ,
પ્રાચીન મોરવ જીર્ણ અદો ક્ષીણપ્રાણ.

ગરવા સિન્ધુ ! તહે દીકું બૂતગૌરવ નિર્મળું,
આજે યે તું રલો જોઈ થયું સર્વ છણુંપણું.

શી એ હતી સુલગ ધર્મકલાની દટિ !
કેવો હતો પરમ ધર્મ કલા તણો વા !
કેવી હતી લલિત મંગલ કાવ્યમાલા,
નાગૂરચી અહીં પુરાતન પથરોમાં !

જડ ચૈતન્યનો બેઠ એકદા તેં જૂલાવિયો,
રેડીને આત્મ પાપાણે કલાત્મા પ્રગટાવિયો.

શિશ્ની ! પ્રસન્ન તુજ હું ગુણ ધર્મદટિ !
શિશ્ની ! વખાણું તુજ વા હું કલાની અક્તિ !
નાગૂ ! ગૂંથ્યાં ઉભવ તહે વર એક સત્રે;
પાપાણુમૂર્ત તુજ આત્મ કયો સખા ! તહે.

નાગૂ વા અન્ય વા હો તું, તહારે સ્વત્વ અહીં ખડું,
ઉવેખ્યું કાલના હસ્તે; તો ય હું ગરબું ગણું.

વિકાસ નાગૂ ! તુજ આત્મપુષ્પનો,
સોહાવતો આ સ્થળ દીર્ઘકાલ;
મહારા સખા યાત્ર અનેક આવશે,
એકાદ લાવેખર્ચુ અત્રુ અપશે.

(કુમાર)

સુંદરજી ગા. બેરાઇ

ગુરુદક્ષિણા

(વસન્ત તિથકા)

શાં વિસર્ગે વિરલ એ વીરસન્નચરિત્ર !
આલેખું શાં પ્રખર એ પુરુષાર્થચિત્ર ?
શું વર્ણવું અતુલ એ ગુસ્થકિતિ શ્રદ્ધા !
શી વીરવિક્રમ કથે મુખ માત્ર સતા !

તો ચે ગણી અરણ્યપુણ્ય તણી મહતા,
વીર પ્રદર્શિત રચવે મતિ આ પ્રસક્તા;
જાણી સુચિન્તન સદાય મહાહિતાર્થ,
આ ઉચ્ચરી રહુ યઈ સહજે કૃતાર્થ.

(અનુષ્ટુપ)

ધનુર્વિદ્યાધર શ્રેષ્ઠ દ્રોણાચાર્ય ગુરુત્તમ,
પાકુપુત્રાદિને દેતા ધનુર્વિદ્યા પ્રબોધન

(ઉદ્ધાર)

ના કો બાણુવિદ્યાખણુ
ધરતી પરે દ્રોણુ સમાન;
ખ્યાતિ અખિલ ક્ષિતિતલમાલ,
જે સમ અવરની ન સુહાય !

અદેવા સુશ્લ શરવિદ્યાર્થ,
મહીપતિ તનુજ કેરા સાર્થ;
વળી કે વૃષ તણા સમુદાય,
સેવે દ્રોણુચરણની છાય.

(વસન્તવિલક્ષ)

ત્યા એકદા શરકલાખ્યસનોઅકામી,
આવી જાઓ ગુરુપદે નિજ સીર્ષ નામી;
લિલ્લેન્દ્રપુત્ર ભડ વિક્રમશાલી ભન્ય,
ધાર્યંત શિષ્યપદને વીર એકલખ !

(વૈતાલીય)

મથુના પણુ બિલ્લપુત્રને શરવિદ્યાધ્યયને સુપાત્ર ના,
ગુરુ શિષ્યપદે ન સંધરે, 'કરશે એહ અનર્થ' ધારતા.

(શિષ્યશ્રી)

પરંતુ તીવ્રેચ્છા હૃદય શરવિદ્યાપદનની,
યશે શું એ મિથ્યા જવ લગી ન સિદ્ધિ ફલતણી ?
ધડી માટી કેરી સુખગ લલિન દ્રોણુપ્રતિમા,
હલે વિદ્યાસિદ્ધિ, મમગે ગુરુ સાન્નિધ્ય મહિમા.

(વસન્તતિથિ)

જેને હિરે પ્રગલ્ભ ગગન છે શુભેચ્છા,
જે આનંદે હિત મદ્યુર ભક્તિપ્રદા;
એમગત્તા અમલ ને પુરપાથ ઉપ,
તેને ન કુલ્ક કશુ જગમા મમત્ર

(શદ્દેશવિકીરિત)

એવે કોગલ પાડવાદિ મૃગયા અર્થે વને આવિયા,
માથે શ્વાન શિકારી એક મૃગયાખેવાર્થે લાવિયા;
નાસે આમ ધડીકમા વનપશુ પૂઠે ધસે તેમથી,
ખેવના વિષયે દહો વહી જતા, છટા પડ્યા શ્વાનથી

(સૌરઠો)

પાડયો વિખૂટો શ્વાન, અરણ્યમાહે આચડે,
ત્યા ઠો ભિલ્ય સુચન શ્વાન તણી નગરે ચડે

(શદ્દેશવિકીરિત)

કાલ્યુ કામરુ હાથ, ખાધ ભગ્યુ ભાથુ ભર્યું તીગથી,
ડીયે મેવ ચડયો ધણો, બિયણુ શુ ઠો શૂન વા પાગધિ '
ટૂપ્યાજન ધર્યું શરીર, વીંટિયુ માથે જટાજટને,
જોતા શ્વાન ભસે વિચિત્રરૂપ આ ભિલેન્દ્રના પુત્રને

(ઉધોર)

ત્યા તો તગત વીગ કિગત
મહેતા તુણીરથી શર સાત,
ગચીને કુશલ ગામુંકેકદ,
મુખ દે શ્વાનનુ કરી બધ

રૂધે પણુ વિધે ન મુખ,
દૌગલ અતીવ એ અદ્ભુત,
ધણુ એકેકે ય ના ભોકાય,
ના વળી શ્વાનથી ય ભસાય !

(અનુક્રુપ)

અરણ્યે ફગતા એમ, પાડવાદિ રમે જહો,
બાણમદ મુખ શ્વાન મથજે તેક ચડે જમ.

(૫૪૫)

તહીં જઈ સમીપમા ધણી તણી ઉભો શ્વાન કે,
પ્રબલ મુખ એકને નિરખી સૌ રહે વિસ્મયે;
હશે વિરલ કોણ અપ્રતિમ એક બાણુવાળી,
રચી ગહન જોડણે વિપત આ ધિપુસાકળી.

(વસન્તતિલક)

આ એમ વિસ્મિત મને ઉરમાં વિચારે,
ને વીરદર્શનતણા અભિલાષ ધારે;
વિદ્યા ધનુર્ધરતણી બહુશઃ પ્રશંસે,
શોધે બધે વન ફરે, મિલનાર્થે અંખે.

(ઉદ્યોર)

કરતા કંઈક એમ તપાસ,
આવે ભિક્ષુપુત્રની પાસ;
પાંડવ પૂછે નામ નિવાસ,
કાનો તનય ? શો અભ્યાસ ?

વળતાં વહે ભિક્ષુકુમાર :
‘નિવાસે અહીં વનમોઝાર;
ભિક્ષુનૃપ દિરખ્યધનુષ,
તેનો એકલવ્ય હું પુત્ર;

દ્રોણાચાર્ય કેરો શિષ્ય,
ધરી ગુરૂર્નિ માંહે ચિત્ત;
મંત્રત સેવનાં ગુરુચર્ય,
સહેતો બાણુવિદ્યા મર્મ !

(અનુક્રુપ)

પછીથી પાંડવાદિક નિવર્તો દ્રોણઆશ્રમે,
ભિક્ષુવિક્રમની વાનાં નિવેદે ગુરુદેવને.

(ઉદ્યોર)

સુગ્રીને દ્રોણ પાંડવવાણુ,
જનવા વન ફરે નિર્માણુ;

કાં ને સિદ્ધ હસતની માંભ,
કદી નો અઘવિદ્યા ગય.
નિર્ભય થઈ દષ્ટ અજ્ઞત,
તો એ આદરે વિપરીત.

(૬૨-૨)

(દ્રુતવિશિષ્ટ-)

હર વિને ધરી એ ભયધારણા
ગુરુ ચહે કરવા કરવારણા;
લાભ કરી કંઈ નિશ્ચય અન્તરે,
વનપથે ગુરુ તુલ્ક જ મંચરે.

(શુભાંભ)

તડીં ટોણુને દૂર દેખી કિરાત,
કરે દોડી સામે જ સાદાગપાત;
વટે હાથ ભેડી, પ્રીતે પથ પાપ,
'શુરો! શિષ્ય હું આપનો એકલવ્ય.'

(હરિશ્ચંદ્ર)

સુશી ટોણુ કહે: 'મુજમાદ એવી હોય નો ગુરુભાવના,
તો વીર ! માગું તેક મુજને આપ તું ગુરુદક્ષિણા !'
કહે ભિસ્વપુત્ર: 'કૃપાણુ ! કહેા તે ચરણમાહિ ધરૂં પ્રભો !'
ગુરુ વહે: 'દક્ષિણુ હસનનો વીર ! લાંબ તો તુજ અંગુઠો'

(પૃથ્વી)

મુણી બીજણુ માગણી ગુરુતણી ન લેશે કો,
સમર્પણુ કરે ગણી તૃણસમો કરાંગુષ્ઠને !
પ્રસન્નમુખથી પછી વીર રહે કરી વન્દના;
અહો ! કયમ જગે કથી વિરલ એ ગુરુઅર્ચના ?

(માલિની)

જય જય જય એવા વીરને વિશ્વ ગાજે,
સકલ જીવન જેનાં પૂર્ણ ને રમ્ય ગાજે !
મુજ જીવન લહેવા એ ગુરુપ્રીતિ દિવ્ય,
પ્રજ્ઞતિ તવ પદે આ વીર ! ઓ એકલવ્ય !

(૬૩-૨)

(અનુષ્ટુપ)

એ કયા, એ ગુરુલક્ષિત રમરંતાં એકલવ્યની,
શિર વીરપદાઓએ સહેજ આ રહે નખી.

(કીમુદી)

શિરીષ શેલન

અચળ એક શરીરધારી

મેરુ ચળે કદિક એમ ઉરે વિચારી
સળ્યો છશે અચળ એક શરીરધારી;
હું હું કરી ઉછળતો જલાધ હુંકારી
માઝા દવે નહિ મૂકે તમને નિહાળી.

દિવાલો દુર્ગની કીધી મુક્તિના માર્ગ મોકળા,
પટીને પાણીમાં કોરા રે'વાની શીખવી કળા.

લોહાં ધાસાય ફૂર કર્કશ ચીસ થાય.
ને વેરઅગ્નિ જગમાં જન જળી ખાય;
તે લોહને સુભગ પારસરૂપર્શ તારો
ઘાતાં ઉડ્યો અવનિ કંચનનો પુવારો.

શીલાને પાદરૂપર્થી પ્રભુએ પ્રાણ પ્રેરીઆ,
શીલાથી થે મરેલાને વિનારૂપર્શે જગાડીઆ.

સંધ્યા ચતાં જ અર્ધી સત્વર સૂર્ય ફરે,
ને ચંદ્રને સમયનું નહિ ભાવ મૂલે:
અંધારમાં સમસ્તા જગની દયાથી
દોષો અખંડ પ્રકટ્યો પ્રભુએ ત્વરથી,

સૂર્ય જેવા પ્રતાપી થે આથમે ને ફરી ઉગે,
અપને દેહમંદિરે આત્મન્યોતિ સદા ઝગે.

(કુમાર)

ગ્રમશંકર ભટ્ટ

વિધવા

(૫૨૧)

બળું, રમરમે ઝળું, દરદ-દુઃખ દાવાનયે,
રહે અદમ વેદના પળપળે હોરે કામતી
જિવંત મુજ અર્પને, પદપદે સ્મૃતિ કામતી
કરાસ ભીસ અંતરે દહ, ન કયાય શાંતિ મળે ।

ભેડા મહામંદિર ઘૂડમુઠા સમા કાટડા,
રફ સળવળી મહો ધૂણિત માનવીકાટ હું;
અમદમુખ શાપિતા અનધિકારણી વિશ્વની
સમસ્ત મનદેહના સહજ યૌવનાધર્મની,

કોર સહું યાતના થયરતે કરે લજ્જતી
કપોલ વડતી હિન્દી સતત ધાર, ને આપતી
નિરર્થ સુકુમારના વલયચંદ્રદીપ્તિ હીણી ।

પ્રિયા ! પ્રકૃતિ માત્ર એ પ્રકટ સૃષ્ટિ હું આપની,
તમે જગ દહ્ય થ વિસ્તરી રહ્યાં, મને એકને
દિયો ન પ્રકટાવવા કૃપણ સૃષ્ટિ કા માહરી ।

(ભર્મિ)

રમણલાલ સોની

હંમે

(૫૨૨)

અસંખ્ય કુટિરો થઈ રજનીમાં સુણું શાત હું
નિસાસ, વળી અશુધી પ્રાંતિ નિશા દિવાલો ભીંજે,
છુટે દહોક કુસકા હૃદય-રૂપ-દેહના દુઃખના
સમાં, જન રીયાય ને અવનિમાં ભરે વેદના,

કરે કામ પ્રવાહની ત્વરિત હું ગતિ અશુની
વહાવી મુજ આમુને ? કયમ વિશાળ હું વેદના
તણા સર કરે અગાવી મુજ દુઃખના ગીતને ?
કોણણ હોરના અગમ્ય તહો હું ભરે સર્વ એ.

અને દિન અમામને શશિવિહીન સિંધુ હસે,
હસે ઝરણુ માર્ગમા ખડક ન્યા આથડે,
વીંધાય ઉર વીજથી ગગન મેઘનુ એ હસે,
વીંધાઇ અથડાઈને ત્યમ હસુ હમેશા જગે.

(કુમાર)

પ્રહલાદ પારેખ

વિશ્વદેવ

(વસ તતિલક્ષા-ઉપભતિ)

જેખી વિશાલ નભધુમ્મટ આસમાની
તારા ત્રિલોકમય મંદિરસીપ શોભે,
તારાગણા ઝુમ્મર કોટિ ઓપે,
સોહે સુધાકર-દિવાકર દીપ ગોખે.

મંદિર-આગણુ ઉપા નવલા ગુલાલે
પૂરે પ્રતિ દિવસ મંગલ સાચિયાઓ,
સંધ્યા સુવર્ણાયલથી સુરમ્યા
ધ્યાને નિમગ્ન તવ આરતીઓ ઉતારે.

સાતે સમુદ્ર તવ રતોત્ર ધ્વનાવતા આ
ગભીર ઘોષ મગને પડછંદ પાડે,
ને વિશ્વગોળા અવકાશ મધ્યે
ધૂમે અનર્હત જપંત સુમંત્ર તારા.

દારે દશે દિશ તણા દિનરાત ખુલ્લા
રહે માદરે તવ અખંડ પ્રવેશવાને,
અહ્લાડ ચૌદે તહો પૂજનાય,
આવે નમસ્કૃતિ લરી લઈ અંજલિઓ.

ના વર્ણુઓ તવ જતો મહિમા અમેય,
આશ્વર્થકારી તવ રૂપ અકલ્પ્ય ન્યાડ;
અર્નાતથી ચે ગુણુ ના ગણાયે
તારા, ન શશ્વતીનણુ હિરમાય માયે.

હું છું 'માનવ' કહે તવ અર્ચના શી ?
વાયા અને મતિ જરા મહોં હારી જાતી;
આહું બનીને રજકૂલ ફેરી
તારાં મહાપદ્મલે રહું નિત્ય ચોંટી.

(પ્રસ્થાન)

પૂજાલાલ

ધરતીને

તારા વિશાળ હૃદયે મમ શાન્તિમાન
ત્યાં વિશ્વનું સકળ દુઃખ વિરામસ્થાન
ત્યાં હું અનંત શુભ શાન્તિ મહોં ઢળીશ
તારું જ કે મધુર રૂપ બની રહીશ
જેથી દુઃખી પૃથ્વીને કે મુજ લાડ કાળે
હું શાન્તિની હૃદયમૂર્તિ બની સકીશ.

તારા વિરામમય અંક મહોં મને લે
ત્યાં દુઃખ કે સુખ કશું નહિ, માત્ર શાન્તિ
આ પ્રાણ માં સતત કેવળ અંખતો એ
ત્યાં વિશ્વ સર્વ બનવું શુભ એકરંગી.

(પ્રસ્થાન)

સ્વપ્નસ્થ

અંખતા

રમું કમળકુંજમાં, પદ સરે ભક્તે પંકજે,
દિગ્દિશિખરે ચઢું, સકળ અંગ દાંડાં પડે,
સુણું મગનગીતનું રજની સર્વ વ્યથા ભક્તે;
સરે પગ, છતાં મળે કમળની કલા પેખવા,
દેં દિગ્દિશ મહી છતાં ગિરિ વિશાળ નેત્રે ધડે,
કરે ન અડવું, કદી કમળપાંખડીને કુણી.
અડું ન ગિરિ એવળ નવલ દેવના રંગ દે,
અને પગવનો નથી રજનીને જમથી કદી.
જહોં રૂપ તણી દેવઃ વરસી સદે દે તદો.

ભર નયન બાલ આ જગત વિચ્છેદે કાટતા,
હશે ક્યમ જ ઝખના રૂપકલા તણી આપડી ?
હુ જુ જમ પહો સુને, તિમિરવાદળી જ્યા નથી,
અને સરલ આત્મને, વિમલ સત્ય માન્યથી—
ભરી જીવનમા હસુ.

(ભર્મિ)

‘દુર્ગેશ’

ઉરપવૃત્તિ

મુજ જીવનતન્ત્રી તણા મહુ તાર,
કદી સ્વરમેળ ધરે, બસુગ
કદી ‘કા’ ? નવ એ પુછશે.
મુજ એક જ વાઘ અનેક ત્વહી
સ્વર કોમલ મધ્યમ તીવ્ર વહન્ત;
સહુ વાદકના ઉરભાવ તણા,
પ્રતિબિમ્બ મહી જડ તાર મચેત
બની, કંઈ ગાન કરે સુણતા,
ન રમે યદિ દોષ શું વાઘ તણો ?

એ ગાનસોત તણું મૂળ ક્યહી, અને વહે
માર્ગે દિયે, ક્યમ; ન તે કંઈ વાઘ જાણતું;
માત્રી અનેક લઈ વાઘ, ઉરે ભરેલ જે,
ગીતો અનેક જરી તન્તુ મહી ઉતારતા.

આવતા યાત્રીઓ જ્ઞાતા, ગાનોદ્ભવ થાના સમે;
મૂક વાઘ બને, તાંતુ નિર્જેટ મૌ પડ્યા રહે.

૨

ગગન સ્વચ્છ કદી તપતો રવિ,
પૃથિવી ધાર પ્રકાશવળી ઝીલે,
કદિક સ્યામલ વાદળગણથી
જગન ગોઠનિમગ્ન બન્યુ દિમે.

વિવિધ માનવ ભાવ વરસા ઉરે,
ધડી ધડી ફરતા ધનઝામ સા;
કદિક કો' સ્થિર ત્યાંદિ ફરેલ હો,
તદાપ તે ચિર ના જ રહી શકે.

આવે ને જાવ એ અત્રો ક્યા ? એને નવ પૂછશો.
પ્રવાહે કળના વહેતા, પરિવર્તન શા નવાં ?

(કૌમુદી)

‘વાદરાયણ’

ભણકાર — દર્શન — મુક્તિ

કહે તું કે “ કાલે
મળીશું આ કાળે ”

પરન્તુ ના ભાળે તરલ ગતિ વહે જે જલમગ્ની,
સખી ! આસોઅવાસે, મરણ ઘટિકા છતનવ તણી:

વિપળ પળ આહુ દિવસની—

અવગણ્ય નહિ તું પ્રત્યુપની,

રખે શ્રદ્ધા ભોળી ! તુજ હૃદયને છેતરી જતી.

ન કાલે; આત્યારે

ધડીએ કા સારે —

વૃથા ! કાં ! આ વારે, પ્રલયજ્વલ, કાલે નવ ધસે,
મુગ્ધાએ વા પૃથ્વી અહ અવર સાથે ધરણી !

અહા ! મૃત્યુહૃતો !

કણેા થોડી થોભો.

અહીં બીજે શોધો બલિ; નવ હજી તત્પર થયો,
તમારી સંગાથે ગમન કરવા હા ! પળ રહો;

અચલ નિયમો હો તમ ભલે,

કદિન ફરજને છો નવ ચળે —

પ્રિયાનાં ભાભ્યાં ના તદપિ નશનો અન્તિમ પળે;

પ્રિયે ! બહેલા ચાલો,

પળે આ સંભાળો...

અહા ! હૂતો થોભો ! શ્રવણ પડતા નૂ પુરતણા-
ઝણતકારો; વેગે વ્યથિતચરણો એ ઉપડતા.

હવે પાશો નાખો,

ગળું મ્હારું બાધો,

ઉદાસું ના વાધો; અમૃતવરધી તે નયનની-
ઝરે, બીડાતી આ મુજ નયનમા, શૂન અમી.

ગમન કરતા કાં ગગનમાં ?

નયનપથથી કા પિગળતા !

મ્હને મુકીને હા ! ધમ અનુચરો ક્યા વિચરતા ?

અરે !! શાને ભીતિ-

ઉરે હૂતો ! પેડી -

સતી સાવિત્રીની પ્રણયમય મૂર્તિ ત્રતવતી —
પરિત્રાણે ભીમી અડગ ચરણે શું મુજ દીડી ?

(ભર્મિ)

નલિન મણિરાંકર ભટ્ટ

ક્ષમ્ય

આ વર્ષમાં રખલન જે અણુઅણુતાં કે
નળયે થયા, સદગ કાજ હું માફ ચાહું;
વિશ્વાસઘાત પણક્ષમ્ય સહુ જ ગ્રેમે,
તો ક્ષમ્ય નિર્બલ હુંના અપરાધ ના શું ?

આવેશની વિપક્ષમાં કહું સખદ બોલ્યો,
અરિચર કો' કાણુ વિરો મુજ ધર્મ ચૂક્યો;
વા કો' પ્રમત્ત પળમાં મૃત દામી છવો,
: એ સૌ છતાં પ્રણયિની ગણુને જ ત્હારો.

જૂલે પડી અમર મુલ્લક લાગણીથી,
પ્રેરાઈને પ્રતિપત્તે જન યાપ ખાપ;
દિનુ દશે હૃદય કાંચન-શુદ્ધ પ્રેમ,
ખીજ ક્ષણે જ પરિતાપ હરે યશે તો.
ક્ષાયમ્યુ જેમ રવિતાપ યજી વરાળ
કેરૂં રૂપાન્તર ધરી નભ મેચરે છે :
મિષ્ટામ્યુ રૂપ ધરતું ઠરતાં વરાળ,
હાર્દિક મેલ પરિતાપ વિષે ગમે છે.
છે દમ્પતીજીવન ક્ષારસમુદ્રવારિ,
પ્રેમે થતા કલહથી બનતું વરાળ:
સંધિ તણો શીતળ સ્પર્શ થતા તુષાર,
દામ્પત્યના બલ બને, ગળતો જ ક્ષાર.

આંચત્મ ભાવતણુ, રાપ, અદ ' પ્રમાદ,
તારણનો સદજ વ્યાપક એ સ્વભાવ;
આર્ધક્રમનાં દિસત ફુલેલા સ્વપ્ન જેને,
એવા મૃદને મદ પ્રમાદ શું ક્રમ્ય ના છે ?

(ભર્મિ)

રમણલાલ ન. વઢીલ

સ્નેહ - શુંબલા

હવે પેત્રા શિખરો ગિરિના એ હાર કેરા મણકા બધાએ,
મદયાં દશે શું સહુ નીલરતને ? અદસ્ત કો' મેર શું સંકળાયા;
હુંડો છવાયાં ગિરિઆવલીના, ના કો' પ્રપત્તે અળા એક પાદે,
બાંધ્યાં પદો વજની શુંબલાએ. ઉલ્લંઘી ગયો તણને સીમા તે.

સ્વેચ્છા યજી સ્નેહની શુંબલાએ,
બંધાયલા આપણુ મિત્રભાવે;
વ્હાલા કેદી બન્ધન ના તણ્યું,
એવાં ત્રી પ્રાણુ સદા રહીયું.

નિસર્ગતત્ત્વો નિરખી સદાએ,
નિસર્ગકાવ્યો પ્રતિદિન ગાયું.

(કોમુદી)

પુષ્પા ૨. વઢીલ

ઝૂઝું !

ભવે જીવિતમા કદા અતિક્રમ્ય મંદાકિની,
હિરે સળગતી શિખા પ્રલય વહિ હિરાડતી,
વિનાશ વળતા બધે સમમમે રમશાની ગત,
ગ્ણો સમ મરે ઝગે અમહ ગુપ્તતા શાપિત.
મમે ગડગડાટને જગતની ધૂણા વર્ષતી,
ભવે વિજળી કે નહીં ઝળુકતી ચીસો દાખતી;
ચીરે જિગરને પુર આગમ કે મહા વેદના,
વહે ગગરેલ ને ખદખદ સદા તેહમા.
પ્રહાર પડના પડું કદી પળેક મૃત્તિજન થઈ,
હિડું ફકત હેતને શબ્દ એક સૂણ્યા વિના;
હમે ખડખડાટ એ જગત મારી મામે સદા,
કદીક દ્રવણ મહાનુભૂતિ દાખવે ડાગના.
વહે જીવિત સાથને વહી વહી દુઃખો મર્વ રૂઢે,
છના અડગ હું જગે જલધિ જેમ ઝૂઝું મળે.

(દૌમુદી)

કૃ. ઉપા રાકર

અર્પણ

સંધ્યાના દાર સુધી ચળુ ધમકતો હું પહોચીશ તાત !
લંબાવી પાલ તારા ઘડીક પણુ મને મેલવા શ્વાસ દેજે,
પથિક પ્રિય ગળી શિશને અંક લે જે.
વીણાના તાર જેવી ચગચરતી કરી સ્તબ્ધ રેખાવલિને,
આમનુ ચેતનાને સકય રમ મહો તાહફે ગાન ગાવા.
જીવન રમકવા સર્વ પડેલા ધરાવું.
ના, ના, એવું કશું જે લગીગ પણુ તને અર્પવું આજ મારે,
દેવાના મૂઠ મંત્રો અગળ વિષ ભર્યા કે અખૂંચેય ઈર્ષ્યા.
ચરકમગમા અર્પવાની મહેનડા.

(ગિર્મિ)

‘ મળેલું ’

દાવાનળને

દવાનળ! જળી તમે વન વિશે જ પાછા શમે
અને કદી ન ખેલવા જનસમાજમાં કાં ભમે ?
નથી શું અહિં વહેમનાં વન, અસત્યના કાનનો,
અરણ્ય અરિલાવનાં, જળપ્રપંચનાં જંગલો ?

(કુમાર)

રતિલાલ શુક્લ

વીર નર્મદનો ગુજરાતીઓને બોધ

(પૃથ્વીતિલક)

ન શોક કરશો કદાપી રસિકો વિકાસી મુજ તાવણી;
જુઓ સકલ જીવ-જીવન, ન એક બે-દરદ ભાળશો;
ભલે દરદ, ધા ભલે, અપયશો ભલે, અભિમતો ભલે,
સદાય હિર પ્રેમમાં, રૂધિર જે રહે બહુલ શીર્ષમાં.

(કુમાર)

બળવન્તરાય ક. ઠાકોર

બંધાઈ ગયું

બેઠી ગિરનાર બાંધવા પ્રિયવણો લે ત્યા પ્રવાએ જવા,
બાંધ્યા કોટ ખમીર, ઘોતર, ડળી સાણુ અને અસ્તરો,
ને ત્યા ગાંઠ ઘણી કરી, પણ વળી મડી જ સૌ છોડવા,
આઓ પ્રીતમ પૂછતો 'કયમ અરે, પાછું બધું છોડતી ?'
બોલી, 'ભૂલ મકી બધાની ભળતુ બંધાઈ દંચુ ગયું.'

(પ્રસ્થાન)

સુન્દરમ

કવિ અને કાવલ

પોપાએ કોકિલાઓ કળકળ કરતા કાગડાના કુટુંબે,
આત્માની પ્રેરણાથી પણ સ્વર મીઠડા કોકિલા વિશ્વ કુંજે;
તેવી રીતે કવિ આ ભડભડ બગલા વિશ્વમાં ઉછરે છે,
કિંતુ એના ઉરેથી અમીરસ સરખા સ્વોતકાઓ સરે છે.

(પ્રસ્થાન)

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

સાવિત્રી

ને એ ભખી ચિર સુદૂર અનંત એવા
તારાજડિત નલમાં પરિત્યક્ત દેવી;
આખે વહે નીર મુખે વહતી સુવાણી
રીઝાવવા મથતી કાલ પ્રયંડને એ.

અંધાર, ને, દૂર ઉડાણ મહી ભખીને
શોધી રહે પગલી કાલની એમ આત્મા,
જો રીઝવે કદિ ય તો વરદાનમા એ
પામે પ્રકાશ, વળી ચેતન, પ્રેમ, મોધા.

(કુમાર)

હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટ

મૌનસરોવર

મારા ભયાં મૌનસરોવરે આ
કે ફે'કશો ના અહીં શબ્દકાંકરી
માફે વિદ્યાશે સ્થિર પ્રાણપુષ્પ
તરંગની વર્તુલ શૃંખલામાં.

(કુમાર)

ઉમાશંકર જોષી

ગ્રંથકાર ચરિત્રાવળી

(વિદ્યમાન)

ઈમામખાન કચસરખાન ખાન

એઓ જાતે સુન્ની મુમલમાન વડવાણુ શહેરના વનની છે; એમને જન્મ તા ૪ થી માર્ચ ૧૮૮૮ના રોજ વડવાણુ કેપમા થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કચસરખાન અને માતાનું નામ બાઈ દાદીયુ છે, એમનું લગ્ન ૧૯૦૮ માં ધ્રાગધ્રા તાબે ચરડાવા ગામે બીબી ફાતેમા ખાતુન સાથે થયું હતું.

પ્રાથમિક શિક્ષણ એમણે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લીધું હતું અને બીજેશ સાત ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ જામનગર હાઈસ્કૂલમાં કર્યો હતો. મરીબાઈના લીધે કોલેજમાં દાખલ થઈ તેઓ આગળ અભ્યાસ કરી શક્યા નહોતા. માગરોવ હાઈસ્કૂલની સર્વિસ સાથે આગળ વિદ્યાભ્યાસ ચાલુ રાખીને સન ૧૯૧૨ માં ધી બોમ્બે યુનિવર્સિટીની મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પસાર કરી હતી.

શાળા અભ્યાસ દરમિયાન એમને જામનગરવાવા શેઠ એસ જમાલ-સાહેબ તરફથી સ્ટોવનશીપો મળી હતી, તેમ કક્ષામમાં ઉંચે નંમરે આવવાથી ઈનામ પણ પ્રાપ્ત કર્યા હતા.

હાલમાં ઉપલેટામાં મુસ્લિમ મિડલ સ્કૂલમાં અને મદરમ-ચે-ઝિનતુલ ઇસ્લામમાં બાર વર્ષથી પ્રિન્સિપાલ છે.

સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને નીતિના લખાણુ માટે ખામ પ્રેમ ધરાવે છે અને નાણા સાધન ન હોવા છતાં માહિત્ય પ્રીનિથી આકર્ષાઈને એમણે નીચે મુજબ અનુનાદ ઉર્દુમાંથી ગુજરાતીમાં કર્યા છે.

—: એમના રચનાની યાદી :—

(૧)	શાહી મુસમઝાર	૧૯૨૧
(૨)	ઈસ્લામની અમૃતનાણી	૧૯૨૪
(૩)	કાલીન કટાર	૧૯૨૫
(૪)	દેલાલિમાની બહાદુર બાનુ	"
(૫)	ઈસ્લામનું ગૌરવ	૧૯૩૧
(૬)	જીવનમાર્ગ	૧૯૩૨

કેશવલાલ હિંમતરામ કામદાર

એઓ ગાંતે દશા શ્રીમાળા વલ્લિક અને ગોડવના વનની છે એમના પિતાશ્રીનું નામ હિંમતરામ કાલાસાર્થ અને માતૃશ્રીનું નામ વખતબાઈ છે નંદુબાઈ ડુંગરી છે એમનો જન્મ સ ૧૯૪૭ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૭ ને પુષ્કરના ગજ ગજોટમાં થયો હતો તેઓ ગ્યાનકવાસી જૈન ધર્મ પાળે છે એમનું લગ્ન મન ૧૯૧૩ ના માર્ચ માસમાં ગજોટમાં શ્રીમતી ગિરજાકુવર જોડાલાય માથે થયું હતું

એમનું કુટુંબ બગમરાથી ગોડલમાં ભા કુલાશના વખતમાં આવી વમેલું, આ કુટુંબે માર્વાડનિક તેમ જ રાજ્યહિતના કામો સારી રીતે અને હિંદુશિયારીથી કરનાથી તેમની કીર્તિ બહોળા જમી હતી, અને ગોડલના એક અગ્રેસર રોક કુટુંબ તરીકે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી

પ્રો. કામદારે ધણોખરો અભ્યાસ ગોડલમાં કર્યો હતો પ્રથમ સની પરીક્ષા બાવદીન કોલેજ-જુનાગઢમાંથી પાસ કરી ઈન્ટર-બાટમથી તેઓ ગૂંચાત કોલેજ, અમદાવાદમાં જોડાયા હતા, અને મન ૧૯૧૨માં બી એ ની પરીક્ષા પુના કોચુમન કોલેજમાંથી પાસ કરી હતી દરમિયાન તેમણે સન ૧૯૧૦ માં એક વર્ષ એન્જનીયરીંગ કોલેજમાં ગાળ્યું હતું મન ૧૯૧૬ માં તેઓ એમ એ, થયા હતા શાળા પાઠશાળાના અભ્યાસ દરમિયાન તેઓ હંમેશા ઊંચી પાવરીએ રહેતા બી એ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પામ કરેલી આખી યુનિવર્સિટીમાં બીએ નંબરે હતા એમ એ, મા પણ ઉંચા માર્ક્સ મળ્યા હતા તે પરીક્ષામાં એમના ઔચ્છિક વિષયો ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર અને રાજકાણું હતા યુનિવર્સિટીમાં તેમને બે સ્કોનગશીપો મળ્યા હતા (૧) કલાનદાસ મહાગમ (૨) ધીરજનાથ મથુરાદામ

સન ૧૯૧૮ માં સુરેત કોલેજમાં એમની ઇતિહાસના અધ્યાપક તરીકે નિમણુક થઈ હતી ત્યાંથી બીએ વર્ષે વડોદરા કોલેજમાં ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના પ્રોફેસર નિભાયા હતા, જ્યાં તેઓ અત્યારે છે

કોલેજની મર્વ પ્રગતિઓમાં તેઓ રસ લે છે, એટલું જ નહિ પણ વડોદરા ગાંધી તંત્રથી નિભાવથી જુદી જુદી કમિટીઓ જેવી કે, ડેવલપમેન્ટ બોર્ડ, પબ્લીકેશન કમિટી, સહકાર કમિટી, પાઠ્યપુસ્તક કમિટી, બેન્કિંગ કમિટી, રેકર્ડઝ કમિટીમાં તેઓ કામ કરતા રહ્યા છે યુનિવર્સિટીમાં તેઓ બી એ. સુધીની પરીક્ષાઓમાં પરીક્ષક તરીકે રહ્યા છે.

તદુપરાત માસિકોમા તેમના લેખો વારવાર પ્રગટ થાય છે, અને એક ગલીર અને ત્રિચારથીલ લેખક તરીકે તેમની ખ્યાતિ બધાઈ છે, જેમા મુખ્ય (૧) ગૂજરાતનું સંસ્કારિત્વ (૨) સરસ્વતીચંદ્રનું “રાજકારણ” છે તેઓ વળી ‘ ગ્રામ જીવન ’ માસિકના તત્ત્વી તરીકે કામ કરે છે ઈ શ્રેણમા પણ એમણે ઉપયોગી પુસ્તકો રચ્યા છે

:: એમનાં પુસ્તકો ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ
૧	હિન્દુસ્તાનનો સામોપયોગી ઇતિહાસ	સ ૧૯૨૭
૨	હિન્દની પ્રગ્નનો ટુકો ઇતિહાસ	” ”
૩	બ્રિટિશ લોકોનો ઇતિહાસ	” ૧૯૨૯
૪	અર્થશાસ્ત્ર	” ૧૯૩૩
૫	રાજ્યશાસ્ત્ર (ડૉ મહેતાના ઇંગ્રેજ લખાણનો અનુવાદ) હવે પ્રકટ થશે	” ૧૯૩૪
૧	Survey of Indian History (1757-1858)	” 1922
૨	History of India, Political and Administrative (1757-1920)	” 1924
૩	A History of the Mughal Rule in India	” 1928
૪	Report on Banking in Baroda State	” 1930
૫	Social and Economic Surveys, Baroda State (Translations from Gujarati, of two reports)	” 1933
૬	Notes on Central Banking	” 1934

કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી, “ગાઝ્ય”

એઓ માટે બહોળા આહ્વાન સ્થિતિ-ગિરનાગ આહ્વાનના એક વિભાગના છે. એમનું વતન કાશિયાવાડમાં આવેલું માગરોવ બંદર છે એમના પિતાશ્રી કાશીરામ શાસ્ત્રી સુગત વંશના વૈષ્ણવ છે અને વૈષ્ણવ સાહિત્યના-ખાસ કરીને શ્રીમદ્ ભાગવતના જિહ્વા અભ્યાસી તરીકે જાણીતા છે એમની માતાનું નામ દેવગીમાર્ષી હતું એમનો જન્મ તા ૨૮ મી જુનાઈ મન ૧૯૦૫ ના રોજ મ ૧૯૬૧ ના અનાદ વદિ ૨૧ માગરોવમાં થયો હતો એમનું લગ્ન સને ૧૯૨૪ મા (મ ૧૯૮૦ મા) પ્રભાસપાટણમાં સૌ પાર્વતી બહેન તે જગદામ્બા બાબોદગના પુત્રી સાથે થયેલું છે અને એ બહેને પ્રાથમિક તથા ધોરણ મુધીનો અભ્યાસ કરેલો છે

પ્રાથમિક શિક્ષણ એમણે માગરોવમાં લીધેનું અને ઈંગ્રિજ અભ્યાસ ત્યાની કોરોનેશન હાઈસ્કૂલમાં કર્યો હતો અહિં જ અને માનસુ ધોળુ એમ્માંથી કરીને સને ૧૯૨૨માં તેમણે મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી હતી વડુમાં એમના પિતાશ્રી પાસે સમૃદ્ધ પારશાળામાં મરફૂત વ્યાકરણ, લઘ્ય, નાટ્ય અને ગુદાદૈત વેદાતનો અભ્યાસ કરેલો છે

હાલમાં તેઓ (મને ૧૯૮૫ થી) માગરોવ કોરોનેશન હાઈસ્કૂલમાં ગુજરાતી અને મરફૂતના શિક્ષક છે

થોડીક મુદતથી એમણે ગુજરાતી માનિગમાં લખવાનું શરૂ કરેલું છે, પણ એ દુક અગ્સામાં ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના એક વિચારશીલ અને માર્મિક અભ્યાસી તરીકે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરેલી છે અને મયા વર્ષમાં મહાભારત ‘આદિ પર્વ-સભાપર્વ’નું શ્રી ફોર્નમ ગુજરાતી મજા મુનાઈ માઈ મપાદન કર્યું, એ કાર્યથી ગુજરાત વિદ્વદ્વર્ગમાં એમની બહોળી પ્રશંસા થયેલી છે

ભાષાશાસ્ત્ર, પ્રાચીન કાવ્ય અને પુરાતત્વ એ એમના પ્રિય વિષયો છે, અને વૈષ્ણવ સપ્રદાયના સાહિત્યથી પૂરા પગિચિત છે, (જે વૈષ્ણવધર્મ પતાકા, ભક્તિસામ્રાજ્ય, શુદ્ધદૈત અને પુષ્ટિપીઠ, એ વૈષ્ણવ મામિકોમાના એમના સેખોથી મમળવ છે)

સોમાયગી માઈ તેમણે રત્નેશ્વર અનુવાદિત ભાગવતના ત્રણ મ્કધો જે ઉપનિષદ છે તે મપાદન કરવાનું હાથ ધરેલું છે અને તે પુસ્તક આવશે વર્ષે છપાઈ જવા સંભવ છે

જુના કવિઓએ લખેલા મહાભારતના જુદા જુદા પર્વો મેળવી આપું મહાભારત મપાદન કંપાની તેઓ હોશ રાખે છે, અને તેમાનું પ્રથમ આદિપર્વ સભાપર્વનું કાર્ય જોતા, તે પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્યમા કિંમતી ભગતી કરી, સશોધન પુસ્તકોમા ઉચ્ચ ગ્થાન લેશે, એનિ સદેહ કહી શકાય.

વમન્ત, બુદ્ધિપ્રકાશ, શુદ્ધદૈત, પુષ્ટીચક્ર અને અઠવાડિક “ગુજરાતી”-મા એમના લેખો વખતોવખત આવ્યા કરે છે સત્તર વર્ષની ઉંમરે એમણે પોતાનું પ્રથમ પુસ્તક બહાર પાડ્યું હતું

ગીતાના સુપ્રસિદ્ધ શ્લોક—‘કર્મેણ્યે વાધિકારસ્તે મા ફલેષુ ફલ્લાચન’ એ સત્રાનુસાર તેઓ કળની આશા રાખ્યા વિના નિર્ણીત ધ્યેયને પહોંચવા સતત પ્રયત્ન કર્યે જાય છે; અને તેમા એમને ભગવદ્-ગીતા અને શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના યોગ્ય અથમાથી પુષ્ટજ પ્રેરણા અને બળ મળતા રહે છે. તે કારણે પોતાનું મતબ્ધ વ્યક્ત કરવામા તેઓ મંદાય પામતા નથી અને તે એમના લખાણની વિશિષ્ટતા છે.

∴ એમની કૃતિઓ ∴

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	સૌન્દર્યપદ્ય (મંકૃત ત્રણ દીકા માથે)
સાનુવાદ. [બોરમદના ચીમનસાવ હરિશંકર સાસ્ત્રી સાથે]	સને ૧૯૨૨
૨.	યોગ્ય અન્ય-વંચલાચાર્યમંકૃત
(સમયોદ્ધી અનુવાદ સહિત)	„ ૧૯૨૬
૩.	મંકૃત શબ્દરૂપાવલી - નવી જૂની મિશ્ર પદ્ધતિયે-
(શબ્દકોશ માથે)	„ ૧૯૨૬
૪.	પદ્ય મર્મ - મટીક-(મેટ્રિક ગુજરાતી કાવ્યો)	„ ૧૯૨૭
૫.	વંચલાખ્યાન કાવ્ય-ગોપાલદાસમંકૃત	„ ૧૯૩૧
૬.	એમની પ્રસાદી-માવવિશાળિ મિત્રો મમજ્ઞેષ્ઠી અનુવાદ.	„ ૧૯૩૨
૭.	શ્રી વલ્લભાચાર્યજીનુજીવનચરિત્ર અને આપ્રદાયિક અન્ય માહિત્ય,	„ ૧૯૩૩
૮.	મહાભારત (ગુજરાતી પદ બન્ધ) અન્ય ૧ લો
(કવિ હરિદામકૃત આદિપર્વ અને કવિ વિષ્ણુદામકૃત સભાપર્વ-વિવેચન મહિત)	„ „
૯.	મહાભારત (ગુજરાતી પદ બન્ધ) અન્ય ૨ જો
(કવિ નાકમકૃત મોહું આરણ્ય પર્વ વિવેચન મહિત.)	„ ૧૯૩૪

ગિરિનારાંકર વલ્લભજી આચાર્ય

એઓ જ્ઞાને વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ અને મૂળ જુનાગઢના વતની છે. એમનો જન્મ જુનાગઢમાં મેવત ૧૯૩૭ના કાર્તિક સુદ ૯ના રોજ થયો હતો.

એમના પિતાશ્રી વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્ય એક સાક્ષર અને પુરા-તત્ત્વવિદ્ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એમણે ગજકોટ યોદ્ધમન મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર તરીકે કાશિયાવાડની પુરાતન વસ્તુ-લેખો, સિક્કા વગેરે મેળવી, એ મ્યુઝિયમને બહુ સમૃદ્ધ કરેલું છે અને તેની ખ્યાતિ સ્વર્ગરથને આભારી હતી.

એમની માતૃપીનું નામ ચતુરવ્રદમી હતું એમનું ક્ષત્ર મં. ૧૯૫૧માં જુનાગઢમાં સી. ચંચળવ્રદમીજીને માથે થયેલું છે.

એઓએ પ્રાથમિક કેળવણી જુનાગઢમાં, માધ્યમિક રાજકોટમાં અને કૉલેજ શિક્ષણ ગુજરાત કૉલેજ-અમદાવાદ-બહાવડીન કૉલેજ-જુનાગઢ, અને એન્ડ્રીન્સ્ટન કૉલેજ-મુબાઈ-માં લીધું હતું. તેમણે સન ૧૯૦૭ માં બી. એ. ની ડીગ્રી લીધી હતી અને સન ૧૯૦૯ માં એમ. એ., ની પરીક્ષામાં પાલી પેલીઓગ્રાફીના મવાનપત્રકમાં પામ થયા હતા.

હાલમાં તેઓ પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ મ્યુઝિયમ-મુબાઈમાં, ઑર્કોલોજિકલ વિભાગના ક્યુરેટરના પદે છે.

પ્રાચીન સિક્કા, લેખો વગેરે એમના પ્રિય વિષયો છે; અને તેમાં એમના પિતાશ્રી પાસેથી એમણે ઘણું પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

સ્વર્ગરથ રખાસદાસ જેનરલ, જેમનું નામ મ્હોન જે ડેરના ખોદકામ માથે સદા જોડાયેલું રહેજે તેમણે શ્રીયુત આચાર્યના જીવનપર પ્રબળ અસર કરેલી છે.

પ્રકીર્ણ લેખો એમણે જુદા જુદા ઇંગ્લેન્ડ ગુજરાતી માસિકોમાં લખેલાં ઘણાં છે.

હમણાં શ્રી ફાર્ગમ સલા તરફથી બહાર પડેલું એમનું “ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો ભા. ૧” નામનું પુસ્તક એમની વિક્રાંતો ખ્યાલ આપશે.

:: એમની કૃતિ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧	ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો, ભા. ૧	સન ૧૯૩૩

ગોવર્ધનદાસ કહાનદાસ અમીન

એઓ જ્યોતે લેહિઆ પાટીદાર અને સિનોરના વતની છે એમનો જન્મ પણ સિનોરમાં સ ૧૯૪૭ ના આવણ વદ ૮, જન્માષ્ટમીના રોજ થયો હતો એમના માતૃશ્રીનું નામ જડાવના છે એમનું લગ્ન મ. ૧૯૬૦ માં વરખડ તાબુરે મિનોરના શ્રીમતી યમુનાબહેન સાથે થયું હતું

એમણે પ્રાથમિક ધોરણનું શિક્ષણ સિનોરમાં લીધું હતું અને પછીથી વડોદરામાં ઇંગ્લેશ પાઠ્ય ધોગણ સુધીનું શિક્ષણ લઈ વધુ અભ્યાસ ધર આગળ કર્યો હતો

તેઓ વડોદરા રાજ્યમાં વતનદાર છે.

જીવનચરિત્રનું વાચન એમને વિશેષ ગમે છે. શ્રી મોતીભાઈ અમીનની મેવાધી એઓ મુખ્ય થયેલા છે, તેમ સ્વામી રામતીર્થના પુસ્તકોએ એમના જીવન પર અમર કરેલી છે.

થોડાક સમય એમણે “પટ્ટેય બધું” નામનું માસિક ચલાવ્યું હતું. પછી તે સુરત પાટીદાર મુવક મંડળને સોંપાયું, પણ તે દ્વારા તેઓ લેખન-કાર્ય તરફ પ્રેરણા એટલુંજ નહિ પરંતુ મધ્યામક પુસ્તકો લખવાને શક્તિમાન થયા હતા.

:: એમની કૃતિઓ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	જૂકર દી વૉશિંગ્ટન	મં. ૧૯૭૦
૨.	અદ્ભૂત આગબોટ	„ ૧૯૭૨
૩.	યુરોપનો રણરંગ	„ „
૪.	જર્મનીની ઉત્પત્તિ શાથી થઈ	„ „
૫.	પ્રતિગાધાવન	„ „
૬.	જનપતિ રામરામ	„ ૧૯૭૩
૭.	દાદાભાઈ નવરોગજીનું હુંકે જીવનચરિત્ર	„ „
૮.	નીમોરસન જૂકર દી વૉશિંગ્ટનનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર	„ ૧૯૭૬
૯.	દક્ષિણનો વાવ	„ ૧૯૭૭
૧૦.	જગતનો મહાન પુરુષ	„ ૧૯૭૬
૧૧.	મહાત્મા ટોલ્સ્ટોય	„ „

૧૨.	કુભોગી દારા	મં. ૧૯૭૯
૧૩.	શ્રી રાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા	" "
૧૪.	સુબોધ પુષ્પવાટિકા*	" "
૧૫.	પાટલીપુત્રની પદ્મી*	" ૧૯૮૦

-

* સરતું સાહિત્યની હુંકી વાર્તાઓના ભા. જી મી રોજસાદીકૃત 'શુભિસ્તાનના ભાવાર્થ' રૂપે.

● સર્વ પુસ્તકો વિશેષતઃ અનુવાદિત છે.

ગોરધનદાસ કાલ્યાણાધ એન્જનીયર

એએા જ્ઞાતે લેલિઆ પાટીદાર અને સુગતના વતની છે. એમનો જન્મ તા ૨૯ મી જાન્યુઆરી મન ૧૮૯૦ ના રોજ સુરતથી ત્રણ માઇલ દૂર આવેલા એમના મોસાળમા સારોલી ગામે થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કાલ્યાણાધ ત્રિભોવનદાસ એન્જનીયર હતું અને માતાનું નામ ગુલાબબહેન હતું એમનું પહેલું લગ્ન સન ૧૯૦૪મા સૌ જડાવગૌરી માથે થયું હતું અને તે ધર્મગ્રંથ ચતા, દ્વિતીય લગ્ન મન ૧૯૧૧ મા સુરતમા જ સૌ પદ્માવતી સાથે થયું હતું

મેટ્રીક્યુલેશન સુધીનો અભ્યાસ એમણે સુગતમા કર્યો હતો; પછીથી મધ્યેા અભ્યાસ સોલિસીટર ચતા સુધી મુખ્યાલમા કર્યો હતો.

કાલમા તેએા સોલિસીટર નરીકે કામકાજ કરે છે.

સને ૧૯૧૫ મા પાચમી સાહિત્ય પરિષદ તમકથી 'રામાયણનો સાર' એ નામનું કાવ્ય રચવા માટે તેમને પહેલું ઇનામ મળ્યું હતું. એ કાવ્ય મને ૧૯૧૭ મા "શ્રી ગમચરિતામૃત" એ નામે પ્રકટ કરવામા આવ્યું હતું.

કવિતા અને તત્ત્વજ્ઞાન એમના પ્રિય વિષયો છે અને આપણા ધાર્મિક ગ્રંથો જેવા કે, રામાયણ, મહાભારત અને ભાગવતે એમનું જીવન રંગેલું છે. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, શ્રીયુત અરવિંદ ઘોષ, અને સ્વામી રામતીર્થ વગેરે ની છાપ પણ એમના પગ હેડી પડેલી છે.

કાવ્યદાના કામકાજમા તેએા આતુ રોકાયેલા ગુણે છે; તેમ જ્ઞા તેમનો સાહિત્ય જ્ઞાન અને લેખનપ્રવૃત્તિ મંદ પડ્યા નથી, એ એમના લખેલા પુસ્તકો પરથી જણાશે

:: એમની કૃતિએ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	શ્રી ગમચરિતામૃત	મન ૧૯૧૭
૨.	પ્રભાતફેરી	" ૧૯૩૦
૩.	ઉમર ખેમામની રજાધયતો ('એ ધડી મોજ'મા કટકે કટકે પ્રગટ થઇ.)	સન ૧૯૩૨-૩૩
૪.	ઉત્સર્ગ	" ૧૯૩૩
૫.	ગીતાજલ્લિ (ટીકા સાથે) ('વિશ્વલ્લેખિત'મા કટકે કટકે પ્રગટ થાય છે.)	મં. ૧૯૮૩ થી

જટારાંકર જયચંદભાઈ આદીલશાહ

એઓ રાતે ઝારોળા વણિક દયા વિભાગના અને જુનાગઢના વતની છે. એમના પિતાનું નામ જયચંદભાઈ અને માતૃશ્રીનું નામ મોતીબાઈ છે. એમનો જન્મ જુનાગઢમાં સન ૧૮૭૪-સંવત્ ૧૯૩૦, જેદ વદ ૧ ને સોમવારના રોજ થયો હતો. એમનું પહેલી વારનું લગ્ન સંવત્ ૧૯૪૮ માં અને બીજી વારનું લગ્ન સન ૧૯૩૦ માં શ્રીમતી હેમકોર સાથે થયું હતું.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસ એમણે જુનાગઢમાં કર્યો હતો. તેમણે મુંબાઈ સેકન્ડરી ટીચર્સ કોલેજની એસ.ટી. સી. ડી. ની ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરેલી છે. તેઓ હમણાંજ મુંબાઈ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરના હોદ્દા પરથી નિવૃત્ત થયા છે.

પોલીસ ખાતા જેવા દોરાદોડના અને નિવૃત્તિ વિનાના ધંધામાં હોવા છતાં તેમણે લેખન વાચન પ્રવૃત્તિ સારી રીતે કેળવી હતી. કાવ્ય, ધર્મ અને સમાજશાસ્ત્ર એ એમના પ્રિય વિષયો છે.

સાહિત્ય પ્રતિ એટલી બધી મમતા છે કે એઓ એમની કેટલીક નિદ્ધિત કોઈ જાહેર સંસ્થાને અર્પણ ઇચ્છા રાખે છે.

∴ એમની કૃતિઓમાંની થોડીક ∴

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	નિર્મલાલંકાર રત્ન	સન ૧૯૦૦
૨.	મીઝણ શૃંગાર	"
૩.	ભર્તૃહરિ નીતિચતક	" ૧૯૦૭
૪.	દોરેશિયમ	" ૧૯૦૭
૫.	સ્પૃશ્ય થવામાં અસ્પૃશ્યોની મહા હાનિ,	૧૯૩૦
૬.	સ્ત્રીઓના પત્રો	"

મુનિશ્રી જિનવિજયજી

એઓ જન્મે પરમારવંશ ગજપુત છે. એમનું મૂળ નામ કિસન મિહ અને પિતાશ્રીનું નામ વ્રદિમિહજી છે. એમના માતૃશ્રીનું નામ રાજ-કુવર એમનો જન્મ ઉદયપુર મગધના મેવાડના ગામ ડપાહેલીમાં સં. ૧૬૪૪ ના થયો હતો એઓ અધિવાસિત છે, અને સધળો અભ્યાસ ખાનગી રીતે કરેલો છે

જૈન સાધુના સસર્ગમાં આવતા તેમણે જૈન દીક્ષા લીધી પરંતુ કહેવાતા માધુ જીવનના ૩૬ આચાર વિચારથી તેમના જીવને ગ્વાનિ થઈ અને રથાનકવામી-મૂર્તિપૂજક આદિ સમ્રદાયોની વાગબંધીમાં વર્ષો સુધી મધાર્ધ ગણા, આખરે વેશ ત્યાગ કરી તેમથી મુક્ત થયા અને એક અધ્યાપક અને માહિત્ય સેવકના જીવન તરીકે અધ્યયન અધ્યાપનનું અને અથલેખન-અપાદનના સતત કાર્યમાં પોતાનું માધુ જીવન ગાળી ગયા છે.

પોતે એટલા ઉદાર અને સુધારક વિચારના છે કે વધુ અભ્યાસ અર્થે તેઓ ઇંગ્લાંડ, જર્મની દેશોમાં જઈ, કેટલોક સમય ગઢી આવ્યા હતા.

તેઓ મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રેરણાથી પ્રેમદ્ર ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં આવી વરયા તે અગાઉથી પુરાતત્ત્વના એક ભાગ અભ્યાસી અને વિદ્વાન લેખક તરીકે પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. “ જૈનતત્ત્વમાર ” અને “ વિશ્વસિ ત્રિવેણી ” એ એમના પ્રથમ ગ્રંથો હતા. તે પછી એઓ એક અભ્યાસીની પેઠે આપણા પ્રાચીન સાહિત્ય, ઇતિહાસ, ધર્મગ્રંથો અને પુરાતત્ત્વનું પદ્ધતિસર અધ્યયન કરી રહ્યા છે અને એમના એ અભ્યાસનું ફળ વખતો-વખત લેખો લખીને, વ્યાખ્યાનો આપીને અને ગ્રંથો સંપાદન કરીને અને રચીને જનતાને આપતા રહ્યા છે.

ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિરનું કામકાજ એમની સીધી દેખરેખ અને નેતૃત્વ નીચે સારી રીતે ખીંચુ હતું, અને એ સમયા સત્યાગ્રહની લડતના કારણે બધ થઈ ન હોત તો તેના તરફથી ગુજરાતના ઇતિહાસનું એક કિમતી પુસ્તક મળત એવી સૌ આશા રાખતા હતા, છતાં મુનિશ્રી જિન-વિજયજીએ પ્રબળ ચિંતામણીનું સંપાદન કાર્ય આરંભીને એ માર્ગ ખુલ્લો કર્યો છે અને જ્યારે એ સમગ્ર ગ્રંથ તૈયાર થઈ જશે ત્યારે અભ્યાસીને ગુજરાતના ઇતિહાસ વિષે પુષ્કળ અને નવીન સાધનસામગ્રી પ્રાપ્ત થશે.

એમની એ વિદ્વાતાના કારણે મુખાર્ધ યુનિવર્સિટીએ એમને વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનો આપવા નિમંત્રણ આપ્યું હતું; અને એમના તે વ્યાખ્યાનો

જેઓએ સાંભળ્યાં હતાં, તે સૌ તેની પ્રશંસા કરતા હતા.

ત્યારે તે વ્યાખ્યાનોનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે તે સોઝાંટી મુગપર વિશેષ પ્રકાશ પાડશે.

હાલમાં તેઓ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના શાન્તિનિકેતનમાં જૈનસાહિત્ય ધનિદાસના અધ્યાપક તરીકે કામ કરે છે.

ગુજરાતને આવા એક વિદ્વાન સાધુ પુરપની સાહિત્યસેવાનો લાભ મળ્યો છે, એ તેનું અહોભાગ્ય છે.

∴ એમની કૃતિઓ ∴

નં.	પુસ્તકનું નામ	પ્રકાશન વર્ષ
૧.	જૈન તત્ત્વસાર	સં. ૧૯૭૧
૨.	વિરુષિ ત્રિવેણી	" ૧૯૭૨
૩.	શંત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ	" ૧૯૭૩
૪.	કૃપા રસકોશ	" "
૫.	પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ, ભા. ૧	" ૧૯૭૪
૬.	દ્રીપદી સ્વયંવર નાટક (સંસ્કૃત)	" ૧૯૭૫
૭.	દરિશદ્રાચાર્યસ્ય સમયનિર્ણય (સંસ્કૃત)	" ૧૯૭૭
૮.	કુમારપાલ પ્રતિબોધ (પ્રાકૃત)	" ૧૯૭૬
૯.	પુરાતત્ત્વ સંશોધનનો પૂર્વ ઇતિહાસ	" ૧૯૭૭
૧૦.	પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ, ભા. ૨	" ૧૯૭૮
૧૧.	પાલિ પાઠાવલિ	" "
૧૨.	પ્રાકૃત કથા સંગ્રહ	" "
૧૩.	અભિધાન દીપિકા (પાલીભાષાનો ચબ્દકોશ)	સં. ૧૯૮૦
૧૪.	જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્યસંગ્રહ સં.	૧૯૮૨
૧૫.	જુલ કલ્પમુત્ર (પ્રાકૃત)	" ૧૯૮૩
૧૬.	વિજયદેવ મહાત્મ્ય (સંસ્કૃત)	" ૧૯૮૪
૧૭.	પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્ય સંદર્ભ	" ૧૯૮૬
૧૮.	ખરતર ગચ્છ પદ્ધતિ સંગ્રહ	" ૧૯૮૭
૧૯.	પ્રબંધ ચિંતામણિ, પ્રથમખંડ (સંસ્કૃત)	" ૧૯૮૯
૨૦.	પુરાતન પ્રબંધ સંગ્રહ (સંસ્કૃત)	
૨૧.	વિવિધ તીર્થ કલ્પ (સંસ્કૃત-પ્રાકૃત)	
૨૨.	પ્રબંધકોશ (સંસ્કૃત)	

જેઠાલાલ જીવણલાલ ગાંધી

એઓ ગાંધે દશનાગર વણિક અને મહેમદાવાદ (જીલ્લો ખેડા) ના વતની છે. એમના પિતાનું નામ જીવણલાલ સાંકળચંદ ગાંધી અને માતૃશ્રીનું નામ ચંચળજીવેન ગોરધનદાસ શાહ છે. એમનો જન્મ તા. ૫ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૫ના રોજ મહેમદાવાદમાં થયો હતો. એમનું લગ્ન સન ૧૯૨૬ માં સૌ. સચિતાજીવેન સાથે મહેમદાવાદમાં થયેલું છે.

અંગ્રેજી સાત ધોરણ પૂરા કર્યા પછી તેઓ ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થયા હતા અને તેની એમણે વાણિજ્ય વિદ્યા વિશારદની પદવી પ્રથમ વર્ગમાં લીધી છે.

સ્નાતક થયા પછી તેઓ ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં અધ્યાપક તરીકે નોકર્યા હતા.

માસિકોમાં વિશેષ કરીને 'પ્રસ્થાન' માં એમના લેખો આવે છે. ભૂગોળ, સપત્તિશાસ્ત્ર અને નાણું, એ એમના પ્રિય વિષયો છે.

: એમની કૃતિઓ :

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
1.	Economics of Khaddar'-by Gregg- એ પુસ્તકોનો અનુવાદ	સન ૧૯૩૧
2.	હૂંટાતું હિંદ (અનુવાદ)	" "

સ્તમ ૭ બંગ્લે ૭ પેમાસ્તર

એઓ બંતે પાગસી અને મુગ્ધ પામે આવે । મદેના મળ વતની
છે એમનો જન્મ મને ૧૮૭૦મા ર૭મી જાન્યુઆરીના દિવસે થયો હતો
એમના પિતાશ્રીનું નામ બંગ્લે ૭ ફરામ ૭ પેમાસ્તર અને માતાનું નામ
નના-માઈ બંગ્લે ૭ પેમાસ્તર છે એમનું લગ્ન સને ૧૮૮૬ના ૭મી મે
એ મુનાઈમા બાઈ સીરીનમાઈ, તે શેઠ મંગેશ મોરાબ ૭ પોસ્તવામના
પુત્રી માથે થયું હતું

તેમજો બંગ્લે ૭ અબામ મુનાઈમા ફાઈ દાઈરફલમા રેલો અને વખતો
વખત મોનરસિપ પણ મેળવેલી અને મા એ રીન્સટન મલેજ-
માઈ પી એ ની પરીક્ષા પાસી એફિઝ વિષય લખને પામ કરી હતી

એમના ત્રિ વધુ જાણવાનું એ છે કે તેઓ મિ ગ્રેગરેશ બબ-
દાગના મામા થાય અને કવિએ પોનાને થે રાખીને મુન મળવણી લેનામા
તેમને મદદ કરી હતી

પાગસી પ્રાશનના મપાદન અને પ્રમગ્ન તરીકે તેમનું કાર્ય બહુ
મુનનાન કહેવાય ના એમજો મખ્યાબવ અને પુસ્તકો ગુજરાતીમા રચ્યા છે

મમી તેમજ સાર્વજનિક દિવ્યાનમા તેઓ સપૂર્વ જાગ લે છે
અને તે જાઈમા એમના પત્ની શ્રીમતી શિગ્નિદેવનો એમને પુરો
સાથ હોય છે

એમની કૃતિઓ :

નં	પુસ્તકનું નામ	ગુજરાતી	પ્રકાશનવર્ષ
૧	જ્ઞાનના મવાતેમા ફાઈને અધિકાર X		સન ૧૯૦૩
૨	મળણ ખાને યાદગીરીના પાગસી સ્તબની દિવ્યાન		11 ૧૯૧૦
૩	પદેના સગ જમગે ૭ ૭ બાઈ મેરેનેટ એક પ્રથમ તરીકે,		૧૯૧૨
૪	આગના પાગમીઓ, તેઓનો વેષાગ, તેમનું સાહસિખણ, તેમની સખાવન, તેમની સાદાઈ વગેરે		11 ૧૯૧૩
૫	ગ/ સદીના આઠમા દાયકાના પાગમીઓ		11 ૧૯૧૫
૬	કિંગમે મળણ (ગુજરાતી, ઇંગ્લેશ અને ફારસીમા)		11 11
૭	દેશી મળણો મધ્યેના પાગમીઓ માટે ખાસ કથદાની જરૂર		11 ૧૯૧૭

X મી દીનસાહ અંદ મુલ્લા સોલિસીટરના ઇંગ્લેશ પુસ્તક ૫૨મી

- ૮ મી દાદાભાઈ નવરાજીની યશસ્વી ગહેર ગ્રંથગીનો
બુક અહેવાલ " "
- ૯ પારસી પ્રકાશ, દક્ષિણ ૩ જી (મન ૧૮૮૧ થી ૧૯૦૦
સુધીના પાઠશાળાને લગતા અગત્યના મનાવેલી નોંધ
[૧૧ ભાગમાં] સન ૧૯૧૨ થી ૧૯૨૦
- ૧૦ પ્રાચીન પ્રકાશ દક્ષિણ ૪ થી (મન ૧૯૦૧ થી ૧૯૦૮
[૪ ભાગમાં] " ૧૯૨૩
- ૧૧ પુરાતન પારસી દરિયાઈ માર્ગનાની નજારીખ " "
- ૧૨ અયોગના નામાનો લખાણ દીમાયો " "
- ૧૩ પાઠશાળાને અગત્યના એ મવાના વાકાનેર
વરીઆવ પાઠશાળાના-/બાગડોલી સત્યાગ્રહ
નિમે ઈંગ્રેજ કવિતા અહિન તથા ડૉ. ગાવગુ
જીવદીન લખેને સન ૩ જરી આપનાર ખીય " "
- ૧૪ મન ૧૮૬૫ અગાઉના પુસ્તકોની ટીપ્પ " ૧૯૨૮
- ૧૫ મોપારા મધ્યેના રાત્ર અશોકનો લેખ " ૧૯૨૯
૧૬. અહેવાલે મુદના ફિરોઝ મિન મુ'વ કાઉસ જનાય " ૧૯૩૧
- ૧૭ અહેવાલે આતશ બહેગમે વાહડયાજી " "
- ૧૮ અહેવાલે ખાનદાને દાદીશેહ-મચિન- " "
૧૯. શુ પારસીઓનો બાધો નનગો પડેનો જાય છે ? " "

ઇંગ્રેજી

1. Elphinstone College Union Lectures " 1893
2. The Nayraiana or India's offering to
her King Emperor on his Coronation
(poems) " 1902
3. Sun-set and Sun-rise (poems) " "
4. Midnight and Dawn (Poems on the
Bomb outrage on Lord Hardinge) " 1913
5. Navroziana (Poems on Mr Dadabhai
Navroji and other friends of India) " 1917

6. The Voice of the East on the Great War* (1st. Series)	„ 1917
7. Four Lectures on the Working of the Bombay Rent Acts.	„ 1920
8. A Farman of Emperor Jehangir given to Dr. Dadabhai Navroji's Ancestors three centuries ago	„ 1925
9. Poems on Dadabhai Navroji	„ „
10. The Bombay Rent Acts (with Notes and Commentations)	„ 1926
11. Gleanings of Verse of Dr. William Wordsworth (Copyright)	„ 1927
12. Life of Principal Wordsworth.	„ „
13. Dadysett Religions and Charitable Trust.	„ 1928
14. A short History of the Fort Gratuitous Dispensary	„ 1931

* 2nd edition and 1st and 2nd Series in the year 1917.
આ પુસ્તકની આવકમાંથી એમણે રોકડા રૂ. ૫૫૦) Indian women's war fund માં આપ્યા હતા.

નગીનદામ નારણદાસ પારેખ

એઓ જ્ઞાતે દમણિયા સોની, વનસાડના વતની છે, એમનો જન્મ ભાદરના સુદ આદ્ય, અવત ૧૯૫૯ના રોજ વલસાડમાં થયો હતો એમના પિતાનું નામ નારણદામ અને માતાનું નામ છાન્દોરબાઈ છે એમનું પ્રથમ લગ્ન સન ૧૯૧૦માં શ્રીમતી ગુનાબ બહેન સાથે થયું હતું, અને તેમનું મૃત્યુ થતા તેઓ ફરી સન ૧૯૩૩માં પરબ્યા હતા એમના હાનના પત્નીનું નામ વાસતી બહેન છે

એમણે પ્રાથમિક તેમ માધ્યમિક શૈક્ષણિક વલસાડમાં લીધી હતી વિદ્યાર્થી તરીકેની એમની કારકીર્દિ ઉજ્જવળ હતી, એમણે ટ્રોઇગની એલિ મેન્ટરી અને ઇન્ટરમિડિયેટ પરીક્ષા પાસ કરી છે તેઓ માતમા ધોરણમાં હતા એ વખતે અસહકારની ચળવળ શરૂ થઈ, એટલે શાળા ડોડી દબને તેઓ વિદ્યાપીઠમાં જોડાયા હતા અહિં પણ તેઓ વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ ઓમાં આગળ પડતો ભાગ લેતા તેમ તેના અગ્રે ચાલતું સાબરમતી નામનું દ્વિમાસિક પત્ર કેટલોક સમય તેમણે ચલાવ્યું હતું, એ પત્રમાં એક ઉત્તમ લેખ લખવા બદલ એમને તારાગીરી ચક્ર મળ્યો હતો. વિદ્યાર્થી અનુયાયી જ તેઓ વિદ્યાર્થીઓના તેમજ અધ્યાપકોના હાર્દયરસિક લેખોના લેખક તરીકે પ્રિય થઈ પડ્યા હતા તેમને ચન્દ્રક જે લેખને માટે મળ્યો તે પણ એક ગભીર જતા હાથનો જ લેખ હતો તે પછી તેઓ કરિવડ ટાગોરના શાન્તિનિકેતનમાં વધુ અભ્યાસ કરવા સાથે ગયા હતા અહિં પણ તેઓથી ક્ષિતિમોહન સેનના પ્રિય શિષ્ય થઈ પડ્યા હતા

સત્યાગ્રહની લડતના અગ્રે તેઓએ જેલમળ પણ ભોગવી હતી

લોક સેવામાં તેઓ માને છે, અને લેખન વાચનમાં પણ ખૂબ પ્રવૃત્ત રહે છે, બંગાળી હિન્દી વગેરેનું સાથે જ્ઞાન હોઇને ટૂંકાકે ઉત્તમ ગ્રંથો એ ભાષાઓમાંથી એમણે ગુજગતીમાં ઉતાર્યા છે

∴ એમની કૃતિઓ ∴

(૧) સુખન અને બીજી વાતો (અનુવાદ)	૧૯૨૮
(૨) કાવ્યપરિચય (૧-૨) (અપાદન) શ્રી ગમનાગણ્ય પાંચ માથે	૧૯૨૯
(૩) પરિણીતા (અનુવાદ)	૧૯૩૧

(૪) ખાદીનું વ્યાપક અર્થશાસ્ત્ર (શ્રી જોદાલાલ ગાધી સાથે અનુવાદ)	૧૯૩૧
(૫) વિસર્જન (અનુવાદ)	૧૯૩૨
(૬) પૂજારિણી અને કાકઘર (અનુવાદ)	૧૯૩૨
(૭) પદ્મી-સમાજ (અનુવાદ)	૧૯૩૩
(૮) ચંદ્રનાથ (અનુવાદ)	૧૯૩૩
(૯) સ્વદેશી સમાજ (અનુવાદ)	૧૯૩૪

લોખાશંકર પ્રેમજી વ્યાસ

તેઓ જ્ઞાતે વાવમ બ્રાહ્મણ અને ગોડલ રાજ્ય તામે રીબ ગામના વતની છે એમનો જન્મ મ ૧૯૫૩ મા માહ સુદ પુનેમના રાજ રીબમાં થયો હતો એમના પિતાનું નામ પ્રેમજી જલદવજી વ્યાસ અને માતાનું નામ પાર્વતીબાઈ છે એમનું લગ્ન મ ૧૯૭૪ મા ગોડલમાં સૌ શાન્તાગૌરી સાથે થયું હતું,

તેમણે ગુજરાતી ટ્રેઈન્ડ સિનિયરની પરીક્ષા પાસ કરેલી છે, અને ઇંગ્રેજીનું પણ સામાન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું છે સન ૧૯૧૬ મા હટર મેક્ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ઉત્તીર્ણ થયા હતા.

સ ૧૯૮૯ મા હિન્દીની પરીક્ષા આપી તેમાં બીજો વર્ગ મેળવ્યો હતો.

હમણા તેઓ અમદાવાદ વનિતા—વિશ્રામમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે

લોક સાહિત્ય એ એમનો પ્રિય વિષય છે પિતાનું મૃત્યુ એમની બાળનયે થતા માતાએ એમને ઉઠેરી મ્હોટા કર્યા એટલું જ નહિ પણ કેળવણીના શુભ સરકાર એમના પર પાડ્યા છે. એમના માતૃપિતા બંને સ્વામિનારાયણ મંત્રદાયના હોવાથી એમનું જીવન સત્સંગી સાધુઓના સમાગમમાં વિશેષ આવેલું છે, અને લક્ષિતની છાપ એમના પર ઝાઝી પડેલી છે

લોકસાહિત્યનો એમનો શોખ ‘નવદીપ્ત’ નામક એમના પુસ્તકમાં નજરે પડે છે અને “પ્રભુ ચરણે” એ અથમા એમનો લક્ષિતપ્રેમ વ્યક્ત થાય છે.

:: એમની કૃતિઓ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	શ્રી પ્રભુ ચરણે	મં. ૧૯૮૨
૨.	નવદીપ્ત	સ ૧૯૮૮

ભોગીલાલ જયચંદ્ર સાહેબરા

એઓ જાતના લેલિઆ પાટીદાર અને એમનું વતન પાટણ છે. એમના પિતાનું નામ જયચંદ્રભાઈ ઈશ્વરલાલ સાહેબરા અને માતાનું નામ મહાલક્ષ્મીબહેન છે. એમનો જન્મ ચૈત્ર વદ ૬ સં. ૧૯૭૩ ના રોજ મોસાળમાં પાટણ તાલે ગામ સડેરમાં થયો હતો. એમનું લગ્ન પાટણમાં સં. ૧૯૮૮ માં શ્રી શાન્તાગીરી સાથે થયું હતું.

એઓ હજી મેટ્રીક્યુલેશન ક્લાસમાં છે. બધો અભ્યાસ પાટણમાં કર્યો છે. મુનિ જિનવિજયજીની બક્ષામણુપરથી તેમણે પૂજ્ય મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસે પ્રાકૃત બાકરણ, સંસ્કૃત વગેરેનો અભ્યાસ આરંભ્યો હતો અને તેમની જ લાગવમ ઉપરથી હસ્તલિખિત જૈન પુસ્તક જાંડારો તપાસવાની સરળતા પ્રાપ્ત થઈ હતી. આત્યારે કોઈ સારા અભ્યાસીની હરોળમાં મૂકી શકાય એવો ઉડો અભ્યાસ એ વિષયોમાં—જુના ગુજરાતી અપભ્રંશ વગેરેમાં—એમણે કર્યો છે, એમ એમના લેખો ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’, ‘પ્રસ્થાન’, ‘સાહિત્ય’, મુખ્યમંત્રી આવાડિક ‘ગુજરાતી’ વગેરેમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા છે, તે પરથી જાણી શકાય. તેમનો પ્રથમ લેખ ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ જુન ૧૯૩૧ માં ‘પડીમાત્રાનો સમય’ નામનો પ્રકટ થયો હતો.

એક અંચકાર તરીકે એમણે શરૂઆત કરી હોય છે અને જાણીએ છીએ કે ઉમદા કૃતિઓ આપણને એમના તરફથી મળશે એવી આશા પડે છે.

:: એમની કૃતિઓ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	માધવકૃત રૂપસુંદર કથા	સન ૧૯૩૪
૨.	સંઘવિજયકૃત સિદ્ધાસન બત્રીસી	” ”
૩.	વાલ્મેકી વંશ	(પ્રેસમાં છે.)

ઉપરાંત વિક્રમ સંવત્સર ચૌદમા સૈકાથી માંડી સત્તરમા શતક સુધી ગુજરાતી ભાષાના વિકાસનો ખ્યાલ આપે તેવાં નાનાં કાવ્યોનો એકસંગ્રહ દીકા વગેરે સાથે તૈયાર થાય છે.

માણેકલાલ ગોવિંદલાલ જોશી

એઓ માટે ઔદિગ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ; અને એમનું વતન ધોળકા છે. એમના પિતાનું નામ ગોવિંદલાલ હરિશંકર જોશી અને માતાનું નામ ચંચળબહેન-જેશંકર પંડિતની પુત્રી-છે. એમનો જન્મ દુકા (તા. સાણંદ) માં પોતાના મોસાળમાં થયો હતો. એમનું લગ્ન સન ૧૯૨૩ માં ધોળકા તાલુકે વાસણકેળાઆમાં સૌ. લલિતાગવરી સાથે થયું હતું.

એમના પિતા રહેવા નોકર હોવાથી એકં સ્થળે શિક્ષણ લેવાનું એમનાથી બની શક્યું નહોતું. ઇંગ્રેજ સાત ધોરણ પૂરા કર્યા પછી ચાર વર્ષ એમણે ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કર્યો હતો.

સિનેમાનો બહુ શોખ હોવાથી તેઓ એ ધંધામાં પડેલા; અને તેમાં વાર્તાઓ લખવાથી તે સીનાર્યો, એડીટીંગ અને ડીરેક્શન વિ. સર્વ વિષયોનો અનુભવ મેળવેલો. તેમણે કેટલાક ચિત્રપટો સ્વતંત્ર રીતે પણ ડીરેક્ટ કરેલા, જેમાં કૃષ્ણાકૃમારી, બહારિ છંદગી વિ. મુખ્ય હતા.

સાહિત્ય પ્રતિનું વલણ તેમને લખવા વાંચવા પ્રેરે છે. એમણે કેટલોક વખત 'Moving Picture Monthly' નામનું સીનેમા ઉદ્યોગને લગતું ઇંગ્રેજ માસિક એડિટ કર્યું હતું.

:: એમની કૃતિઓ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	કુરુતું હૃદય	સં. ૧૯૮૮
૨.	દિવારામ	,, ૧૯૮૯
૩.	પ્રેમજી બ્યોતિ	,, ૧૯૮૯

મુનિશ્રી મંગલવિજયજી.

એમનું ગામ લોંચ, એમની મતી વિસાશ્રીમાળી, અને ધર્મ જૈન-ગૃહસ્થાવસ્થાના એમના પિતાનું નામ લાઇ ભગવાનદાસ મહેતા હતું. એમની માતાનું નામ અંબાદેવી. તે જન્મે ધાર્મિક હતાં. એમને જન્મવિ. સં. ૧૯૩૩ ના માગસર માસમાં થયો. એમનું અભિધાન મનસુખલાલ પાડ્યું. એમને ત્રણ લાઇઓ અને બે બહેનો હતી. એમના પિતાની રિધિતિ સાધારણ હતી, એટલે મનસુખે ગામડાની નિશાળમાં સામાન્ય અભ્યાસ કરી વ્યાપારની લાઇન લીધી.

માતાના પરસોઠવાસી થયા પછી મનસુખને દુઃખ થયું. પણ જગત્ રિધિતિનું જ્ઞાન થયું. એ ટાણામાં શાસ્ત્ર વિચારદ શ્રી વિજય ધર્મસૂરી વિહાર કરતા લોંચ આવ્યા, મધુર અને લાવવાહી તેમની વાણી સાંભળવાનો પ્રુણ પ્રસંગ મનસુખને સાપડ્યો. આ ઉપદેશથી એમને સંસારની અસારતાનું જ્ઞાન થયું. એમણે શ્રી વિ. ધર્મસૂરી પાસે જીવન પર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળવાની શીખ પ્રતિજ્ઞા લીધી. પૂર્ણ સુવાવસ્થામાં આવી પ્રતિજ્ઞા લેવી એ એમના મનોબળની સાક્ષી પૂરે છે. એમનું ધાર્મિક જીવન ધણું સાફ હતું. એ વારસો એમના પિતા પાસેથી એમને મળ્યો હતો. 'સમરાદિત્ય-રાસ' પુસ્તકે એમના વૈરાગ્યમાં વૃદ્ધિ કરી. એમના પિતાના મૃત્યુ પછી એઓ 'સમી' ગામમાં શ્રી વિજય ધર્મસૂરી પાસે ગયા. દીક્ષા આપવા પ્રાર્થના કરી. એમની ઉમર યોગ્ય હતી, વૈરાગ્ય હતો, છતાં સુરિજીએ મોટાલાઇ વિગેરે વડિલોની સંપૂર્ણ અનુમતિ લાવવા કહ્યું. મનસુખે તે મંજૂર કરી બધાને સમજાવી અનુમતિ લઈ પાછા આવ્યા. વિ. સં. ૧૯૫૬ વૈશાખ સુદિ ૫. એમણે શ્રી વિજયધર્મસૂરિ પાસે મહુવામાં જૈન સાધુની દીક્ષા લીધી. એમનું નામ શ્રી મંગલવિજયજી રાખ્યું.

મુનિશ્રી મંગલ વિજયજી, ગુરૂ પાસે રહી આત્મસાંતિ-સાધુ જીવનનો અનુભવ કરવા લાગ્યા, એમના ગુરૂના અર્હિસા, સંયમ, અને તપની અસર એમના ઉપર પડી. પોતાનામાં રહેલી ગૂઢ શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનાં મધુર સ્વપ્નાં એઓ સેવવા લાગ્યા. વિદ્યાન થવાની મહત્વાકાંક્ષા એમનામાં વધતી ગઈ. એમના ગુરૂએ એની પ્રતિભા તમામ સ્વરૂપ કરી આપી.

વિ. સં. ૧૯૫૮ માં શ્રીવિજયધર્મસૂરિ વિહાર કરી કાશી ગયા. એમની સાથે મુનિશ્રી શ્રી મંગલવિજયજી પણ હતા. કાશીમાં શ્રી યશો-

વિજયજી જૈન પાઠશાળા સ્થપાઈ ત્યાં એમણે સાધુઓ અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે ઉંડું અધ્યયન કર્યું જૈન તો શુ અજૈન ન્યાય સિવાય નય ન્યાયના પણ 'પક્ષતા' 'સામાન્ય નિરૂક્તિ' 'હેતુભાસ' જેવા ત્રયો લખ્યાં લખના સાથે એઓ જૈન અને અજૈન છાત્રોને લાણાવતા રહેતા અનેક સન્યાસીઓને પણ લાણાવ્યા તેથી પોતાના વિદ્યાર્થીઓ એઓ નિષ્ણાત થયા કાશીની મધ્યમા પરીક્ષા એમણે આપી પ્રાચીન હિન્દુ ન્યાયની તીર્થ પરીક્ષા એમણે કલકત્તા જઈ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી સાથે આપી જેઓ એમના સહાધ્યાયી ગુરુભાઈ યાચ છે પ્રાકૃતનો પણ અભ્યાસ કર્યો મનકતાના મુગાલી વિદ્વાનોએ એમની પડિતાઈથી સતુષ્ટ થઈ એમને ન્યાય વિશારદ પદ આપ્યું કટલાક વર્ષો સુધી કનકતા સરકૃત એસોસીએશન પરીક્ષાના એઓ પરીક્ષક તરીકે રહ્યા બીઆવર (માગવાડ) માં એમને પ્રવર્તક પદ મળ્યું આગ્રામાં વિ સ ૧૯૭૯ માં એમને ઉપાધ્યાય બનાવવામાં આવ્યા શ્રી વિજયધર્મસૂરિ સાથે જગલ, મગધ, યુ પી, મેવાડ, મારવાડ થઈને વિ સ ૧૯૭૨ માં ગુજરાતમાં એમણે ભ્રમણ કર્યું મુબઈ, દક્ષિણ થઈ એઓ માનવામાં ગયા એમના ગુરૂની આરાધી એઓ ફરી કાશી ગયા કાર્યક્રમણ મુનિશ્રી જયતવિજયજી પણ એમની સાથે હતા વીરતત્વ પ્રમશક મડળ પાઠશાળાને સુદૃઢ કરવા ત્યાં એમણે પ્રયાસો કર્યા પણ કેટલાક કારણોથી સફળતા મળી નહિ, વિ સ ૧૯૭૮ માં એમના ગુરૂશ્રી વિજયધર્મસૂરિ શિવપુરીમાં નિર્વાણ થવાથી એમનું વિહાર કરી શિવપુરી આવવાનું થયું

શિવપુરીમાં કેટલોક સમય રહી એમણે શ્રીમતી સુભદ્રાદેવી (ડૉ કાજીએ) તથા વી ત પ્ર મ ના ઠગોને અધ્યયન કરાવ્યું વીરતત્વ પ્રકાશક મડળ પાઠશાળાના નિજાન માટે લોકોને ઉપદેશ આપી એમણે હજારોની મદદ મોકનાનરાવી દક્ષિણમાં મદ્રાસ, બેંગલોર, માઇસોર સુધી એમણે પગેથી મુસાફરી કરી છે ગત વર્ષમાં એમણે જગલમાં ગ્લી સમેત શિષ્યરણના જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય કરાવ્યું તથા સરાકે જાતિના લોકોને તેમનો ધર્મ સમજાવ્યો

એઓ એક સાધુ હોના છતાં સારામાં સારું વિદ્વાન છે ગુજરાતી અને સરકૃતમાં તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપયોગી એમણે અનેક ત્રયો લખ્યાં છે ગુજરાતી ભાષામાં એમની કવિતા પણ તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલી હોય છે

કેટલીક કવિતાઓ તેલુગી ભાષાથી મિશ્રિત પણ બનાવી છે. છાપાઓમાં લખવાનું એમને પસંદ નથી. સાધુઓ અને ગૃહસ્થોને બાણાવવામાં એઓ આનંદ માને છે. એમણે બીજા દેશોમાં પણ ગુજરાતનું નામ દીધાનું છે. આચાર્યશ્રી વિજયેન્દ્રસૂરિ, મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિજયજી તથા મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી વિગેરે વિદ્વાન મુનિઓ એમના ગુરુભાઈ ઓ છે. એમના જે શિષ્યો અત્યારે એમની સાથે છે.

એમના મન્યો

- ૧ તત્ત્વાખ્યાન (પૂર્વાર્ધ) ગુજરાતી.
- ૨ " (ઉત્તરાર્ધ) "
- ૩ દ્રવ્યપ્રદીપ "
- ૪ સમભંગી પ્રદીપ "
- ૫ સમ્યક્ત્વ પ્રદીપ "
- ૬ ધર્મ પ્રદીપ (પદ્ય) "
- ૭ ધર્મજીવન પ્રદીપ (પદ્ય) "
- ૮ અષ્ટ પ્રકારી પૂજા (પદ્ય) "
- ૯ જૈન તત્ત્વપ્રદીપ સંસ્કૃત
- ૧૦ ધર્મદીપિકા (વ્યાકરણ) "

૬૦. રમણલાલ કેનયાલાલ યાજ્ઞિક, એમ.એ; પી.એચ.ડી;

એઓ નડિયાદના વતની અને ગ્રાંતે વડનગર નાગર બ્રાહ્મણ છે. એમનો જન્મ સન ૧૮૯૫ ના તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બરના રોજ (આસો સુદ ત્રીજ સંવત ૧૯૫૧) નડિયાદમાં થયો હતો. એમના પિતાશ્રીનું નામ કનૈયાલાલ ઝવેરીલાલ યાજ્ઞિક અને માતૃશ્રીનું નામ સૌ. મણિગૌરી લાલશકર પડ્યા હતું એઓ જાણીતા સમાજસેવક શ્રીયુત ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકના ન્હાનાભાઈ થાય છે. એમનું લગ્ન સન ૧૯૨૦ માં સૌ. વિનોદિની બહેન-જાણીતા સાક્ષર શ્રીયુત ચંદ્રચંદર નર્મદાશકર પડ્યાની પુત્રી-સાથે થયું હતું, અને એ બહેન બી. એ., થયલા છે. એટલું જ નહિ પણ પતિની સાથે ઇંગ્લાંડ જઈને ત્યાં કેળવણીશાસ્ત્રનો ખાસ અભ્યાસ કરી ટિ. ડિ. ની ઉપાધિ ધારણ કરી આવ્યા છે. હમણાં લાવનગરમાં મહિલા વિદ્યાલયના તેઓ આચાર્યપદે છે અને ત્યાંના સ્ત્રીજીવનના વિકાસ માટે સારી કાળજી રાખે છે.

પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શિક્ષણ એમણે નડિયાદમાં પ્રાપ્ત કર્યું હતું, અને હાઈસ્કૂલમાં થયલા નાટ્યપ્રયોગમાં એમને સુંદર અભિનયકળા માટે ઇનામ મળ્યું હતું. સન ૧૯૧૭ માં બી. એ. ની પરીક્ષા એમણે ઇંગ્લિશ આનર્સ સહિત વિલ્સન કૉલેજમાંથી પાસ કરી હતી. એ વર્ષે એ કૉલેજમાં તેઓ ફેલો નિમાયા હતા અને સન ૧૯૨૦ માં એમ. એ ની પરીક્ષા ઇંગ્લેન્ડ અને ગુજરાતી એ વિષયોમાં બીજા વર્ગમાં પાસ કરી હતી.

હાલમાં તેઓ સામળદાસ કૉલેજ-લાવનગરમાં ઇંગ્લેન્ડ સાહિત્યના મુખ્ય અધ્યાપક છે.

વયમાં (૧૯૨૯-૩૧) તેઓ ઇંગ્લાંડ વધુ અભ્યાસ માટે ગયા હતા, અને સાથી “હિંદી નાટકો” એ વિષયપર એક પુસ્તક લખીને પી. એચ. ડી.ની ડોક્ટરેટની પદવી ઇંગ્લેન્ડ વિલાગમાં મેળવી આવ્યા હતા.

એમનું એ હિંદી રંજનમિ પરનું પુસ્તક હિંદી તેમજ ઇંગ્લેન્ડ પત્રોમાં સારી પ્રશંસા પામ્યું છે. એ પુસ્તકની ખાસ અમેરિકન આગત્તિ છપાય છે. ઉપર જણાવ્યું છે તેમ અભિનય કળા પ્રતિ પ્રથમથી એમને અનુ-

રાગ હતો અને એમની એ શક્તિનો પરિચય કાઢિયાવાડમાં નર્મદ રાતાબ્દી પ્રસંગે રથભે રથભે સફળતાથી રંગલીલા લગ્નવી હતી, તે વખતે સૌને થયો હતો.

સાહિત્ય માટે એમને એવી જ પ્રીતિ છે. ભાવનગર સાહિત્ય પરિષદ ભરવામાં અને તેને ફોટોમંદ રીતે પાર ઉતારવામાં એમનો ફાળો મ્હોટો હતો તેમજ સાહિત્ય પરિષદના મંત્રી તરીકે લાડીમા પણ એમનું સેવાકામ કિંમતી જાણાયું હતું.

છેલ્લું કવિતા અને નાટ્યસાહિત્ય એ એમના પ્રિય વિષયો છે.

ગોવર્ધનરામ, દાન્ત, ન્હાનાલાલ અને મુનશીની એમના જીવન પર પ્રબળ અસર થયેલી છે. શેક્સપિયર અને સમગ્ર નાટ્યસાહિત્ય એ એમને વિશેષ આકર્ષે છે.

સન ૧૯૨૦ થી ગુજરાતી માસિકોમાં એમના લેખો ખાસ કરીને વિવેચનના અવારનવાર પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. હાલમાં વિદ્યાવતના માસિકોમાં પણ તેઓ લખે છે. સન ૧૯૨૮ માં એમના શિષ્ય મિત્ર સ્વર્ગરથ પ્રો. ગજેન્દ્રશંકર જુથનો લેખમંડલ “ગજેન્દ્ર ભૌતિકો” એ નામથી એમણે ‘એડિટ’ કર્યો હતો અને તાજેતરમાં એમનું *The Indian Theatre* એ નામનું પુસ્તક છેલ્લેમાં વિદ્યાવતમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે, જે દરેક નાટ્ય-સાહિત્ય પ્રેમીએ વાંચવા જેવું છે.

:: એમની કૃતિઓ ::

- ૧ ગજેન્દ્ર ભૌતિકો (સંપાદિત) ગોંડલ, સન ૧૯૨૮.
- ૨- The Indian Theatre (છેલ્લેમાં), લંડન સન ૧૯૩૩.

રમણલાલ પી. સોની

એઓ રાતે સોની શ્રીમાળી અને અમદાવાદ જિલ્લાના મોડાસા ગામના વતની છે એમના પિતાનું નામ પીતામ્બરદાસ રણુદોડદાસ સોની અને માતાનું નામ જોડીબહેન છે. એમનો જન્મ તા. ૨૩-૧૨-૧૯૦૭ (સં ૧૯૬૪ ના ચોથ વદ ૭) ને શનિવારના રોજ વણિયાદ કાકાપુર (ઈડર રોડ) માં થયો હતો. મોટા ભાગનું બાળપણ પણ ત્યાં જ વીતેલું. આ રીતે આશ્રય જીવનનો પરિચય બાળપણથી જ એમને રહ્યો છે. લગ્ન પ્રથમ ૧૭ વર્ષની વયે થયેલું; પરંતુ પાંચ વર્ષમાં જ પત્ની શુભરી જવાથી દ્વિતીય લગ્ન ૨૭ વર્ષની ઉંમરે એમણે અ. સૌ. નર્મદાબહેન છોટાલાલ સાથે નીકાડા (ઈડર રોડના) ગામમાં કર્યું હતું.

મોડાસાની મ્યુનિસિપલ શાળામાં ચાર ધોરણ પૂરા કરી ત્યાં જ અંગ્રેજી શાળામાં તેઓ દાખલ થયેલા. અંગ્રેજી ચોથા ધોરણમાં આવ્યા પછી ભણવા પર દીલ ચોટ્યું અને ત્યારપછી દરેક ધોરણમાં પ્રથમ નમ્બરે રહેલા.

લેખન પ્રવૃત્તિ તરફનો રસ છેક બાળપણમાં રામલીલાઓ, ફરતી નાટકમંડળીઓ ને ભવાઈઓના અનુકરણ વખતે દેખાયેલો. શરૂઆતની રચનાઓમાં શામળ ભટ્ટ, પ્રેમાનંદ અને દલપતરામની સંમિશ્ર અસર હતી. આખ્યાનો, વર્ણનકાવ્યો, ઉપદેશકાવ્યોજ લખતા. અંગ્રેજી પાંચમા ધોરણમાં તેમને કાવ્યમાધુર્યનો પરિચય થયો; તેમાં કલાપીના કથાકાવ્યોએ આકર્ષ્યાં. પછી સન ૧૯૨૫ માં થિયોસોફી સાહિત્યના વાચને અને પૂ. મહાત્માજીના જીવને તેમનામાં દિશાપલટો કર્યો. અંગ્રેજી ૭ ધોરણ મોડાસા વિનયમંદિરમાં પૂરા કરી, સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ લુણાવાડા હાઈસ્કૂલમાં કરેલો અને સન ૧૯૨૪ માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરેલી. તે જ વર્ષમાં તેઓ મોડાસા મ્યુનિસિપાલિટીમાં ક્લાર્ક તરીકે નોકરીમાં રહ્યા. સન ૧૯૨૮માં એ નોકરી છોડી મૂળજાત વિદ્યાપીઠના આશ્રય સેવા મંદિરમાં ચોડાક મહિના અભ્યાસ કર્યો. પછી મોડાસા હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા. એટલામાં સત્યાગ્રહની લડત શરૂ થતા, હાઈસ્કૂલમાંથી રાજીનામું આપી છૂટા થયા. પોતે લખેલા મુદ્દગીતોનો એક સંગ્રહ 'રણુનાદ' નામે એવામાં એમણે પ્રગટ કર્યો, તે જન્મ થયો હતો.

એમણે ડ્રોઈંગનો અભ્યાસ જાતે જ શીખીને એક સ્વતંત્ર વિદ્યાર્થી તરીકે એસિમેન્ટરી અને ઈન્ટર મિડિએટ એકની બંને પરીક્ષાઓ પસાર કરેલી છે.

સત્યાગ્રહની ચળવળને અંગે તેઓ બે વાર જેલમાં જઈ આવ્યા હતા; અને જેલનિવાસ દરમિયાન બંગાળી અને મરાઠીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આત્માને એમની પાસે એમનું અપ્રકટ સ્વતંત્ર બાળસાહિત્ય ધણું પડ્યું છે.

:: એમની કૃતિઓ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧	સાદી સીધી વાતો ભા. ૧	સન ૧૯૩૦
૨	બાળકોનાં ગીતો	,, ૧૯૩૦
૩	રણુનાદ	,, ૧૯૩૧
૪	ચખ્ખારો	,, ૧૯૩૩
૫	૧ રવામી દયાનંદ સરસ્વતી	,, ૧૯૩૩
	૨ કવિવર રવીન્દ્રનાથ	૩ લોકમાન્ય ટિળક
	૪ કમલેવયાની	(બંગાળી પરથી) વગેરે પુસ્તિકાઓ.

રમણુલાલ નરહરિલાલ વકીલ

એઓ જ્ઞાતિએ દશા મોટ વણિક અને મૂળ ભરૂચના વતની છે. એમના પિતા સ્વ. નરહરિલાલ ત્ર્યંબકલાલ દેશભક્ત, ‘સાહિત્ય રત્ન’ના મૂળ સંપાદક તરીકે સારી રીતે જાણીતા છે. એમના માતૃશ્રીનું નામ કપિલાબહેન છે. એમનો જન્મ ભરૂચમાં તા. ૧૧ મી ડિસેમ્બર સન ૧૯૦૮ ના રોજ થયો હતો. એમનું લગ્ન સન ૧૯૩૧ ના જુન માસમાં કુ. પુષ્પા છોટાલાલ પારખ, બી. એ. સાથે થયું હતું. એ બહેન પણ સંસ્કારી લેખિકા છે; અને માસિકોમાં અવારનવાર લેખો, કાવ્યો વગેરે લખે છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણ એમણે ગોધરામાં લીધું હતું. પછી એમના પિતાની બદલી થવાથી માધ્યમિક શિક્ષણની શરૂવાત નડિયાદમાં કરી હતી. પિતાના મૃત્યુ (૧૯૨૧) પછી નાસિક, ભરૂચમાં માધ્યમિક કેળવણી લીધી હતી. મેટ્રિકની પરીક્ષા એમણે ભરૂચ હાઇસ્કૂલમાંથી જીએ નંબર પાસ કરી હતી.

અંગ્રેજી, ગુજરાતી એ અંગ્રિકીક વિષય લઈને તેમણે સન ૧૯૩૧ માં બી. એ. ની પરીક્ષા ઓનર્સ સાથે વિલ્સન કૉલેજમાંથી પસાર કરી હતી. બે વર્ષ-એજ કૉલેજમાં ફેલો રહ્યા હતા. તે દરમિયાન એમ. એ. નો અભ્યાસ કરી સન ૧૯૩૩ માં તે પરીક્ષામાં ગુજરાતીમાં પ્રથમ નંબર મેળવી ઉત્તીર્ણ થયા હતા.

તેઓ હમણાં વિલ્સન કૉલેજમાં ઈંગ્રેજીના લેક્ચરર છે.

એમના પ્રિય વિષયો—સાહિત્ય, શિક્ષણ અને લલિતકળા છે.

સાહિત્યના સંસ્કાર પિતા પાસે પ્રાપ્ત કર્યા હતા, તેમાં સંસ્કારી પત્ની મળી આવતા, તેમાં વિશેષ વિશ્વાસ થવા પામ્યો છે.

‘ઉરતન્ત્ર અને નાટ્યકળા’ એ પુસ્તક રચીને એમણે સારી નામના મેળવી હતી. તેમનો નાટક વિષેનો વિસ્તૃત નિબંધ એ વિષયના એમના ગ્રીષ્મા અભ્યાસના સાક્ષી રૂપ છે.

ચાલુ વર્ષમાં એમણે “મુકુર” નામનું એક મોટું માસિક કાઢ્યું હતું પણ ચાર અંકો નિકળ્યા બાદ તે કૌમુદી સાથે જોડાઈ જતાં હાલ કૌમુદીના સહતન્ત્રી તરીકે તેઓ કાર્ય કરે છે.

:: એમની કૃતિઓ ::

૧. ઉરતન્ત્ર અને નાટ્યકળા

સન ૧૯૩૨

૨. પ્રણય કાવ્યો

” ”

આચાર્ય વિજયેન્દ્રસુરિ

તેમનો જન્મ ક્ષત્રીય જાતિના નિસાળ કુટુંબમાં સન ૧૮૮૦ માં સનખતરા (૭ સ્થાનકોટ-પંજાબ) માં થયો છે તેમનું મૂળસ્થાવર્યાનું નામ શ્રી સુદામનજી હવુ પિતાનું નામ વાના જોપાનદાસ અને માતાનું નામ શ્રીમતી કૃપાદેવી હવુ વર્નક્યુનર મિડન સુધી પોતાના ગામમાં અભ્યાસ કરી અગ્રેજી ભણ્યા માટે તેઓ સ્થાનમાં ગયા ત્યાં નાધુજોના મહારાજને કાગળે મન્યાસ-દીક્ષા લેવાની આતરંગ્યેણા ઉપી ૧૮૯૫ માં તેઓ ઘેરથી સુપચાપ નિઃશ્ચિત ગયા અને પ્રેમ વિજયજી મહારાજ પાસે દીક્ષા આપી ત્યાંથી નિઃશ્વર્થસુરિ પામે આવી દીક્ષા લીધી શુર સાથે ગુરુગતથી જનાગસ આવ્યા તેમના શરૂએ ત્યાં પાઠશાળા સ્થાપી અને તેમને પોતાને હિંદના માહિત્યનો યૂરોપમાં પ્રચાર કરવાની તમના જાગી તેને માટે એક “ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સિરિષ ” શરૂ કરી, જે ‘ યશો નિઃશ્વર્થ અથમાગા ’ ને નામે હાલ ભારતગંગા નિગમપણે ચાલ છે અને અનેક પુસ્તકો તેમાંથી પ્રસિદ્ધ થયા છે

જનાગસ ગયા પછીથી તેમનું આખું જીવન માહિત્યના પ્રચાર અને માહિત્યના ગતિયા તરીકે જ વીત્યું છે જીવનનો મોટો ભાગ પાઠ્ય સોધને સાહિત્ય પદ પાઠનામાં ગાળ્યો છે એકઠો વાર્ષિક અથવા સ્પર્ધા રહેના અથો અભિગતિ તર્ક, હૈમ મત્ત, અનુભવિત આદિ પ્રાદ અન્યોને પ્રમશિત કરી ઉદ્ધાર કર્યો અને છૂટે હાથે હિંદ અને યૂરોપમાં પુસ્તકની નાણી કરી ત્યાં આજે જૈન સાહિત્યનો જે બહોળો પ્રચાર છે તે વિજયેન્દ્રસુરિને આભારી છે

તેમની અગ્રણ્યશક્તિ એટલી તીવ્ર છે કે જે કાંઈ તેમના વાચનામાં કે જોવામાં આવે છે તે સારી રીતે યાદ રાખી શકે છે અને References ફરગમ માટે એઓ જીવતી જગતી Encyclopedea એનગાર્ધકો પિડિયા રૂપ છે

તેમની સમૃદ્ધ કરનાની શક્તિ પણ અજબ છે અને તેનો બધો ઉપયોગ તેમણે પુસ્તકો અને ઐતિહાસિક વસ્તુઓ એકઠી કરનામાં કર્યો છે તેમણે એ સમૃદ્ધી ‘ હેમચંદ્ર લાયબ્રેરી ’ ની શરૂઆત કરી, અને તે પછી ‘ વિજયધર્મલક્ષ્મી જ્ઞાનમંદિર ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો, જે ૧૯૨૩માં પોતાની આચાર્યપદવીના અગમામાં તરીકે જનતાને અર્પણ કર્યું

ઇતિહાસ એ તેમનો મુખ્ય વિષય છે અને તેમા તેઓ પ્રમાણભૂત ગણાય છે વિજયધર્મસૂરિના મમુદાયમા જેટલું ઐતિહાસિક કામ થયું છે તે બધું એમને આભારી છે 'સૂરીશ્વર' અને સમ્રાટ'મા મુનિ વિદ્યાવિજયને આમણે અમર બનાવી દીધા છે તેની પ્રગ્તાવનામા લખ્યું છે કે "વિજયેન્દ્ર-સૂરિજી ન હોત તો આ અન્ય બન્યો ન હોત, તેના મનના ભાગી મ પૂણેપણે તેઓ જ છે " વિજયધર્મસૂરિના સમુદાયમા ઇતિહાસ વિષયના જે કાંઈ જાણ છે તે વિજયેન્દ્રસૂરિના પુત્રારામાથી ઉડેલા છે

તેમણે પોતાની આ બધી શક્તિઓ ગુરૂને નામે વાપરી તેમણે જે કાંઈ કામ કર્યું તે બધું વિજયધર્મસૂરિને નામે કર્યું તેમને 'વિશ્વવિખ્યાત' બનાવવાનું લક્ષ્ય રાખ્યું આજે હિંદ અને યુરોપમા માહિત્યકારો અને સોસાયટીઓમા સાહિત્ય પ્રચારક તરીકેની જગદળતી કીર્તિ વિજયેન્દ્રસૂરિના ખતભયાં પુરુષાર્થને આભારી છે.

સન ૧૯૨૨મા તેમના ગુરૂનો મ્વર્ગવાસ થયો. ૧૯૨૩મા આગરાના સથે તેમને આચાર્ય પદી આપી ધર્મગુરૂના મ્વર્ગવાસ થયા પછી બીજી સરથાઓને મ્થાપી બનાવવાનું કામ પણ તેમના ઉપર આવ્યું.

૧૯૩૧મા તેઓ ગુરૂના સમાધિ મંદિરમા શિવપુરી પાછા ફર્યા.

તેઓએ પ્રારભિક કાર્ય કરીને પોતાના જ્ઞાનની ધણીને ભેટ કરી છે. પ્રાચીન સાહિત્યનો ઉદ્ધાર કરી, બહોળો પ્રચાર કરી ઉજળું બનાવ્યું છે.

: : એમની કૃતિ : :

Reminiscences of Vijayadharmsuri

1923

શાંતિલાલ ગુલાબદાસ તોલાટ

એઓ નાતે દશા પોરવાડ વણિક અને સુરતના વતની છે. એમના પિતાશ્રી ગુલાબદાસ ગોલાબદાસ તોલાટ શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતામાં ઉચ્ચ પદ્ધિ ભોગવના હતા; એમના માતૃશ્રીનું નામ ગુલાબગીરી હતું. એમનો જન્મ સન ૧૯૦૪માં તા. ૩૧ મી જુલાઈના રોજ સુરતમાં થયો હતો. એમનું લગ્ન સન ૧૯૨૭માં મુખાઈમાં રા. સુનીલાલ દલાલના પુત્રી સી. ધનવિદ્યા માથે થયલું છે.

એમણે બધો અભ્યાસ મુખાઈમાં જ કર્યો છે, અને એમની વિદ્યાર્થી તરીકેની કારકિર્દી યશસ્વી હતી. ઇ. સ. ૧૯૨૪માં ઇન્ટર મીડીયેટ આર્ટ્સની પરીક્ષામાં સંસ્કૃતના વિષયમાં સૌથી વધુ માર્ક્સ મેળવવા માટે એમને વિસ્સન કોલેજ તરફથી ડૉ. ગડકમકર પ્રાઇઝ અને સ્કૉલરશીપ આપવામાં આવ્યા હતા. સન ૧૯૨૬માં એમણે બી. એ.ની પરીક્ષા ઈંગ્લીશ અને સંસ્કૃત લઈને ઑનર્સ સહિત પાસ કરી હતી અને તેમાં સંસ્કૃતમાં પ્રથમ નંબરે આવવાથી વિસ્સન કોલેજમાં સીનીયર ફેલો નીમાયા હતા.

ત્રણ વર્ષ મુખાઈના પ્રસિદ્ધ લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સમાં મુદ્રણનો અનુભવ મેળવ્યા પછી તેઓ હાલ ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ પ્રેસમાં જોડાયા છે.

કોલેજમાં વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં હતા ત્યારે તેઓએ ગુજરાતી માસિકામાં કાવ્યો, લેખો અને અવલોકનો લખવાનું શરૂ કર્યું હતું. ૨૬૦ ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટીઆના લખાણ તરફ એમને વિશેષ મમતા છે અને તેથી તેમના વાર્તાના પુસ્તકોનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો યશ એમને ધટે છે.

સ્વર્ગસ્થનું ચરિત્ર-ભોગીન્દ્રરાવ દિવેટીઆ-જીવન, સમય અને સાહિત્ય એ નામથી એઓ હમણા લખી રહ્યા છે અને થોડી મુદતમાં તે પ્રસિદ્ધ થશે; તેમ એમની પ્રસિદ્ધ વાર્તાઓની નવી આવૃત્તિઓમાં અંથપરિચય લખી એમણે એ સાહિત્ય સુગ્રહ કરવામાં આગળ પડતો લાગ લીધો છે.

એમના બે ટુંકી વાર્તાનાં પુસ્તકો તાજેતરમાં બહાર પડ્યાં છે; અને તે પ્રશંસાપાત્ર નિવડ્યા છે.

:: એમની કૃતિઓ ::

૧. પુસ્તકનું નામ.
૨. કવ્યનાની મૂર્તિઓ
૩. જીવનનાં પ્રતિબિંબ

પ્રકાશન વર્ષ.
સન ૧૯૩૩
" "

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા

એઓ જ્ઞાતે રાયકવાળ બ્રાહ્મણ, અમદાવાદના વતની, મૂળ બારેગના-એમના પિતાનું નામ સાંકળેશ્વર અને માતાનું નામ રેવાબાઈ છે. એમનો જન્મ સ. ૧૯૪૮માં થયો હતો; અને લગ્ન એમના અગીયાર વર્ષે અમદાવાદમાં સૌ પાર્વતીદેવી સાથે થયું.

ગુજરાતીનો અભ્યાસ પૂરો થયા બાદ ઇંગ્લિશ શાળામાં તે જોડાયલા, છઠ્ઠા ધોરણ સુધી પઢ્યા હતા. સંસ્કૃતનું શિક્ષણ એમણે એમના પિતાથી પાસેથી ઘેર લીધું હતું.

સાહિત્યનો તેઓ સારો શોખ ધરાવે છે; અને લેખન પ્રવૃત્તિ એમનો આત્મ વ્યવસાય છે; તેમ લોકસેવા કાર્યમાં સતત જોડાયલા રહે છે.

હાલમાં તેઓ મ્યુનિસિપલ સભાસદ છે.

એમણે સંખ્યાબંધ નવલકથાઓ લખેલી છે; અને તે લોકપ્રિય થઈ પડવાથી તેની અનેક આવૃત્તિઓ થયેલી છે. એમની કેટલીક નવલકથાઓની ફિલ્મો પણ ઉતરી છે. તે પરથી વાચકને એમની બુદ્ધિ ને શક્તિનો ખ્યાલ આવશે.

:: એમની કૃતિઓ ::

- (૧) કુમુદકુમારી
- (૨) પદ્મલતા
- (૩) તરણ તપસ્વીની લા. ૧-૨
પ્રથમ ભાગ સં. ૧૯૭૧ ખીજો મં. ૧૯૭૩; શીતમ ઉતરી છે.
- (૪) કાળરાત્રિ લા. ૧-૨
સં. ૧૯૭૧માં; શીતમ ઉતરી છે.
- (૫) વસંતવિજય લા. ૧ થી ૪
પ્રથમ ૧૯૭૪, ખીજો ૧૯૭૬, ત્રીજો-ચોથો ૧૯૭૭.
- (૬) ઝેરી જમાનો લા. ૧ થી ૫, સં. ૧૯૭૭ માં.
- (૭) કૈલાસકુમારી લા. ૧-૨
- (૮) વિશ્વમેદિની લા. ૧ થી ૮
લા. ૧ થી ૪, સં. ૧૯૭૮, લા. ૫ થી ૮ સં. ૧૯૭૯
- (૯) કુસુમકાન્ત લા. ૧ થી ૩
લા. ૧ ૧૯૭૪, લા. ૨ ૧૯૭૮, લા. ૩ ૧૯૮૦

(૧૦) રત્નપુરની રંબા	
(૧૧) કુંજ કીશોરી.	
(૧૨) માયાવી મોહિની	
(૧૩) અદ્ભૂત યોગિની	સં. ૧૯૮૩
(૧૪) સીક્રીમની વિરાંગના	,, ૧૯૮૬
(૧૫) શક્તિદાની સૃષ્ટિ	,, ૧૯૮૭
(૧૬) આદર્શ રમણિ	
(૧૭) રાજપુત પ્રતિજ્ઞા	,, ૧૯૮૬
(૧૮) જુદી જાતની	
(૧૯) બહાદુર બાળા	

મુંદરલાલ નાથાલાલ જોષી

એઓ રાતે ભટ્ટ મેવાડા બ્રાહ્મણ, નડિઆદના વતની છે. એમનો જન્મ માતર તા. ૧૮૬૮ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ નાથાલાલ અને માતાનું નામ સુરજબા છે. એમનું લગ્ન ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં નડિઆદમાં સૌ. હીરાલક્ષ્મી સાથે થયું હતું.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ એમણે નડિઆદમાં લીધું હતું. એમણે ઇન્ટર આર્ટ્સ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે. સન ૧૯૨૦-૨૧ માં મહાત્મા ગાંધીજીના સાદને સાથ આપી તેઓ અસહકારની દિલચાલમાં કોલેજ અભ્યાસ છોડીને જોડાયા હતા.

હાલમાં તેઓ નડિઆદમાં એક પૈદ્ય તરીકે સમાજ સેવક ઔપધાયક સ્થાપી (એક આના ઔપધાયક) સોફોપયોગી સેવાકાર્ય કરી રહ્યા છે.

સાહિત્ય, પુરાતત્વ, તત્ત્વજ્ઞાન એ એમના પ્રિય વિષયો છે; અને ભગવદ્ગીતા, ઉપનિષદો, અને મહાભારત તેમ જ શંકરાચાર્ય, યુદ્ધ ભગવાન અને કવિ કાલિદાસ તેમ શેખ સાદી અને હાદીજની એમના જીવન પર ઊપ પડેલી છે.

ખેડા જીલ્લાના એક અગ્રગણ્ય અસહકારી કાર્યકર્તા તરીકે તેઓ જાણીતા છે; અને કાયદા ભંજની ચળવળના અંગે ૭ માસની જેલ યાત્રા પણ તેઓ કરી આવેલા છે.

સાહિત્યમાં તેઓ સારો રસ ધરાવે છે અને વખતોવખત માસિકોમાં વિધવિધ વિષયો પર લેખો લખી મોકલે છે જેમાં ઇંડો સીદ્ધિયા (સાહિત્યમાં પ્રગટ થયેલી લેખમાળા હિન્દી પરથી અનુવાદ) ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

∴ એમની કૃતિઓ ∴

ચીનગારી

૧૯૨૮

વર્ણુ મીમાંસા

૧૯૩૪

સુંદર જોડણદાસ બેટાઈ

૨૨૧

એઓ જાતે ગૂંચળા બ્રાહ્મણ અને બેટ દારકાના વતની છે. એમનો જન્મ સં. ૧૬૬૦ના ભાદ્રપદ સુદ જારજને શુક્રવારના રોજ બેટ દારકામાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ જોડણદાસ જોડણદાસ અને માતૃશ્રીનું નામ (સ્વ. ઝળદારબાઈ) છે. એમનું લગ્ન મં. ૧૬૭૮ના વૈશાખ સુદ ૧૨ ના રોજ દારકામાં સૌ. ચંદ બહેન સાથે થયું હતું.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ એમણે બેટ અને દારકામાં લીધું હતું; અને ઉચ્ચ શિક્ષણ મુબારકા-પ્રથમના બે વર્ગો સેન્ટ ઝેવીઅરના અને બી. એ.નાં બે વર્ગ એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાં. હાઇસ્કૂલના અભ્યાસ દરમિયાન એમને ઇનામ અને સ્કૉલરશિપો મળેલા.

હાલમાં તેઓ યુનિવર્સિટી ડિગ્રી સ્તરીય તરફથી ચાલતા સ્ત્રી-વિદ્યાલયમાં મુખ્ય શિક્ષક છે; અને એલ એલ. બી. નો અભ્યાસ પણ પૂરો કર્યો છે.

ભાષા, માહિત્ય અને ધર્મતત્ત્વજ્ઞાનનું વાચન એમને વિશેષ ગમે છે, ગીતા એ એમનું પ્રિય પુસ્તક છે. કૉલેજમાં શ્રીયુત નરસિંહરાવના એ પ્રિય શિષ્ય હતા.

એમની કવિતા યુગ્મજાની માસિકોમાં અવાગનવાર પ્રગટ થાય છે; અને તેનો એક મંત્રક “બોનિ-રેખા” નામે ચાલુ વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે.

શ્રીયુત નરસિંહરાવે તેનો ઉપોદ્યાન લખ્યો છે, એ જ એમની કવિતા માટે ઉચ્ચ પ્રમાણપત્ર છે.

:: એમની કૃતિ ::

નં. પુસ્તકનું નામ

પ્રકાશન વર્ષ

૧. સ્ત્રીશક્તિ રેખા

સુન ૧૯૩૪

હામીદમીયાં ડોસામીયાં સૈયદ

એએા અમદાવાદના વતની અને સૈયદ કુટુંબના છે. એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૮૬૨માં થયો હતો. એમના માતૃથીનું નામ અમીર-ખીખી છે. એમનું પ્રથમ લગ્ન સન ૧૯૦૬માં અમદાવાદમાં થયું હતું અને બીજી વારનું લગ્ન સન ૧૯૨૩માં એબુનનિસા એમમ સાથે થયું હતું.

અમદાવાદમાં એમણે બધું શિક્ષણ લીધું હતું અને તે દરમિયાન એમને હાઇ અને સ્પેશિયલ સ્કૉલરશિપો મળી હતી. તેઓ અંગ્રેજી, ગુજરાતી, ફારસી, અરબી, ઉર્દુ, હિન્દી અને બંગાળી ભાષા સારી રીતે જાણે છે.

પ્રથમ તે સરકારી રેવન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટમાં નોકર હતા. સરકારી નોકરી છોડ્યા પછી પત્રકાર તરીકેનું જીવન સન ૧૯૧૭થી શરૂ કર્યું હતું.

ધર્મ, ઇતિહાસ અને ભાષા એ એમના પ્રિય વિષયો છે; અને એમના જીવનપર કુરાન, ગીતા અને સોફ્ટીસની અસર થયાનું તેઓ લખે છે. હિન્દુ ધર્મ પ્રતિ એમને પક્ષપાત છે; અને વૈષ્ણવ સાહિત્ય પણ કીક વાંચેલું છે.

શિક્ષક અને પત્રકાર તરીકે તેઓ જીવન ગાળે છે.

:: અમની કૃતિઓ ::

નં.	પુસ્તકનું નામ.	પ્રકાશન વર્ષ.
૧.	ઝોહરા	સન ૧૯૧૮
૨.	હઝરત ખાલિદ બિન વાલીદ	" ૧૯૧૮
૩.	વીરાંગના કે દેવાંગના ?	" ૧૯૧૯
૪.	પિશાચ લીલા	" "
૫.	પ્રેમની પ્રતિમા	" ૧૯૨૫
૬.	પ્રેમનો શિકાર	" "
૭.	અસર કે ચુકેલ	" ૧૯૨૬
૮.	પ્રેમ વિજય	" ૧૯૨૭
૯.	મહિસુરનો સિંહ	" ૧૯૨૮
૧૦.	ભૂત બંગલો	" ૧૯૩૦

હરિશંકર ઓઘડભાઈ ઠાકર

એઓ રાતે ઔદિય સદસ્ય બ્રાહ્મણ છે; એઓ મૂળ કંથારીઆના (ધંધુકા અને રાણપુર વચ્ચે આવેલું એજન્સીનું ગામકું) વતની, અને એમનો જન્મ તા. ૩૩ માર્ચ સન ૧૮૮૭ ના રોજ કાઠિઆવાડમાં ગદ-ગ્રામાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ઓઘડભાઈ અને માતાનું નામ જડીબહેન છે. એમનું લગ્ન સન ૧૯૦૭ માં વડવાણ શહેર પાસે આવેલા દેદાદરા ગામે સૌ. સાવિત્રીબહેન સાથે થયું હતું.

પ્રાથમિક શિક્ષણ એમણે કંથારિઆમાં લીધું હતું અને પછી વીરમગામમાં અભ્યાસ કરી ગુજરાતી વર્તીકયુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પાસ કરી હતી. ત્યારબાદ મુંબાઇની આર્યસમાજની સંસ્કૃતશાળામાં લઘુકૌમુદી તેમ રામાયણ, મહાભારત, મનુસ્મૃતિ, ઉપનિષદ આદિ ધાર્મિક ગ્રંથોનું ત્રણ વર્ષ પૂર્વે અધ્યયન કરેલું છે.

તે દરમિયાન આર્ય પ્રતિનિધિ સભા પ્રતિભાસ રૂ. ૧૫ ની સ્ટોલરશીપ તેમને આપતી હતી.

ત્યારથી એમણે આર્યસમાજની સેવા કરવામાં પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું છે અને તેના અંગે અનેક પ્રકારની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ ઉપારેલી છે.

ત્રણ વર્ષ આર્યપ્રકાશનું તંત્રીપદ ધારણ કર્યું હતું.

દ્વિતીયાસ અને ધર્મ એ એમના પ્રિય વિષયો છે, ઇત્રેજનું સમૂજનું જ્ઞાન નથી પણ વર્તમાન સાહિત્યના વાચનથી તેઓ ચાલુ વિચાર પ્રવાહ સાથે સંસર્ગ રાખી રહ્યા છે.

∴ એમની કૃતિઓ ∴

૧	સંગીત શ્રેણી	૧૯૧૦
૨	જનોર્મમાં ગાવાનાં ગીતો	૧૯૧૧
૩	જનોર્મ	૧૯૨૪
૪	સૂર્યબેદન વ્યાયામનો અનુવાદ	૧૯૨૬
૫	આસન અને આરોમનો અનુવાદ	૧૯૨૮
૬	હિન્દુગતિમાં આર્યસમાજનું સ્થાન	૧૯૨૯
૭	મુસલમાન ભાઈઓને ખુદશોષન	૧૯૨૮
૮	પ્રમાણમાગર	૧૯૩૩

મુનિશ્રી હિમાંશુવિજયજી (અનેકાન્તી)

એઓ જે. મૂર્તિપુજક જૈન સપ્રદાયના સાધુ છે. એમની જાતિ વિમાયોગ્યજી અને ધર્મ જૈન છે. એમના પિતાનું નામ વનેચંદ્રજી અને માતાનું નામ પાર્વતી હતું એમનું મૂળ વતન જલકુટ (સીરાહિ ગેટ) હતું. એમનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૯૬૦ ના વૈશાખ માસના શુકલ પક્ષમાં પાંડિત ગામમાં થયો હતો. એમનું નામ હિમ્મતમલ હતું અગ્યાર વર્ષ સુધી એમણે ગામડાની શાળામાં અભ્યાસ કર્યો એમનો ગણિતનો વિષય સારો હતો ગુજરાતીનો મામુલી અભ્યાસ ત્યાજ કર્યો. કવિ દયપતરામની કવિતા ઉપર એમનો પ્રેમ ત્યારથી હતો.

વિ. સંવત્ ૧૯૭૧ માં એઓ કરવૂંધ (મદ્રાસ) ગયા. એમના પિતાની ત્યાં મોટી દુકાન હતી. તેઓ સાહસિક વ્યાપારી હતા. એમણે ત્યાં રહી વ્યાપારમાં સારી હોશિયારી મેળવી; ખાનગી ઇંગ્રેજી અને ઉર્દુનો અભ્યાસ પણ કર્યો. વિ. સંવત્ ૧૯૭૪ માં એમના પિતાએ મુંબઈમાં દુકાન કરી એટલે એઓ મુંબઈ આવ્યા.

એઓને મુંબઈમાં યુનીસાઇલાઇઝ ડાનુનીનો સમાગમ થયો. ડાનુની એક સાચા બ્રહ્મચારી અને ત્યાગી શ્રાવક છે. એમના સંસર્ગની હિમ્મત-મલના જીવન ઉપર ઘણી સુદર અસર થઈ. તેજ અરસામાં 'બ્રહ્મચર્ય દિગ્દર્શન' (વિજયધર્મસૂરિ રચિત) નામનું પુસ્તક એમણે વાંચ્યું. આથી એમણે અઠાર વર્ષ પહેલાં લગ્ન નહિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તેજ સમયે શાસ્ત્રવિશારદ શ્રીવિજયધર્મસૂરિ મુંબઈ પધાર્યા. તેમનો ઉપદેશ હિમ્મતમલે સાંભળ્યો અને સંસાર ઉપર એમની વિરક્તતા થઈ. એઓએ જે વર્ષ સુધી વિજયધર્મસૂરિ પાસે સાધુ ધર્મનો અભ્યાસ કરી તેમની પાસેજ વિ. સંવત્ ૧૯૭૮ ના વૈશાખ સુદી ત્રીજે, પિતાને સમજાવી ઈંદોરમાં જાહેર રીતે દીક્ષા લીધી. એમનું સાધુ દશાનું નામ હિમાંશુવિજય રાખી મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિજયજીના શિષ્ય થયા, કે જેઓ પ્રસિદ્ધ વક્તા, જજ્જર લેખક અને સાક્ષર છે.

એમણે સંસ્કૃત વ્યાકરણનું અધ્યયન શાન્તમૂર્તિ મુનિશ્રી જયંત-વિજયજી પાસે કર્યું; સાથે સાથે કેટલાક જૈનસૂત્રોનું પણ અધ્યયન કર્યું. હવે દર્શનશાસ્ત્ર અને સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાની એમની ઉત્કંઠા વધી.

સન્મતિ તર્ક સુધી જૈન ન્યાયના ગ્રંથોનો અભ્યાસ મુનિશ્રીએ કર્યો. નૈયાયિક, વૈશેષિક, બૌદ્ધ અને યોગસાખ્ય દર્શનના સ્વતંત્ર ગ્રંથોનું એમણે મોટા પંડિત પાસે ખાસ અધ્યયન કર્યું. કાવ્ય અને અલંકાર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ એમણે પ્રારંભમાં ન્યાયતીર્થ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી પાસે કર્યો. સંસ્કૃતમાં કાવ્ય રચવાની પદ્ધતિ પણ તેમની પાસે જાણી લીધી. કાવ્યનો જ્યો અભ્યાસ એમણે પંડિત શિવદત્ત દવિરતન પાસે કર્યો.

અભ્યાસ સારો થયો હોવાથી એમણે કલકત્તા યુનીવર્સિટીની ન્યાય અને સાહિત્યની તીર્થ સુધીની બધી પરીક્ષાઓ આપી. જે વિષયની તીર્થ પરીક્ષાઓમાં પાસ થયેલા જૈન સાધુઓમાં એઓશ્રી પટેલા જ છે. વ્યાકરણ અને સાંખ્યની પ્રથમા અને મધ્યમા પરીક્ષામાં પણ એઓશ્રી પાસ થયેલા છે. હેમચંદ્રાચાર્યના વ્યાકરણથી એમણે પ્રાકૃત ભાગધી, અપભ્રંશ વિગેરે ભાષાઓનું સાફ જ્ઞાન મેળવ્યું. એઓશ્રીએ ધણા બ્રાહ્મણ સંન્ધાસિ અને જૈન સાધુ તથા શાવકોને ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્ય વિગેરેનું અધ્યયન કરાવ્યું છે અને કરાવતા રહે છે. સારા સારા વિદ્વાનો એમની સાથે તાત્ત્વિક વાર્તાવાપ અને ચર્ચા કરી સંતોષ મેળવે છે.

સને ૧૯૨૬ થી એમણે લખવાનું શરૂ કર્યું. ‘જૈનધર્મ પ્રકાશ’માં ‘લેખન શક્તિ’ વિષે પહેલો લેખ લખ્યો. ધીરે ધીરે મુનિશ્રીએ હિંદી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાઓમાં ગદ્યપદ્ય લેખો લખી પોતાની શક્તિનો સારો વિકાસ સાધ્યો. સરસ્વતી, માધુરી અને કાન્ત, પ્રભાત, આત્માનંદ, વીર, શ્વેતામ્બર જૈન, જૈનમિત્ર, જૈનધર્મપ્રકાશ, શારદા, શુદ્ધિ-પ્રકાશ, પીયૂષ પત્રિકા, જૈન, જૈનપ્રકાશ, મહારાષ્ટ્રીય જૈન, ખેડાવર્તમાન, દેશીમિત્ર, મુખ્યમંત્રીમાચાર, સાજ, સંધિ, ગુજરાત સમાચાર, વિગેરે ત્રિમાસિક, માસિક, અઢવાડિક અને દૈનિક પત્રોમાં છતિહાસ, સમાલોચના અને સમાજ વિષયના એમના મહત્વના લેખો પ્રસિદ્ધ થયા છે. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાઓમાં એમની કવિતાને વિદ્વાનો વખાણે છે. ધર્મ-વિધેગમાળા નામનું એક કાવ્ય એમણે સાત ભાષાઓમાં રચ્યું છે. જુદા જુદા પત્રોમાં એમણાં ધણા સંસ્કૃત કાવ્યો પ્રસિદ્ધ થયાં છે, અને ધણાં છપાવ્યા વિના અપ્રસિદ્ધ છે.

મુનિશ્રીને સંશોધન, સમાલોચના અને જ્ઞાનદાન આપવાનો ધણો શોખ છે. શાંત રીતે કોલાહલ વગરના સ્થાનમાં રહી લખવા વાંચવાનું

એમને વધારે ગમે છે. શિવપુરી, મુંબઈ ને ઇદોર એમના વિદ્યાર્થીસના ખાસ ક્ષેત્રો છે.

હેમચંદ્રાચાર્યના વૃત્તિ સહિત વ્યાકરણ વિગેરે ગ્રામીન ગ્રંથોનું એમણે નવી પદ્ધતિએ સંશોધન કર્યું છે. માળવા, યુ. પી., વ્રજભૂમિ, બુદ્ધેશ્વર મહારાષ્ટ્ર, ખાનદેશ અને ગુજરાતમાં એમણે પગે ચાલીને પર્યટન કર્યું છે અને કેટલાક પ્રવાસના વર્ણનો એમણે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. અત્યારે એઓશ્રી સાહિત્યસેવા અને ઉપદેશનું ઉમદા કાર્ય કરતા, વ્યાખ્યાત ચૂડામણિ મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિજયજીની સાથે ગુજરાતમાં વિચરી રહ્યા છે.

:: એમની કૃતિઓ ::

૧	ધર્મવિયોગ માળા	૧૯૩૨
૨	ન્યત્રપ્રબંધ	"
૩	સિદ્ધાન્ત રત્નિકા (પ્રસ્તાવના)	૧૯૩૦
૪	પ્રમાણ નયતત્વાલોક (સંશોધિત)	૧૯૩૩
૫	સિદ્ધહૃદયશબ્દાનુસાસનમ્ (સંશોધિત)	૧૯૩૪
૬	જૈન સમ્પદાર્થો (સંશોધિત)	૧૯૩૪

ગ્રંથકાર ચરિત્રાવલી

(અર્વાચીન વિદેહી)

આ વખતે વિદેહી ગ્રંથકાર વિભાગમાં માત્ર ત્રણ ગ્રંથકારો—જેમની
શતાબ્દી હમણાં જ ઉજવાઈ છે, એમનાં ચરિત્ર આપી શકીએ છીએ; તે
કામમા તૈયાર લેખોનો ઉપયોગ કર્યો છે; અને તે માટે અમે તેના લેખકોનો
ઉપકાર માનીએ છીએ.

સંપાદક

કરમનંદાસ મૂળજી

આ પ્રમિદ્ધ, નિરૂ અને આગ્રહી સુધારકનો જન્મ મુંબાઈમાં ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં થયો હતો. તેઓ યાત્રિએ કપોળ વાણીયા અને ધર્મે વૈભવ્ય હતા. તેમનું મૂળ વતન મદ્વા પામે વડાળ ગામમાં હતું; પરંતુ તેમના વડાઓ મુંબાઈ આવીને વસ્યા હતા.

ફક્ત માત્ર વર્ષની કુમળી વયમાં તેમનાં માતા મરણ પામ્યા અને એમના પિતાએ બીજવાર લગ્ન કર્યું. આ બનાવથી એમને માતા અને પિતા બેઉના લાલન પાલન ગુમાવવા પડ્યા, અને તેઓ મોસાળમાંજ ઉછર્યા. ત્યાં તેમની મંભાળ મુખ્યત્વે તેમની માશી તથા માની કાકીએ કરી. આ કાકી પણ વિધવા હતા અને કરમનંદામની સંભાળ ખામ રાખતા હતા.

તેમણે ગુજગતીના અભ્યાસ પૂરો કર્યો પછી એવર્સીન્ગ્ટન ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરવા માડ્યો હતો. ત્યાર બાદ કૉલેજમાં દાખલ થવાનો તેમને વિચાર થયો, પરંતુ પૈસાની તાણ પડવાથી તેમણે નોકરી સાથે લણનાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ તેમાં સફળ થયા નહીં, તેથી છેવટે પૈસા ભરીને કૉલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાં એક વર્ષ પછી તે કૉલેજથી મળી એટલે તેમનું કામ સળંગ ચર્મી ગયું.

આ અરસામાં એટલે ઇ. સ. ૧૮૫૨માં મુંબાઈના વાતાવરણમાં સારી જાગૃતિ જોવામાં આવતી હતી. ગરબાની અંગ્રેજ કેળવણીના શુભ પરિણામ સર્વત્ર નજરે પડતા હતા. તે વખતના અંગ્રેજ વિદ્યાગુરુઓ પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ આપવા ઉપગત જ્ઞાન વધારવા માટે વિદ્યાર્થીઓને વાચન સભાઓ અને ચર્ચા મંડળો રચાવવા પ્રેરતા હતા, તેમજ વિદ્યા પ્રસારનું વ્યવહારૂં કાર્ય કરવાનું હિતેજન પણ સુવકોને આપતા હતા. આવી એક સભાની એક શાખાનું નામ ‘ગુજગતી જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી’ હતું. આમાં સમાજમાં ચાલતા કુરિયાતો ઉપર લખણો પણ થતા હતા, અને તેમાં દાદાભાઈ નવગોળ, ડૉ. ભાદ્ર દાશ વગેરે વિદ્વાનો ઘણા આગળ પડતો ભાગ લેતા હતા. કરમનંદાસ આ મંડળીથી ઘણાજ આકર્ષાયા હતા, અને તેના કાર્યમાં તેઓ સ્વયંથી ભાગ લેતા હતા. આ ‘જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી’માં ગુજરાતી તેમજ દક્ષણી હિંદુઓ તથા મોટે ભાગે પારંગી સુવકો ભાગ લેતા હતા. એટલે તેના કામથી ઉત્સાહી ગુર્જર સુવકોને સતોષ થયો નહિ. તેથી તેમણે

“બુદ્ધિવર્ધક સભા” ખામ જુદી સ્થાપી. કરસનદાસ આ બંને સભાઓમાં ભાગ લેતા હતા.

“બુદ્ધિવર્ધક સભા”માં વખતો વખત મુધારાના કોઇ કોઇ વિષયો ઉપર નિમંત્રણ વ્યાપ્ત હતા, અને તે પ્રસંગે સભાસદો ઉપરાંત બહારના ગૃહસ્થોને પણ આમ ત્રણ આપવામાં આવતા હતા. ૨૨ મી ઓગસ્ટ ૧૮૫૨ ને દિવસે કરસનદાસે આ સભા સમક્ષ “ટેશાટન” વિષે નિમંત્રણ વાંચ્યો હતો. આ નિમંત્રણ “બુદ્ધિવર્ધક સભા” ન અંક બીજામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો. કરસનદાસનું આ પ્રથમ જાહેર કાર્ય હતું આ બાપજી, તેમની દલીલો માટે તથા વાચવાની છટા માટે પણ, તે સમયે વખણાયું હતું આ બાપજીમાં બે દૃષ્ટિબિંદુથી ચર્ચા કરવામાં આવી હતી એક તો આર્થિક દૃષ્ટિએ પરદેશગમન બદ્દ જ અગત્યનું છે અને તે માટે યુવકને ઉત્સાહિત કર્યો હતા. અને બીજી દેશાટન કરવામાં શાસ્ત્રનો વાધો નથી તેથી યાત્રિઓ તરફથી દેશાટન કરનારને પબ્લિકથી થવી જોઈએ નહિ.

આ સમયમાં ‘જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી’ના સભાસદોનું ધ્યાન હિંદુઓની બાળવિધવાના દુઃખો તરફ દોરાયું મુગ્ધતામાં દુર્ગોરામ મહેતાજી તેમના હુ ખૂબ કરવા તનતોડ મહેનત કરતા હતા મુખ્યાર્થીમાં પણ ટોર્ષ દયાળુ પારસી ગૃહસ્થે તે સંબંધી કોઇ ઉત્તમ નિમંત્રણ લખે તેને રૂ ૧૫૦ નું ધન આપવા બતાવી. ‘જ્ઞાનપ્રસારક મંડળી’ના મંત્રીએ તે માટે જાહેરાત કાઢી. અને કરસનદાસે તે નિમંત્રણ લખવા તૈયારી કરવા માઢી. આ અરસામાંજ કરસનદાસના જીવાન કાકી વિધવા થયા હતા. તેથી સુડીકર્મ અને કેશવપતની કુષ્ટ ક્રિયા સમયે જે ત્રાસ થાય છે તે તેમના જોવામાં પ્રત્યક્ષ આવ્યો, અને તેમણે લખવા માડેલા નિમંત્રણમાં તેનું વર્ણન તાદ્રશ આપવામાં આવ્યું હતું. આ નિમંત્રણમાં વિધવાઓના ફરી લગ્ન કરવાની તરફેણમાં તેમણે મત જાહેર કર્યો હતો. આ લેખ કરસનદાસની કાકીના ધરમાં એક માણસ રહેતો હતો તેના જોવામાં આવ્યો. એ માણસ સારો નહોતો અને એમના મહંમ દાદાને તેણે કુવશણે ચલાવ્યા હતા. તે સદાયરહી જરમનદાસથી ધણીજ રહેતો હતો. તેથી કરસનદાસ સામે તેમના કાકીને ચલાવી મુકવાનો આ લાગ તેણે જોયો. તેણે નિમંત્રણ ચોરીને તેમની કાકીને વચાવ્યો, અને કહ્યું કે આ તો તમારા ઉપર જ લખાયો છે. આ ઉપરથી કરસનદાસને તેમની કાકીએ ધરમાંથી કાઢી ચૂક્યા, અને તેમના નિમંત્રણનો નાશ કર્યો.

આ રીતે આશ્રય જગ્યાથી કરમનદામને ઘણીજ તંગી પડવા લાગી. સ્કૅલ-ગ્રીપની મદદથી થોડો મમથતો અભ્યાસ ચાલુ રહ્યો, પણ એકંદર પરિણામ એ આવ્યું કે તેમને કોલેજ છોડવાની જરૂર પડી.

ગ્રેડ ગ્રેડજનદામ તેજપાળ એક વિદ્યાવિદ્યાગી નર હતા. સુધારાના કાર્યો તરફ તેમને પક્ષપાત હતો તેમણે માગ્યો ઉપગ્રહેતા માણસોના ઉપયોગ માટે એક ધર્મોદ્ધ નિશાળ સ્થાપી, તેના મુખ્ય ગુરુનું કામ કરસનદામને મોખું. આ રીતે શિક્ષકના ઉત્તમ ધર્માત્મા તેઓ જોડાયા. તેમણે પોતાનું કાર્ય ઉત્તમતાથી બનવી હાથ નીચેના શિક્ષકોના ધરોજ ઉત્સાહ ગ્રેયો, અને હુંક વખતમા જ તેમની નિશાળ વખણાઇ.

પગંતુ એકવા નિશાળના કાર્યથી કરસનદામને સંતોષ થાય તેમ નહોતું. તેમણે ‘બુદ્ધિપૂર્વક મમા’નો ઉદ્ભવ વગાડી મૂક્યો તેમા ફક્ત જાણ્યો જ કરમવાથી તેમણે મતોષ ન મા-યો, પગંતુ તેની માગફતે શિક્ષણના વ્યવહાર કાર્યો પણ દગબ્યા મમાજ સુધારાનો આધાર સ્ત્રી-શિક્ષણ ઉપર છે એ સૂત્ર, આ ઉત્સાહી યુવક મળી મમઝયુ હતું અને તેથી સભા તરફથી બે દન્યાશાળાઓ સ્થાપવામા આવી આમા સજ્જામદોએ મકત કામ કરવાનું ઉપાડયુ અને ધનવાનોએ બીજી ખર્ચ આપવાનું કબૂલ્યુ. આમાની ટોટની દન્યાશાળાનું બધું ખર્ચ ધીમે ધીમે ગ્રેડ મગજદાસ નયુભાઇએ માથે લીધું અને તેની મર્દ દેખરેખનું કામ કરસનદામ ઉપાડી લીધું.

આ ઉપગત સુધારાની તરફેલુમા ટોકમત જાગ્રત કરવા માટે કરમનદામને એક આંવાડિક પત્રની જરૂર જણાઇ “રાગત-ગોક્તાર” નામે એક આંવાડિક પત્ર પાગમીઓ કાઢતા હતા અને તેમા કરમનદામ હિંદુ સુધારાઓ વિશે લેખો પણ લખતા હતા. પરંતુ હિંદુઓના પ્રશ્નો એટલા બધા હતા કે જુગ પત્ર વિના બધા બરોબર મર્ચો શકાય નહિ તેથી ૧૮૫૫ ની સાલમા કરમનદામને “મત્ય પ્રકાશ” નામે આંવાડિક પત્ર પ્રમિદ્ધ કર્યું તેમા બહુજી હોમલથી લીખી લખાયામા તેઓએ જુગી નુક-શાનકાગક કડીયો સામે લેખ લખવા માડ્યા. વળી તે સમયમા ‘બુદ્ધિવર્ધક ગ્રન્થ’ યે પણ નિયમિત માસિક રાફ કર્યું. આ રીતે લોકજનશ્રુતિના આ બે ઉપયોગી સાધનો અસ્તિત્વમા આવ્યા. ‘મત્ય પ્રકાશ’માં સર્વ મહેનત કરમનદામ કરતા હતા અને પૈસાની મદદ સગ મગજદાસ નયુ-ભાઈ વગેરે આપતા હતા. આ રીતે ધન અને બુદ્ધિ, લક્ષ્મી અને મરર-

તીનો સુયોગ થઈ સુદર સેવા થતી હતી. પરંતુ આ સમયમાં સર ડી સી મોપ ૬ સનદામના કનવણી મનથી મમથી મતુષ્ટ થયા અને ડીસાની અગ્રેષ્ઠ નિશાળના માસ્તરની જગ્યાએ તેમને નિમ્ન કરસનદાસ ડીસા ગયા ત્યારે ‘સત્યપ્રકાશ’ મહીપતરામ રૂપગમ નીલકાંઠે સાચુ છ મહિનામાં મહીપતરામ પણ મુખાઈ છોડી ગયા એટલે ઝવેરીલાલ ઉમિયાર કર યાચિકના હાથમાં તે આ ચુ. પરંતુ એટલામાં તો કરમનદાસ પાછા મુખાઈ આવ્યા અને તેમણે ‘સત્યપ્રકાશ’ પોતાના હાથમાં લીધું.

ડીમાં કરમનદાસ ફક્ત દસ મહિનાજ રહ્યા હતા ત્યાં તેમની તબિયત બગડી અને ગોરા દાકતરે માસ ખાવાનું કહ્યું. પરંતુ પ્રાણ જાય તો પણ અબક્ષ્ય ભોજન નહિ કરે એમ તેમણે કહ્યું. મુખાઈ દવા કમના માટે તેમણે રત્ન માગી, પરંતુ તે ગોરા દાકતરે સર્ટીફિકેટ આપવા ના પાડી કરમનદાસ ગળનામું આપી મુખાઈ ચાલી ગયા, અને ત્યાં જ પોતાને પ્રિય ઉછરેલા આદ્યા કરમનદાસ સુધારના હિમાયતી હતા, પરંતુ ધણી જ ધર્મિષ્ઠ હતા તે આ ઉપગ્રથી જણાઈ આવે છે એઓ ધર્માધ નહોતા, પણ ધર્મવિહિન તો નહોતા જ.

એક નાનો બનાર આ વખતે બન્યો તેથી પણ કરમનદાસ મિદ્દા તને વળી ગેનારા હતા તે જોઈ શકાય છે. ૧૮૫૭ ની સાનમાં કરમનદાસે તીજવાગના લગ્ન કર્યા એમની પ્રથમ બન્ને પત્નીઓ ગુજરી ગઈ હતી આ વખતે તેમણે જરીનો જામો પહેરી ઘોડે યોમનાની ના પાડી સાસરીમાં ધમખા આપી કે આનું રીરાજ નહિ પામે તો વેવિશાળ તોડીશું. પરંતુ કરમનદાસ તો પોતાના તિયારમાં મક્કમ જ રહ્યા અને સાદા પટેલેશમાં પગે ચાલતા જ ગયા. જો કે આથી ભાગ્યગડ થઈ, પરંતુ મિત્રો વચ્ચે પડનાથી અનમાં સનાહ થઈ આ વાતથી કરમનદાસની જલદેર દિમત તથા મક્કમના જણાઈ આવે છે.

“સત્યપ્રકાશ” સમાજ સુધારાની ચર્ચા તો કરતુ જ હતું તેવામાં વળી એ નરી બામન ઉપર નખાનો પ્રગમ આવ્યો. ગોનાઈ મદાગને તથા શાસ્ત્રીઓ વચ્ચે ઝગડા થયા વૈશ્વન મદિરામાં હાજરોગ થતા હતા તેમાં મદાગને સારો તજકો પડતો હતો. શાસ્ત્રીઓ પણ તથી ચેભાયા અને તેમણે પણ જુલેશ્વર નિયમ દિગ્ગાહ્યોગ મ્યો મદાગને એ મનસુ કે શાસ્ત્રીઓ આમ મંદા તો આપણુ આમરું આપુ થઈ

જગે તેથી તેમણે જાણણો ઉપર હુમલો કર્યો, અને જલ્દી કે જે જાણ
 ઊંચે શિવપ્રમાદ લીધો તેનો લગડા થઈ ગયા આ માથે વૈશ્ણવોને આગ
 કરી કે એ જાણણો હવે ગોળદે ગ્દી શરૂ નહિ ગોળપુ જન્ય તો જાણ
 છુની આવડે જન્ય આમ હોનાથી મને પક્ષે જાહેરમા લખાણુ ગુના
 માડ્યુ આ તકનો વાણ સુધારક વૈશ્ણવોએ લીધો અને શેઠ લક્ષ્મીદામ
 ખીમજી પગે વૈશ્ણવોએ મદિરામા અમુક સુધારા થાય તો જ મહાગજને
 આ ઝગડામા મદદ કરાવું વચન આપ્યું મહાગજને આ વાત ગમી
 તો નહિ, પણ તેમની મદદ નહીં હોનાથી કજૂન પરી આમ જતા
 એક શરત એવી ગવી કે બધા સુધારા એક રૂપ પત્રી અમનમા આવે
 અને ત્યાં સુધી બધો વાત મુમ ગમી સુધારકો પુરતા જોગમા નહિ
 હોનાથી તેમણે આ શરત કજૂન ગમી પરંતુ જાણણોનો બહિષ્કાર
 ટગવવાની વાતમા મહાગજે ફાયા નહિ એટલે તેમણે એક ગરીબ
 ભિખારી જાણણને ઉભો કરી તેની પામે સમગ્ર જાણણુ ટામ તરફથી
 માફી મગાવી, અને પોતે માફી બક્ષી

આ સમયમા મહાગજે ઉપર 'સત્યપ્રકાશ' નિરૂપતાથી ધણુ જ
 સખ્ત લખાણુ નખા માડ્યુ "સત્યપ્રકાશ" ના લખાણો શુદ્ધ બુદ્ધિથી,
 ધર્મ સુધારણા માટે લખાતા હતા પરંતુ મહાગજે તો પોતાની રીતો
 સુધારવા જગથે તૈયાગ નહોતા તેથી તેમણે સુધારાનાણા સામે સખ્ત
 લખાણુ લખનાની ગોવણુ કરી 'ચાણુ' નામે પાગમી અદનાગિ
 પત્ર હતુ, તેના માનિકને ધમા આપી સુધારાનાગાઓ સામે મુમેસ ચનાવી
 તેમની તરફથી દલીલો તો હતી નહિ એટલે તેમણે માજોનો આશ્રય
 લીધો, અને લખાતા લખતા દદવાગ માજો લખી 'પગિણામે' ચાણુક
 સામે બદનગોની ફગિયાદ મડાઈ મહારાજેએ તેના માનિકને ઢથો
 લદનાના પૈમા આપ્યા નહિ, અને આ બિચારો ભાકુતી લેખક મહાસક-
 ટમા આવ્યો અતે તે નિર્ધર્યો અને બચાનમા તેણે મહાગજે મામે સાક્ષી
 સમન કાઢ્યા મહારાજે કોર્ટમા જવા નહીં નહોતા કોર્ટમા જવું પોતાના
 પદને જોખે નહિ એમ તેમનું માનવું હતું નગી કોર્ટમા ગમે તેવા પ્રશ્ન
 પુછાય તો પોતાનું પોકડગ ખુલ્લું પડી જાય એવો પણ તેમને હજી હતો
 તેથી તેમણે મદિરામા દારૂ જલ કરી દીધા અને જેનીફને પેસતા
 અમનમે

હારૂ જલ થયા એટલે આરિનક વૈશ્ણવોના દર્શન પણ બન થય,

અને દર્શન વિના અન્ન જળ ન લેનાનો નિમઝ ઘણા સ્ત્રી પુરુષોને હતો તથી સર્વત્ર પેહાદાર થઈ ગયો અને સુધારાનાળાને પુ ણ ગાળો પડના માડી બધા લકતજનોએ મહારાજને ડાઈઝ તોડ આણવા આ... રવા માડી એટલે મહારાજનેએ લકતો પાસે એ... ગુલામી ખત ગવી લોધુ આમા વૈશ્વવોએ નીનના મમ માથે લીધા

મહારાજને ડાઈમા જવાથી મુજ થાય તેના પગના તાબજોતમ લેવા આ માટે રૂ (૧૦૦૦૦) નુ રૂડ ધરી વિનાયત બારિષ્ટર મોનનાનો વિચાર તેમણે કયા હતો

મહારાજને સામે કોઈ પણ માણુમ ફરીયાદ માડે ત્યારે વૈશ્વવોએ સાક્ષી પૂરના જવુ નહિ

૧૭મણ હિંદુ મહારાજને સામે લખાણુ ધરે તો તેને તાબજોતમ તેની નાતની બહાર મૂકી દેવો

ડાઈ પણ બીજા ધર્મનો માણુમ મહારાજ ઉપર સમન્સ માટે તો તેની ૧૭ મણ ઉપાયે પતારડ ધનની દેવી

આ ખત ઉપર મરજી કમરજીથી ઘણીજ સહીયો થઈ દરેક કુટુંબમા ગઈને કોઈ માણસ મુજત વૈશ્વવ હોય એને જેઓ મોને મહી કરના નેતા માગતા તેઓ ઉપર મા સ્ત્રી, ક બહેનન દબાણુ આવ્યા અને લનભના સુધારે મહેનાના વૈશ્વવોની સહીયો પણ થઈ ગઈ

કરમનલમની હોમતની ડોળીનો આ સમય હતો ગુનામીખતમા નાનમહાર મુ વાની જે ધનમ હતી તે કરમનલસને માટે જ હતી એમ મો જગતા હતા કરમન સુના મદદ ગનાર અને મિત્રાએ પણ તેને તે મ ધી ચેનવણી આપી અને થોડો સમય મહારાજને સામે ન લખના મવાહ આપી તે લોખ નાત બહાર રહેના જગથે તૈયાર નહોતા મહારાજ પણ તો ઘણોજ ઉત્સાહમા આરી ગયો હતો તેમને ખારી હતી દે હવે 'સત્યપ્રમાસ' તેમની વિરદ્ધ લખી સરો નહિ જ આની ખારીતી માથે દરેક જણે ગતિગતના 'સત્યપ્રમાસ' ની વાટ આણુગતાથી જોવા માડી

કરમનલમે બધી વાતનો નિચાગ કર્યો મિત્રાની ચેનવણી, પોનાના માથા ઉપરનો લય તેમજ પોનાની ખરી ફજ આ મય બામતોનો નિચાગ તેમણે પૂગુ ગભિગાધથી ધરો અને તેઓ જેવા નિશ્ચય ઉપર આ થા... આ પ્રમણે નનગાઈ બનાવનાથી સુવારના પડાને અનિશ્ચય નક

શાન થશે, માટે ગમે તે જોખમે પણ જે કાર્ય હાથમાં લીધું છે તે વિશે નમતું તો ના જ મૂકવું એમ તેમણે ઠરાવ્યું. ખીજા રવિવારના “સત્યપ્રકાશ” માં આ ખતને તેમણે “ગુલામી ખત” નું નામ આપ્યું અને તેની દરેક દરેક કક્ષમ ઉપર બહુ જ સખ્ત ટીકા કરી. રૂ. ૧૦૦૦૦) ફેંટીને કોર્ટમાં ના જવાનો હક્ક મેળવવાને બદલે તેમણે કોર્ટમાં ના જવું પડે તેવા રસ્તા લેવાનું મહારાજાને સુચવ્યું, અને કશું કે એ રૂપિયા વિક્રેયારીઆ મુગ્રીયમમાં આપો તો કોકોને સારો લાભ થાય. વળી કશું કે જેઓ નીતિને માર્ગે ચાલે અને પારખી પંચાત કરે નહિ, કોઇના દેવાદાર બને નહિ, તેમને કોર્ટમાં જવા વારો આવે જ નહિ. ત્યાર પછી જેમણે સહીઓ કરી હતી તેમની ગુલામી દશાની તેમણે પુષ્કળ મસ્કરી કરી, અને છેવટે પ્રબુપ્રાર્થના કરી કે આ ભાઈઓ મહારાજાની ગુલામી કરવા કરતાં લોકસેવા તરફ દિલ લગાડી તે માટે ધનવ્યય કરે.

આ રીતે કરમનદાસે બહુ નિઠરતાથી પોતાની કરજ બમ્મવી. તેમનું જોઈને ખીજાઓએ પણ નનામી પત્રિકાઓ કાઢી મહારાજાને વિરદ અને આ ગુલામીખતની વિરદ પુષ્કળ લખાણ કર્યું; પરંતુ નામ સાથે બહાર આવી નાત બહારનો ભય વહેરાવા કોઈજ નૈયાર થયું નહિ. માત્ર કરમનદામજી નામ સાથે બહાર આવ્યા અને તેમને નાત બહાર મૂકવાની હીમત કોઈની ચાલી નહિ કારણ કે તેમને કર લાઓ કે કદાચ મામલો ટોર્ટ જશે. આ રીતે ગુલામી ખતની એક કક્ષમ તુટી. અને એક કક્ષમ તુટી એટલે પછી ખીજી કક્ષમ અનુસાર જે પૈસાની ટીપ કરવાની હતી તે પણ ના થઈ. કદાચ કરમનદાસના લખાણની અમર પણ લોકોના મન ઉપર થઈ હશે. આ રીતે કરમનદાસ મિદાંતને વળગી રહ્યા, અને તે સાથે મહારાજાને ઉપર તેમણે વિજય પણ મેળવ્યો.

મુંબઈના મહારાજાને કરમનદાસના દુમલા ખાળી શક્યા નહિ તેથી તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘટી અને પેદાશ ઘટવાનો મંભવ પણ ઉભો થયો. મુંબઈની આ ચળવળનો એપ બહારગામને પણ લાગે એવા લખધી સુરતના મોટા મંદિરના મહારાજા જહુનાયજી ઇ. સ. ૧૮૬૦ ની અધવ-ચમાં મુંબઈ આવ્યા. તેમના પિતા શ્રિજીવંતજીને સુરતના દુર્ગાચમ મહેતાજીનો સહવાસ હતો, અને કેસવણી વગેરે કેટલીક બાબતો તરફ તેમની સહાનુબૂતિ થઈ હતી, તેથી મુંબઈમાં એવા ખ્યાલ પ્રસર્યો કે

જદુનાથજી મહાગજ સુધારા પક્ષના છે. ખરૂં જોતા તો એ પણ મરત અને અનીતિમાન હતા, પણ મુબઈમાં તેની માહિતી નહોતી. આથી સુધારા વાળા તથા જુના મતના બધા જ તેમને મદિરે જવા લાગ્યા. તેવામાં મગજદાસ કન્યાશાળામાં ધનામ આપવાનો મેલાવડો ચલાવો હોય, તેનું પ્રમુખ પદ તેમને લેવા વિનંતિ થઈ તે તેમણે ગ્રીહકારી, અને ભરમબામાં ધનામે પહેંચી આપ્યા. આ ઉપરથી સુધારવાળા પુલાયા અને “સત્યપ્રકાશ” માં હગ્મનદાસે પણ તેમના વખાણ કર્યા.

આ દગમિયાન દુર્ગાગમ મહેતાજીને લીધે મુરતમાં વિધવા પુનર્વર્ત્તની ચર્ચા ઘણી સખત ચાલતી હતી. તેઓ એમ કહેતા હતા કે મૃતિશાસ્ત્રમાં વિધવાઓને ફરી લગ્ન કરવાની છુટ આપેલી છે. મુબાઈમાં એમ વાત ચાલી કે જદુનાથજીમહાગજ અદગખાનેથી વિધવા પુનર્વર્ત્તમાં મંમત છે. મુબાઈમાં આ ખ્યાલની ચર્ચા કવિ નર્મદાશકરે ઉપાડી જદુનાથજી મહારાજે પણ કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં રજા હોય તો વિધવા પુનર્વર્ત્ત લેવે કરે, પણ રજા છે કે નહિ, એ ખાતર પોતાનો મત દર્શાવ્યો નહિ. મુબાઈમાં જુના મતવાળાની મંખ્યા વધારે એટલે તેમને નાખુશ કરવાની ધ્વજા જદુનાથજીની થાય નહિ. પરંતુ કવિ નર્મદ તો ખાઈપીને તેમની પાછળ લાગ્યા, અને આ વિષયમાં શાસ્ત્રાર્થ કરવા માટે સભા ભરવાની માગણી કરી, અને કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં પુનર્વર્ત્ત કરવાની રજા છે તે હું સાબીત કરી આપીશ.

જદુનાથજી મહારાજે આ નોતડું કબૂલ ગમ્યું અને સભા બોલાવી, કવિ નર્મદાશકર પોતાના સોબતીઓ, કમ્પનદાસ ચૂળજી, કરસનદામ માધનદામ, દાકતર ધીજીરામ દવપરામ, મધુગદાસ લવજી વગેરેને લઈને તેમજ શાસ્ત્રના પુસ્તકો સાથે રાખીને સભામાં ગયા. જદુનાથજી મહારાજ તો પાકા હતા શાસ્ત્રાર્થનું જોખમ ખેડવા તેઓ નહોતા માગતા એટલે તેમણે એક તગકટ રચ્યું. કવિ નર્મદાશકરને તેમણે પહેલોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તમે વેદશાસ્ત્રને ઈશ્વરકૃત માનો છો કે નહિ? આ પ્રશ્નનો હેતુ સુધારવાળાઓને સામાન્ય લોકોની નજરમાં હલકા પાડી નાખવાનો હતો. પણ બોળા કવિ તથા ઉત્સાહી સુધારક યુવકો તે કાર્ષી સમજ્યા નહિ. તેઓએ પોતાનો ખરો મત જણાવ્યો તેનો સામાન્ય લોકોએ એવો અર્થ ક્યો કે આ લોકોને તો હિંદુધર્મમાં જ શ્રદ્ધા નથી. અને આ ઉપરથી આખી સભા જ આ બાબતસર વિખરાઈ ગઈ. આ રીતે આ મહાગજ પોતાની આવાકી બતાવવી શરૂ કરી.

પન્થ કચ્છનદાસે જદુનાથજીમહારાજને ઝપવા ના દીધા સભામાં ઉભા થયેલા મુદ્દા તેમણે “સત્યપ્રકાશ” મા ચર્ચવા માડ્યા અને તેના ઉત્તર જદુનાથજી મહારાજે જુદા જુદા પત્રો મારફતે આપવા માડ્યા. મૂળ ચર્ચાનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું અને “મૂળ હિંદુધર્મ અને હાલના પથો” એ વિષે ચર્ચા ચાલી. સુધારાવાળા નામિક, પાખડી અને ધુનાગ છે, એવો જદુનાથમહારાજે હુમલો કર્યો. તેના ઉત્તરમાં સુધારાગણે એમ ચર્ચા કરવા માડી કે હિંદુધર્મ પ્રમાણે કળિયુગમાં ઉત્પન્ન થયેલા પથો પાખડી છે, તે પથોના અથો ખોટા છે, અને તેના આચાર્યો ધુનાગ છે, વળી જે પથના આચાર્યો અનીતિમાન હોય તે પથો અનુસરના યોગ્ય હોય જ નહિ.

“સત્યપ્રકાશ” મા વૈશ્વ ધર્મ ઉપર મખ્ત ઝપાટા આવતા હતા, અને તેના જવાબો જદુનાથજી “સ્વધર્મવર્ધક” મા આપતા હતા ૧૮૬૦ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૬ મી તથા ૨૯ મી તારીખના “સ્વધર્મવર્ધક” મા જદુનાથજી મહારાજે સુધારાગણ ઉપર ઘણો જ સખ્ત હુમલો કર્યો. આનો ઉત્તર કચ્છનદામે ૨૧ મી ઓક્ટોબરના “સત્યપ્રકાશ” મા તેટલી જ કડક રીતે આપ્યો. “પ્રાચીન હિંદુ ધર્મ” એ મચાળા નીચે તેમણે એવો લેખ લખ્યો કે ધણમખપ્રદાય જડમૂળથી જ ઉખડી જાય તેમાં એમ જણાવ્યું કે આખો સપ્રદાય અનીતિમય છે અને તે અનીતિને ગોઠુળના થજના મૂળ અથનો ટેકા છે આ વાતએ અથમાંથી ઉતારા આપીને સાબિત કરી આપી હતી ગુરૂ અને સેનકીઓનો સમધ અનીતિને ઉત્તેજક છે માટે તે નાશુદ્ધ કરવાની તેમણે મવાહ આપી, અને છેવટે જદુનાથજી મહારાજને તેમણે વિનતિ કરી કે ગોઠુળનાથજીનો અથ રદબાતલ કરવો આખુ લખાણ આજ લાગે તેવું હતું પણ સત્ય હતું અને મદ્દુરિધી લખાયેલું હતું

“સત્યપ્રકાશ” મા લખાયેલ મખ્ત લેખનું વેર લેનાનો નિશ્રય જદુનાથજી મહારાજે કર્યો અને ૧૮૬૧ ના મે મામની ૧૪ મી તારીખે તેમણે હાઇકોર્ટમાં કરચ્છનદામ મૂળજી મામે ખોતાની આખરને, તે લેખથી નુકશાન કચ્છાનો દાવો માડ્યો અને નુકશાની માટે રૂ ૧૦૦૦૦) માગ્યા આ દાવો ‘મહારાજ લાયબલ કેમ’ નામે મશહૂર થયો, તેજ છે. મહારાજના મનમાં તો એમજ હતું કે આ મોની ઝકમના દાવા માનથી જ કચ્છનદામ નરમ થઈ જઈ પગે પડતો આવશે કારણ કે તેમની પાસે ધન નહોતું વળી આ સગાયે તેમની ઉમર માત્ર ૨૮ રાંની જ હતી આથી ઉનદુ મહા

રાત્ર પાસે પુષ્કળ ધન હતું, અને અનુયાયીઓની સંખ્યા પણ બહુ મોટી હતી. આમ છતાં કરસનદાસે તો જાહેર કર્યું કે મેં જે લખાણ લખ્યું છે તે સત્ય જ છે, અને આ દાવાનો ખયાલ હું કરીશ.

આ ઉપરથી જહુનાથજી ખીજી તજવીજમાં પડ્યા. કરસનદાસને કોઈ સાક્ષી મળે નહિ તેની તજવીજ તેમણે કરવા માડી. તેમની સૂચનાથી દેવલાએક ભાટીયાના આગેવાનોએ તેમનું મહાજન એકઠું કર્યું અને તેમાં એવો દગવ પસાર કરાવ્યો કે મહારાજની સામે કોઈ ભાટીયાએ સાક્ષી પૂરવી નહિ, અને જે પૂરે તેને ધારા મુજબ નાત બહાર મૂકવો. આ દગવ ઉપર સહીયો લેવાનું શરૂ થયું. બહુ બહુ દબાણથી ઘણા માણસની મહીઓ તે ઉપર લેવાઈ. આ દગવ અને તે ઉપર લેવાયેલી સહીઓનો એક જ અર્થ થાય કે કરસનદાસને સત્ય ન્યાય મળવા દેવો નહિ. આ પ્રમાણે ન્યાયના કાર્યમાં અડચણ નાખવી તે કાયદા પ્રમાણે એક અપરાધ છે. તેથી કરસનદાસે ભાટીયાના બે ગેદીયા અને ખીજા સાત આગેવાનો એમ કરીને નવ જણા ઉપર ન્યાયમાં વિશ્વ કરવાના ગુન્હા સાથે ફાજદારી મુકદ્દમો માડ્યો આ મુકદ્દમો “ભાટીયા કોન્સપીરસી કેમ” ને નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ ઉપરથી બધા ભાટીયાઓ કરમનદાસ ઉપર બહુ જ છેડાઈ પડ્યા, પરંતુ તે કોઈ ડર્યા નહિ. એક બે વખત તો તેમના ઉપર હુમલા પણ થયા હતા; પરંતુ પોલિસની મદદથી કરસનદાસ બચી શક્યા હતા. આ કેસમાં બધા જ ગુન્હેગારો તકસીરવાર ડર્યા અને બે શેડીયાઓનો હજાર હજાર રૂપિયા દંડ થયો તથા ખીજાઓનો તેથી ઓછો દંડ થયો. દંડની રકમમાંથી એક હજાર રૂપિયા કરમનદાસને ખર્ચ પોટે મળ્યા. આ કેસમાં કરસનદાસને કુલ ખર્ચ ચાર હજાર રૂપિયાનું થયું હતું. આ રીતે આ બાબતનો તો અંત આવ્યો; પણ મૂળ કથ્થો તો હજી ઉભો જ હતો.

મૂળ કથ્થો આપણે જોઈ ગયા તેમ જહુનાથજીમહારાજે કરસનદાસ ઉપર બદનદીની ફરીયાદ માડીને પચાસ હજાર રૂપિયાની નુકશાની માગી હતી તે હતો. કરમનદાસે જણાવ્યું કે પોતે ગુન્હેગાર નથી અને ખયાલમાં પોતાનું ખયાલનામું રજૂ કર્યું. આ રીતે મામલો રસ ઉપર ચડ્યો. જહુનાથજી ખીજા મહાગણે કરતા હોમવાન હતા અને કોર્ટમાં હાજર રહેવાને પણ તે ડર્યા નહિ. ધામધુમથી પોતે સાક્ષી આપવા ગયા હતા. હાજરો વેશવો કોર્ટમાં તેમના દર્શન કરવા આવ્યાહતા, મહારાજ કચેરીમાં આવના

સઘળા વૈશ્વવેા હિભા થઈ ગયા, આપા લાગવગવાળા અને પેસે ભરપૂર માણસ સામે ગાય ભીડવા માટે કાંઈ જેવીતેવી હોંમતની જરૂર નહોતી. પણ ઉત્સાહી કરસનદાસમાં સત્ય સિદ્ધાંત ખાતર લઢવાની હોંમત જેમએ તેટલી હતી, અને તે આ ખાલી લપકાથી ડરી જાય તેમ નહતા. કોર્ટમાં મહારાજની આગળ જે ચોખદાર ચાલના હતા બાલુમા શેઠ વરજીવનદાસ માધવદાસ વગેરે મોટા વૈશ્વ, તેની પાછળ નાના વૈશ્વવ અને તેમની પાછળ નોકરો; એમ સ્વારી કોર્ટમાં પધારી હતી.

જેને આ કેસની હકીકત વિગતવાર વાંચવી હોય તેણે ‘મહારાજ લાઇમસ કેસ’ વાંચવો. કરસનદાસે પોતાના બચાવમાં આઠ વાતો જણાવી હતી. તેમાંની મુખ્ય એ હતી કે વલ્લભાચાર્યના પંથ આધુનિક છે અને પ્રાચીન વેદધર્મની વિરુદ્ધ છે. વળી ‘સત્યપ્રકાશ’માં મહારાજનેની અનીતિ સંબંધી જે લખ્યું છે તે ખરું છે, અને કાયદા પ્રમાણે તે પ્રકટ થઇ શકે તેવું છે. બધા મળીને આ કેસ પાછળ ૨૪ દિવસ થયા. પુષ્કળ સાક્ષીઓ તપાસાયા અને કાયદાની પણ પુષ્કળ દલીલો થઇ. અનીતિ વૈશ્વવ ધર્મમાં છે, અને જહુનાથજી મહારાજ પોતે અનીતિ કરે છે, એ બે બાબતો તો મહારાજની પોતાની હિસ્ટ તપાસ ઉપરથી જ સાબિત કરી શકાઈ. વળી દાકતર ભાઉ દાશની જુગાની ઉપરથી પણ મહારાજ અનીતિમાન છે, તે વાતને ટેકા મળ્યો. વલ્લભાચાર્યના ‘સિદ્ધાંત રહસ્ય’ નામે ગ્રંથ ઉપર જોકુ-ળનાથજીએ દીકા કરી છે તે ઉપરથી તથા વૈશ્વવ ભજનોમાંથી એમ સાબિત થઇ શક્યું કે તે ધર્મમાં અનીતિને પોષક તત્ત્વો છે.

આ કેસમાં બે ન્યાયાધિશ હતા, અને બન્ને જણે જુદા જુદા આપ્યા છે. મુકદ્દા લખાણ અને દલીલોથી ભરપૂર છે. બે ન્યાયાધિશોમાં એક બાબતમાં મતભેદ થયો. મુખ્ય ન્યાયાધિશે એમ દરાખ્યું કે પ્રસિદ્ધ કરેલા લેખમાં મહારાજને હાનિ પહોંચે તેવી તેની નિદા છે. બીજા ન્યાયાધિશે એમ કહ્યું કે મહારાજને હાનિ પહોંચે તેવું લખાણ હોય પણ તે લખાણ સત્ય હોય, અને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનો કરસનદાસને હક્ક હોય તો પછી તે ગુનેહગાર ના કહેવાય. આ ન્યાયાધિશના મત પ્રમાણે કરસનદાસે આ બાબતની પૂરી તપાસ કરીને, એ વાત સાચી છે તેની ખાત્રી કરીને તેમજ અનીતિ અટકાવવાની પોતાની ફરજ માનીને, આ મંસરમાં થતા મોટા પાપ ઉપર દુમલા કર્યા; ગુરુઓ પંચના લોકોની વડુએટીઓની લાજ ધર્મને

નામે લુપ્તા હતા તે અધીર કર્મનો તેમણે જાહેર તિરસ્કાર કર્યો, એ તિરસ્કાર રોયથી, જુઓથી, અને કૃષ્ણ વચનથી કરસનદાસે કર્યો, પણ તે કરનામા તણે કાયદાની મર્યાદા ઓળગી નથી, માન જાહેર લેખક તરિપ્તેની પોતાની ફરજ બજાવી છે વળી વાદી જહુનાથજી મહારાજ પોતે કરનાદામની સાથે ખીજા પત્રોદ્ધાગ વિવાદમાં હિતર્યા એટલે તેમનું નામ આગળ આ યુ, અને અનીતિમાન યુર તરીકે તેઓ જાહેર થયા તેમા કરસનદાસની ખસુર નથી વાદીને વિરો કરસનદાસે જે લખ્યું છે તે હૂમલો નથી પણ માત્ર અત કરણથી દીધેલી સાચી શિખામણુ છે, એટલે તે બદ નશી ગણાવી જોઈએ નહિ

અતે સુમદામા એમ દર્જ કે કરસનદાસે મહારાજની આબરૂને હાનિ કરી નુકશાન પહોચાડ્યું માટે પાચ રૂપીયા નુકશાનીના આપવા બાકીના બધા મુદાઓમા કરસનદાસની જીત થઈ અને કજ્યાનુ આખું ખર્ચ રૂ ૧૧૫૦૦) તેમને મળ્યા જનાયે ખીજા રૂ ૧૫૦૦) તેને વધારે થયા હતા તેમજ 'ભાગીયા કાનખીરગી કેમ'મા પણ રૂ ૧૦૦૦ તેમને થયા હતા, એમ રૂ ૨૫૦૦)નું ખર્ચ તેમને રીંગ પડ્યું જહુનાથજી મહારાજને તો બધા મળીને રૂ ૫૦૦૦૦)નું ખર્ચ થયું કહેવાય છે પરંતુ તેઓ ધનવાન હતા અને ધનવાન શિખોન ગુરુ હતા, એટલે એ ખર્ચ તેમને સાને નહિ આથી હિનદુ કરસનદાસને તો રૂ ૨૫૦૦)નું ખર્ચ પણ બધું ભારે હતું આ સમયે સર મગદામ નયુબાર્થ તથા શેઠ ગોમ્વદાસ તેજપાગ વગેરે સુધારક ગૃહસ્થોની તેમને મદદ ના હોતતો તેઓની રિયતિ કફોડી થઈ જત

આ કેમથી તથા તે કેમથીના " સત્ય પ્રકાશ 'ના લખાણથી ધર્મમા ચાનતા ઢોગ લોભા પ્રમિદ થયા અને અને તેમા ધણા ધણા સુધાન થયા હજી સુધીએ લોક સુદ્ધિનો ઉપયોગ ધર્મની બાબતમા કરતા નથી તથા રૂઢિ અને ધર્મને મેગલેગ રાખે છે, તેમ ધણા ઢોગમા માને છે, એ વાત ખરી છે, જનાયે 'મદાગજ વાઈગિન કેમ' પત્રી કાષ્ઠક જુગેજ યુગ રાઈ થયો ખસનદાસ પોતે કાઈ ધર્મ સુધારક કે ધર્મતરનવેતા નહોતા એ એ તો ફક્ત મગાજસુધાજ અને નીનિ પ્રેમી ગૃહસ્થ હતા પણુ જો આ મમયે મુગા ૥ ગુજરાતીઓમા કાઈ ધર્મસુધારક કે તરનગાની દોત, તો આ ચળાવથી વધારે લાભ થઈ, લોખંદિ કાયમને માટે કાઈકે જુદી દિશાયે દોગત

કરસનદાસે આ કેસનો પુરો હેતુલ અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કરી, દરેકે દરેક વર્તમાન પત્ર ઉપર મોકલ્યો. વળી વર્તમાન પત્રોએ પોતે પણ આ કેસ ઉપર સખ દીકાઓ કરી. કરસનદાસે ૨૧ પત્રોમાંની દીકાઓ હેવાલને અંતે ઉતારી પણ છે. આ રીતે આથી લોકજનગૃતિ બહુ સારી થઇ. આ રીતે ૨૮ વર્ષના યુવકે આ મહાભારત કાર્ય કર્યું.

કરસનદાસની જીવાઈ કાંઈ “સત્ય પ્રકાશ” માથી નીકળે તેમ હતું નહિ. પેટને માટે તો તેઓ હજી કોટની ખાચ મુલમાં નોકર જ હતા. આ ખાંચ મુલ એલરીનસ્ટન ઈન્સ્ટીટ્યુટની સાખા હતી ૧૮૫૬ માં તેમણે “નીતિવચન” નામે પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. તેમા તેમણે જુદા જુદા પત્રોમાં લેખો લખ્યા હતા તેનો સંગ્રહ કર્યો હતો. તેની ખાયા મરણ અને સચોટ હતી. તેમજ તેમાંના લેખો ધર્મ તથા નીતિને પોષક હતા. આ ઉપરાંત તેમણે ગુજરાતી અંગ્રેજી કોપ પણ રચવા માડ્યો. મહારાજ સાથેના ઝગડા સમયે તે કામ અધુરું રહ્યું હતું. પણ ત્યાર પછી તરતજ તે કામ પૂર્ણ કરીને તે કોપ તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યો. (ઇ. સ. ૧૮૬૦) આ સમય પછી કરસનદાસની જીતિ પરદેશ ગમન કરવાની થઇ. પરદેશ જનારને હજી નાત તરફનો ત્રાસ હતો વળી ગા. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ વિભાવત ગઈ આખ્યા હતા. તેમને તેમની નાતે નાન બહાર મૂક્યા હતા. તેમને તો નાત નેડે દેરો પણ નહોતો; પરંતુ મહારાજ સાથેના કજીયાને લીધે કરસનદાસના તો ઘણાથે વેરી બન્યા હતા. આમ જતા કરસનદાસ તેથી દરે તેમ ન હતા. શેઠ કરસનદાસ માધવદાસ તરફથી પોતે નોકરી લઈને ઈંગ્લંડ જવા નીકળ્યા (૧૩ મી માર્ચ, ૧૮૬૩). આ પ્રસંગે સેંકડો કહેવાતા મુધારકો તેમને વળાવવા અંદર ઉપર ગયા અને મોટા આનંદના ધોળોથી વિભાવત જનારને સાખાશી આપી.

કરસનદાસ વિભાવત ગયા તો ખરા પણ તેમને કેફસાંનું દરદ હતું. સાત માસમાં ત્યાં તેમની તબિયત મુધરી, પણ દાક્તરોએ એમ જણાવ્યું કે શિયાળામાં વિભાવતમાં રહેવાથી તેમની તબિયત બગડશે, તેથી તેઓ પાછા ફર્યા. તેઓ પાછા ફર્યા તે વખતે એમને હોંમતે આપનાર વીર મુધારકોમાંના કોઈની હોંમત તેમની સાથે બેસીને બોજન સેવાની હતી નહો. પ્રથમ તો તેમની નાતે તેમને નાતજદાર મૂક્યા. ફક્ત એક બહાદુર મિત્ર-કરસનદાસ માધવદાસ-વચનનો સાચો રહ્યો. તે અતિ ધનવાન હોવાથી

તેને નાત કાઢી કરી શકી નહિ. તેથી મુબારકના મોટા વણિક મહાજનમાં દોહાટ થઈ ગ્યો. અને અતે વીસા નાગરની આખી ડોમને મહાજન બહાર મુકી વણિક જેવી વહુપારી ડોમ-જેને પરદેશ ગમનથી ચોક્કસ લાભ જ હતા-તે પણ આ લાભ ન સમજતા પરદેશ ગમન કરનારને તથા તેના મિત્રોને પોડે, તે બતાવી આપે છે કે લોકોના મન રૂઢિથી કેવા અંધ થઈ ગય છે.

૧૮૬૪માં મુબારકના શેરોનું ઘેવપણુ આવ્યું. આમાં કરસનદાસ મૂળજી અને કરસનદાસ માધવદાસ બન્ને સપડાયા. કરસનદાસ મૂળજી મહા મહેનતે પોતાની આટ આમર જાળવી શક્યા કરસનદાસ માધવદાસ પાયમાલ થયા એટલે એમની નાતવાળા જગત થયા નાતે મહાજનમાં દાખલ થયા માથના કરી, અને કડક શરતે મહાજને તે સ્વીકારી આખી નાત વાલકેશ્વર બાણગંગા ઉપર જાય, સ્ત્રી પુરુષ બાળક સૌ, પ્રાયશ્ચિત કરે, અને પુરુષો મુજ બોડાવે તો, નાત મહાજનમાં દાખલ થઈ શકે આ સર્વ શરતો કબુલાઈ, તે પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત થયા, અને નાત મહાજનમાં આવી. આ મર્વ પ્રાયશ્ચિત શેને માટે હતું? પરદેશગમન કરનાર સાથે બોજન લેનારને નાત બહાર ના મૂકવાના ભયંકર શુન્દા માટે! કરસનદાસ માધવદાસ પડે પણ પાછળથી લાચારીયે તેમ કરી નાતની જોડે પાછા મહાજનમાં દાખલ થયા.

નિસાયતથી પાછા ફર્યા પછી કરસનદાસ મૂળજી તો નાત બહાર જ હતા. તેમણે હવે જાતિભેદ સંબંધી પણ ચર્ચા કરવા માડી હતી. ૧૮૬૫ માં તેમણે પુષ્ટિમાર્ગનો ઇતિહાસ અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. તેના અંત ભાગમાં લાયબલ કેમની અગત્યની સાક્ષીઓ, તથા કેટલાએક વર્તમાન પત્રોની ટીકાઓ દાખલ કરી. આ પુસ્તક તેના પ્રકટ કરનારનું અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન, તેની પુરિ અને તેની મહેનત બતાવી આપે છે. વળી આ વર્ષમાં 'નીનિ વચન'ની બીજી આવૃત્તિ પણ સુધારી વધારીને બહાર પાડી. ૧૮૬૬ માં "વેદ ધર્મ અને વેદધર્મ" પછીના ધર્મ પુસ્તકો" એ નામે નાની ૩૧ પાનાની ચોપડી કરસનદાસે પ્રમિદ્ધ કરી. આ પુસ્તકમાં હિંદુધર્મને આર્ય-ધર્મ એમ નામ આપવાની ભવામણ કરીને તેઓ લખે છે કે તેનું ખરૂં સ્વરૂપ વેદમાં છે. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણોએ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર જ અન્ય વર્ણોને વેદના પુસ્તકોથી અજ્ઞાન રાખ્યા છે એ વગેરે ચર્ચા કરી છે. આ ગ્રંથની ભાષા પ્રાદ છે.

પરંતુ જે મોટા અંચથી કરસનદાસ મૂળજીની કીર્તિ વધી તે તો તેમનો “છગ્ગડમાં પ્રવાસ” છે. આ પુસ્તક ૧૮૬૬માં પ્રકટ થયું. તે પુસ્તકમાં ચિત્રો મુદ્રેલાં હોવાથી તે ઘણું આકર્ષક જન્યુ હતું. આ અંચ કરસનદાસની અવલોકન શક્તિ અને લખવાની છટાના નમુના રૂપ છે. આ પુસ્તકને આશ્રય પણ સારો મળ્યો હતો. તેનું મરાઠીમાં ભાષાતર પણ થયું છે. આ પુસ્તકમાં પરદેશગમનની જરૂરિયાત વિશે-રાજદીપ, મંસારી અને વેપાર ધંધાની સ્વાધીનતા વિશે ચર્ચા કરી છે. તેમજ જે ગુણોથી અંગ્રેજ પ્રજા આગળ વધી છે, તે ગુણોનું વિવેચન પણ તેમાં માફ કર્યું છે. પુસ્તક એવી ખુબીથી લખ્યું છે કે વાચનારને વિલાયત જવાનું મન થઈ જાય.

૧૮૬૭ની સાલમાં “કુટુંબ મિત્ર” નામનું પુસ્તક તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યું. આનંદ સાથે જ્ઞાન મળે તે હેતુથી નાની નાની વાર્તાઓ રૂપે, જુદા જુદા વિષયો ઉપર તેમણે અવારનવાર, “સત્ય પ્રકાશ” આદિ પત્રોમાં લેખો લખેલા તેનો આ મંત્ર હોય છે. એમાં કુરૂદિઓની ઘણી મસ્કરી કરી છે તથા આદર્શ શૃદ્ધાવનના ચિત્ર પણ આપ્યા છે.

આ સમયમાં પાલીતાણાના જૈનો મદિરા સંબંધી ત્યાના રાજા તથા જૈનો વચ્ચે કાંઈકે મતભેદ પડ્યા અને કળયો થયો. જૈનોએ તે સંબંધી દાદ મેળવવા વિલાયત અરજી કરવા નિશ્ચય કર્યો, અને તે કામ માફ અમદાવાદના નગરશેઠ ત્રેમાભાઈ હીમાભાઈ મારફતે કરસનદાસ મૂળજીને વિલાયત મોકલવાનું કર્યું. શેઠ ત્રેમાભાઈએ જૈનો તરફથી વચન આપ્યું કે તેઓ તેમની સાથે જમણુ વ્યવહાર તોડશે નહિ. ૧૮૬૭ ના માર્ચ માસમાં કરસનદાસ બીજી વાર વિલાયત ગયા અને શિયાળો ખેસતાં તો પાછા પણ ફર્યા. શેઠ ત્રેમાભાઈએ પોતાનું વચન પાળ્યું હતું અને પોતે તેમની નોંડે બોજન લેવામાં વાંધો લેતા ન હતા.

બીજીવાર વિલાયતથી પાછા ફર્યા બાદ કરસનદાસે કાઠિયાવાડમાં નોકરી લીધી. તેનું એક કારણ એમ કહેવાય છે કે તેઓ નાતબહાર હતા તેનું દુઃખ તેમને પોતાને તો નહોતું પણ તેમનાં સ્ત્રીને તે બહુ સાલતું હતું. તેથી જો બધાં કાઠિયાવાડ હોય તો આ દુઃખ ઓછું લાગે. પાલીતાણાના કામસર તેઓ વિલાયત જતા પહેલાં પોલીટીક્સ એજન્ટને મળવા રાજદોષ્ટ ગયા હતા, અને ત્યાં એક માસ રહ્યા હતા. આ સમય દરમિ-

યાન ત્યાના લોકોને તેમનો સારો પરિચય થયો હતો. તે વખતે રાજકોટની 'વિદ્યા ગુણ પ્રકાશક સભા'માં "કાઠિયાવાડને સુધારવાને શા શા ઉપાય કરવાની જરૂર છે" એ વિષય ઉપર તેમણે ભાષણ પણ આપ્યું હતું. આ રીતે તેમને ત્યાં થોડી ઘણી ઝાળખાણ થઈ હતી. રાજકોટનો રાજ બાળવયમાં હોવાથી બધો કારભાર પોલીસીકલ એજન્ટના હાથમાં મૂકાયો હતો. કરસનદાસ મૂળજી ત્યાં આગળ આસિસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ નિભાયા. (ડિસેમ્બર, ૧૮૬૭).

રાજકોટનો કારભાર તેમણે બહુ સારી રીતે ચલાવ્યો હતો. પ્રથમ લાચીયા માણસોને દૂર કર્યાં. પછી ઉપજની અંદરજ ખર્ચ થાય તેવી વ્યવસ્થા કરી. પોલિસનો બદોબસ્ત કર્યો. રાજકોટ ગામમાં તથા પરામાં માર્કેટ બંધાવ્યા. પુસ્તકાલય અને વાચનગૃહ સ્થાપ્યા. નિશાળો માટે મકાનો બંધાવ્યા. આ સાથે ગામની વિદ્યાવૃત્તિને પણ પોષી. વળી 'વિદ્યાગુણ પ્રકાશક સભા'માં ભાષણો અને ચર્ચાઓ કરવા ઉપરાંત એક ચોપાનીયુ કાઠવાની વ્યવસ્થા પણ કરી. ૧૮૬૬માં "પાખંડ ધર્મખંડન નાટક" તથા "સંસાર સુખ" એ બે પુસ્તકો એમણે મુબાઈમાં છપાવી પ્રકટ કર્યાં. "પાખંડ ધર્મખંડન નાટક" રેવાકાઠે રહેનાર કાઈ દામોદર ભટ્ટે મૂળ ૧૬૯૩ માં સંસ્કૃતમાં લખ્યું હતું. એમાં વલ્લભાચાર્યના પંથની અનીતિનો ચિતાર છે. "સંસાર સુખ" માં 'શ્રીબોધ' માસિકમાં કરસનદાસે જે લેખો લખ્યા હતા તે સુધારી વધારીને છપાવ્યા હતા. તે ૧૮૬૦ માં પ્રથમ છપાવેલું તે ખપી જવાથી આ તેની બીજી આવૃત્તિ કાઢી. એમાં ધરગણુ વાતોથી સંસારના રિવાજોનો તાદરશ ચિતાર આપી તેમાં સુધારો કરવા તરફ લોકોનું ધ્યાન દોરવા યત્ન કર્યો હતો.

૧૮૭૦ માં કરસનદાસ લીમડીની વધારે પગારની જગ્યા ઉપર ગયા. હોદ્દો તો ત્યાં પણ તે જ હતો. અહીં પણ તેમણે રાજ્યનો બંદોબસ્ત સારો કર્યો અને ઘણા લોકપ્રિય થયા. વળી કેલવણીને ઉત્તેજનના કાર્યો કર્યા, નિશાળોને મદદ કરી તથા પુસ્તકાલયોને પણ મદદ આપી. લીમડીમાં આવ્યા પછી તેમણે ફક્ત એકજ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. જુદા જુદા વર્તમાનપત્રો અને ચોપાનીયામાં તેમણે જે નિબંધો લખેલા તેનો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં છે. ૧૮૬૦ ની સાલ સુધીના તેમના લખાણોનો આમાં સમાવેશ થયેલો છે.

તેઓ લીમડીમાં હતાં તે દરમિયાન સંસારસુધારાના એક મોટા કાર્યમાં

તેઓએ બહુ મારી મદદ કરી. કરમનદામનો મૃગથી અભિપ્રાય એવો હતો કે આદાણુ, વાણીઆ વગેરે જ્ઞાતિઓમા વિધવાને ફરી પરણવાની મના છે તે ગેરવાળખી છે. એથી અનીતિ, ગર્ભપાન, અને બાળહત્યા થાય છે. વળી હિંદુશાસ્ત્રોમા વિધવાપુનર્વર્ત્તની છુટ છે. માટે અત્યારની વિધવાલક્ષ્મી બધી ન્યાય, વિવેક, અને શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. પ્રથમ તેમણે તથા તેમના મિત્રોએ એકે આદાણુ વિધવાનું પુનર્વર્ત્ત કરાવ્યું હતું. તેમા પુનર્વર્ત્ત કરનાર મૂર્ખ નીકળવાથી તેમની હાસી થઈ હતી; છતાં તેઓ કાંઈ નિરાશ થયા નહોતા. ક્યોળ વાણીયાના શેઠ અને મુખર્જીના નગરશેઠના ઘરની કન્યા બાઇ ધનકોર પરણ્યા પછી થોડા વખતમા વિધવા થઈ. મોટા વૈભવમા ઉછરેલી આ બાળાને, તેથી ઘણું જ દુઃખ પડ્યું અને ફરજિયાત વૈરાગ્ય પાળવાથી તેની માનસિક અને શારીરિક સ્થિતિ બહુજ ખરાબ થઈ ગઈ. તેમના બધાં ઓળખીનાઓ આ બાઇની દયા ખાતા હતા, પણ દુષ્ટ શ્વેતના ત્રાસમાથી તેને છોડવાની કોઈની હિંમત નહોતી. તેમની આ સ્થિતિ જોઇને શેઠ માધવદામ રૂગનાથદામના મનમા દયા ઉત્પન્ન થઈ. તેમની સ્ત્રી ગુજરી ગઈ હતી. એટલે તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેટલું દુઃખ પડે તે સહીને પણ ધનકોર સાથે પુનર્વર્ત્ત કરવું કરસનદામની તેને પુરી હુંફ હતી તેને મદદ કરવા કરમનદામ ખામ લોંમડીથી મુખાર્ધ આવ્યા હતા. પ્રથમ માધવદાસે ધનકોરને માખીન કરી આપ્યું કે પુનર્વર્ત્ત શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ નથી. મદામહેનને આ વાત તે દુઃખી બાઈના લક્ષમા ઉતરી ત્યાર પછી તેઓએ લક્ષ કરવાનું નક્કી કર્યું. કરસનદાસે તે માટે બધી ગોઠવણ કરી. શેઠ તોફાન ના કરે તેટલો બહોળખ કરી લક્ષ જાહેરમા જ કર્યા. આ બનાવથી મુખર્જીના વાણીયામા હાહાકાર થઈ ગયો, અને કરસનદાસને મારવાની તજબીજ પણ થઈ. પરંતુ સહજાએ કરમનદાસને કાઈ જ નડતર થયું નહિ.

આ જોડાને કરમનદામે બહુ જ હિંમત અને મદાદ આપવા માટે લોંમડીથી કાગળો લખ્યા હતા તેઓ મરણ પર્વન તેમના માયા મિત્ર ગણા હતા. તેમની ન્યાયે આ જોડાને નાત બહાર કર્યું હતું; પણ કરમનદામની તેમને જબરી ઓથ હતી. પુનર્વિવાદના સખમથી માધવદાસે વેપારમા નાણા મંજબી હરકત પડવાનો ગણવ જણાવાથી કરમનદામને તેમને રૂપિયા ચાર હજાર ધીર્યા હતા. આ રીતે આ લોડોને તેમણે તન, મન અને ધનથી પૂર્ણ મદદ કરી હતી. મંમાર સુધારાની બાળતમા કરમનદામનું આ છેલ્લું કાર્ય હતું.

છેવટ

કરસનદાસને હરસનુ દરદ હતુ, આ દરદ ૧૮૭૧ ના ઓગસ્ટમા ઉપ-
ડયુ લીંબડીના વૈદદાકતરોના ઓસડ તેમણે કર્યા; પણ કોઇ રીતે ફાયદો
થયો નહિ તેથી તેમણે રોગની હકીકત મુખર્ષિના દાકતર આત્મારામ
પાકુરંગ ઉપર મોકલી અને પોતાના મિત્ર શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બગાળી
ઉપર કાગળ લખ્યો. આ કાગળમા લખ્યુ છે કે “ પરમેશ્વરની ખુશી મને
તેના હજુરમા બોલાવી લેવાની હશે તો મને નક્કી છે કે તમે મારા કુકુબને
મલાળશે. તેમની ચાંતિ સબંધી અડચણો દૂર કરવાનુ કાર્ય પણ હું તમને
સોંપુછુ, પરમેશ્વર તમને એમા સાહે કરશે મારી શરીરની નબળાઇ ઉપર
નજર કરીને આમ લખ્યુ પડે છે ” આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે
કરસનદાસ ચેતી ગયા હતા કે મંદવાડ ભયકર છે. દાકતર આત્મારામ
લીંબડી જઈ શક્યા નહિ તેથી શેઠ મોગાબજીએ બીજા કાબેજ દાકતર પાકુરંગ
ગોપાળને મોકલ્યા તેઓ લીંબડી પહોંચ્યા ત્યારે રોગ જ વધી ગયો હતો
અને કાંઈ ઉપાય થઈ શકે તેમ હતુ નહીં કરસનદાસને તાત્કાલિક જરા
હોંમત આવી, પણ પોતાનો અતકાળ નજદીક છે એમ તો જાણી ગયા
તેમણે લીંબડીના પારસી દાકતર તથા ટ્રેટલાએક મિત્રાને નજદીક બોલાવી
કહ્યુ કે, “ ભાઈ, મારા મરણની ક્રિયા મારા સગા જે પ્રમાણે કરવા માગે
તે પ્રમાણે કરવામા તમે વાધો લેશો મા મારે મુસાઈ મહાગાને તથા
વૈષ્ણવો સાથે કાંઈ પણ વેર નથી મે તેમના બધા સાહે તથા મુધારા
સાહે મહેનત કરી મારા સામાવળીઆને હું માફ કરે છુ મારા મરણ
પછવાડે આ તમે જાહેર કરજો.”

ત્યારબાદ બીજે દિવસે વળી તબીબત વધારે બગડી આ ઉપરથી દાકતર
પાકુરંગને પામે બોલાવી કહ્યુ કે, “મે માફ વસિયતનામુ કર્યુ છે, અને
મારી મીનકત સમ્બંધી દરાર કર્યા છે. હવે હું એટલુ જ ઇચ્છુ છુ કે મારા
મિત્રાને મારી છેલ્લી સલામ કહેજો હું ધારે છુ કે મે મારા ઓછા જ્ઞાન-
વાળા દેશીભાઈઓ પ્રતિ મારી ફરજ બજાવી છે એમ કરવામા મે કોઇને
મારા દુશ્મન કર્યા હોય તો તેમ કરવાનો મારો હેતુ નહોતો. સાહે અને
પરોપકારી કામ કરતા તેમ થયુ એ માટે પરમેશ્વર પાસે હું જ્ઞાન અને દયા
માગું છુ. મારા મિત્ર અને શત્રુ બેઠીને માટે હું પ્રાર્થના કરું છુ કે તેમના
ઉપર કૃપા કરે.” આ પછી બીજે દિવસે એટલે તા. ૨૮ મી ઓગસ્ટ

૧૮૭૧ ને દિવસે સનાતે તેમનો પ્રાણ ગયો. આ સમયે તેમની ઉંમર ફક્ત ૩૮ વર્ષની હતી. એમના મનુષ્યની ખમર થતા જ આખું લીમડી ગામ શોક કરવા લાગ્યું અને જાણે કોઈ પોતીકું જ માણસ મરી ગયું હોય એવી લાગણી દરેક જણને થઈ કાઠીયાવાડના પોલીમીકવ એજાટે તથા સરકારે જણાવી એમને હેતુ માન આપ્યું.

એમના મૃત્યુનાદ લવા જે સોગમજી શાપુરજી બંગાળીએ એમના કુટુંબની મજાણ લીધી અને એમના પત્નીની ઘણીજ મજા હોવાથી એમના કુટુંબને તેમની નાતમા લેવાની પણ ગોઠવણ કરી આપી. કરસનદાસ તો જીવતા સુધી નાત બહાર જ હતા. જોકે રાજકોટ અને લોંબડીમા વણિજી અને શ્રાવજી ઉરાડી રીતે તેમની સાથે જમતા હતા, અને વરામા પણ તેમને નોતગતા હતા. કરમનદાસના સ્મારક માટે મુખ્યાઈમા દીપ પણ થઈ હતી. તેમના નાણા મુખ્યાઈ યુનિવર્સિટીને સોંપાયા છે, અને તેમાથી દરવર્ષે શ્રેણ્યએટા પામે સુધારાને લગતા વિષય ઉપર નિમંધ લખાવી ઉત્તમ નિમંધ લખનારને “ કરસનદાસ મૂળજી સ્મારક ઇનામ ” આપવામા આવે છે. પરંતુ એમનું ખરું સ્મારક તો એમણે કરેલા કામ તથા લખેના પુસ્તકો છે. સુધાગ માટે એમણે મહેનત કરી આત્મભોગ આપ્યા હતા, તેની કદર કરી તેમણે શરૂ કરેલા સુધારાઓ આપણે પુરા કરવા જોઈએ તથા તેમના લખેલા પુસ્તકો ફરી પ્રસિદ્ધ કરી લોકોમા ફેલાવવા જોઈએ.

ઉપસહાર

૧૮૭૨ થી ૧૮૭૧ સુધી કરસનદાસનો જીવન સમય હતો. તેમા ૧૮૫૩ થી ૧૮૭૧ એટલે ફક્ત વીસ વર્ષ તેમણે કર્તવ્ય જીવન ગાળ્યું, છતાંયે તેઓ ખત, ઉદ્યોગ, આત્મભોગ અને સાચા દિલને લીધે કેટલું બધું કાર્ય કરી શક્યા. વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી જ તેઓ મહેત પ્રજ્ઞો વિચારતા થયા હતા. સામાજિક દુષ્ટ રૂઢિચો પ્રત્યે તે સમવથી જ તેમને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હતો, અને તેની સામે તેમણે લડત આરંભી હતી. દેશાટન વિગેના તેમના તે મમથના નિમંધથી તે પ્રત્યે લોકરૂચી ઉત્પન્ન થઈ હતી. વડી બોલવા પ્રમાણે કરવા માટે તેઓ હમેશા તૈયાર હતા, તે તેમનો એક ખાસ અનુકરણીય ગુણ હતો. દેશાટનના ગુણ ગાયા અને પોતે દેશાટન કર્ણ વિધવા પુનર્વ્રજનો અપ્રસિદ્ધ લેખ લખવા માટે

તેઓ કુટુંબમાથી જાહિજકાર થયા. છતાંયે વખત આવ્યે તેઓ પુનર્જન્મ કરનાર યુગલ સાથે ઉભા રહ્યા, અને છેવટ સુધી તે યુગલને મદદ કરી. આમ કહેવા પ્રમાણે કરવાની તૈકારી સર્વ સુધારકોમા હોય તો જ સુધારાનું કાર્ય સુંદર રીતે આગળ વધે. કેલવણી, વર્તમાનપત્રો, પુસ્તકો, લાપણો, અને વ્યવહાર દાખલા; આ એમની કાર્ય સાધવાની ઉત્તમ રીતો હતી અગાપિ પર્યન એથી બીજી રીતો આપણે જાણતા નથી. રાજઆ-તના સુધારકોના પ્રમાણમા અત્યારે 'સુધારાના વિષયમા ખત તથા આગ્રહ ઉદ્ધટા કમતી જોવામા આવે છે, તે બહુ જ શોચનીય છે. જાતે કુળ વેદ્યા વિના સમાજને આગળ લઈ જવો મુશ્કેલ છે. 'મહારાજ લાયબલ કેમ'મા ફક્ત ૨૮ વર્ષની ઉંમરે આખા સમાજ સામે કરસનદાગે બંડ કરી, બહુ બહુ શત્રુઓ કર્યા; તો પણ તે ડર્યા નહિ. આવો આગ્રહ, અને માત્રુ દિલ હોય તો જ સફળ કાર્ય કરી શકાય. આ ઉપરાંત નીતિ અને ચારિત્ર્ય ઉત્તમ હતા તેથી જ કરસનદાસ વિજયી નિવડ્યા. આપણા આગેવાનો ચારિત્ર્યવાન હોવા જ જોઈએ.

સાહિત્ય સેવા

સુધારાના ઉત્તમ કાર્યો કરવા ઉપરાંત, તે મમયમા ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા પણ કરસનદામે જેવી તેવી કરી નથી. તેમણે રચેલાં પુસ્તકોની નીચેની યાદી ઉપરથી તેમનું તે વિષયનું કાર્ય જોઈ શકાશે.

૧. ઇંગ્લાંડમાં પ્રવાસ, ૨. પ્રવાસપ્રવેશક, ૩. નીતિવચન, ૪. સંસાર શુભ, ૫. કુટુંબમિત્ર, ૬. ગુજરાતી અંગ્રેજી કોષ, ૭. મહારાજ લાયબલ કેસનો હેવાલ, ૮. વેદ ધર્મ, ૯. દેશાટન વિશે નિમંધ, ૧૦. નીતિ મંત્રક, ૧૧. નીતિ બોધક (પત્રિકા), ૧૨. રામમોહનરાય (પત્રિકા), ૧૩. સુધારો અને મહારાજ (પત્રિકા), ૧૪. અમૂલ્ય વાણી-મર આર્ચસ બાર્ટલ ક્રીયરનું લાપણ, ૧૫. નિમંધ માળા, આ ઉપરાંત "સત્ય પ્રકાશ"ના અધિપતિ ૧૮૫૫ થી ૧૮૬૦; રાસ્તગોસ્તારના અધિપતિ ૧૮૬૦ થી ૧૮૬૨; "ઓબોધ"ના અધિપતિ ૧૮૫૯ થી ૧૮૬૧. વળી મહારાજ લાયબલ કેમ અંગ્રેજીમાં પણ તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. આવી દીર્ઘ સેવા સાહિત્યની તેમની હતી.

કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેસાઈ

નર્મદજીવનની રૂપરેખા

[ઈ. મ ૧૮૩૩-૧૮૮૬]

મધ્યકાલીન યુગમાં પદ્ય સાહિત્યના મર્જનદ્વારા ગુજરાતી ભાષાને સ્થિર રનરૂપ આપી જે અક્ષય કીર્તિ પ્રેમાનંદે પ્રાપ્ત કરી છે તેવીજ અક્ષય કીર્તિ આપણા નવીન ગદ્ય સાહિત્યની શૈલીને રૂઢ મારૂપ આપી કવિ નર્મદ-શકર લાનનકર દ્વેએ પ્રાપ્ત કરી છે. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો યુગ દયાગમને હાથે પૂરો થતા, નવીન યુગને આદ્યનાર ને ધડનાર નર્મદાશકરને જન્મ ઇ. મ ૧૮૩૩માં સુરતમાં થયો હતો. એમની જ્ઞાતિ વડનગરના ગરબાજીની એમના પિતાનું નામ જાવનકર પુરોત્તમ દેવે એમની માતાનું નામ નરદુર્ગા લાનનકર લહીઆનો ધધો કન્યા હતા. મુબાર્કની સદર અદા જનમાં એમણે કાગડુની કરી હતી.

પાંચ વર્ષના નાના નર્મદે સુરતમાં ગામડી નિશાળમાં પ્રાથમિક અભ્યાસ શરૂ કર્યો. ૧૮૪૪માં એમની માતાનું મરણ થયું. અજ વર્ષમાં ગુનામ નામની કન્યા જોડે એમનું પ્રથમ વગ્ન થયું. ૧૫માં એ મુબાર્ક જઈ માધ્યમિક શિક્ષણી માટે એરિન્ડન ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં દાખલ થયા. નર્મદનું વિદ્યાર્થી જીવન તેજસ્વી હતું. અગ્રગ્રંથ વિજ્ઞાન અને ભાષાસાસ્ત્રી ડૉ. રામકૃષ્ણ ભાટ્ટાચાર્ય એના મહાધ્યાયી હતા. એમણે ડૉનેટની પ્રવેશક પરીક્ષા પસાર કરી. ભાષા ઉપર એમણે મળતી પ્રભુતા મેળવી.

૫૧ માં જીવાન નર્મદે સુરત પાઠશાળા આની ધર માડ્યું. આજ વર્ષથી અમદાવાદના ઈન્ડિયન દનપત્રગમ માથે એને આગળ થતા માડી, ૫૨ માં એ ગદ્યેમાં માસ્તર થયા. બીજે તર્ષ એમની પત્નિ ગુનાબનો રંગવામ થયો. આ વખતે સુરત નાનપુરમાં પદ્ય રૂપીઆની માગરની નોકરી એ કરતા હતા.

નર્મદની મહત્ત્વાકાંક્ષાને આરો નહતો. ફરીથી એ મુબારક ગયો. અહીં વર્ષના એ યુવકે ત્યાં “બુદ્ધિ વર્ધક સભા” ગ્રાપી રનદેશ, પ્રેમ, ધર્મ, માહસ, ઉદ્યોગ હુન્નર અને વિદ્યાકળા ઉપગના એના પ્રોત્સાહક લાપણોએ મહાને ગળવી મૂકી. ફરી એક વાર કોલેજનો અભ્યાસ જારી ગામવા એણે કમ્મર બાધી, પાણ વર્ષ પૂર્ક થાય તે પહેલાં તે તેને છેલ્લી સવામ એને કરવી પડી.

જ્ઞાન મેળવવાની એની હોસને કદી થાક લાગતો નહોતો. આપણા ગદ્ય માહિત્યના આ પિતાએ આપણા હિતતા ગદ્યને વિવિધ પેરે લખના અને વિકસારના માડ્યુ

નર્મદ જન્મથી કવિ હતો. ધીગ ભક્તના એ પદોએ એના કાવ્ય સંકારોના સતારને ઝગાડ્યાવી મૂક્યો. દાદુપથી એક લાવદાસ માધુએ એને હોદાના પ્રથમ પારો શિખ-યા હતા.

એણે મહાન થનાની તૈયારીઓ કરના માટી એણે સખ્યાનધ અગ્રેજી, મન્દૂક, નજ વગેરે ભાષાના પુસ્તકો વાચવા વિચારયા માડ્યા. ૧૮૫૫ થી ૧૮૫૮ સુધીના ચાર વર્ષો નર્મદની મહાન તૈયારીઓના પ્રયત્નોના વર્ષો હતા. એનું બીજું લગ્ન ‘૫૧ મા થયુ ૫૭ મા એણે “પિંગવ પ્રવેશ” પ્રસિદ્ધ કરી પિતાને આર્પણ કર્યો.’ ૫૮ મા “રમપ્રવેશ” અને “અવ-કાર પ્રવેશ” એણે ગ્રામી દીધા. આજ અગ્રમામા વર્ણા એ “લધુદૌમુદી”ના વ્યાકરણ અથમા ને કાલિદાસના “વિક્રમોર્વશીય” નાટકના અભ્યાસમા ગુચારો હતો. ૧૮૫૬ થી ૧૮૬૬ સુધીનો દસકો એ એના વિચારોના મહામથનમા ગાગે છે. ૫૮ સુધીમા અથકાગ થનાનુ ભાથુ પૂર તૈયાર કરી ગ્યો.

નર્મદમા નક્કી કરેલા જીવન ધ્યેય માટે સ્વાર્પણ કરવાની આજખ અને પાગવાર નક્કી હતી નોકરી કરી કે સ્વનત્ર ગહેલુ એ નિર્ણય એને કરનાનો હતો. પોતાની આત્મકથા મારી હકીકતમા પચીસમે વર્ષે કરેલી પ્રતિજ્ઞા એ નોધે છે.

“ મે ઘેગ આવી કથમના સામુ નેઈ આખમા ઝગઝગાયા સાથે તેને અરજ કરી કે હવે હું ત્હારે ખોળે છઉં.”

“નર્મકવિના” ના લોકપ્રિય છટા ભાગો હવે બહાગ પડવા લાગ્યા. કવિ લોકપ્રિય કવિ બન્યો. કાવ્ય ગમિએ નર્મદદવપનની કાવ્યરીતીઓને સગખાવવા માટી બને કવિયો વચ્ચેની સ્પર્ધાના બીજ અહીં રોપાયા, નર્મદની વાગધારા આ કાગે નોચથી ફૂટી રહી “કાલીઆ” માસિક ઢાગ એણે અગ્રેજી નેમક અંગિમને “એકટેટર” મા ક્યો હતા તેના વાકપ્રદારો આપણા મમાજ પર કચવા માંડ્યા. ૫૭ મા એમના ગદ્યવેખોનો અમર મમદ “નર્મગદ્ય” નામથી બહાર પડ્યો. એમાનો “સાત્ત્વરગ” લખના

માટે એણે બમો પુસ્તકોનું વાચનને તારણ કાઢ્યું કહેવાય છે. આમ કવિની કીર્તિનો મૂર્ધ પદ થી ૫૮ સુધીમાં પૂર્ણ તેજે તપી રહ્યો. ૬૪ માં પોતાના કુલદીપક પુત્રની સાક્ષરકીર્તિ ધરડી આંખે બ્રેષ લાલચંદર દેવશરણ થયા.

પણ સાહિત્યદેવીને હિતસાહી જીવનનું સમર્પણ કરનાર નર્મદની ગરીબાઇએ પણ એને તાવવામાં જરાએ બાકી રાખી નથી. પોતે પાટા બાંધી, મમરા, પૌંચા ફાકી આ ઉદાર, લહેરી અને સાચો કાવ્યાત્મા ગરીબાઇ સામે મરણ સુધી ઝડપ્યો. ૬ માં એણે એનો અમર ગ્રંથ ‘નર્મદાશ’ શરૂ કર્યો. આ બારે ગ્રંથને ૭૩ માં સમાપ્ત કરી સાથે “જય ! જય ! ગરવી ગુજરાત ! એ અમર રાષ્ટ્રગીત ગાઈ એને છપાવવાના સાહસમાં પણ એણે અંપલાવ્યું. પરિણામે દેવાનો ડુંગર વધી ગયો.

ખચને પહોંચી વળવા માટે, દેવાને હકાવવા માટે એણે ૭૬ માં નાટ્યાભિનયન શરૂ કર્યું પણ એમાંથી થયેલી જુજ આવકમાથી એના ખાડા ન પૂરાઈ શક્યા. ૮૨ માં પ્રેમભક્તિના આ વિરલ વીરગાયકે જીંદગી ભરનો ટેક મૂક્યો. રડતી આંખે ને ભાગસે પગે “શેક ગોકળદાસ તેજપાળ દાનખાતા” માં એણે નોકરી લીધી. સાડા ત્રણ વર્ષ તે ખાતામાં ફેટલાક સુધારા કરી તેમાંથી તે ફરગત થયો. ૮૫ માં એમના માનસમાં પરિવર્તન મૂલવતો “ધર્મવિચાર” ગ્રંથ પ્રગટ થયો. ૮૬ માં કવિનું મૃત્યુ થયું. નર્મદ એટલે ગુજરાત અને ગુજરાતીઓની જીવનસાવનાઓની સાક્ષાત મૂર્તિ. અમર રહ્યો એ નર્મદ અને એનું આપણું-પ્રિય ગુજરાત !

શંકરપ્રસાદ જી. રાવળ

:: એમની કૃતિઓ ::

૧	મંડળી મળવાથી થતા લાભ	૧૮૫૦-૫૧
૨	વલિયાર નિષેધક	૧૫૫૬
૩	મુઆ પછવાડે રોવા કુટવાની ઘેલાઈ	■
૪	સ્વદેશાભિમાન	■
૫	નિરાશ્રિત પ્રત્યે શ્રીમંતના ધર્મ	■
૬	પિંગળપ્રવેશ	૧૮૫૭
૭	સ્ત્રીના ધર્મ	■

૮	ગુરુ અને સ્ત્રી	"
૯	નર્મકવિતા અંક ૧-૨	૧૮૫૮
૧૦	અલ્પ કારપ્રવેશ	"
૧૧	રસપ્રવેશ	"
૧૨	ગરીબાણ વિષે બીખારી દાસનોઅંવાદ	"
૧૩	કવિ અને કવિતા.	"
૧૪	સંપ	૧૮૫૯
૧૫	વિપયી ગુરુ	"
૧૬	ગુરુની સત્તા	"
૧૭	નર્મકવિતા અંક ૪-૫-૬-૭-૮	"
૧૮	નર્મકવિતા અંક ૯-૧૦	૧૮૬૦
૧૯	દયારામકૃત કવ્યમંત્રહ	"
૨૦	પુનર્વિવાહ	"
૨૧	લગ્ન તથા પુનવગ્ન	"
૨૨	ભક્તિ	"
૨૩	સાકાર	"
૨૪	મનહરપદ (મનોહર રવામીના પદ)	"
૨૫	ગુણશૃંગૃધવ્યચિત્ર (મંવાદરૂપે)	૧૮૫૯-૬૩
૨૬	નર્મકાશ અંક ૧	૧૮૬૧
૨૭	ઋગુવલ્ચુન	"
૨૮	નર્મકવિતા પુસ્તક ૧ (સાતવર્ષની કવિતાનો મગ્ગ)	૧૮૬૨
૨૯	નર્મકાશ અંક ૨	"
૩૦	નર્મકવિતા પુસ્તક ૨	૧૮૬૩
૩૧	દિન્દુઓની પંક્તિ.	૧૮૬૪
૩૨	નર્મકવિતા (મામટી પ્રમિદ કરી)	"
૩૩	ગડિયો (પત્ર) રાડ કથો.	૧૮૬૪
૩૪	નર્મકાશ અંક ૩	"
૩૫	રથુમા પાછા પગવા ન કરવા વિષે	"
૩૬	નર્મગણ	૧૮૬૫
૩૭	કવિચરિત્ર.	૧૮૬૫

૩૮	દયારામકૃત કાવ્યમંત્રણ.	૧૮૬૫
૩૯	નર્મદ્યાકરણ ભા. ૧.	"
૪૦	સુરતની મુખતેસર હકીકત.	"
૪૧	નર્મદ્યાકરણ ભા-૨, ખંડ ૧	"
૪૨	નર્મદાસ અંક ૪	"
૪૩	નાયિકાવિષય પ્રવેશ	૧૮૬૬
૪૪	મેવાડની હકીકત	૧૮૬૭
૪૫	સંસ્કારોપણ	૧૮૬૮
૪૬	સ્ત્રી કેળવણી	૧૮૬૮
૪૭	ગુજરાતીઓની મિથિતિ	૧૮૬૮-૧૮૬૯
૪૮	કેળવણી વિશે	૧૮૬૯
૪૯	કુળમોટપ	૧૮૬૯
૫૦	ઉદ્યોગ તથા શ્રદ્ધિ	"
૫૧	સુખ	"
૫૨	રામાયણનો સાર	૧૮૭૦
૫૩	મહાભારતનો સાર	"
૫૪	ધર્મીયડોનો સાર	"
૫૫	મહાપુરુષના ચરિત્ર	"
૫૬	નર્મદ્યાકાશ	"
૫૭	નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતા ગીત	"
૫૮	ત્રેમાનંદ કૃત દસમસ્કંધ	૧૮૭૨
૫૯	નર્મદાસ (મોડો)	૧૮૭૩
૬૦	મહાદર્શન ૧ (ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસનું સમગ્રદર્શન) ૧૮૭૪	
૬૧	રાજ્યરંગ પુ. ૧૬ (જગતના પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ઇતિહાસ)	"
૬૨	ત્રેમાનંદકૃત નળાખ્યાન	૧૮૭૫
૬૩	રામગ્નનકી દર્શન	૧૮૭૬
૬૪	શ્રી કૌપદિદર્શનનાટક	૧૮૭૮
૬૫	સીતાહરણ નાટક (અપસિદ્ધ)	૧૮૭૮

અંશકાર ચરિત્રાવળી

૬૬	શ્રી સાર શાકુન્તલ	૧૮૮૧
૬૭	ધર્મચિંતાર	૧૮૮૫
૬૮	બાળકૃષ્ણવિજય નાટક	૧૮૮૬
૬૯	કાલિયાવડ સર્વસંગ્રહ	૧૮૮૭
	બીન સાલના અંશો.	
૭૦	રામચરિત પુ. ૨	
૭૧	આર્યદર્શન	
૭૨	કૃષ્ણાકુમારી નાટક	
૭૩	શ્રીમદ્ ભગવદગીતા.	
૭૪	ગુજરાત મર્વ સંગ્રહ	
૭૫	દેશવ્યવહાર વ્યવસ્થા	

જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે

નંદશંકર અને તેમનો જમાનો

પ્રવાસમા આગળ વધનારને હમેશા વનરાજ મિહની જેમ પાછળ પશુ અવગ્રોહન કરવાની જરૂર પડે છે, કે મજલ ફેટલે આવી ? ચીસો તો બૂલ્યા નથી ? બીજા સાથીઓ કયા છે ? એ સૌ કેટલે આવ્યા છે ?

આવા આવા પ્રશ્નો વર્ષે વર્ષે કે મૈકે મૈકે વિચારી શકાય એવા ઉદ્દેશથી જીવનના અનેક પ્રદેશોમા પ્રવાસ ખેડતા પુરુષમિહોની જયંતિઓ તથા શતાબ્દીઓ જિજ્ઞવવાની સ્ફૂર્તિદાયક પ્રયા, ફુનિયાના બધા સુધરેલા દેશોમાં અસ્તિત્વમા આવી છે. આપણે ત્યાં પણ લોકનાયકો, દેશસેવકો, આઆયો વગેરેની જયંતિઓ જિજ્ઞવીને વીરપૂજા વ્યક્ત કરવાની પદ્ધતિ ઇતિહાસગ્રાની છે.

કારણ કે ઇશ્વરની સૃષ્ટિમા અમંજ્ય માણસો જન્મે છે: એ બધાની જયંતિ આપણે નથી ઉજવતા; પરંતુ જેમના જીવન સ્ફર્યનો આપણા હૃદયમાં ઉદય થયો હોય તેમની જ જયંતિ આપણે ઉજવિયે છિયે. કેમ કે ક્ષરોડો લોકોનું જીવન તો આવેલો દિવસ જેમ તેમ કરીને પૂરો કરવામાં જ વીતે છે. તેથી, માનવ જાતિના વિકાસમા આડે આવતા અમંજ્ય અંતરાયો મામે ઝંઝનાર, અને વિષમ પરિસ્થિતિ ઉપર વિજય મેળવનાર માનવ વીરોની મંજ્યા બહુ જ અલ્પ હોય છે. આપણે એવા લોકોની જ જયંતિ ઉજવિયે છિયે.

અથવા બીજી રીતે કહિયે તો આપણી જયંતિઓ આવા મહાન પુરુષોના શ્રાદ્ધનો દિવસ છે : શ્રાદ્ધ એટલે શ્રદ્ધા વડે ભૂતકાળને જીતે. ગમ્પવાનો એક અપૂર્વ ઉપાય. એ પુરુષોત્તમોને ધર્મ ગયે આજે અનેક વર્ષો થીત્યા જતા, હજી આપણે તેમની પાસેથી પ્રેરણા લઈયે છિયે, સ્ફૂર્તિ લઈયે છીએ: અમંજ્ય મેવાની દીક્ષા લઈયે છિયે: અને આ રીતે તેવા મહાન પુરુષોને આપણે આપણામા જીવતા રાખિયે છિયે : આ શ્રાદ્ધ ક્રિયા મૃત વ્યક્તિને અમર કરે છે : તેને દેવકોટિમાં મૂકે છે : અને એવા અમર મહાજન પાસેથી આપણને આશીર્વાદ મેળવી આપે છે.

આવી જયંતિઓ દ્વારા વીરપૂજા એટલે સંસ્કારના ગમે તે ક્ષેત્રમાં વિજય મેળવનાર વીર પુરુષ પાસે પ્રેરણા મેળવવાની જે વૃત્તિ તેને સાઈ પોપણ મળી શકે છે. અને તેથી વીરના વીરકર્મમાંથી પ્રેરણા, ઉત્સાહ અને

પ્રાણ મેળવવાની આપણને સજ પડે છે. પરિણામે એવા વીરની ઉપામના કરી, સ્વયં સીંગ બની જવાની ધગશ પણ આપણામાં પ્રગળી શકે છે.

વળી આવી જ્યતિઓ દ્વારા અનેક વર્ષોના ગાળામાં થયેલી જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓનું સરસે સ્વરૂપ આપવા ‘હુડી’ પણ કાઢી શકાય છે. કાળથી કે કાઠપણી અનંત વ્યક્તિ કે સમાજનું જીવન જીવે, તો તેમાં ફેરફાર થતા જ જાય છે અને જીવન એટલે જ પરિવર્તન. જીવન એટલે જ પ્રગતિ. પ્રતિવર્ષે, પ્રતિ દિવસે અને પ્રતિ ક્ષણે માણસનો અનુભવ વધતો જાય છે. માણસની દૃષ્ટિ વિશાળ થતી જાય છે અને માણસનું જીવન વિકસતું જાય છે જેમ માણસનું તેમ સાહિત્યનું પણ.

આજે જે ગુજરાતીની જ્યતિ આપણે ઉજવવા બેઠાં થયા છીએ તેમનો જન્મનો અને આજના દિવસ વચ્ચે એક સૈકું વીતી ગયું છે. બગવા પહેલાનું ગુજરાત બગવા પડી ગયું ન હોતું, અને કોએસ તથા સ્વદેશીની અળવળ વખતનું ગુજરાત હવે તે આપણા આજના મહાસત્તાવાદીઓના વખતનું પણ ગયું નથી.

આ ગુજરાતીની એકન સાહિત્ય કૃતિ તે ‘કરણવેધો’ તેની, આજ સુધીના લગભગ સીતેર વર્ષોના આદ્ય આવૃત્તિઓમાં થતા, લગભગ ૫ દરથી વીએક હજાર નકોનો પ્રયાગ ગુજરાતમાં થયો. હશે એમ આટલે શકાય છે. સાહિત્યમાં એકજ પુસ્તક નથી અમર થતાં. ધન્ય લેખકો વિગત હોય છે. શ્રીમુખ નદરાકના પુસ્તકની કિંમત તેમનામાં જ અમલ હતી તેના એ વિશેષ લાભશાળી ગણના લેખકો અને તેમનું પુસ્તક પ્રકટ થયે લગભગ પોણું સૈકું વીત્યા છતાં તેમની કૃતિની કૃતિ આખી પડી નથી એ તેમને માટે માંગ લેવા જેવી વાત છે.

કાળથી કે એમ પણ બને છે કે અમુક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થતા જ પ્રગળે તેનો મોઢા લાગે છે તથાપિ કાળે કરીને એનો ઉભંગ રાખી જતા, મોઢા પણ ઉતરી જાય છે અથવા એટલે થાય છે.

× પહેલી આવૃત્તિ ૧૮૬૬, આઠમી આવૃત્તિ દમણી પ્રગટ થયેલી સર મનુભાઈ તથા શ્રીકૃષ્ણ વિનાયકરાવ સંપાદિત આવૃત્તિ. ૧૯૩૪ કરણવેધની પહેલી આવૃત્તિ માટેની સાલ જુદે જુદે ઠેકાણે જુદી જુદી નોંધાય છે. પરંતુ શ્રી હીરાચાર પારેખ અને લખી જણાવે છે તેમ સોસાયટીમાં ૧૮૬૬માં ઉપાયો નામ મોજુદ છે તેથી તે પ્રમુખ નિર્ણાયક થઈ જાય છે.

પાણીમાં પડેલા પદાર્થ હંથા નીચા થઈ, જોલા ખાઈ, આખરે પોતાના ગુરત્વના પ્રમાણમાં અમુક રથજે સ્થિર થાય છે : કેટલાક તળિયે બેસે છે : કેટલાક અધવચ રહે છે : અને કેટલાક સપાટીપર તરતા રહે છે : પુસ્તકોની બાબતમાં પણ આવો જ કંઈક નિયમ હોય એમ જણાય છે.

કેટલાક પુસ્તકો થોડો કાળ 'વાહ વાહ' બોલાઈ, પછીથી વિમરી જવાય છે : ત્યારે કેટલાક પ્રગ્નની હાિ આગળ મર્વદા રહીને વાચનારને આનંદ આપે છે : કેટલાકને ફરી ફરી વાચના તેમાં નવો નવો આનંદ મુકે છે : એટલે જેમ પદાર્થ માટે તેમ પુસ્તકો માટે : તે કંઈ જગાએ સ્થિર થશે, કિંમુ પદ પ્રાપ્ત કરશે તેનો નિર્ણય સમયને આધીન છે. કયા કયા પુસ્તકો કાળરૂપી અગ્નિની આચમાયી બની શકે છે અને તેના ઉપર વર્તમાનકાળની શિષ્ટતાની ઓઠકઠાકઠાની મ્હોર-ઝાપ પડે છે તે પણ, આપણે તેમના જન્મનાના રાત્ર દેવથી ખૂબે દૂર હોવાથી આવી જ્યતિઓ દ્વારા વિચારી શકીએ છીએ.

એક સામાન્ય નિયમ છે કે મનુષ્ય જીવનનું બધાંજુલ તેના જન્મ વખતની પરિસ્થિતિ તથા વાતાવરણ ઉપર ઘણો આધાર રાખે છે. ઘણા આજે માનવી પોતાના જન્મનાનું જ નિખાવસ પગિણામ હોય છે. તેથી અંધકારનો મમય, કૌટુંબિક મંકાર, તેમના મમકાલીનો, વગેરે જ્ઞાન તેમના લખાણો મમજનામાં તેના બહુ ઉપકારક થાય છે.

ગુજરાતમાં અત્રેજી અમલની શરૂઆતમાં અને મરેડી, નનાખી તથા મોગલાઈના સંપૂર્ણ અસ્તકાળમાં નવા યુગ બંગો ગુજરાતીઓના છવનને હચમચાની રચા હતા, તેવા વખતમાં-એ પણ એક આકસ્મિક યોગ હતો કે નવા નવા ક્ષેત્રોમાં પ્રારભનું ખોદ કામ કરવા માટે, કેટલાક ખામ માણસોએ જન્મ લીધો હતો.

એાગણીમમી સદી શરૂ થતા જ પેશવાઈનો સૂર્ય આથમ્યો અને સને ૧૮૧૮માં પેશવાના સીધા વારસ તરીકે અત્રેજેએ ગુજરાતનો કબજો લીધો અને ગુજરાતના ઇતિહાસમાં એક નવો યુગ શરૂ થયો. પ્રારભના બે દસકાના ગાળામાં જન્મેલા નિશાળ ખાતાના શ્રીગણેશ બેસવા માથે બેડાયલા રણજોડદામ ગિરધરભાઈ ૧૮૦૩માં, પ્રાથમિક કેળવણી તથા વદેમ ખડનના અગ્રણી દુર્ગીરામ મહેતાજી ૧૮૦૬માં, ડેપુટી રા. સા. ભોગીવાલ ૧૮૧૮ માં, ગુજરાતમાં શાસ્ત્રીય મંગીતના અધ્યામની પહેલ કમવનાર મંગીતશાસ્ત્રી

આદિત્યગમ ૧૮૧૬માં, અને વગભગ આખા મૈકાની અમયમૂર્તિ ગણાયતા
નમારુ મુધાગ વિષય તથા બીજી માદિત્યની પ્રજ્વલિઓના શાત તથા
અગ્નિ અગ્નિ કવીશ્વર દનપત્રગમ ૧૮૨૦માં જન્મ્યા હતા ગુજરાતી
ભાષાનું પહેલું વ્યાકરણ ગ્રંથના ટેન્ડર સાહેબ પશુ આ જ વર્ષમાં જન્મ્યા હતા

૧૯મી મહીનો ચીન્ને દમમ વળી આ બે દસકા કરતા વધારે કાન્તિકાંક
પુરતાના જન્મથી વિભૂતિ છે તત્ત્વજ્ઞાન, ગોધયાગ તથા ગજપ્રકરણના
લેખામાં સિદ્ધનાર મણિનાક કીકાણી ૧૮૨૨માં, જ્ઞાન અને ભક્તિનો
મુખેગ માધરા માટે ગુજરાતમાં પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના કરનાર તથા
ગરીબપૂર્ણ પ્રાર્થનાઓનું માદિત્ય ઉત્પન્ન કરનાર ગ આ ભોળાનાથ
માનભાઈ પશુ ૧૮૨૨ મા, કાપડ વણનાનું કારખાનું કાઢનાનું માદમ કરનામાં
પહેલું કરનાર તથા અમદાવાદના આર્થિક ઇતિહાસનું પરિવર્તન કરનાર ગ
આ નણદોડવાન રેટિયાનાગા ૧૮૨૩માં, જન્મ્યા ધર્મના વિષયમાં અસર
આર્થધર્મનો ઉદ્ધેષ હોનાર તથા પ્રાચીન વેદોમાંથી નવા યુગ માટેનો
'આર્ય મહાજન' મર્જવા માટે અંકાધારી બનનાર આમી દયાનંદ ૧૮૨૪માં
જન્મ લીધો હતો, લોન્ડ્રિય ટ્રેડિંગ તથા હોપ વાચનમાળામાં ભાગ લેનાર
મગરા પીમર પિતાના પુત્ર ગ આ મોહનરામ, અને પ્રમિદ (૧૮૩૦)
મુધાન, પ્રાર્થના મહાજનના ગતમ અને પરદેશમગની પટેલ કરનાર ગ સા
મરીપત્ર મ ગન્ને એક વર્ષમાં ૧૮૨૬માં જન્મ્યા મહાનત્વ આમી પોતાનું
કાર્ય આ દમમના અગમજા અર્ધા મૈમના ઇતિહાસમાં મરી ગયા, ૧૮૩૦
આ બધાએ, ગુજરાતીઓના ઇતિહાસમાં એક દેશમાં કાન્તિકાંક પડનાઓ
હોવી કરનાર મદાજનો, તોજ દમમમાં જન્મી ગયા છે

૧૯ મી મહીનો મોયા દમમમાં ગુજરાતમાં જન્મ લેનાર આત્માઓ
ચીન્ને દમમના આત્માઓ કરના જોજા ઔરવજ્ઞતા નડાતા

૧૮૩૨ મા લુવાન સુનારક કરમનગમ મગજ-જેનું રમગી આપણે
મયે મરીને જ મરી ગયા તે જન્મ્યા

૫મી એપ્રિલ ૧૮૩૩ ના વર્ષમાં વીર નર્મદનો જન્મ થયો આ
'પ્રેમગ્રીવ અકિન' નવયુગના કેનિની યુવામદી પશુ આપણે મયે વર્ષ
હિન્દી આજ વર્ષમાં ગુજરાતમાં વમતાટ કરીને ગદેસ અને વરોદમાં
હર પામેસ પ્રમિદ નનીન આર્થ પ્રો મોલાબજનો પા જન્મ થયો હતો
અ ૫મી મે વર્ષ એટલે ૧૮૩૫ મા ગુજરાતી માદિત્યમાં નવન

કયાના પગરણુ માડનાર આજની જ્યંતિના નામક ગ. બા. નંદશંકરનો જન્મ થયો.

દેશમાં વ્યાપેલા ઉત્સાહને પરિણામે, પુસ્તકો માંગ પ્રમાણમાં લખાવા માંડે; એટલે પછી એ પુસ્તકોના કાવની પરીક્ષા કરનાર તથા તેના ઔચિત્યની તુલના કરનાર વિવેચકની પણ જરૂર પડશે જ એમ માનીને ૧૮૩૬ માં એટલે નંદશંકરનો જન્મ પછી બીજો જ વર્ષે પગમાત્રાએ નવવયસમનો શુદ્ધરામજી જન્મ કરાવ્યો.

નવું માહિત્ય મળ્યાંવા માટે, જૂતકાવમાથી ગ્રેણીના પાન કરવા પડે છે. તેટલા માટે સમૃદ્ધ શાકુતવનો શુદ્ધરાતી અનુવાદ કરનાર ઓ. ઝવેરીલાલ યાજ્ઞિકનો જન્મ પણ ૧૮૩૬ માં જ થયો હતો.

મમાજની અનિષ્ટ શક્તિ તથા આચારવિચારને હમી કાઢવા માટે દૈન્ય નાટક જેવું અમરદાગક માધન બીજું નથી. તેથી શુદ્ધરાતીઓને નાટ્ય માહિત્યનું મફત દર્શન કરાવનાર ‘લલિતા દુ ખદ્ગક’ ના કર્તા હી બા. રણછોડલાલ ૧૮૩૮ માં જન્મ્યા હતા.

શુદ્ધરાતમાં આમ જે વખતે જીવનના મર્વ ક્ષેત્રોમાં નવજીવનનો ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો હતો, તે વખતે પ્રાચીન ગૌરવનું જ્ઞાન થવા માટે ઇતિહાસ તરફ ફેરવાઈ લોકોનું ધ્યાન ગયું હતું પરંતુ કેવળ દત્તકથાઓને ઇતિહાસ કહી ગણાય નહીં. તેથી એ દત્તકથાઓને બે પ્રાચીન અનુશોભના અગ્નિત્વ ઉપરથી મગર્થન મળે તો જ તેને ઇતિહાસ તરીકે સ્વીકારી શકાય. તેટલા માટે પુરાણતંત્રની શોધખોળની અગત્ય જણાવા લાગી આ ક્ષેત્રમાં શુદ્ધરાતીઓનું નામ ઉભે લાવનાર ડા. ભગવાનનાથ ઇશ ૧૮૩૮માં અને આચાર્ય વલ્લભજી હરિદાસ ૧૮૪૦ માં એમ એ બે સમર્થ શોધકોનો જન્મ પણ આ ચોથા દમકામાં થયો હતો.

સુધારાના તોફાની પવનમાં પ્રાચીન મતોનું અગ્રણ્ય કરનાર વર્ગનું આગેવાનપણું લેનાર મગર્થ સાક્ષર તથા પ્રસિદ્ધ મુત્સદ્દી એવા મન મુખલાઈનો જન્મ પણ આ ચોથા દમકાના અંતમાં (૧૮૪૦ માં) થયો હતો.

આમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ૧૯ મી સદીનો ચોથો દમકો જવલંત નામોથી દીપી ઉઠે છે, અને એમાં ખામ કમીને ઇશિરે ત્રણ પ્રતિભાશાળી “નવા” ને સુરમાં મોકલ્યા હતા.

નવા યુગનો પ્રારંભ થતી વખતે, અત્યાર સુધી નહીં થયેલી તેવી,

અને હિંદુ સંસ્કૃતિથી લિંગ એવી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનું મધ્યસ્થ થયું નવા દૃષ્ટિબિંદુઓ જીવનના લગભગ અત્યેક ક્ષેત્રમાં આવીને ખડા થઈ ગયા નિર્માણ અને નિર્ણયની બની ગયેલા ગુજરાતીઓએ અચળામાં આખ જોળવા માડી

ગુજરાતીઓના જીવનમાં એક એવો કાળ આવ્યો જે વેળા તેમના ચિત્તસાગરમાં ક્ષોભ ઉદ્ભવ્યો, પ્રશ્નનાં જળ ડહોળાઈ ગયા, મોઝા મોટા થઈ, પ્રીતિ ઉગડતા પ્રિય સાથે અજ્ઞાતા પ્રાચીન જીવન સરિતાના જળનો વેગ જૂના સાકડા કિનારામાં રોકાઈ રોકાયો નહીં કિનારાની મારી અદર પડી પાણીમાં મળીનતા રથને રથને જણાવા લાગી આરા ડહોળાયના જળમાં પડેલા માણસથી માત્ર અચુપાત કરી નિઃશ્વાસ જ કેમ ? જે કાંઈ જળપાન કરવાને તેમાં પડેલું તે વચળ તથા વેગળિયાના કંપાટમાં સપડાઈ વિદ્યુત થયા નિના બહાર નિઃશ્વાસ શકતું નહીં આની સ્થિતિ અગ્રેજ લોકના સંપર્ક તથા, તેમના વિવિધ સંસ્કૃતિમય શિક્ષણ દાખન કરી

હમણા ગણ્યાના તે અગ્રેસરોએ જે જમાનામાં જન્મ લીધો તે સમયનું વાતાવરણ જે હવે તે જરા બેધરે અગ્રેજોનો અમલ એ મોગનાઈ અને મરેઠી અમલ પ્રેતા તેની અસરમાં બહુ ભૂલે પડી ગય છે અગ્રેજ પૂરેનાના ગાળાઓ દેશના આંતર જીવનપર અસર કરતા નહોતા, અને તેમ કરનાનો તેમને ખ્યાન મરખો પણ રહેતો નહોતો તેઓ તે આવે, દેશ છોડે, રાજ્ય મેળવે, પૂજાય અને મહાગાળપદ પામે—એટલું જ એમને માટે બમ હવે, અથવા ધન અને કારીગરી કૃતિઓ લૂંટી જઈ જવી એજ તેમનો ઉદ્દેશ હતો

તેમને પોતાના દેશની મરુદ્ધિ અર્થે, એના ગભ્યને પોતાના પર જીવનારો બતાવવો નહોતો એના ગભ્યની સમૃદ્ધિથીજ તેઓ પોતાને ભાગ્યશાળી બનેલા ગણતા, અને તેથી દેશના આંતર જીવન પર, તેમની નજર સરખી થઈ જતી નહોતી એટલે પણ દેશની આંતર પ્રવૃત્તિઓ પર તેમની ઝાઝી અસર કયાથી થાય ? આનાથી ઉતરું અગ્રેજોએ દેશના સામાજિક, ધાર્મિક તેમજ કૌટુંબિક જીવન પર ન અડગણી શકાય તેવી અસર, તેમની ગ્રંથણી આપવાની પદ્ધતિ દ્વારા કરી છે

આ અસરમાં આપણા દેશમાં અને સાહિત્યમાં અગ્રેજી માહિત્ય સંસ્કૃતિનું જેમજે આક્રમણ થયું આ આક્રમણના વિદ્યુતજ્વળી આપણે

દેન અને દેનીઓ અનયા આપણુ મન-આપણી અગ્નિતા મકાની
ઓવાએ હોંચના વાગ્યા પગિણાએ આપણ ઘણુક આપણે ગુમાવી એહા

આપણો ડનનપ્રનાદ કેરી રીને કેગવો, આપણા સાહિત્યમા શુ
છે અને શુ નથી-એ સર્વના પાઃ આપણે પશ્ચિમ પામેથી જ લેના શરૂ
કર્તા આમ કનામા આપણે પ્રાચીન મત્યોથી વેગળા ગયા અને કદક
અવળી દિગામા દોનયા

અત્રેહ સાહિત્યના નના મન્દગ ગુજરાતી જૂઝિમા રાખના લાગ્યા
ગુજરાતનું નવડન ત્રીન જ્ઞાનત્વપાથી તનસી રત્નુ એમા પુસ્તકો,
વાચનમાગાઓ અને પુસ્તકાલયો ઉભનવા લાગ્યા મામિના, ભાષાતરો
અને મલાઓએ જન્મ લીધા મડળો, પ્રવાઓ અને પગ્ગશગમનોએ
નવા પ્રધાન આગ્યા જનનમા, નિશ્ણણમા, આદર્શોમા, સાહિત્ય
પ્રદેશમા, અને સર્વમા આમ પશ્ચિમના આદર્શોની ભગતી ચઢી ઉઠતું
અને મૂઝુ બનેલુ ગુજરાત જાગ્યુ એને વાગ્યા ફૂરી

ગુજરાતના સગ્ગમાગરતું મથન થના લાગ્યુ તેમાથી નનનીતના
ફીલુ ઉપર તરી આવવા વાગ્યા ઘડી કહી માહેથી મન પશુ નિકળતા
આમ કેટનાક કાગ નુધી ગુજરાતીઓનું આત્મમથન ચાલુ રત્નુ અને
આખો સમાજસાગ જ સમુદ્ધ થયેનો એટલે તેમા મયમ પામેથી
દરેક મનુષ્યની જનનમગ્તિમા પપ મોડી વહેલી તેની અસર પહોંચ્યા
વગર ઘડી નહીં, આ નનયુગના આદોનનો મહસુખે વ્યક્ત થયા

છાપખાનાઓની શોધથી વાચન મીધુ અને સરગ બન્યુ, યાત્રિક
રોડખોળથી ડુનગઉઘે ગના ઇતિહાસમા અણુચિતવેના પરિવર્તન થયા
પછ માથે ગઘ નિરોપ વપગશમા આવના લાગ્યુ. છાપાઓના વાચનથી
નિજાસા અને કુતહલવલ્લિ જાગત થઈ “ મડળીએ મળવાથી થતા
લાભ ” લેકાએ લેયા, અને કપની સરકાગના અવગ્નિત ગભ્યવહીવ
ટથી ડનનતા ગમે તે ક્ષેત્રમા વ્યવસ્થા અને તાલીમકાગ મળતી સિદ્ધિ-
ઓનો માતાત્વ થયો લેકાને વખતા વાચતા શીખનવા માટે ગામડી
શાળાઓનું ધ્યાન નાન્યે ધ્યાપેવી શાળાઓએ લીધુ ભાષાના પ્રાન્તિક
લેકો ટાગાશી વાચનમાગાઓનો ગુજરાતીમા પ્રચાર થયો એ રીતે એક
નગમિન ગુજરાત જનાનસાનો આ ગિનણીમસાનો પ્રયોગ કદક અગે સફળ
થયો ગાળાઓ અને કોનેજમા અગેજ લેકાની સ્વાતન્ત્ર પ્રિયતાની ભાનના

અંગ્રેજી અધિકારીદ્વારા અધ્યાસીઓના ધ્યાનમાં આવવા લાગી અને તેમ ચવાથી, દેશના લોકોની મીઠાચેલી આખ કંઈક બગડી. તેમની દૃષ્ટિ મર્યાદા વધી. એ આખના નવા તેજ પ્રવેશ પામ્યા. તેની મગજ પર અમર થઈ. પશ્ચિમની એક એક વસ્તુ માટે મોહ વધ્યો. એક જાતનો નિશો ચડ્યો. પોતાનું પ્રાચીનત્વ સૂવાવા લાગ્યું. નગર એક તરફ જ લાખે પહોંચવા લાગી. આમ નવી જાતના પ્રકાશથી અંતઃકર્મ ગયેલી આખોએ મગજને ભમાવ્યું. ખીજી ઇદ્રિઓને ઉરકરી શરીર ધમપાડા કરવા લાગ્યું. આખા જીવનમાં એક પ્રકારનો તનમનાટ વ્યાપી ગયો. તેને પશ્ચિમાને નવાયુગની કવિતા અને નવું ગદ્ય લખાણ લાગ્યું.

નવ કેળવણીના અંકાર જીવનાર થોડુંક અંગ્રેજી ભણેલો અને પદવી લેવા સુધી નહીં પહોંચેલો એવો લેખકોનો પહેલો વર્ગ આમળ આવ્યો. નર્મદ, નદશંકર, નવનરામ, સુરતમા અને દલપતરામ, મહીપતરામ, ભોળાનાથ, છોટાલાલ-વગેરે અમદાવાદમાં નવી કેળવણીનો પ્રકાશદીવડો સમાજને દોરવા ધરી રહ્યા.

આ લેખકોએ નવગુજરાતને પોતપોતાનો સંદેશો કવિતા દ્વારા, નિર્ગંધોદ્ધારા, ભાષણોદ્ધારા, છાપાદ્ધારા, વાર્તાઓદ્ધારા, રંગભૂમિદ્ધારા અને ધર્મ પ્રવચનદ્વારા પહોંચાડ્યો.

જે કાળની હકીકતનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ તે કાળનો ઉત્પાદક કાઈ વિવક્ષણ પ્રકારનો હતો. નવું ચાલવા શીખેલું બાળક, જેમ વધારે ચાલવાને પડતા આખડતા પણ પ્રયત્ન કર્યા જ કરે તેમ, આખી ગુજરાતી પ્રગ્ન કરી રહી હતી. નવી મળેલી રક્તિ વાપરવાને બધાના મનમાં ઉત્પાદક ઉછળાઈ ગયો હતો.

સંક્રાંતિકાળની ત્કુરણાને લીધે, જુદા જુદા સાહિત્ય સ્વરૂપોના પગરણ આ જ મમયમાં મંડવા હતા. સમાજો અને મંડળોઓની સ્થાપના ચાર મુખ્ય ગહેરમાં મુખર્ષમાં ગુજરાતી જ્ઞાનપ્રચારક મળ્યા, સુરતમાં માનવધર્મ મળ્યા, ભરૂચમાં જુદિવર્ધક દિંદુ મળ્યા અને અમદાવાદમાં ગુજરાત વર્તીકયુવર મોમાયડી; એમ ચવા પામી હતી.

પ્રાચીનકાવ્યોના અંપાદનના ક્ષેત્રમાં દલપતરામે ૧૮૬૨ માં “કાવ્ય-દોહન” તૈયાર કર્યા. નર્મદે ૧૮૬૦ માં “દયાગમકૃત કાવ્યમંત્રદ” ભેગો કર્યો; અને પછી પ્રેમનંદનો “દશમસ્કંધ” પણ મંગાળ્યો.

નવી કવિતા ગ્રંથાને માટે ગમ તથા અનકાગ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, તથા પિંગળનું જ્ઞાન આગમ્ય જણાતા નર્મદે તથા દલપતે 'રમપ્રવેશ' 'અનકાગપ્રવેશ' તથા 'પિંગળપ્રવેશ' ગ્રંથો

નાટ્યના ક્ષેત્રમાં રણુકોડબાઈએ ૧૮૬૪ માં લખેલી દુ ખલ્લકનો અર્જુન તથા સફળ નાટ્ય પ્રયોગ ગ્રંથો, નાટકનું પ્રધાન શરૂ કરી આપ્યું

અંગ્રેજીના ૧૮૬૬-૬૭ માં શાકુતનનો અનુવાદ કરી, મસ્કૃતના માહિત્યલકાગ તરફ ગુજરાતીઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું

પહેલાં ગદ્યનિર્માણ પછી દલપત તથા નર્મદે લખ્યા પહેલો ગુજરાતી પ્રાસ, પહેલો ગુજરાતી ભાસનો ઇતિહાસ પહેલાં છાંયચરિત્રો, પહેલાં હાસ્યગ્રંથ ॥ ગુગડે "મિથ્યાભિમાન નાટક" અને "ભક્તુ ભોપાળુ" પછી આ અગ્રમામાં લખાયા

પ્રનામવર્ણનના વિભાગમાં કમનદામનો "ઇંગ્લેન્ડનો પ્રવાસ" ૧૮૬૬માં, અને મહીપતંગમની "ઇંગ્લેન્ડની મુસાફરી" ૧૮૭૪માં લખાઈ

પહેલાં ભાષિક 'બુદ્ધિપ્રકાશ' ૧૮૫૦માં, 'બુદ્ધિવર્ધક' ૧૮૫૬માં અને "ગુજરાત શાળાપત્ર" ૧૮૬૨ માં શરૂ થયા

ઇતિહાસના ક્ષેત્રમાં ફાર્સ માટે મસ્કૃત, પ્રાકૃત તથા ગુજરાતી ગદ્યમાં ઉપગ્રંથો ઉપગ્રંથની કાઢેલાં ગુજરાતના મધ્યમળનો ઇતિહાસ ૧૮૫૬માં અંગ્રેજીમાં પ્રકટ થયો, તેના ગુજરાતી અનુવાદ ૧૮૭૦ માં રણુકોડબાઈએ કર્યો નર્મદાસ દ્વારા "રાજગ" લખ્યો

આ ઉપરાંત, બીજા પ્રયાગક માહિત્યનો અપગ્રંથો ફારસ પછી આ મમયમાં ખૂબ થયો હતો — એ બધી pioneer પ્રગતિઓ પ્રવર્તમાન યુગના આદિનનો જ આભારી છે

ચિંતનાત્મક તથા બોધક સાહિત્ય તરફ સૌ ઝાંઝાને સગ્રામી રૂચિ નહોતી એ સ્વાભાવિક છે તેથી મનોગજક વાર્તાઓ તથા વાર્તાના મિષ્ટ ગ્રંથો સદ્બોધ આપનાર "નવન્યા" નો જન્મ પછી આ યુગમાં થયો

આપણી જ્વલિતા નામક નદશકરનો "કરણધેનો" એ આ યુગમાં, આ વિભાગનું એકલ પુસ્તક હાઈ, એની વાર્તા માહિત્યમાં પહેલ તથા નવીનતાને લીધે એ જમાનામાં-પચમહાવના વિશાળ મેદાનમાં એના ઉભેલા પાનાગડ જેવી ગિયતિ ભોગવે છે, અને આગામી શુદ્ધ નવીન યુગનો રૂએ વગાડનાર અંગ્રેમર મનાવું સ્થાન લે છે

નદશકગ્નો જન્મ સ ૧૮૯૧ ના ચૈત્ર વદ ચોથે થયો હતો અને
 ૧૯૯૦ ના ચૈત્ર વદ ચોથને દિવસે એમના જન્મનું સોમું વર્ષ છે
 નદશકગ્ના મીતે વર્ષના જીવનનો પૂર્વાર્ધ સુગતમાં વીત્યો હતો, અને તે
 વખતે પ્રગણીખાતા સાથેના તેમના નિકટ સંબંધે વીધે તેમના સમઘી
 થોડી વીગતો તેમના સમઘીનીના ચરિતો ઉપગ્રથી આપણને જાણવા
 મળે છે, પરંતુ પત્રીના એજન્સી તથા દેશીગાન્યની નોકરીના વીમ વર્ષ
 અને નિવૃત્તિકાળના પદર વર્ષની વીગતો-નદશકર સુરતની સુધારક દુનિયા
 માથી ખસી જવાને લીધે-આપણે બહુ જ ઓછી જાણીએ છીએ

જતા, તેમના જીવનની અને તેમના જમાનાની રસમય વીગતો
 તેમના ચિત્રન વિનાયકરાવે ' નદશકજીવનચંદ્રિ ' મા નોધી છે તેથી
 આપણને સારું માધન પ્રાપ્ત થયું છે

નદશકગ્ની જીવનકથા આપણે સક્ષેપમાં જોઈ જઈએ, અને મહત્વના
 પ્રમગો માત્ર મહારીને સંતોષ માનિએ

ધણા મોટા માણસોની પેઠે, નદશક માધારણ મિથિતા જન્મ્યા
 હતા તેમના જન્મ પત્રી, તેમની નીજ વગમગાદને દિવસે જ એટલે
 ૧૮૭૭ મા સુરતની ભયકર આગ થઈ હતી સુરત બદસુગત થઈ ગયું
 પુણ્યા આચારવિચારને બાળા નાખનાર જે સુધારક સુરતમાં જન્મ્યા
 હતા તેની આગાહીશ્વરે હોય તેમ, સુરતની આગથી ' સોનાની સુરત '
 કહેવાતું સુગત ' ત્રાણાની સુરત ' થઈ ગયું

સુગતના પાપની ભગ્ન ન ગરી જન્ય માટે આગ પત્રી તરત જ
 એક મોગી રેલ આવી અને આખા સુગતને ઘોષ ગઈ ખાલી ખીમ્મે
 મોગાઈ ગમવાનાજાનો મન પણ જિતરી ગયો તો પછી સામાન્ય વર્ગતું
 તો પૂછવું જ શ ? આ બનાવો પત્રી સુગતની મિથિ બહુ દીન થઈ ગઈ

વેપારધંધા મુખ્ય મથો હતો જના પ્રાચીન વેપારની જાહેજનાવીને
 પગિણીએ, તથા અધમ દગાએ પહાચેના નનામો દામગાદને પરિણામે
 " સુદ, નાણુ યોડ વિચિક્ષણુ રોખી, મકાઈ કરનાગ " -આરી
 રીતે વર્ણવેલી સુગતી પ્રગ્નમાં જ લહેરીપણ પેસી ગયું હતું તે છે ગયું
 નેતું નવરામમાઈએ ગુજગતની મુમાફરીમાં સુગતીઓ માટે લખ્યું
 છે કે મેળા, મેળાને વઘોડા, નાયનેગ દામદામરે દમતા ગમતા દીમે
 મદા મો કગતા દશેશુ દામ ?" ગમિયે ગુજગતે એવો સુગતી લાનાઓનો
 મામાન્ય નવમાય-મિગાનો ઉડાવના, નાય ગગ કગવા, નાટક ચેટક

જોવાં, અને ઉમણીઓ ઉમ્મવવી - એ બધાને પરિણામે દેવામાં તરખોળ રહેવું; છતાં મિથ્યા કુળ મોટપનું અભિમાન રાખવું—એ ગયું નહોતું.

ત્રીસેક વર્ષની વયે નંદશંકરે કરણધેયો લખ્યો ત્યારે આગલાણની આગનું વર્ણન, મોટી હોનારત પછી થયેલી પાટણની ખરાબી, આગમાં ધરમાં ને ધરમાં બળી મરેલાં માણસોનાં અવગતિયાં મૃત્યુને લીધે વ્યેમીલા લોકોના મનમાં ઉદ્ભવેલી હઝાર તરેહની બૂત, ગ્રેત, વગેરેની વાતો આલસ્યા માંડેલી—તેનુંજ આછું પ્રતિબિંબ-કરણધેયાના લેખકે પાટણનું વર્ણન કરતાં જિતાર્યું છે: કેશવ મરાયો, અને ગુણમુંદરી સતી ચર્ધ ત્યાર પછી જે પાટણની ખરાબી ચર્ધ, તેનું આબેદુમ્મ વર્ણન બાળપણના સંસ્કારોને લીધેજ એ ચીતરી શકાય છે.

આલસમાનસ ઉપર છપાઇ જતી અસર મોટપણે “ જમ રૂપ ધરેલું નવાં જનવાં ”—તેની પેઠે નવાં નવા રૂપ ધારણ કરે છે તેનું આ દષ્ટાંત છે.

દશ વર્ષના યતા સુધી નંદશંકર ગોપીપરાની ગુજરાતી જે શાળા ૧૮૨૬ માં ખોલવામાં આવી હતી તેમાં શીખ્યા. ને વખતે ગુજરાતી શાળાઓમાં ગણિતનું જિયું જ્ઞાન—મેટ્રીક કરના પણ વધારે અપાતું; અને તે ગુજરાતી ભાષાદ્વારા શીખવાતું. જૂમિતિ શીખવા માટે પણ અંગ્રેજીનું જ્ઞાન આવશ્યક, ગણાયું નહોતું. નામુ અને અક્ષર તો પાઠા જ થવાં જોઈએ એવો આમલ રહેતો. માતૃભાષાદ્વારા જ શિક્ષણ આપવામાં આવે તો બાળકોનો કેટલો અમૃદ્ધ કાળ બચી શકે, તેનું આ સમયની શાળાઓ ઉત્તમ દષ્ટાંત છે. આ શાળાઓ માટેજ ત્રિકોણમિતિનો તરજુમો નંદશંકરે ગુજરાતીમાં કરેલો—તેની વાત આગળ આવશે.

૧૮૪૫ માં એટલે પોતાની દસ વર્ષની ઉંમરે ત્રણ વર્ષ ઉપરેજ સ્થપાયેલી અંગ્રેજી શાળામાં એ દાખલ થયા. જેમ ગુજરાતી શાળામાં માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણ મેળવવાનો લાભ હતો તેમ આ વખતની અંગ્રેજી શાળાઓમાં ઈંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ કરવા માટે અંગ્રેજી શિક્ષકો મેળવવાનો લાભ પણ સહજ હતો.

આ કારણથી નંદશંકર મેટ્રીકયુલેટ ન હોવા છતાં, મુખ્ય અંગ્રેજી કવિઓ અને લેખકોનાં પુસ્તકો એમણે વાંચેલાં અને સમજેલાં. એમના સમયના અભ્યાસક્રમમાં બીજી એક વિશેષતા એ હતી કે, ઇતિહાસને સાહિત્યના અભ્યાસથી છૂટો પાડવામાં આવતો નહોતો. તેમ ચવાથી વિસ્તૃત ઐતિહાસિક અંગ્રેજી વિદ્યાર્થીઓ વાંચતા અને તે દ્વારા સાહિત્યના જ્ઞાનમાં

નવારો મળતા વળી તે મમયમા મ્મરણ શક્તિને મ્મસના માટે સાગ લેખમના લખાણ મોટે નાવનાનો બ ગિનાજ હતો નાનપણમા કગવનામા આવતી આ પ્રમગ્ની ગા નણપત્રી મામે ધાડુ ઘણુ કહેનાવા આવે છે છતાં નાનપણમા પણ સમગ્તના નગર પણુ મોટે યર્ધ ગયેલુ એવુ સાહિત્ય મગ્ન રી ગમ્મેના દાણની મામ મોગી ઉમરે બડુ ઉપયોગમા આવે છે

આ સમયમા ટૂંક ટૂંક અગ્રેજ અમનદારી જ્ઞેનામા આવતી તેથી તેમને મમ આવે તેના અગ્રેજી લલોના દેશી કાગકુનોની જરૂર જણાતા, મગ્નગીની નાલીમ ને દષ્ટિએ અપાતી હતી

આ રખતના અગ્રેજ અમનદારો ખાનદાનીનાગા બોગા, અને સહભાવ રીન તથા ઘણે ભાગે ફોજમાથી લેવામા આવતા હતા

નદગકગો ગ્રીન માટે ના મ્મખાન ઉપગથી અગ્રેજોના ગતિસહયુથ મ થી ભારે અમગ થયતી

‘ ૧૮૪૬મા ૧૪ નર્ની વયે અભ્યાસની સાથે સાથે નીચના ધોગણોમા આપણા પ્રાચીન નગ નિશાળિયા ” જ્ઞેના મોનીટર તરીકે રીખવવા મમ તેમને સોપનામા આવેનુ

આ પ્રમાણે અભ્યાસ ચાતી રહ્યો હતો એટનામા ૧૮૫૧મા તેમનો વિવાદ મોગ નર્ની વયે થયો આ વખતે નદગૌરીની તેમના પત્નીની વય પાચ નર્ની હતી ’

૧૮૫૨મા પોને મોનીટર મટી, ઉત્તર વિભાગની શાળાના સુપ્રિ ના કાગકુન થયા તેથી પ્રતિષ્ઠા વધી તથા પગાડ પણુ વધ્યો ચોતે માટેન સાથે ડીગ્રીમા જતા, અને ધોટગારી કગતા તેમના માહેબ ગ્રેદામે તેમને ધોટે જોમના રીખવેનુ

પીનમે વર્ષે મેન્ટે ૧૮૫૫મા તેમના નમ થયા પ્રમાણમા આ મોગી નમે થયેના નમ મ્મેનાય મગ્નુ ન આ જમાના ન નવનગમ મ પદેલુ લમ ૧૧મે નર્ની નમે પીનુ લમ ૧૪મે વર્ષે થયેલુ “ખાગ લમ બનીગી”ની ગમ્મીએ લખનાર આપણા સાહિત્ય રિવેચમે આ પ્રમે કેમ અમગ કરી કમે તે ગળના પી રવે રિલો જરૂર ગહેતી નથી

૧૮૫૬મા એ નગ ન એવો બન્યો જ્ઞેનાથી ગુજગતીએને તેમની અરિમનાનું બ ન જગાનારી ગતિને ટકા યર્ધ અ મ ફે ગર્ગમ સાહેબ ગુજગતના મધ્યમ તીન દન્દિદામની ગમ્મજરી મ્યા પ્રાચીન ગમાએ ઉપગથી

“રામભાળા” નામથી અંગ્રેજીમાં ઉપજતી કાઠી પ્રસ્ટ કરી. આનું પ્રકાશન ગુજરાતી લેખકોના જીવનમાં કેટલું ઉપકારક થયું છે તે આગળ ઉપર લેખકે.

લગ્ન પંચી બે વર્ષે, પેશ્વાઈની અને મિષ મહાનતની બેની ગખ-માથી એક નવાળામુખી ફાટી નીકળ્યો. મીમાઈજોના બગવાતરીકે ૧૮૫૭ માં જાગેલા આ તોફાન વખતે નદશકની ઉમર મમજણી હતી તે વખતે બગવાના મમાચારથી સુસ્તમાંની અમર થઈ હતી તેનું જીવન તથા ચિત્ત તેમના કહેવા ઉપરથી આપણે આજે સ્ત્રી શક્તિએ ઝિંચે:

“ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં જાગેલા બગવાની ખમર ગુજરાતીઓએ જાણી ત્યારે એન્ડ્રઝ લાયબ્રેરી ઉપર ખૂબ જ ધમાન પડવા માડી. શાળામાંથી છૂટ્યા કે લાગવા જ ત્યાં અખબારોમાંથી તાજા હેવાલ જાણવા સર્વ વિદ્યાર્થીઓ જવા લાગ્યા. તુર્કી અને મરહા-નનેથી ગુજરાતને બારે દાનિ પહોંચેથી, તેથી બાળેની ગજલીની ઉપર ઘણા લેખોને વટાળે હતો આ બગવામાં રજૂપૂતોએ ભાગ લીધો નહોતો કુટુંબની મોટાઈનો જેમને ખ્યાલ હતો તે સમયે બગવાખોગેથી દૂર જ રહેવા એ તો પેટના ભૂખ્યા માત્ર પુકારી રહેના. ચિવાલેએ હિંદુપત્ર પાદરાહી આપના માટે સાધુ ગમદામની આજ્ઞાથી લઘાઈ ચલાવેથી. ગુરૂ ગોવિંદે નામને માટેજ સુમનમાનો નિરૂદ્ધ નવો ક્ષાત્ર ધર્મ સ્થાપી, શીખ લોકોને હસ્તીમાં આણેના એકે પોતાનું આખું રાજ્ય માધુને અર્પણ કર્યું અને તેને હાથેથી માન યાપણ તરીકે પોતે સ્વીકાર્યું. બીજાએ મુઠક ખાલમાને અર્પણ કર્યો હતો.

પરંતુ ૧૮૫૭ના તેમના વારમદાર બગવા આગેવાનોમાં આવો ઉચ્ચ આદાય નહોતો. આમ દોવાથી પરરાત્ય તો પગગત્ય પણ મડેલા મોગયો અને હુદાગમગદા કરના તેમાં વધારે મુખ જાણીતું હતું તેથી નરી કેળવણી પામેના-માથી તો એએ પંચાણુ દક્ષ બગવાખોરોની વિરૂદ્ધ રહ્યા હતા કેટલાક તોફાની જીવેને તો ઉચવપાયનું કાન્તિ-નામજી સ્વાદિષ્ટ. એટલે તેઓ હજીવા લાગ્યા કે હને લુટવાનો સમય આવ્યો. કેટલાક અણમભલું લોકો તો મગની પુત્રાકે મગની “કમા કામ” શીખવા, તથા મોડી વખત લાગ્યા. સુમનમાન કામમાં ગણુ ગણાટ થવા માડ્યો કે હને “દીન” બગવાનો. જેવું રીયલ એટ્રમને ત્યાં દોવક વાગ્યું કે ૧૮૫૭ થવાનું. મીમાઈજો બેગા મળી તેમના આપદદારી બદાદુગીની બદાઈ દાવવા લાગ્યા.

માવમતાવાળાઓને બાગે શીકર પડી ગ્રામીમગી નોંધે તો નજીવી દીમનમાં જરા માડી કાજા ખગીદનારાઓ ન્યકાવ થઈ ગયા લોકો સુના

રૂપાની નગરી ખરીદી જીનના દાટવા લાગ્યા-એનામાં બગનાખોરોની દાગની ખમર આવી

આ બગના રૂપને તો મનની અગ્નિના માલે ધર્મ સરખાવી નાથ એના વીમળી મદીના મે રશુ પ્રમગે આઈ મભારના માર થાય ॥ ૧૧૪મા આખા જગને ત્યારે જગમા ઝૂમ યુ ત્યારે નામાત્મ ॥ મદ ॥ નાગ દિદમા આરી ન રીને લોડના ન પડી બધામ ગયા હત ત્યાગ પડી ૧૮૨૧મા અમદાવાદમા ૧૦મ ભગઈ રસગળના વારગ ઉડનાની નાન માણગી ત્યારે ધર્મ અત્મ પ્રમાગે ઉત્પાદ તોડનાનારુણમા વ્યાપી ગયા હતા તે પડીનું છે તાનુ રમગ્યુ મીમ સત્યાગ્રહ અો ના-કર નડના પ્રમગેનું છે લોડમા ગજ પ્રમગેની વિષ મનરી અગ્નિ વિચાર પનિતન થયુ હતુ આ પ્રમગેએ નોધવુ જોઈએ કે, તો ના પીડમગમા ભારે અનુ હતુ બગના વખતે ગમેછુ ભણેના જ બગનાખોરોથી વિરુદ્ધ હતા ત્યારે આ પ્રમગેએ ગમેછુ ભણેનાઓએ જ મુખ્યત્વે ધરીને આ અશસ્ત્ર યુદ્ધોના મોરચા માડ્યા હતા

નવરા ૨૦ ૧૮૫૪થી ૧૮૫૮ સુધી અગ્રે-ગાગામા એમિટ્ટટ માન્નર રહ્યા અને પડી પોતે જે સાગામા ભણેના તે નસાગા ॥ મુખ્ય અધ્યાપક થવાને ભાગ્યગાગી થયા હતા આ વખતે તેમનો પગાઠ અડીમો હતો પોતે પદે ૧૧ જે દેગી 'દે-માન્નર' હતા

૧૮૬૦મા સાગા પદ્ધતિ લેવા માટે તેમને મુમર્દી ॥ એરીન્ગન માન નેના મોડનામા આન્યા તે વખતે મોડના સાહે મીન્નસાર વિમાન, વાગને જેના આગમ ઉપર પ્રમિદ થાર વિદ્યાર્થીઓ મોડના દના મુમધથી પૂના આ પદનુ પામુ એ જઈ આ યા મર થીઓગે દોપ નયા મી અર્મોનની મમનાને લીધે તેમને મગમરી થીને નવો પ્રદેગ ના લોડ તથા છુ ॥ છુત ધ્યાનની શિક્ષ ૫ પદ્ધતિ લેનારો તેમને અરમ મ તો ના આ પ્રમે ન તેમને નાગુ દતું મ મર મ દોઓ ૫ ગદ તે નખત ને ની શિ ના પાગુ દતું તે ની મિ ના મુ જાની મ ૫ામ મી ૧૮૬૧

૧૮૬૧ ૧૧ જાગસમા અર્ધ ૧ માલે તેમને વિભાવ ની મિમ ૫ પદ્ધતિ લેના આ રા મ ૧૧ મી ૧ ગુ ને મ ૧૧ નેમ મ ગ ૧૮ વિભાગે ૧૧ માગુ ૧ ની વિષયે ના મ ૧૧ ૧૧ માં પામુ છુ ॥

નિયારના,, વરમા કદ કદ નહીં કદનુ કદ થાય અને ભવિષ્યમા સાસરા વાળા નેડે ટો ગળિયે તે કેમ પરનડે ?

તેથી પોતાના વદ પિતાની ખાતર પોતે પરદેશ ગમન કરનાની ના પાડી હતી એના એ નદગકગને ૧૯૦૪મા લગભગ બે વીરલી પડી પોતાના પુત્ર નિનાયકતરને નિનાયન મોખનાનો પ્રમગ આન્થો ત્યારે પોતાની વદ વગે એ તેમ કગવા તૈયાર થયા હતા એટના ઉપગથી તેમનો પ્રદેશગમન પ્રત્યેનો અગત મત જણાઈ આવે છે એટલુ જ નહીં, પગલુ જ્યારે થોડા વર્ષો પડી મહીપતગમ નિનાયત જઠ આવ્યા અને પડી ન્યાતે તેમને પકિત બહાર મુઝ્યા, તે વખતે તેમને જમના નોતરી તેમની સાથે એક પંક્તિએ બેઠી, એ જમ્યા હતા અને નાતથી જુલ પડના રૂપી પ્રાયશ્ચિત્તનો ૩ ૨૭૦૦) દડ મહીપતગમ પામે ભરાવનાનુ કજૂનાવી, તેમને ન્યાતમા સેવગવનાની નદશકરે જ જહેમત ડાંની હતી

લગભગ ૧૮૬૭ ના મે સુધીમા અગ્રેજી મુનના એસિસ્ટન્ટ માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, અને ટ્રેનીંગ કોલેજના હેડમાસ્ટર એમ ચદતા દરજ્જાની શિક્ષકની નોકરીમા તેમણે મમય ગાળ્યો હતો

હેડમાસ્ટર હોનાની સાથે, હોપ સાહેબ સુરતમા જ્યારે કનેક્ટ થઇને આવ્યા ત્યારે તેમણે નદશકગને શાળા ઉપરાત મ્યુનિસિપાલિનીના નામમા શેક્યા હતા

તે વખતના નામનાજમા આજે મભાગવા જેવા બે મહત્વના લોકો પયોગી કાર્યો નજરે પડે છે - એજ શહેર અને સુરત ગનાદે અને સુર પુરને જોડનારો હોપ ખીજ અને ખીજુ દી-હીંગેનો ધોરી રગ્તો આ સમયનુ શહેર સુધગાઈના કામકાજનુ જ્ઞાન નદશકરને લગભગ ત્રીસ વર્ વાનપ્રમથ થતને ગયા પછી, સુધગાઈના ઉપ-પ્રમુખ તથા પ્રમુખ તરીકે કામ આવ્યુ હતુ તે દિવસે આ વખતનો અનુભવ મહત્વનો ગણવા જેવો છે હાનમા સામાન્ય ગણાતા અગ્રેજી શાળાના મુખ્ય અધ્યાપકની તે મમયની નેકરીમા ટેલી ઇંગ્લેન્ડ તથા ટેલુ વગ્ન હતુ તે પછુ આપ બુને ગણુગને મળે છે

૧૮૬૩-૬૪ નો રૂના સગ્નનો પનન તથા લોડાની થયેલી પાયમાની અને પ્રમિદ શેર પ્રેમચદ નાયચદની નદના નેપોનિયન તરીકેની ખાનિ એનાથી આ વખતે મુગતમા પદ અગર થયા વગર રહી નહોની

અમેરીકાની લઢાઈને લીધે હોંદનુ ૩, મેંચેસ્ટરને તેજ લાવે ખરી-
દુ ૫૩૫; એટલે લાવ વધી ગયા. વ્યાપારીઓના લોભનો થોભ ન રહ્યો;
પરંતુ એટલામા લઢાઈ ધાર્યા કરતા વહેલી ખંધ પડી : રૂના લાવ બેઠા :
અને સદો કરનાર માર્યા ગયા. સાથે લાગા બેક્રોએ, અને પેટીઓએ દેવાળા
કાઢ્યા. હળરો રાડીરાડની પૂછ સદાની રેલમા તણાઈ ગઈ. દેવાળિયાઓને
અંગ્રેજી વ્યાપારી કાયદાનો લાભ મળ્યો : એટલે અપ્રમાણિક વેપારીઓને
હળરો દગબખાણ સુઝી. દેથી રાજ્ય હોત તો દેવાળિયાઓને અવળા
ધાણીએ પીલત અને લોકોને સોજે સોજા આના અપાવત : પરંતુ યૂરો-
પની વ્યાપાર-અનીતિ મુબઈમા અમતી ગઈ. અને ત્યાથી હિંદુસ્તાનમા
પ્રસરી આ આર્થિક ઉચ્ચપાયણને લીધે જૂની પેટીઓ ટૂટી ગઈ; અને
નવી તરેહની નાણાની વહેંચણી થવા પામી. જૂના જળાં ખંખેરાઈ ગયા:
અને નવા બધાયા. માખી જેવા ભોળા લોકોને માટે, કરાળિયાની જેમ,
વ્યાપારીઓ જળ પાયરતા શીખ્યા.

ગ્રેમઅંદ રાયઅંદ તૂટયા તે પહેલા ત્રણ મહિના ઉપર જ નંદશંકરની
જીજ થાપણુ તેમણે મોકલી આપી હતી. એટલે આ અકરમાતમાંથી
તેમને પરમેશ્વરે બચાવ્યા હતા.

આ અરસામા નંદશંકરને કેટલાક મિત્રોના પરિચયનો લાભ થયો.
રા. બા. ભોળાનાથ સારાલાઈ સદર અમીન તરીકે સુરત આવ્યા. સંસાર
તથા ધર્મની સુધારણા માટે આગ્રહવાળા આ અમદાવાદી નાગર ગૃહસ્થ.
આદિ જ્ઞાનસમાજનુ ગુજરાતી રૂપાતર શોધવામા તે વખતે મશગુલ હતા:
શુદ્ધ શાસ્ત્રીય મંગીતના પણ એ ખૂબ શોખીન હતા.

અહીં સદજ જણાવી લઈએ કે નંદશંકરનું વક્ષણ તેમના લહેરી
જમાનામા કઈક અંશે Puritan “ ચોખલિયા ” જેવું હતું. તેથી ગાના-
રીઓના કૃત્રિમ અને અશ્લીલ મંગીતનો ત્યાગ કરવા જતા તેમણે સંગી-
તની કક્ષાને જ વર્જિત કરેલો. [ચીરંગઝેબના પ્યુરીટન ઝવંને જેમ
સીતાર, સારંગી વગેરે સંગીત સાધનોને ચિતાપર ચડાવ્યા હતા એમ
કહેવાય છે તેમ, આ જમાનામા ગુણકાનું ગાયન સાલજવાનું નીતિવિરૂદ્ધ
ગણવા લાગ્યું હતું.] જેથી તેમની મિત્રમંડળીમાંના લગભગ બધા સભ્યો
ઉરતાદી ગાયનના શોખીન હોવા છતા, નંદશંકર તેનાથી અલિપ્ત રહ્યા
હતા. વિનાયકરાવ લખે છે: “ તેમને કોઈપણ જાતનું વ્યસન નહોતું. ન

ખાય પાન, ન પીયે ખીરી, ન ખાય તમાકુ - ભાગ સગમ તો ખીનકુલજ દૂર. માત્ર " એ જમાનાના છાટા મને આ લાગ્યા છે "—એમ કહી એમની તપખીંતી દાખવી હમતા હમતા એ બતાવતા."

શ્રી. નર્મિદગવ પોતાના અરણ્યમુકુટમાં, (૫ ૧૦૭) " માત્તર માહેન " એટલે નદશકનુ રેખાચિત્ર આમ દોરે છે: "રોજ સાંજે પાચ દમ મિત્રોની બેઠક થાય. તેમા નદશકર માત્તર તકિયે બેઠેલા, તપખી રતી રૂખીમાથી વાગવાર તપખીર સૂધતા, થોડું બોલતા પણ સ્મૃત્તના પ્રમગે માથાના છૂટા મંવા વાળ માથે ડોકુ એ બાજુ ધૂણાનીને ખૂબ્ય હમતા, બોલવામા તેમજ હમવામા પણ અનુનામિક—એના માત્તર માહે-બની નિખાયમ મર્નિ...અમણુમા પ્રકટ થાય છે."

શિક્ષણખાતામા નદશક દના તે સમયમા તેમણે "શુજગતમિત્ર"મા મમાર—સુધાગે તથા વહેમ ખડન વિગે અગ્રેજીમા લખેલા લખી, તથા બાયથો કરી સુવતમા સુધાગ પક્ષને પોતાનાથી બનતી મદદ આપના હતા. પુલારાણીમા ભગવતુ જૂત કાઢવા માટેનો ભુવાઓનો જે ચિતાર પોતે આપ્યો છે તે આજ જમાનાના દુર્ગારામ મહેતાજીના બાયથોનુ ભાન કરાવે છે. આજ ' શુજગતમિત્ર 'મા નવવસમે ' કરણુથેના ' ઉપગનુ વાર્તિક લખ્યુ હતું, અને નર્સકરે નવનગમના વીરમતી નાટકનુ અવલોકન લખ્યુ હતું.

નદશકના ડેજનછી ખાતાના છેલ્લા નજી ચાગ વર્ષોની પ્રવૃત્તિઓની આપણે ઉપર નોંધ લીધી. પરંતુ તે ઉપગત આ અરમામા એક એવી પ્રવૃત્તિ તેમણે આદરી જેને લીધે તેમના જીવનભર તેમજ જીવન પછી પણ તેમનું નામ ધણાના બાલુવામા રહ્યું.

નદશકના ઉપરી અધિકારી ગ્રામ માહેએ તેમને સૂચના કરી કે " શુજગતી ગઘમા વાર્તાનુ એકકે પુખ્તક નથી તેથી તમે તે લખો. " અગ્રેજ ઓફીસરોને પોતાને દેશી બાપાનો પગિચા કરવાનુ સંદેહ પડે તેથી તેમણે ઉત્તરદિલ્હીમાં દિલ્હીમા તથા હર્દુમા ગઘ કથાઓ લખાવવાના અખતગ કર્યો હતા તેનીજ રીતે શુજગતીમા વાચની મરણ પડે તેવી વાર્તા લખવાની ગ્રેણા નદશકને મળી.

આવી રીતે ખીજની ગ્રેણાથી લખાવવા પુસ્તકોની તાત્કાલિક ખ્યાતિ તો થાય છે જ : પરંતુ તે ખ્યાતિ લાભો કાળ ટકતી નથી : પરંતુ " કરણુથેના "ના કતીના ચિત્તમા શુજગતનો મધ્યકાલીન ઇતિ

હાસ, ફાર્જમ સાહેબે ૧૮૫૬ માં પ્રકટ કરેલી ગસમાળાના પગિયથી રમી રહ્યો હતો, રજપૂત કાળના ગુજરાતના આઠ રાના વાચનાના મનમાં ખૂબ થઈ જાય એવી રસાળ વાણીમાં આ “ ગસમાળા ” નો ઇતિહાસ લખાયો હતો એટલે, વિનાયકરાવ લેને છે તેમ “ એક જાદુગર આવ્યો અને પોતાના દડોના શિના ઉપર મંત્ર બણી પ્રહાર કર્યો પ્રહાર થતા જ તે શિના ફાગીને માહેથી ગદસરિત રેલાતી નિકળી ”

રસન સાહેબે સુચના કર્યા પછી નદશકરના મનમાં વાર્તાનો વિષય પસંદ કરવાના સ્થિતિમાં થોડાના લાગ્યા આની વાર્તા લખનાનું ખીકું ઝડપતા પહેલાં, નદશકરની કેટલીક પ્રાથમિક તૈયારી હોય એમ જણાય છે ઐતિહાસિક વાર્તા લખવા માટે ઐતિહાસિક નવલકથા વાચવાનો તેમને ભારે ગોખ હતો

રેકોર્ટ, લીટન, રીકન્સ તથા થેન્ડે-એ ચાર અને ખામ કરીને પડેના બે-ઇતિહાસના પાયાવાળી સંખ્યામય નવનકથાઓ લખનાર પ્રમિદ્ધ-નવનકથાકારોનો-તેમનો પરિચય વિશેષ ગાઢ હતો

ખાસ કરીને ઉચિત ઐતિહાસિક સમયની પસંદગી કરવામાં તેમને થોડી વડલાગ થયેલી જણાય છે

લીટનની ત્રણ નવનકથાઓ “ Last of the Barons ”, “ Last days of Pompei ” અને “ Last of Tribunes ” તથા રેકોર્ટના “ Lay of the Last Minstrel ” જેવા પુસ્તકોમાંના Last-એટલે “ છેલ્લો ” એ શબ્દે તેમના મનનું નિરાકરણ મળ્યું જુની-અસત થતી પેઢીના પ્રતિનિધિને લગતી કોઈ ઘટના પસંદ કરવાનું તેમને આ ઉપરથી આપોઆપ સૂઝતું હોય એમ કહેવાનું મન થાય છે

રાસમાળાના પાના ખૂબ આતુરતાથી એમણે ફેરવના માડ્યા ટોડેના “ રાજસ્થાન ” નો ગ્રંથ એમણે ઉપયોગમાં લીધો હોય એમ જણાતું નથી તેથી એમની આખી ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર જ દરી અને “ ચાપાનેરની પડતી ” “ સોમનાથનો નાશ ” અથવા “ અણહિલ વાડનું પતન ” અથવા “ ગુજરાતની રજપૂત સત્તાનો અંત ”—એ ત્રણ-નાટ્યકૃતિને માટે પણ ઉચિત ગણાય તેવી-ઘટનાઓ ઉપર પસંદગીનો કળશ ઢલ્યો

નજી વિષય ગુજરાતના રજપૂતકાળના ઇતિહાસને લગતા હતા .

પરંતુ આખરે તેનું ગમે તે કારણ હોય; તેમના નિર્ણય “ અણુદિલ-વાડના પતન ” માટે થયો. એમની નવલકથાનું ગુજરાતી પેટા મથાણું— કર્ણધ્વજોઃ ગુજરાતનો છેલ્લો રજપૂત રાજા “ અને અંગ્રેજી Sub-title= Karan Ghelo-The Last of the Rajput Kings of Gujarat”—એ પ્રમાણે ળાપેલું છે તે—લીટનની નવલકથાઓની સીદ્ધી અમરના સૂચક પુરાવારૂપ છે.

વાર્તાનું હાડપિંજર અથવા ખોખું રામ, શ્રીસ તથા એંગ્લોસેકસન પ્રજાની પડતીના સમયની વાર્તાઓ વાંચ્યા પછી એમણે ઘડી રાખેલું-તે આ પ્રમાણે હતું : “ એક જમાનો અસ્ત પામતો, ખીજે ઉદય ગિરિ ઉપર ડોહતો : મગફળીનો માર : વ્યભિચારની હાર : ધર્મનો જય, પાપનો ક્ષય”+ આ ખોખામા તેમને માત્ર ગુજરાતના ઇતિહાસમાથી પ્રમગ અને નામ જરી દેવાનાં બાકી હતા. લોકોના રીતરિવાજ, તેમનું સામાજિક, રાજકીય તથા ધાર્મિક વાતાવરણ-એ પ્રકારની બોધ ઉપર વાર્તાનું ચિત્ર ખડું કરવાનું હતું.

રજપૂત કાળનો અંત ચીતરવામા, નંદશંકરને સુરતની નવાખીના અસ્ત-કાળ મંબંધની અનેક વાતો પછુ કામ લાગી હોય તો નવાઈ નથી.

આ વાર્તા જેમ જેમ લખાતી ગઈ તેમ તેમ નંદશંકર તેમના મિત્ર-મંડળમાં તે વાંચી બતાવતા હતા. જેમ જેમ પ્રકરણો લખાતા ગયા તેમ તેમ સાયંકાળે બેળાનાથમાઈ, વિદ્યારામ પોતાના સમરા તથા મિત્ર મુનસફ દોહતરામજી-તેમની સમક્ષ પોતાના મકાનમા તે વાંચી મંલગાવતા.†

† જુઓ “ જીવનચિત્ર ” પાનું ૧૧૧.

* શ્રી. વિનાયકરાવના આ વિધાનથી કંઈક વિરૂદ્ધ એવું બીજું વિધાન શ્રી. નરસિંહરાવે રમરણમુકુર (પૃષ્ઠ ૧૦૮)માં ગૂઢ્યું છે: “ કર્ણધ્વજો એ વાર્તાગ્રંથ પ્રકટ થયો તે વખતે ભારતરના બધા મિત્રો-મારા પિતા સહિત-આશ્ચર્ય પામ્યા હતા કે આ રાનાત, થોડાજોલા ભારતરે આ હતામ ગ્રંથ ક્યારે, શી રીતે, છતામાના લખ્યો ! આ ભાવ દર્શાવનારા હજાર ભારતરની સમક્ષ મારા પિતાએ કાઢયા, તે સંમિતી ભારતર સાહેબે માત્ર અનુભાસિક હાસ પોતાનું કરીને ખસ રાખ્યું હતું. આટલો વાર્તા ગ્રંથ લખીને પછી ભારતર ગંધ જ પડયા તે અજબ જેવું લાગે છે. અને કેટલાક અનુદાર પુરોએ એટલે સુધી જાય છે કે એ ગ્રંથ નંદશંકરનો રચેલો છે જ નહીં-એમ કહે છે: ભારતર સાહેબના નિકટ પરિચયમાં આવેલા અમે સર્વે આ આરોપને અનુદારતાની જ દૃષ્ટા અલ્પિયે છીએ.”

નદશ મર કેમ લખતા તે માટે નદશ કરના પત્ની વળે છે “પોતાને લખતા લખતા વિચાર એટલા ઉભરાતા કે ઘણીવાર એ અટકી જતા કદાચિન જ એમને છેડુ પડુ ધગમા એક લોંબીની ડાંડી હતી તેમા લખેના કાગળિયા ગખતા, જમીન ઉપર મેસી ધુટણ ઉપર માગળ મૂખી સડસડાટ લખ્યા જતા ન મળે મેજ કે ન મળે ખુરશી, પોતે લના ને પોતાની ચટાઈ ભલી લખનામા એના ત નીન ચઈ જતા કે સાળામા જવાનો વખત થઈ જતો ત્યારે મારે ઉપર આવીને તેમને ધૂનમાથી જગાડના પડના પોતાનું લખેલું મિત્રોમા નામી સંભળાવતા, ને આગળ લખતા”

વાર્તા લખાતી જતી હતી તે મમયના, પોતાની માતૃશ્રીના વિશેષ ઉદ્દેશ્ય વિનાયકગવ દાક છે કે “શરમને લીધે હું બહાર ન આવું ને પાછળના ઓઝામા એમથી મેસી સાલગું પણ ટાઈ કરણુરસમય વર્ણન માલમતી ત્યારે માગથી રકાઈજતું તેથી માગ ડસકા માલણી બોગાનાયલાઈ મને આગમા ઓરડામા ખોલાવના —”

કરણુધેનો એ નદશ કરની ચિત્ર શૃતિ છે દીકરાકારને તેની ન્યૂનતાઓ જણાય, તેની ભાષામા ફોપો દેખાય, અગ્રેજની ચોખ્ખી અમરની ગંધ આવે, સવાદોની ન્યૂનતા અને કવચિન દીર્ઘચૂની તથા અપ્રાસંગિક લાગતા નર્ણનોથી નીરસતા પણ આવતી જણાય છતાં એટલું તો સૌ ટાઈ રીકારે છે કે પ્રારભદશાની અપકવતા અનિવાર્ય હોવા છતાં નદશકરની વર્ણન શક્તિ અદ્ભુત છે જે વસ્તુનું એ વર્ણન કરે છે તે આપણી આખા આગળ તગવા માટે છે—આ ગુણુ સ્ટોટની પ્રસિદ્ધ નનનકથાઓના વાચનથી વિકસ્યો હોય એમ અટકળી શકાય છે

પરંતુ સ્ટોટના જે નનનકથાકાર તરીકે ગુણુ છે તેની ગુણુ સીમા પણ સાથે સાથે છે તે સામે આખગીયામણા ન ચઈ શકે બહુધા બાહ્ય કુદ્દતનું અને પ્રસંગોનું વર્ણન કઈક અશે શામળભટ્ટની પદ્ય લોકનાર્તોઓમા આવે છે તેવું તેમા દેખાય છે પરંતુ પ્રેમાનંદના આખ્યાનોના મુખ્ય પાત્રોના જેવા માનસિક પૃથક્કરણુ અને લાગણીઓમા સુદ્ધનું માનુષી વર્ણન આપી, પાત્રોની જીવંત મૂર્તિઓ સર્જી શકનામા કલાની ન્યૂનતા જણાય છે

‘કરણુધેનો’ વાચતા આજના વાચનારને બહુ નિરાશ લાગશે—એમ કહ્યા વગર આલે તેમ નથી આ વાર્તામા એકે એવું પાત્ર નથી કે જેના ચારિત્ર ઉપર આપણે મોહી પડીએ કનૈયાનાલ મુનશીના એ જ રજૂપૂત

કાગની જાહેરાતનીની તથા વાનાઓના બોનતા ચાનતા બન્ધ પાત્રો આ પ્રમગે મખાનનું મન થાય છે

મુલ્યમુદરીનું ચાગિ વાયકને રૂએ એલુ છે, પણ તેની તો નાન રાક થાય છે અને ત્યાજ પૂરી થાય છે માધનની પહેના દયા આવે છે, પણ એ દેશદ્રોહી નિનરૂએ એટલે દયા કરતા એના નિશેના તિગમ્મ વધી જાય છે દનશરેનાની પાજમથી દયા આવે છે, પણ એસે તો યુતેલુ પામ્યો એટલે ગેને માટે દયા આનના છતાં એના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી રૂપ મુદરી, કમનાગણી અને દેનગવીને તો ચાગિ યસન ગણે જગણ ? અ ના ઉના ખીનશ, મતે કાકુર-એ તો આપણા મૂળનના દુશ્મન એવે એમને માટે આદર મો ? જમ્મન ભીગદેવ દી છે પણ એ નામ મુખ્ય પાત્રા નથી

“કમપુથેના”ના ઐતિહાસિક તત્ત્વોની યથાર્થતા મંમની કર્તે નેમ્મયે લુપ્ત થયના કણ્ઠે ખીનના નામથી જ્ઞાનશીઓના બનાવેલો કણ્ઠદેવ સ ૧૩૫૦મા માદીએ આ થો હતો અને સ ૧૩૬૩મા તેનો કાગ થયો હતો આજ સમયમા રવાયના જિનપ્રભસુગ્મિનામા આપ્યા પ્રમાણે અનાઉદીનના લક્ષ્મી ૧૩૫૬મા એટલે ઇ સ ૧૩૦૦ની સાલમા મુજબત ઉપર આક્રમણ કર્યું હતુ તે લક્ષ્મી ઉપરખાન નામના મઠાગની મઠદારી નીચે આતાપની-આગળ આવ્યુ અગાધના મરણ તરીકે-મતી માધનપેરિઓ-મત્રી માધનની પ્રેરણાને મળાવેની છે એમા મત્રી મધ નાતનો હતો તે જણા યુ નથી મેટુમાચાર્યની અધિગમ્મિ અથવા “વિચારેશી”મા ૧૩૬૦ યનના માધન નામ વિરેણુ આનીતા એમ ઉ રેખ છે પરંતુ અહીં આક્રમણની મન ખેત્રી છે એવે માત્ર માબળીને આ હકીમત મૂકાનું મ્મદ જણાય છે

પદ્મનાભે “ માધન મહિતુ માયિ મોમ્મુ પોસાતુ પન્ધાન ” એમ માત્ર માધનનું નામ આપ્યુ છે તેની નાતમત આપી નથી / નનગમ-

* વિરોધ માદ જુઓ “ પુરાતત્ત્વ ” પુ ૪ ‘ જુજસદ્નો પહેતો સુતો

* નેન સાગિય સ રોધક ખદ ૧, અ ક ૩ (સ ૧૬૭૭) ના પરિમિટમાં ‘વીર વ માવલિ’ અથવા ‘તપામચ્છ વધ પદાવલિ’ (પુ ૪૩) ઉપર નીચેનો ઉદ્દેખ છે
‘ દેવઈ જુજસતિ વીસલનમરા વાડવ મત્રી મામવમાઈ દેરાવ મત્રી રાન શી કાલ’ લડી નમ વૂરક ની રામ્ય હુઓ પુન વિ સ ૧૩૬૪ વર્ષિ’ સિખપુર- નયગિ સિદ્ધરાયકૃત રૂદ્રાવયનો છેક હુઓ -એમ માધનને વીસલનમરા નામ તરીકે ઓળખાવ્યા છે

ભાઈ એ ' ઇતિહાસની આરસી ' મા—ધિક્ નાગર નમુગ એમ દત્તમ્યાને આધારે—અથવા રાસમાળામા * ભાટચારણોએ મુસનમાનોની ચકાઈ ને રાત્રત્રિકે બનાવના જે પ્રસંગ યોગ્યો છે તેને આધારે જ એમણે એ વાક્ય લખ્યું જણાય છે +

અ'નાઉદ્દીનનું લશ્કર અમદાવાદથી મોઘમા સોમનાથ ઉપર ચકાઈ કરવા વળ્યું અને શેરુખના મદિરોને તોડ્યા એટલે ઈર્ફુ, માન લશ્કર આવવાથી નાસી છૂટ્યો જણાય છે

પદ્મનાભના યુવન પ્રમાણે ઉત્તુખખાન પહેલા પાટણ આવ્યો હતો ત્યાજ કર્ણુદેવનો પરાજય કરી તે શહેરને લી, પછી આગાનની આ યો હતો પરંતુ જિનપ્રભે આધ્યા પ્રમાણે મોઝસાથી ચેમતા પહેલું આસાવની આવે છે છતાં કર્ણુ જે નાસી છૂટ્યો તે પાટણથી કે આસાવલીથી તે બાબત, હજી પણ સદિગ્ધ જ રહે છે

કર્ણુદેવની અનેક રાણીઓમાની કમનારાણી અથવા મુસનમાનો કહે છે તેમ કવના-કૌલારાણી-પદ્માઈ-તે બાબત પણ ઐતિહાસિક આધાર નથી ભાટચારણની વાત સિવાય તેની પુત્રી દેરાદેવી અનાઉદ્દીનના પુત્ર ખીજરખા સાથે પરણાવી હતી તે વાત પણ તેટલીજ ગત છે એમ ' નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા 'ના ૧૯૩૧ના માધ્યકમા બાપુ જગનનાન ગુપ્તે મજબૂત શકા ઉઠાવી છે તે તરફ આપ સૌનું ધ્યાન ખેંચવા હું ગ્ળ લઉં છું

આ નિદાન લખે છે * કૌલારાણી તથા દેવદેવીની ઘટનાને ઐતિહાસિક બનાવનાર કેવન અમીર ખુસરૂ છે " દેવરાની વ ખિજૂખા એ નામના દારદી " " આશિકી ' કાવ્યની રચના કલ્પિત અને અર્ધ-ઐતિહાસિક છે અમીર ખુસરૂ રાજકવિ હતો અને હિંદુઓ તરફ તેને ધૂણા હતી તેથીજ તેણે હિંદુ રાજની નિંદા કરવાના આશયથી આ કલ્પિત મ્યાનકને પોતાના કાવ્યમા દાખલ કર્યું છે

કાવ્યનું વરતુ મક્ષેપમા નીચે પ્રમાણે છે —

+ જુલો 'રાસમાળા' નું વાક્ય ભા ૧ પૃ ૩૮૦

' રાજ્ય મેળવવાના લોભ આગળ મુસનમાન હટના કરનારાઓને એક દરના ખીલ કારણુ નજર હોય તહી પણ હિંદના ભાટો રાજ્ય સબધી મોટી વાતને ધગ વિશેનું ખાનગી કારણુ લાગુ પાડી દેવામાં અનેક પામે છે તેએ એ હાવના પ્રસંગને માટે પણ નીચેની વાત લખી તપ્પી છે

કાવ્યની રાજઆતમાં અસાહિતીની ખીલણનો દિગ્વિજય અને તે દ્વારા હિંદમાંથી હિંદુ ધર્મ નાશુદ્ધ કરવાના પ્રયાસોનું વર્ણન છે. પછી અસાહિતીનનું ગાદીનરીન થવું, ગુજરાતના સમને કેદ પકડવો અને સંપૂર્ણ ગુજરાતને આગથી તારાજ કરવું, ગુજરાતપર ફરી અદાલત, તે પછી ગુજરાતના સમની સ્ત્રી કમલાદેવીને પકડીને અસાહિતીની બેગમ બનાવવામાં આવે છે.

કમલાદેવીની બે પુત્રીઓ જેમાંની એક મરી ગઈ છે, બીજી પુત્રી જ મહિનાની છે, તેને તેડાવી ખિજખા સાથે તેનાં લગ્ન કરે છે. રાજા આ માગણી આનંદથી સ્વીકારે છે. દેવગિરિનો રાજા સંખલદેવ કરણની પુત્રી દેવગદેવીનું પોતાના ભાઈ બિલ્લમદેવ માટે માગું કરે છે, જે અનિચ્છાપૂર્વક કરણ સ્વીકારે છે, અને દેવગદેવીને દેવગિરિ મોકલે છે. રસ્તામાંથી ઉલુખખાંના સૈનિકો તેને પકડી પોતાના સેનાપતિ પામે લઈ જાય છે, અને ત્યાંથી તેને રાજધાનીમાં મોકલે છે. ત્યાં ખિજખા અને દેવગદેવી વચ્ચે આકર્ષણ થાય છે. આ વખતે ખિજખાની વય ૧૦ અને દેવગદેવીની ૮ બતાવી છે ! ખિજખા, તે પછી અલપખાની છોકરી માથે પરણે છે, અને પાછળથી દેવગદેવી અને ખિજખા વચ્ચે પ્રેમ જામતાં હોય છે અને પરણી જાય છે. ખિજખાના ઉત્તરછવનની વાત કહી કાવ્ય પૂરું થાય છે. આ કાવ્ય એકદર ૪૫૧૯ લીંટીનું છે.*

આ મહાકાવ્યના વસ્તુનો આધાર લઈનેજ ફરિસ્તાએ પોતાના ઇતિહાસમાં આ કાવ્યની હકીકતને ઐતિહાસિક હોવા બદલની મોટી છાપ આપ્યા જેવું કહ્યું છે: અને આ સ્વરૂપમાં આમ પ્રચાર પામેલી આ જ આખી ઘટના, હિંદી કાવ્યોથી એટલે “ભાયા”થી પરિચિત એવા ભાટ ચારણોએ, ફાર્ગસ સાહેબને પૂરી પાડી હોય એમ બહુ સંભવિત છે. તેને લીધે રાસમાળાનો આધાર લેવાઈ લખાયેલી નંદશંકરની વાર્તામાં તે ઘટના હવે મોટાસ જામી ગઈ છે: અને આપણાં મગજમાં ઘર કરી બેઠી છે. ખરૂં જોતાં, કણ્ઠની પુત્રી તરીકે ‘દેવગદેવી’ એવું નામ જ કેવળ કલ્પિત છે. તો એ નામ અમીર ખુમરને મળ્યું ક્યાંથી ? ચિતોડ પામે રણસ્યંબોરનો પ્રસિદ્ધ ગઠ છે. તેનો રાજા તે વખતે હમીરદેવ હતો. આના

* આ સંબંધી “ગુજરાતી” અલ્પાહિકના જુલાઈ ૧૯૩૧ ના એક અંકમાં “ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર નવો પ્રકાશ” નામથી બાણુ જાનસાલ ગુપ્તા પ્રમુત લેખની નોંધ પ્રકટ થઈ હતી.

સખી સંસ્કૃત હમ્મીરમહાકાવ્ય નયચંદ્રસુરિએ રચેલું છે. રાજસ્યભોરના પતનનું વર્ણન તે સિવાય બીજા ઘણા કાવ્યોમાં મળી આવે છે: એ પુસ્તકો પ્રમાણે હમીરદેવની એક પુત્રીનું નામ દેવવરાણી હતું અને, જેવી રીતે સતી પદ્મિનીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાની અનાઉદીનની મુરાદ બગડી આવી નહોતી, તેમ રાજસ્યભોરની રાજકુવરી દેવવરાણીને પણ પોતાના પુત્ર સાથે પરણાવવાની તેની લાલસા પાર પડી નહોતી.

આવી એવડી નિરાશામાંથી પાદસાહનું મન બહલાવના, અને કર્ણના તથા દેવગદેવીના નામ મદનામ કરના માટે અમીર ખુસરૂએ આ “ધરિક્યા” ની રચના કરી હતી—એમ માનનાની તરફેણમાં મળખૂત હોમ ઉભો થાય છે. ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ‘કરણુધેના’માં દેખાતા એક ઇલાકિમ દોર (anachronism) તરફ, ધ્યાન ખેંચ્યા વગર અભ્યાસીને આશ્ચર્ય તેમ નથી. કરણુધેનામાં આપેલી હરપાળની વાત તથા તેની રાણી ફૂલાદેવીને વળગેના ભૂતની વાત—એ બંને કર્ણના ચર્ચા ગયા પહેલાની ઘણા વર્ષો ઉપરની વાત છે.

હરપાળ મકવાણા (ગાંધીકાળ ઇ સ ૧૦૬૦-૧૧૩૦) કર્ણ બીજાનો—કરણુ વાધેનાનો સમકાલીન નહી, પરંતુ સિદ્ધરાજના પિતા કર્ણદેવ સોલકીના સમયમાં હતો અને હરપાળનો આશ્રયદાતા આ કર્ણ સોલકી હતો. (ઇ સ ૧૦૭૨-૧૦૯૪) કેસરદેવને મારનાર હમીર સુમરાને, સિંધના સમા જમહાલાજના કુવર હિંગોળ અને હોથીજીએ ઇ સ ૧૧૪૭માં માર્યાં હતાં.

આ હરપાળથી જ ઝાલાવશ અને રાણાઓની ઉત્પત્તિ ચર્ચા છે તેથી કરણુધેનામાં આપેલી હરપાળની વાત—એ ઐતિહાસિક વિરોધ છે.

ફૂલાદેવીને વળગેલું ભૂત-વગેરે વાત પણ કર્ણ સોલકીના સમયની છે. બાબરો ભૂત તેજ ચર્ચરક્ષ તેને જીતવાથી સિદ્ધરાજને શિવાલેખોમાં ચર્ચરક્ષજિષ્ણ કહીને ઝાળખાવેલા છે. હરપાળે આ બાબરો ભૂતને વધ કરી, તેની છૂપી મદદથી ૨૩૦૦ ગામે તોરણ બાધ્યા હતા અને ફૂલાદેવી—કર્ણ સોલકીની રાણીએ તેને પોતાનો ભાઈ ગણ્યો હતો વગેરે વાત—કર્ણ ૧ સો (સોલકી) અને “લધુકર્ણ” ના નામથી ઝાળખાવો કર્ણ ૨ જે—(વાધેયો)—એ બંનેના નામમાંથી એકના સમયની વાત બીજાના

* જુઓ ‘ રાયસિંહજીની હથેલી ’ (ગુજરાતીની ૧૯૩૧ ની સેટ) માં ઝાલાવશ સ્થાપક હરપાળનો ઇતિહાસ પ્રકરણ ૧ પાદનોધ પૃ ૪ પૃ ૫

મમયતી તરીકે જમથી ગૃહવાર્ધ ગયેલી ગસમાળાના પ્રચલિત ધર્મ છે તેની તે જૂન "કરણધેના"મા જિતરી આવેલી જણાય છે

પગલું નદશકર દત્તિદાસ લખવા એક નહોતા એ તો ઇતિહાસના પાયાવાળી નવનકથા લખના માગના હતા એમ્મે એમને આ દોષ માટે જોખમદાર ગણના દીક નથી

કરણધેનાનું પગલું જેમ ગસમાળામાથી મળ્યું હતું તેમ નવનકથા ૧૮૬૬મા નખેલું "વીરમતી નાટક" પણ એજ આદર ગ્રંથની મદદથી લખાયું હતું મહીપતરામનો "વનરાજ ચાવડો" અને "મિદરાજ જયસિંહ" તેમાની વાર્તાઓ માટે 'ગસમાળા'ના જ સ્પર્શ છે

'કરણધેના'ની એ- વિશિષ્ટ મહત્તા ગણાવી, નદશકરની જીવન કથાનું સૂત્ર આપશે હાથમા લખ્યે કરણધેનાની લોકપ્રિયતા એટલી બધી થવા પામી કે તેના અનુચ્છેમા મહીપતરામના ઉપર ગણાવી ગયા તે નવગજ ચાવડો અને મિદરાજ જયસિંહ એ મધ્યકાલીન ગજપૂત વંશના ચાવડા તથા મોલમી વંશના ઇતિહાસના નવન પુસ્તક લખાયા હતા 'કરણધેનો' જેમ સમાજોપયોગી તથા શાગોપયોગી ઘણા વર્ગો સુધી રહ્યો તેમ 'વનરાજ ચાવડો' પણ શાગોપયોગી રહ્યો છે

તોપણ "કરણધેનાનું" સફળ અનુચ્છે તો અનતપ્રસાદનું 'ગણુ દેવીનું પુસ્તક' જે ૧૮૮૪મા ડાખ્યું તે હતું આમ જે પુસ્તક અનુચ્છે કરવા લાયક ગણાય તેની ખીર્તિ આજ સુધી આપી આવે તેમા નવાઈ નથી

૧૮૬૮ની સાન નદશકરના જીવનમા ક્રાન્તિકારક ગણાવી જોઈએ હોય સાહેમે તેમની શક્તિઓના વિકાસ માટે તેમને ડેગવણી ખાતામાથી રેવન્યુ ખાતામા ખેંચ્યા અને નદશકર માસ્તર 'માસ્તર' મટી જતા, ગુજરાતે એ- સારો વિકાસ ખોલ્યો તેમના પુત્ર મર મનુભાઈ—જે આ જ જીવનક્રાન્તિની સાનમા જન્મ્યા હતા તેમના જીવનમા પણ ડેગવણના અધ્યાપકપદમાથી રાજ્યના મહામાત્યપદ પર આવના રૂપી પરિવર્તન થયું હતું એક ગસિં પ્રશ્ન ખંડો થાય છે માસ્તર માહેમ માસ્તર રહ્યા હોત, અને પ્રાદેશ મનુભાઈ ગુજરાતના ભાવિ વિદ્યાપીઠના આચાર્ય તરીકે કુનપતિ થયા હોત તો ? ગુજરાતને કેવીક પ્રેરણા તેમના સંસ્કૃત તથા સમકારી જીવનમાથી મળત-તે પ્રશ્ન આજે અનુત્તરજ રહે છે

ડેગવણીખાતાને લગતી તેમની છેલ્લી કામગીરી ૧૮૬૮મા એ હતી કે હોય વાચનમાળા તથા ખીજ પાઠ્ય પુસ્તકની આ માનમા ખીજ આવૃત્તિ કાઢવાનો

પ્રસંગ આવતા, જોડણીના નિયમો ફરીથી તપાસી જવા માટે હોપ માહેબ, મોહનવાય ગ્લુઝોડમ, મહીપતરામ તથા નદશંકરની સમિતિ નીમાઈ હતી. પાછળથી તેમા દુર્ગારામ મહેતાજી, કવિશ્વર દલપતરામ, કવિ નર્મદ અને શાસ્ત્રી વૃજવાય ડાહીદાસના નામ ઉમેરવામા આવ્યા હતા. આ કમિટીનું કામ લાખો વખત માન્ય ગ્લુ જણાતું નથી.

૧૮૬૯ મા નદશંકરે સુગત છોડ્યું અને અંકેશ્વર મામલતદાર તરીકે તેમની નીમાયુક થઈ. આ વખતે તેમને સતતિમા ૭ વર્ષની પુત્રી હગમિદાગૌરી, પાંચ વર્ષના માર્કેડરાવ અને એક વર્ષના મનુભાઈ એટલા હતા.

વિનાયકરાવ, નદશંકરના પ્રથાનને ઉદ્દેશીને લખે છે “ નર્મદ, નવલ અને નદશંકર—ત્રણે સુગતના પખેર પુખ્ત થતા, પોતપોતાના માળા બાધવા સુરત બહાર જાડી ગયા આ મોઢા રત્નો સુરતથી નિકળી દૂર બગરમા ગયા ત્યારે ઝીંમત થઈ ”

૧૮૭૦-૭૧મા અંકેશ્વરથી ધધુકે મામલતદાર તરીકે બદલી થઈ. તે વખતે અમદાવાદ લગી રેલગાડી હતી. ધધુકાના હવાપાણી વખોડાતા છતાં નદશંકરને હગવાફગવાનું વધારે મળ્યું તેથી તળિયત સારી થઈ.

ધોળકા-ધધુકાની એમની નોકરી દરમ્યાન, એક પ્રસંગમા તેમની સાથનિદા, રવતંત્રા ઇત્યાદિ પીરનરના લક્ષણ જણાઈ આવ્યાનું ‘રમરણ મુકર’ દારે નોધ્યું છે. તે વખતે હાલના ઈનકમટેક્સનું પૂર્વાશ્રમનું રૂપ લાઇસેન્સ ટેક્સ હતો તે કરની આકારણી માતરે કરેલી: તે કલેક્ટરને ઓછી લાગી: અને માતરને હુકમ કર્યો કે વધારે આકારનું પત્રક બનાવી લાવો. માતરે તરત ગૂઝામાથી નોકરીનું રાજીનામું લખી રાખેલું તે કાઢીને મૂક્યું: અને કહ્યું, ‘માગથી ગેરવાજબી આકારણી નહીં થાય’ કલેક્ટર માહેબ આ હિમ્મતનું વર્તન જોઈ અપ્રસન્ન ના થયો” (રમગણુમુકર પૃ ૧૧૦)

ધધુકેથી તેમની બદલી દેવગઢ બારીએ “ આસીપ્ટન્ટ પોલીટીકલ એજન્ટ ” તરીકે થઈ. બારીઆના પાણી પાલિયા ગણાય છે. ત્યાંથી તેમને ખરજવાનો વ્યાધિ વળગ્યો હતો. એને પોતે ખુશમિત્તજથી કહેતા કે “ એ તો બારીઆનું મકુ વળગ્યું છે ”.

૧૮૭૫મા દેવગઢ બારીયેથી લુણાવાડે બદલી થઈ. લુણાવાડા માથે મુથ રામપુરની વ્યવસ્થા પણ કરવાની હતી. અહીં છોકગઓને લણવાની સવગ નહીં હોવાથી, તેમને લાવનગર, છોકરાના માતામદ્દ વિદ્યારામભાઈ જે સરન્યાયાધીશ હતા તેમને ત્યા રાખ્યા અને તે ૧૮૮૨ સુધી ત્યા રહ્યા હતા.

૧૮૭૭માં જે ગહિના કામચલાઉ પોલીટીકલ એજન્ટ તરીકે વડોદરે રહેવાનું થયું હતું. કારણ કે દીલ્હી દરબારમાં રેવાકાંદા સંસ્થાનના રાજા-ઓને તેડીને ખાઈને સાહેબ ગયા હતા. આ સાલમાં જ પોને ‘રાવ બહાદુર’ થયા.

૧૮૮૦માં હુણવાડેથી એડમિનિસ્ટ્રેશન હેઠતાં મુખ જવાનું નક્કી થયું. પરંતુ એટલામાં જ તેમની માગણી કચ્છમાં દીવાન તરીકે થઈ. આ વખતે કચ્છમાં દી. બા. મણીભાઈ હતા. તેમને જેજર રીઝ જોડે ન બનતાં વડોદરે પાછા આવ્યા. એટલે નંદશંકર ત્રણ વર્ષ માટે નીમાયા.

કચ્છમાં રહી તેમણે નિશાળો સ્થાપી. લોકોને ન્યાય મેળવી આપ્યો. રાજ્યના દિનની ખાતર અંગ્રેજ અમલદારો સાથે ઝડપ ચલાવતાં ડપી નહિ.

૧૮૮૩માં મણીભાઈ પાછા કચ્છમાં નીમાયા: અને નંદશંકરને મુદત પુરી થતાં પહેલાં મૂળ જગાએ જવું પડ્યું. તેમના કામની કદર તરીકે રૂ. ૧૦) હજારનું ધનામ તેમને કચ્છ સ્ટેટે આપ્યું.

૧૮૮૩માં ગોધરા મૂળ જગાએ આવ્યા. અહીં પંચમહાલ મેવાસમાં ફરતાં ફરતાં ઇતિહાસો ફરીફરી, ગેઝેટિયરમાના લખાણનો વિસ્તાર કરી ગેઝેટિયરના વ્યવસ્થાપક ઉપર મોકલી આપ્યું હતું.

૧૮૮૪માં રાજપીપળામાં જોઈન્ટ એડમિનિસ્ટ્રેટર નીમાયા.

૧૮૮૬માં નાશિકત્રંબકની યાત્રા કરી.

૧૮૯૦માં આંખ નખળી પડવાથી નાદોહ છોડી, સુરત આવ્યા.

બાવીસ વર્ષના પર્યટન પછી જિજ્ઞાસુ મુસાફર કૃતકૃત્ય થઈ જન્મ-નગરમાં પાછો ફર્યો. તેમનો “વન” ખા પ્રવેશ થઈ ચૂક્યો હતો.

૧૮૯૦ થી ૧૯૦૫ સુધી પંદર વર્ષ નિવૃત્તિ નિવાસમાં ગાળ્યો. આ વખતે સુધરાઈમાં સુટણીથી સભ્ય થયા, અને તેના ઉપપ્રમુખ ચુંટાયા. સુરતમાં નજી લાવવાના પ્રશ્ન માટે ખૂબ મથ્યા.

એમનો વાનગ્રસ્થ સમય ગણિતના દાખલા ત્રણવામાં અને બૂસવામાં તે ગાળતા હતા, જેથી એકાર મગજ ખવાઈ નહી.

૧૯૦૫માં આ ચાંત પ્રકૃતિના ગૃહસ્થનું અવસાન થયું. તેમના જમાનાના સમોવડિયા પુરોનો સરખામણીમાં દી. બા. રણજોડભાઈના અપવાદ સિવાય એમનું જીવન લાંબું હતું. નંદશંકર ગયા: પણ એમનો કરણધેસો જીવે છે: અને જ્યાંસુધી ગુજરાતી ભાષા વંચાશે ત્યાં સુધી જીવશે.

મંગુલાલ રણજોડલાલ મજમુદાર

શ્રી કૃષ્ણ

શાસ્ત્રોચ્ચારપરિશુદ્ધ

જોડણીના ટૂંકા અને સહેલા નિયમો

૧. ભાષામાં તત્સમ અને તદ્દભવ બન્ને રૂપોને સમાન રીતે સ્વીકારવા જેમકે, કદિન-કદંબુ, આશ્ચર્ય-અચરજ વગેરે
૨. મૂળ અરખી, ફારસી, અંગ્રેજી વગેરે વિદેશીય શબ્દ ગૂજરાતી ભાષામાં કદજો ન દેખાય તેમ મૂળને અનુસરતા લખવા. જેમકે, અરજી, ખુશબો, દરદી, સિપાઈ વગેરે.
૩. સ્વરાન્ત તત્સમ શબ્દો મૂળ પ્રમાણે લખવા: જેમકે, મતિ, શુર, કાખૂ, બાજૂ વગેરે
૪. ગૂજરાતીમાં આવેલા વ્યંજનાન્ત તત્સમ શબ્દોની જોડણી સ્વરાન્ત (= અ જોમેરી) કરવી જેમકે, પરિપદ, અકસ્માત, કવચિત, અકબગ, ઇન્સાફ, રેશન, પેન્સિલ, બ્લોટીંગ વગેરે.
૫. શિષ્ટજનોના ઉચ્ચાર જુદા જુદા હોય ત્યા બધા ઉચ્ચાર સ્વીકારવા અને તે પ્રમાણે જોડણી કરવી. જેમકે, ડોશી-ડોસી, દશ-દસ, માયાણ-માયાળ, (વિભક્તિના પ્રત્યયો લાગી-) નદીઓ-નદીયો-નદિયો, લોખંડો-લોખંડો, દડિયો-દડિયો, ઘોડિયુ-ઘોડિયો, દરિયો-દરિયો, ઘડિયાળ-ઘડિયાળ, કાઠિયાવાડ-કાઠિયાવાડ, કઠિયે-કરિયે, આખ્ય-આખ, આખ્ય-આવ, દિયે-દિયે-દે-લે, ડિયો-દિયો-દો-લો, વિયે-લિયે-લે-લે, વિયો-લિયો-લો-લો, (એજ પ્રમાણે પી-ખડીના રૂપો), જુવો-જુઓ-જોવ, જુવે-જુએ-જોય, જાવ-જાઓ, કમાવ-કમાઓ, ગયેલુ-ગએલુ વગેરે.
૬. એક સ્વરવાળા કે અનેક સ્વરવાળા તદ્દભવ શબ્દોમાં અન્ય નિરતુ નાસિક અને અન્ય કે અનન્ય સાનુનાસિક ઈ-ઉ દીર્ઘ છે જેમકે, ઘી, છી, વીછી, તહો, અહો, નહો, વિનતી-વીનતી, દૂ, યૂ; હવૂ, બધૂ, કરૂ, ફરૂ, હસૂ, ખોલવૂ, પોચૂ, જૂ, લૂ; ચાલૂ, રજૂ, લાગૂ, સીચણિયૂ, દૂદૂ, ઊચૂ, ઊધૂ; લોખૂ, આદૂ, જાંખૂ વગેરે.

અપવાદ—જ્યાં જ્યાં લાર ઉપાન્ત્ય જ્યાં બિપા છે, તેના છટા ઈ-ઉ માન હત્ય છે જેમ, કામ, જનોમ, જામ, નેમ, ગમ, કમાવિ, તેમજ થાઉ, જાઉ, કમાઉ (થાઉં, જાઉં, કમાઉં, તે સ્થળે મધ્યમલીન ગૂજરાતીમાં દીર્ઘતા છે, તે માન તત્સમ લેમે સ્વીકારવી હોય તો નિક પે સ્વીકારવી)

૭ અનેક પરવાળા તદ્દલન શબ્દોની નેડણી કરનામાં શિષ્ટ ઉચ્ચાર બિપા અને જ્યાં વ્યુત્પત્તિનો આધાર મળે સમજાવે હોય ત્યાં નિર્દેશ કરીને વ્યુત્પત્તિ બિપા ધ્યાન રાખવું જેમ, દૂધ, સીખવડૂ, બિપૂ, નીવડૂ ગૂજરાત-ગુજરાત બિપા-ઉપા વગેરે

૮ દીર્ઘ ઈ-ઉ-આવાળા પ્રાથમિક શબ્દો બિપાથી થતા શબ્દોમાં પ્રાથમિક શબ્દોની નેડણી કાયમ રાખવી જેમ, દૂધ દૂધપાન, દૂધાળી જૂન, જૂનથાપ, જૂનામણ, જૂનાવો, જામૂ જીભૂ, જામવ, સીખવૂ, સીખવવૂ, સીખનાવૂ, સીખામણ, પીવૂ, પીવાવડૂ, મીઠૂ, મીઠાઈ, મીઠાસ જૂઠૂ, જૂઠાણ વગેરે

૯ શબ્દમાં આવતા નેડાસરથી જ્યાં આવના પરતે થડકા લાગતો હોય ત્યાં ઈ-ઉ હત્ય કરના જેમકે, કુકર, હિરો, િરો, ખુડ વગેરે

૧૦ જે શબ્દોમાં 'એ' અને 'ઓ' એમ એક પરવાળો ઉચ્ચાર હોય ત્યાં 'એ' અને 'ઓ' થી નેડણી કરવી જેમકે, પૈસો, ખેખર, ચોટૂ, કોમ, જાં (જાં પણ, તેજ રીતે દો-દો, લો-લો વગેરે) નેં, દેં, લેં, જાં (માથોમાથ નહિ-નહોં, અહોં, તહોં, જહોં પણ ખરા)

૧૧ (ક) તત્સમ-તદ્દલન શબ્દોમાં અનુસ્વાર અને પરમર્થનો વિનંત રાખવો અનુસ્વાર રાખવો ત્યારે પોના મોજથી બનાવવો જેમકે, ગવ-ગધ, ઝૂંણ-કકણ, અણસ-અટસ સયમ-સયમ, સવાદ-સવાદ, સંજાપ, મજાપ, વચ, મામ વગેરે

(ઘ) માનુનામિક ઉચ્ચારણ એટલે કે અનુચ્ચાર કરવાનું પોચું ઉચ્ચારણ થાન બિન્દુથીજ મતાવડૂ જેમકે, નખડૂ, ખાડૂ, જીચૂ, કાતવૂ, માડવૂ વગેરે

૧૨. તદ્ભવ શબ્દોમા મહાપ્રાણુનું દ્વિત્વ વિકલ્પે ગખવૂં, જેમકે, ચોખખૂં - ચોકખૂં, ચિટ્ટી-ચિટ્ટી, પથ્થર-પથ્થર. પરન્તુ દ-ધ્, ચ્-ચ્ મા દ-ચ્ બતાવવા. જેમકે, અદ્ધર, અચ્છર વગેરે.
૧૩. મૂર્વન્યતર ડ-ઢ જોડણીમા નુકતાવાળા ડ-ઢ થી બતાવવા. જેમકે, ઘોડો, વઢૂ, હાડકું; કાઢવું, ચઢવૂં, લોઢૂ મોઢૂ, વઢવૂ વગેરે.
૧૪. (અ) જ્યાં જ્યાં લઘુપ્રત્યય હકારનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણુ છે, તેવા તદ્ભવ શબ્દોમા હકાર પૂર્વનો વ્યગ્જન અકાર સહિત અથવા અકાર સહિત એમ બન્ને રીતે લખવો. જેમકે મહેરો ચહેરો, ચહેર-નહેર, નહોર-નહોર, પહાડ-પહાડ, ફહે,-કહે, રહે-રહે વગેરે.
- (બ) શિષ્ટ ઉચ્ચારમા કેટલાક સ્થળમા લઘુપ્રત્યય હકાર છે અને કેટલાકમા નથી, ત્યાં વિભાષા સ્વીકારી. જેમકે, નહાર-નાગ, ખોહ-ખો, ચાહ-ચા, જેહ-જે, તેહ-તે, એહ-એ, કુહાડો-કહાડો વગેરે.
- (ક) ગૂજરાતના કેટલાક ભાગમા વ્યુત્પત્તિ મિદ્ધ લઘુ પ્રત્યય હકારનું કેટલાક શબ્દોમા અસ્તિત્વ છે, પરન્તુ કેટલાક ભાગમા એનું શ્રવણુ નથી, ત્યાં હકાર વિકલ્પે બતાવવો. જેમકે, ન્હાનું-નાનું, પ્હાની-પાની, પ્હાનો-પાનો, પ્હાન-ધાન, પ્હરોણો-પરોણો, વ્હેત-વેંત, મ્હોટું-મોટું, પ્હાલમ-પાલમ વગેરે.

માંગરોળ:
તા ૧૫-૪-૩૪

}

કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી.

ગાંધી ૪ ૩૩૪

૧૯૪૧-૪૨

સરકારી કચેરી

સરકારી કચેરી

સરકારી

સરકારી કચેરી ૧૯૪૧-૪૨
સરકારી કચેરી ૧૯૪૧-૪૨

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

શ્રી
શ્રીમત્પરુષારત્ની
ચાપડી

સરકારી કચેરી
સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

નાનિર્દેશ

સરકારી કચેરી

સરકારી કચેરી

સરકારી કચેરી

સરકારી કચેરી

સરકારી કચેરી

સરકારી

સરકારી કચેરી

સરકારી કચેરી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

ચિહ્ન નીતિ

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

સરકારી

ચિત્રાવેટ નં ૨-જૂનામાં જૂના ગણી શકાય તેવા થા ૧ વડુ હરભગિના અપૂર્વે

હસાનીનિકયાતો (૧૮૨૮) સમારવહેવારની ચોપડી (૧૮૪૭) નીતિર્દેશ (૧૮૪૭)
૮૬૨હીનો વાવાનુ ભાવાનર મકનમની ફર' સીડિ (૧૮૪૭) વિદ્યનિતિ (૧૮૪૯) રૂપ
ખગાવની (૧૮૪૭) જોડકયા (૧૮૪૮) કીર્તનાવનિ (૧૮૬૭) ઈસપન નિની વાતા (૧૮૫૪)

કનક
રવ અને પેકર

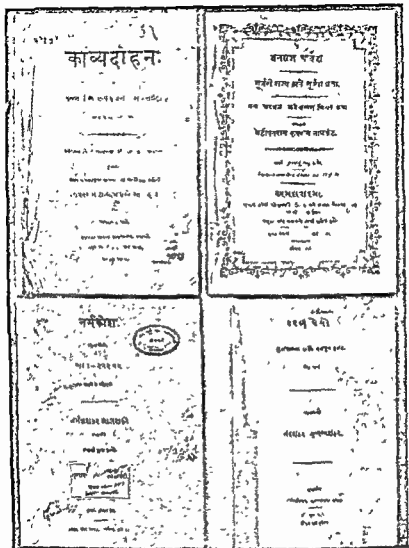

૧૭ જેઠે વૃષભ કાગળ નુંકર
૨૦ જેઠે રવિવર પાંચલું

ચિત્રાને ન ૪-જૂના પુરનમિમા આરે માતા કથાચિત્રોની પદ્ધતિને નમૂનો
શરૂઆતના બે નમૂનાઓમા જળવાએલા પ્રાચીન ગ્રંથચિત્ર ના વિશુદ્ધ અવશેષો રાને સુકામલ
ત્રીભ ચિત્રમાનુ ૧૩ થતુ જતુ તે અવનન દશાને પામતુ આરે મન તથા મ નમોદના માની
વિકૃત દશાએ પડોઅક્કી સવાગી આરે મનની પદ્ધતિ આ ૨૨ પ્રાચીન ચિત્રાવ મનના ધમેલા
હૂસના પ્રગથિયા બતાવ ૧૧ ૧૫ જામુના નીચના મોગા ચિત્રનુ આરે મન પ્રાચીન ચિત્ર
રેલાની વિશુદ્ધ લાભીકના પારતુ ન હોવા છતાં તેના થા અસ સાચી રાખતુ ૧૨૫ છે
અને તમા કરાએ ૩ પક્ષીઓ તથા પ્રાણીઓના આરેખન ચાન દૂક વારીને જેવા જેવા છે

(સામેના પૃષ્ઠ પર) ચિત્રાનેટ ન ૧-અગ્રપૃષ્ઠોની રચનાની વિવિધ પદ્ધતિઆ
જૂની પ્રજાડીના વારેમા વારે અસો પારતુ તથા અગ્રપૃષ્ઠ છે ઉપર જ કથાચિત્રોના ૨૫૩ ચિત્રા
દર્શાવતુ બાગમોન તથા ગુરુની નિષીના બે ૩ પ્રસ્તાવનારૂપ વિવચનવાડુ બાગમોને
ઉપરેગતુ તથ કવિ નર્મના વિષયાન ૧૬ ૧૧૩-એમ ચત્ર અગ્રપૃષ્ઠ છે ધ્યાન ખેંચ તથા છે

ચિત્રાલેખ નં ૬-નર્મદીના લોકપ્રિય ગ્રંથોની પ્રથમાવૃત્તિઓના અગ્રપૃષ્ઠો

ગુજરાતના વાક્ય મથકિકાસના સંભાન અને ખનીલા પ્રયત્નો શરૂ થયા તે કાળની ચાર લોક પ્રિય અને મરકારી કૃતિઓ કવિ દલપતરામે સારોદ્ધાર કરેલુ પહેલપહેલુ કાવ્યદાહન (૧૮૬૨), મહીપતરામ કૃત જનગાપ્રિય 'વનરાજ વૈદ્ય' (૧૮૭૬), ગુજરાતની પહેલી સરકારી નવલકથાનો યશ પામેલો નવસકરનો 'કરલુધેસ' (૧૮૭૬), તથા કવિ નર્મદ પહેલા પુરાણ અકાષે બહાર પાડેલા, તેના લોકવિશ્રુત અને મહાભારત કાર્ય 'નર્મદાસ' નો પહેલો ભાગ (૧૮૬૧) આ પ્રથમાવૃત્તિઓ આજે તાબાગ દુર્ભાગ્ય છે, એ દષ્ટિએ એનું મૂલ્ય યાદ છે

પુરા-ગ્રંથ-સંગ્રહ

જૂનાં પુસ્તકો સંઘરવાનો શૌખ

આ આખિંદ્ર ગ્રંથમાં છેલ્લાં ચાર વર્ષથી પુસ્તકના ઉત્પાદનને લગતી માહિતી આપતા લેખોની જે માળા આવ્યા દરી છે તેના વિષયની સાથે ઉપરનું મથાણું પહેલી નજરે જરા અમંગત લાગશે. વળી, ગયા વર્ષના લેખને અનુસંધાને આપવાનો ‘ગ્રંથશોભનો અને ચિત્રાલેખનો’નો વિષય બાકી રાખીને આ નવી બાબત ઉપાડેલી જોઈ આશ્ચર્ય પણ થશે. પરંતુ, હમણાં તાજેતરમાં જ સોસાએટી તરફથી ભરાએલી પહેલી ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિપક્વે પ્રસંગે સોસાએટીએ ભરેલા જૂનાંનવાં પુસ્તકોના પ્રદર્શનને અંગે જે દૈનિક સાધનસામગ્રી પ્રકાશમાં આવી તથા ઉપલબ્ધ થઈ તેનો વહેલો ઉપયોગ કરવો ઉચિત લાગ્યો; અને ગ્રંથકારો તથા પુસ્તક પ્રેમીઓને રસદાયી આ વિષય આ લેખમાળા સાથે અમંગત નથી એ પણ લેખ આગળ વાંચતાં લાગશે.

પુરા-ગ્રંથ-સંગ્રહ, એટલે પ્રાચીન પુસ્તકો સંઘરવાનો શૌખ પ્રધાનતઃ પશ્ચિમમાં જ છે. ત્યાં એને Book-collecting કહે છે, અને એવો શૌખ ધરાવનાર માણસ collector કલેક્ટર કહેવાય છે,—જે શબ્દ આપણે ત્યાં ‘પ્રાંતનો સરકારી સુબો’ એ જ અર્થમાં સમજાય. ત્યાં કલેક્ટર એટલે ‘બુક-કલેક્ટર.’ પશ્ચિમના સંસ્કારવાંછુઓનો એ પ્રિય નાદ છે.

પ્રાચીન હસ્ત લિખિત ગ્રંથો, છાપકળાની બાલ્યાવસ્થા સમયનાં અથવા અતિ જૂના કાળનાં શીલાલિપનાં તેમજ પ્રાથમિક ખીખાં વડે છપાએલાં પુસ્તકો, નામગીન ગ્રંથોની કુબ્રામ્ય થઈ પડેલી પહેલી આવૃત્તિઓ વગેરે પુરાણા ગ્રંથો, ગુટકાઓ કે પુસ્તક-પુસ્તિકાઓ શોધવાનો ને સંઘરવાનો એ શૌખ આપણે ત્યાં નહિવત્ છે. પશ્ચિમના દેશોમાં તો ધણાખમ સંસ્કારસ્વામીઓ તથા વિદ્યાસેવી શ્રીમાનો એ શૌખ ધરાવે છે. અને એ શૌખ તે કેવળ નાણાં કે સમય વેચવાની નિર્દેશ ધૂત માત્ર નથી, પણ દેશની પ્રાચીન સંસ્કારસમૃદ્ધિના મોંઘા અવશેષો સાચવવાનું એક અતિ મહત્ત્વનું સેવાકાર્ય છે. પ્રજાની વિકાસચાત્રાના અગત્યના સીમારત્નો જેવા એ અવશેષો દેશનાં સમાજજીવન, સંસ્કારિતા અને પ્રગત્યવતરના ઇતિહાસનાં અતિ મૂલ્યવાન સાધનો થઈ પડે છે.

ઉદ્ભવ

ધણીખરી સદ્ગ્રન્થઓના સર્ગમાં બન્યું છે તેમ આ શાખની શરૂઆત પણ વિરોધ અને દમનમાંથી, ઇંગ્લંડમાં આદર્શ હેન્રીના વખતમાં ન્યારે ધર્મચુરુઓના મંડો વિખેરી નખાયા અને પુસ્તકનાશનું સત્ર મડાયું ત્યારથી, થઈ. એ વેળાએ તો વિદ્યાર્થીઓને વિલાસ જતા એ જ્ઞાનધનને બચાવવાને માટે જ શરૂઆત કરેલી. આજે યુરોપ-અમેરિકાના ધણીખરા સમૃદ્ધ પ્રજાકીય પુસ્તકાલયોમાંના પુસ્તકોનો મોટો ભાગ આ શાખને જ આભારી છે. આપણે ત્યાં પણ એવા આક્રમણો (જે જુદી રીતે પણ અસખ્ય વાર આવી ગયા તે)ની સામે જૈનોના ભડારોએ એ જ પ્રકારનું અથસરક્ષણ કર્યું છે. પરંતુ હવે આ વિદ્યાર્થીઓ અને કદરશનાસીના જમાનામાં હજી પણ તેઓ એ જૂના ચીવાને અંધ માન્યતાથી વળગી રહીને અથોને ગોધી રાખે છે તેની પ્રશંસા થઈ શકે તેમ નથી. આપણું એ પુરાતન જ્ઞાનધન એમણે જે કાળજી અને પ્રેમથી સાચવી રાખી તેનું રક્ષણ કર્યું તેની ખરી ઉલટભરી કદર તો પ્રજાના ઉપયોગ માટે એ ખુલ્લા મુકાય ત્યારે જ થાય.

અંકાર

પુરા-અથ-સંગ્રહના આ શાખની પાછળ કારણરૂપે જુદી જુદી દષ્ટિ, કે વૃત્તિ રહેલી હોય છે: (૧) પોતાનો કોઈ પ્રિય વિદ્યાર્થી; (૨) સંસ્કાર-સાધનોના સંરક્ષણની દષ્ટિ; (૩) વિરલ વસ્તુઓનું સ્વામિત્વ ધરાવવાની મનોવૃત્તિ, (૪) સૌન્દર્યદષ્ટિ, (૫) વિચિત્ર વસ્તુસંગ્રહનો નાદ.

આ શાખ ધરાવનારાઓના લગભગ સિત્તેરથી એશી ટકા ભાગનો મુખ્ય મુદ્દો તો મોટે ભાગે પોતાની પ્રિય એવી કોઈ અમુક વિદ્યાર્થીઓને વિકસાવવાનો હોય છે. જ્ઞાનની જે અમુક શાખા (ઇતિહાસ, પુરાણ, તત્ત્વજ્ઞાન, કલા, સાહિત્ય, કાવ્ય કે એવી કોઈ) માટે પોતાને શાખ હોય તેના વિશાળ ને જોડા અભ્યાસ માટે બની શકે તેટલા જૂના અને મળી શકે તેટલા વિવિધ પ્રકારના પુસ્તકો ખોળવા અને સંગ્રહવા એ ઉદ્દેશ. આપણે ત્યાં આપણા વિદ્યાર્થીઓ સાક્ષરો વગેરે મોટે ભાગે આ જ ઉદ્દેશથી પુરા-અથ-સંગ્રહ કરે છે.

બીજો મુદ્દો સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસના સાધનો તરીકે તેમને સંઘરવાનો. આ દષ્ટિબિંદુ વધારે વિશાળ, અગત્યનું, રસભર્યું અને ઉપયોગી છે. એમાં કોઈપણ એક વિદ્યાર્થીઓના નહિ, પણ બધા વિષય અને પ્રકારના અથોનો

સંગ્રહ થાય છે, અને જો તે દહાડે એ પ્રગ્નનો અણુમોલો ભંડાગ બની રહે છે. પ્રગ્નના જ્ઞાન અને વિચારણા, ઇનિદામ અને જીવન, રાહ રસમ અને મસજતિ, મુખદુઃખ અને ચડતીપડતી, ધર્મપવટા અને ઉદ્ધોગ-કારીગરીના વાગદેગ—એ બધાનું દર્શન છુટા છુટા અંકોડા રૂપે પ્રાચીન પુસ્તકોમાંથી આપણને બતાવવા મળે છે. જ્યાં એ સંગ્રહ જોટવો વિપુલ ત્યાં એ સારકૃતિક દર્શન એટલું કડીમંત્ર અને સમૃદ્ધ.

આ દૃષ્ટિએ અમેરિકા જેવા દેશમાં આ શોખ અતિવણી વિસ્તરે એ કેવળ સ્વાભાવિક છે. ત્યાંની પ્રગ્નને પોતાના પ્રાચીન ઇતિહાસગૌરવના માધનોની અજન, કેમકે એ દેશની વમાહત સત્તરમી સદીની શરૂઆતમાં હજી માત્ર ત્રણમો વરસ પર જ થઈ. અને વમાહતીઓ આવેલા બધા ઇંગ્લેન્ડ-યુરોપથી, એટલે એમની પોતાની પામે તો પુરાણા ઐતિહાસિક ગૌરવના સ્મૃતિ-અવશેષ કે માર્કૃતિક મીમાચિહ્નોરૂપ કશું હોય જ નહિ. આથી એમને એ બધું બહારથી ખરીદી લાગીને પોતાના દેશ માટે વસાવવું પડ્યું. અને ઉદ્ધોગધધાની પ્રગતિ તથા રમકસવતા દેશને કારણે કમાયા ખૂબ; એટલે અમેરિકનોના આ શોખ ખીલ્યો પણ બહુ અને તેને માટે પૈસા પણ એમણે લખજૂટ ખરચ્યા. ધનાઢ્યોએ તો આવા સંગ્રહો કરીકરીને પોતપોતાના ગામ કે પ્રાંતને ભેટ આપી દીધા, અને એવા એક નહિ પણ અનેક પરિણામે અમેરિકાની એ મઝદિ આજે યુરોપની બરોબરી કરતી થઈ ગઈ છે. અમેરિકનોના ખત અને ઉત્સાહની આ ઝંબક આપણે માટે અતુકરણીય છે.

આજે ત્યાં આ શોખ પ્રગ્નવ્યાપી થઈ ગયો છે. પરંતુ અતિ પ્રાચીન પુસ્તકો તો કેવળ શ્રીમાનો જ ખરીદી શકે એટલા મોઢા હોય, એટલે સામાન્ય રિથિતિના માણુમોમાં હવે પુસ્તકોની પહેલી આવૃત્તિઓ સંધરવાનો નાદ લાગ્યો છે. કેટલાક પ્રકારકો વળી અમુક વિશિષ્ટ અને પ્રતિભાશાળી લેખકોના પુસ્તકોની ‘ગણતરીની ખામ આવૃત્તિઓ’ (limited editions) કાઢે છે. તે જગ્યા, સુદર, મજબૂત કાગળ પર, બડા શોખ અને રસ વૃત્તિથી છાપીને કાઢેલી હોય છે એમની મોટા ભાગની આવૃત્તિઓમાં કર્તાની સહી પણ હોય છે. આવી આવૃત્તિ માત્ર ૭૫૦, ૫૦૦, ૨૫૦, કે કોઈવાર ૧૦૦ નકલની જ હોય છે, અને તે પર મનમોઢી કીમત રાખવામાં આવી હોય છે. આ પ્રકારની આવૃત્તિઓ સંધરવાનો શોખ પણ એ દેશમાં આજે ધણો જ છે. આ રીતે નીચા પ્રકારના મંગ્રાહકોનો વર્ગ ઊભો થયો.

ગૌ-દર્શદષ્ટિથી પુસ્તક મવનારાઓનો મોટો ભાગ પણ આ પ્રકારની આગ્રતિઓ મધરે એ સ્વાભાવિક છે પણ એનો મૂળ તાર તો પગ-પરાથી પ્રગ્નની સૌદર્યદષ્ટિ કેવા પ્રકારે કેળવાતી આવી તેનો રેખાઉતાર ઇનિહાસ રાખવાનો હોય છે. છેક મુદ્રણુજ્ઞાના પ્રારંભકાળે પૃષ્ઠરચના કેમ થતી, પ્રયમાક્ષરો કેમ મૂંઝતા, અગ્રપૃષ્ઠો કેમ ગ્યાતા, ખીખાના મરોડ કેવા હતા અને તેનો વિકાસ ઉત્તરોત્તર કેમ થતો ગયો, તેમા નવી જાતો કેટલી ઉમેરાઈ, સુસોલનો કેવાકેવા પ્રકારે ફૂલ્યાકાસ્થા કે વિકૃત થયા, ચિત્રણની પદ્ધતિએ કેવા કેવા પલટા લીધા, પુસ્તકની બાધણીના સ્વરૂપો કેવાકેવા ધડતરમાથી પસાર થયા, એના રાણુગાર ને મજબૂતી કેવા હતા ને આજ કેવા છે,—આ અને આવા અસખ્ય મુદ્દાઓનો ક્રમિક, કડીમધ ઇતિહાસ અથ-સંગ્રહો વડે જ મળી શકે અને મળ્યો છે. વિવિધ નમૂનાઓમા સચવા એલી અથ-દેહના બધારણુની એ સૌદર્યયાત્રા એટલી રસભરી અને મનો-આહી હોય છે કે એ જોતા આશ્ચર્યમુગ્ધ જ થઈ જઈએ, અને અથમા મધગએલા મહામોવા યાન અને પુગ-વિદ્યા કરતા આ મુદ્દા પણ કોઈ રીતે જીતરતો ન લાગે.

ધણાને કેવળ કોઈ એક વિશિષ્ટ અને વિચિત્ર પ્રકારના જ અથોનો સંગ્રહ કરવાનો નાદ હોય છે. કેટલાકો પચાગો જ સધર્મી કરે છે,—તે પ્રચીનતમમા પ્રાચીનતમ મળે તે કાળથી અને ચિત્રવિચિત્ર સ્વરૂપ તેમજ પ્રકારના, કેટલાક શિકારને લગતા, કેટલાક વહાણુવટાને લગતા, કોઈ પાક-શાસ્ત્રના તો કોઈ વળી મધમાખી ઉછેગવાના જ, મળી શકે તેટલા ને ત્રાથી પુસ્તકો સધરે છે. આ નાદ પણ વિશિષ્ટ વિદ્યાશોખનુ આગળ લખાએલુ જ સ્વરૂપ છે.

આપણે ત્યાં

આપણે ત્યાં, (હિંદુસ્તાનની વાત કરવાની કદાચ હિંમત ન કરીએ, પણ ગુજરાતમા તો) એવા પુરા-અથ સમૃદ્ધના શોખીનો આગળીને વેઢે ગણી શકાય એટલા માડ હશે. ફૉર્બ્સ સાહેબના ગ્રેરણા અને ઉત્તેજનથી કવીશ્વર દવપતરાએ એ કાર્યની ગુજરાતમા પ્રથમ શરૂઆત કરી; અને તે પછી આજ સુધામા એ દિશામા સહદય ને સભાન પ્રયત્ન કરનારા-ઓમા સૌથી આગળપડતુ રયાન કદાચ ગુજરાત વનોકંચુલર સોસાએટીના આસિ. સેક્રેટરી શ્રી હીરાલાલ પારેખનુ છે,—આગળપડતુ એટલા માટે કે ખીખા ધણા વિદ્યાપ્રેમીઓ પોતપોતાની વિશિષ્ટ મનપસંદ વિદ્યા અને

શાખાને અંગેના જ પ્રાચીન પુસ્તકો મંત્રહવાના શાખીન હશે, પરંતુ શી પારેખની દષ્ટિ વડું મર્વદેશીય, વિચાર્ય અને શાસ્ત્રીય બુદ્ધિથી પ્રેરિત છે, અને તેથી જ પ્રગ્નના સરકાર અનરોગેના એક અગત્યના અગતો મૂલ્યવાન ફાળો એકેકો કગવાનું બહુમાન એમનું છે પણ પાછળનો એમનો એ શાખ આજ સુધી તથ્યપ્રીત્યો હતો ઇ સ ૧૯૩૨મા મોમાએટી તરફથી 'કવિ દવપતંગમ હન વખિન ત્રયોની સૂચિ' બહાર પડી ત્યારે જ જાણ થઈ કે આજ વર્ગોથી તેઓએ શાખ ધગવે છે અને પોતાની લાખા મમયની ગોધ, મહેનત, ખર્ચ અને ઉમગથી એકકો કરેલો શુભારે છમો પ્રતો જેવડો એ મંત્રહ, કવિ દવપતંગમ મમા એ કાર્યના આદિ પુરુષના નામ સાથે જોડી એમણે મોમાએટીને અર્પણ કર્યો છે એ હકીકતથી તો એમના પ્રત્યેનો આપણો આદરભાવ વધે છે, કેમકે, ઘણા નહિ જાણના હોય કે એ પ્રતમમંત્રનું મૂલ્ય પુગ-અથ-સમ્રાહકોની દષ્ટિએ સેંકડા નહિ પણ હજારની મજ્યાના રૂપિયામાં આગળ એવું છે

પોતાના એ શાખને ત્રિયે શી પારેખ 'કવિ દવપતંગમ હનવખિન ત્રયોની સૂચિ'ના પ્રવેગક-વેખમા નોંધે છે કે "અમદાવાદ હાઈમૂલમા માતમા ધોગણમા શીખતો હતો તે વખતે હેડમાન્ત ગવ એકલજી દોરાજીજી તવાટીએ ઉપદેશ કરેલો કે, દરેકે આજી વ્યવમાય-અવ્યમની સાથે બીજો એકાદ શીખનો વિષય પમદ-મંત્રહ કગવો, તેને ખીવવવો, અને તેમાંથી આનંદ તેમજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા. એ સૂચનાથી પ્રેરણાને મે જૂના શિક્ષકોનો મંત્રહ કરવા માડ્યો હતો. એ કાર્યમા મહાગત રેવ ડૉ. જ્યૉર્જ પી ટેવરે અને બહુ પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું, પણ ગુજરાત સંવનનના શિક્ષકોનો મોટો મંત્રહ, અને તે ધણોખરો સંપૂર્ણ, એમની પામે એકકો થએલો હતો, એટલે, શુકવાગની ગુજરીમા જતા, કોઈ વિગત નવો શિક્ષકો, અને તે પણ તાખાનો, કવચિત જ મળી આવતો. પણ તે પછી સોસાએટીની નોકરીમા જોડાના, જૂના શિક્ષકની તપાસ માથે જૂની લખેલી હાથપ્રતો (manuscripts) મઘગવા પ્રતિ લક્ષ જના માડ્યું; અને ચાગપાય હાથપ્રતો, લાલજી-બીમના ત્રયોની, તથ્યમે ચારસે વર્ષ પર લખાએલી પ્રાચીન, શરૂઆતમા મળી આવતા મને અત્યંત આનંદ થયો તથા એ કાર્યમા ઉત્સાહ પણ ખૂબ વધ્યો. મોસએટીના માજી પ્રમુખ સ્વ. દી. બ. અંબાલાવભાઈ તે મમયમા ઑફિસમા સાગે કવાક-અરધો કવાક ગુજરાત કેળવણી મંડળના કામ માફ આવીને જોસતા. તેમને એ પ્રતો બતાવતા,

અને તે વિષે વાત કરતા, એઓએ મને તેને સારો સમ્રહ થવા દઇ પછી તે આખો સોસાએટીને સોપવાનું સૂચવ્યું તે સૂચના પ્રમાણે વર્તતા સન ૧૯૨૪ સુધીમા લગભગ ૪૫૦ પ્રતો ભેગી કરવાને હું શક્તિમાન થયો; પછી તે સાચવવા-સમ્રહવાનું પણ અઘરું થઈ પડ્યું તેથી એ વર્ષમા સોસાએટીને સદગુ હાથપ્રતોનો આખો સમ્રહ સોપી દેનાની વ્યવસ્થા કરી. તે સમયી કમિટિને પત્ર લખ્યો તેમા એક સગત એ મૂકી હતી કે સમ્રહની સાથે કવીશ્વર દવપતરામનું નામ જોડવું એ મહાપુરુષના સ્થાને ખેસવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયેલું છે એ મારા માટે ગૌરવનું કાગળું છે, પણ એમના જેવા યુદ્ધિસામર્થ્ય અને જયશક્તિ મારામા નથી એનું મને સતત ભાન રહે છે જ તેથી જે કાર્યની—હસ્તલિખિત પુસ્તકસમ્રહની શરૂઆત એમના હસ્તે થઈ હતી તેની સાથે એમનું નામ કાયમ અક્ષિત થઈ રહે એ સર્વથા ઉચિત અને માનારપદ લાગ્યું; તેમ મને તે મતોપ અને આશ્વાસન આપનાર છે”.

સોસાએટીનો મથક

ગયા એપ્રિલ માસમા અમદાવાદમા ભરાએલી ગુજરાત સમરતની પહેલી પુસ્તકાલય પરિષદના સમેલનના પ્રસંગે, દેશમા પુસ્તકપ્રકાશનના છેક આરંભકાળથી એ દિશામા કેવા કેવા પ્રયત્નો થયા તેના નમૂનાઓ દર્શાવતું જે પ્રદર્શન યોજાયું હતું તેમા શ્રી પારેખના (હવે ભલે સોસાએટીના) એ સમ્રહમાના કેટલાક ચૂટેના નમૂનાઓ રજૂ થયા હતા. મુદ્રણકલા, પ્રકાશનકાર્ય, વાડમયનિકાસ તથા ચિત્રાલેખન અને મુદ્રણના રૂપવિદ્યાનની દૃષ્ટિએ એ સમ્રહમા ઘણા અગત્યના મુદ્દાઓ જોવા જાણવાના છે. પ્રદર્શન જોનારો લાભ ન મળ્યો હોય તેમને દર્શનીય થઈ પડે (તેમજ પ્રદર્શન જોયું હોય તેમની પાસે પણ એ મોઢા સમ્રહની પ્રતિકૃતિઓ સચવાઈ રહે) એ હિદેશથી આ સાથે તેમાના કેટલાક અથોના ફોટોગ્રાફો, તેને વિષેની ટૂંકી નોંધ સાથે આપ્યા છે.

ગુજરાતી બીબાનો આદિ વડલો

પ્રાચીન પુસ્તકોના આ આખાથે સમ્રહમા સૌથી પહેલું ધ્યાન ખેંચે તેવો, તથા પુરા-મથ-મસદ અને મુદ્રણકલાના ઈતિહાસની દૃષ્ટિએ અતિ મૂલ્યવાન અને ઉપયોગી નમૂનો તે ન. ૧ની ચિત્રાલેટના મથાળાનો પહેલો નમૂનો છે. તે અંગ્રેજી, મરાઠી અને ગુજરાતી ત્રણે ભાષાના બીબા વડે છેક ઈ. સ. ૧૮૦૮મા મુળઈમાથી બહાર પડેલા ‘ક્રૂમક કૃત વ્યાક-

રણુ' ના પાનાનો એક લાગ છે. એ મૂલ્યવાન એટલા માટે છે કે આજ લગીમાં મળી આવેલાં ગુજરાતી લાપાના જૂનામાં જૂના ખીનાની છાપનો એ નમૂનો છે. મુળદર્શના જાણીતા પાઠસી પત્ર ' જામે જમશેદ ' ની શતાબ્દી દમણા થોડા વખત પર ઉજવાઈ તે પ્રમંજે એણે કાઢેલા 'મેન્ટી-નરી વાંચુમ' મા મિ. રૂ. બ. પેમાગ્તરે ' મો પહેલા ગુજરાતી ખીયા ' વિષે એક લેખ લખેલો છે. તેમા સૌ પ્રથમ ગુજરાતી ખીયા છાપાઈ બહેરામજી છાપગર નામના કોઈ પારસીએ પાડેલા હોવાનું વિધાન કર્યું છે, અને એ ખીયા વડે ઈ. મ. ૧૮૧૧ મા ' બાંમ્મે કુરીઅર ' નામના છાપામાં છપાએલી જાહેર ખબરનો તાદ્ય નમૂનો પણ એ વાંચુમમા છાપેલો છે. પરંતુ મોસાએટી તો તેનાથી ત્રણ વરસ પહેલાંનું જૂનું, ઈ. ૧૮૦૮ નું પુસ્તક પ્રસ્તુત મંત્રદમા ધગવે છે, અને આજસુધી મળી આવેલી દુર્લભતાને આધારે તો ગુજરાતી ખીયાછાપનો તે જૂનામાં જૂનો અવશેષ છે. મોસાએટીને માટે આ જવાબેવા અભિમાનનો વિષય નથી. ઉપગ્ના લેખમા મિ. પેમાગ્તરે ઉતારેલા એક વ્યાખ્યાનના અવતરણમા જણાવવામાં આવ્યું છે કે ' બાંમ્મે કુરીઅર 'મા છેક ઇ. મ. ૧૭૬૭ થી ગુજરાતી લાપામા જાહેરખબર છપાતી આવી છે પણ તેટલો જૂનો કોઈ નમૂનો હાથ ન લાગે ત્યા સુધી તો ઉપર જણાવેલો ઈ ૧૮૦૮ વાળો નમૂનો તે જૂનામાં જૂનો દયાન નમૂનો છે.

ઈ. સ. ૧૯૧૨ ના ' ગુજરાતી 'ના દીવાળીના અંકને પહેલે પાને ' ગુજરાતી મુદ્રણકલાની શતવર્ષી ' નામનો એક ઉપયોગીને માહિતીપૂર્ણ લેખ છે. તેમા લેખકનું નામ આપેલું નથી; પરંતુ તત્કાલે તત્ત જાણી શકે કે અર્ચાચીન ગુજરાતી મુદ્રણકલાના ક્ષેત્રમા રસપૂર્વક ને પ્રગતિકારક પ્રથમ પગલા માંડનાર શ્રી મણિલાલ ધ્વિજારામ દેમાઈના એ લખેલો છે. એમણે ગુજરાતી મુદ્રણકલાનો જન્મ ઈ. મ. ૧૮૧૨ મા ગણી ઇ. ૧૯૧૨ મા તેની શતવર્ષી હોવાનું ગણાવ્યું છે તે ન મમગ્ય એવું છે. એ લેખમા પ્રથમ ગુજરાતી ખીયા વિષે એવી માહિતી છે કે ' ઈ. મ. ૧૭૬૦મા " બાંમ્મે કુરીઅર " છાપુ પ્રગટ થયું..... બાંમ્મે કુરીઅર છાપખાનામા રહેલા કોઈ પારસી, કે જેનું નામ આજે પ્રસિદ્ધિમા નથી, તેણે ઇ. ૧૭૬૭ મા કેટલાક ગુજરાતી અક્ષર બનાવી " બાંમ્મે કુરીઅર " પત્રના એક અંકમા જાહેર ખબરમા તેનો ઉપયોગ કરીધેલો જણાય છે. એ લેખે ઇ. ૧૭૬૭ એ ગુજરાતી ખીયાનું જન્મવર્ષ ગણી ચકાવ. ' બાંમ્મે કુરીઅર '

વાળા એ બીબા કયા, આ ' ક્રમ'ક કૃત વ્યાકરણ ' એમા જ છપાયુ હશે કે કેમ, નહિ તો એ બીમાની છાપનો નમૂનો આજે હયાત હશે કે કેમ એ બધી જિજ્ઞાસાપ્રેરક બાબતો માટે આજે આપણે માત્ર કલ્પના જ કરવાની રહે છે. એમ પણ કેમ ન હોય કે એ ' બામ્બે કુરીઅર ' ની પહેલા પણ કોઇ ગુજરાતી બીમા કોરાધા હોય ' મુદ્રણકલા વિશે આપણે રસ આજે કેળવાતો જાય છે એ શુભ ચિહ્ન આશા આપે છે કે ભવિષ્યમા એ વિષયની શોધખોળ કોઇ જૂના ઉપયોગી નમૂના અને બીબાના મૂળની બાબતમા વધુ પ્રકાશ પાડશે ત્યાસુધી, કલ્પનાવિહાર છોડી દઇને અત્યારે નજર આગળ પડેલી ઇ ૧૮૦૮ ની સાવની—આજથી લગભગ સવાસો વર્ષ પહેલા ડાખેલી આ છાપના બીબાને જ ગૂજરાતી બીબાના આદ્ય વડવા ગણીએ તો ખોટું નથી.

ખામ ધ્યાન ખેચે એવો મુદ્દો તો એ છે કે આ બીબાનો મરોડ ઘાટીયો, એકધારો, ચોકખો ને સુદર છે. આજના કગ્તા એ વેળાના શરૂ-આતના બીબા ઘાટ તથા મરોડમા કેટલા જુદા પડતા તે સરખાવી જોવા માટે ચિત્રાવેટ ન ૭ ઉપર ઇ. ૧૮૨૨મા એ જ મુખ્ય સમાચાર પ્રેસમા છપાએલા ' અંગ્રેજ વ્યાકરણ ' ના અગ્રમુદ્દનો મોટા કદનો નમૂનો જાણો છે, તે જોવો રસદાયક થઇ પડશે.

૧૮૦૮ના વ્યાકરણ અને તેની જ જોડે છાપેલા ૧૮૨૪ના પચોપાખ્યાન પછી ધ્યાન ખેચે તેવો નમૂનો ૧૮૨૬મા બહાર પડેલી ' ગણિતકૃતિ અથવા ગણિતમાર્ગ'ની બીજી આવૃત્તિનો છે તેની પહેલી આવૃત્તિ એથી પણ વહેલી બહાર પડી હશે. શિક્ષણનો પ્રચાર એ જમાનામા કેવી ઝડપે આગળ વધ્યો હશે તે કેળવણીના વિધિવિધ વિભાગોના મળી આવતા પુસ્તકો ઉપરથી જણાય છે. આ નમૂનાઓમા બાગબડીના ને રપેલિંગ—બુકના પુસ્તકો છે, વ્યાકરણ ને ગણિત છે, વાચનને માટે મકલ્પ (મૅક કલ્પ Mac Clulloch) નો એ વેળાનો ગુજગતી ઉચ્ચાર)ની 'ફર્સ્ટ રીડિંગ'નો તરજુમો અને ડાડરલીની કેટલીએક વાતોનું ભાષાતર' છે, તેમજ પચોપાખ્યાન (૧૮૨૪) ગુજરાતી બોધચયન (૧૮૨૬), ધસપનીતિની કથાઓ (૧૮૨૮), ગુજરાતી બાલમિત્ર (૧૮૩૩), નીતિદર્પણ (૧૮૪૭) તથા ગરબાવળી પણ છે. ગણિતના એક નહિ પણ વધારે પ્રકારના પુસ્તકો પ્રગટ થયા હશે તે આ સગ્રહમાના ત્રણ નમૂના—ગણિતકૃતિ (૧૮૨૬), ગણિતવહેવારની ચોપડી (૧૮૨૮) તથા શિક્ષામાલા (૧૮૨૮)—ઉપરથી જણાય છે. શિક્ષામાલામા બીજગણિત,

આદિગરણુ બૃમિતિ, ત્રિગણુમિતિ અને લાઘવતમ (લૌઘંઘિમ્સ) સુદ્ધાનો સમાવેશ થાય છે જનમામાન્યને ઉપયોગી વાચન પણ ઘણું છે તે વેદાની વ્યવહારની હેતુશુદ્ધિ જેવી, સર્વ જ્ઞાનના સાગરથી 'શશારહેવાર'ની નિયાત ચોપડી અને ગુનમકાવની તથા સદેવન આનર્ગોગાની વાતો જેમ એક વર્ગને રચતી, તેમ બીજા વર્ગને ઉદ્ધવગીતા, વિદુર્ગતીતિ, અખાલ્લના છપ્પા તથા કીર્તનાનિ રચતી ભદ્રાભામની, બત્રીમ પુનર્ગી, કામધેનુ અને ઉચ્ચમ કર્મ મવાદ એ સામાન્ય વાચનની કક્ષા બનાવે છે

અથરચનામ્મં ઔદ્યદદિ

ઉપર બીમા વિષે જેનો ખામ નિર્દેશ કર્યો છે તે સિવાયના બાકીના ઉપના પુસ્તકોની શીનાજાપના છે બીમાજાપના પુસ્તકોમાં માધનોની મર્યાદાને લીધે એક ચોક્કસ પ્રકારનું જે ધોરણ રચાગ છે તેમજ ભૌમિતિક ચોક્કસા-ધનાગા રૂપગ રચાય છે તેનું ઔદ્ય એક પ્રકારનું છે, જ્યારે શિનાજાપમાં લખવા આલેખવાનું લઢીઆને હાથ વડે કરવાનું હોવાથી તેમાં માનવ કળાને નિહાર કરનારો જે અનમશ રહે છે તેને લીધે આવતું સાદ્ય જુદા પ્રકારનું હોય છે બીમાના મરોડ એક ટે બે ચોક્કસ પ્રકારના હોય છે, જ્યારે શિનાજાપમાં વ્યક્તિગત આલેખ થતા હોવાને લીધે જુદાજુદા મરોડ જોવા મળે છે. ગોલનો મૂડનામાં બીમાજાપના માધનો હાથ બાધી ગણે છે, જ્યારે લઢીઆની લેખિની, રચનાતી હોય તો, આહે તેટલી લીલા બનાવી શકે છે આ દાદુએ આ બધા નમૂના અન્યોક્તવાથી, તેના અગ્રપૃષ્ઠના રૂપવિધાન અને પૃષ્ઠચનાની પદ્ધતિઓમાં મણી નિરિખતા જોવા મળશે

ઉપર જણાવ્યું તેમ નમૂનાઓનો મોટો ભાગ શીનાજાપથી છપાએલા પુસ્તકોનો જ છે બીમાજાપના નમૂનાઓમાં પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ ચિત્રપ્લેટ નં ૧ માનું ક્રમક કૃત વ્યાકરણ (૧૮૦૮) પ્લેટ નં ૭ માનું અગ્રેજી વ્યાકરણ (૧૮૨૨), પ્લેટ નં ૧ ના પચોપાખ્યાન (૧૮૨૪), તથા મેવર રપેલિંગ બુક (૧૮૩૭) એટલામાં બીમાનો મરોડ જોવા જેવા છે. આજના બીમાનો એ આદિ પૂર્વજ શીનાલેખનની દબને મળતો છતાં બીમાપદ્ધતિની ધોગ્યમધીથી નિશ્ચિત સ્વરૂપ પામેનો છે તે પછી કાવગએવી તેની બીજી પેઢીઓ વચ્ચે લાક્ષણિકતાનો એટલો ભેદ જણાતો નથી, એ 'બોધકયા' (૧૮૪૮) અને ડાડિયો (૧૮૬૬)ના બીમા તપાસવાથી જણાશે ડાડિયો નીકળ્યો ત્યારે તો મુદ્રણકવા ઠીક નિદાસ પામી મર્બ હતી તાજેતરમાં ઉજવાએલી નર્મદ શતાબ્દીને અગે રૂવિ નર્મદાશકરના એ લોકમાન્ય પાક્ષિકના અપ્રાપ્ય અગ્ર જોવા વિષે લોકોની જે જિજ્ઞાસા જાગૃત થએલી તે તેની પ્રતિકૃતિની આ રજુઆથી તમ થશે

અથોમા સુશોભનો અને ચિત્રોનું આલેખન પણ અચલેખનની સાથેસાથ જ જૂના મળથી આપણે ત્યાં ચાનતું આવેલું છે, — ૫ ટે ઘણા કિંગ્સઓમા તો ચિત્રાલેખન જ અચનું અગત્યનું અંગ બનેલું છે, એ ઘણા પ્રાચીન ઓળિયા તથા હસ્તલિખિત પ્રતો પરથી જણાય છે, એટલે ઉપર જણાવેલા મુદ્રિત અથોમા તે પણ ઊતરે એ સ્વાભાવિક છે જે પુસ્તકો આ સમ્રાજ્યમાં છે તે ઉપરથી જોડે તેની વિપુલતા જણાતી નથી, તેમજ ગુજરાતની લાક્ષણિક આલેખનપદ્ધતિની પ્રાચીન પ્રણાલિ પણ મોટે ભાગે નુપ્તપ્રાય થએલી તેમા જણાય છે અને પશ્ચિમની અસરનો પાશ ધીમે ધીમે વધતો ને વધતો લાગતો આવેનો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

કથાચિત્રો (Book Illustrations)ના આલેખનોની સાથેસાથ અથશોભન (Decoration) ના નમૂના પણ પ્રસ્તુત સમ્રાજ્યમાં છે પ્રાચીન હસ્તલિખિત અથોમા મોટે ભાગે કિનારો અને વેરપત્તીઓના શોભનો જે પાનેપાને થતા તેને બદલે હવે માત્ર અગ્રપૃષ્ઠ (Title Page) ને જ શણગારવામાં એ શોભનોની પરિસ્થિતિ થાય છે તેનું કાળું મુદ્રણમા શોભનોની વિપુલતા કદાચ યોગ્યતા નહિ હોય એ હોઈ શકે જેટલા થયા છે તેટલા શીનાછાપમા જ, બીબાવાળા મુદ્રણમા તો એનો સભવ નથી, તેમજ એન્ગ્રેવિંગ કે બ્લોક્કની પદ્ધતિ મુદ્રણમા લખન થવાને હજી ઘણી વાર છે ઉપરાંત ચિત્રાલેખનની પગપરા પણ આચમવા આવી હશે એમ તેના ઊતરતી દશાને પામતા જતા આલેખન પદ્ધતિ જણાય છે

ગુજરાતના વાસ્તવચિત્રાસના સભાન અને ખતીલા પ્રયત્નો શરૂ થયા તે કાળની ચાર લોકપ્રિય અને સરકારી કૃતિઓની પહેલી આવૃત્તિઓના અગ્રપૃષ્ઠોની પ્રતિકૃતિઓ ચિત્ર પ્લેટ નં ૬ માં આપેલી છે કવિ દલપતરામે સારોદ્ધાર કરેલું પહેલવહેલું ‘કાવ્યદોહન’, મહીપતરામનો જનતાપ્રિય ‘વનરાજઆવડો’, ગુજરાતની પહેલી સરકારી નવલકથાનો યશ પામેલો નવલકથાનો ‘કરણુ ઘેતો’, તથા કવિ નર્મદાશકરે પુસ્તકાગારે પ્રકટ કર્યા પહેલા છુટા છુટા અંક (ભાગ) રૂપે બહાર પાડેલા તેના લોકવિશ્રુત અને મહાભારત કાર્ય ‘નર્મદાશ’નો પહેલો ભાગ—એ ચારે પુસ્તકોની પ્રથમાવૃત્તિઓ ને આજે દુર્ભાગ્ય જેવી છે તેનું સ્વસ્પર્શન આ સમ્રાજ્યમાં આપણને જેવા મળે છે, એ યશ પણ પુરા-અચ-સમ્રાજ્યના ટોપને જ છે

કાળના વિશાળા પટપર વેરવિખેર પડેલા, પ્રજાસત્કારના ઇતિહાસના મનુષ્ય મગા અવશેષો સઘવાના શોખ વિષેનો આ અગુણિનિર્દેશ એ પ્રત્યે પ્રાપ્તને પણ પ્રેરવામાં નિમિત્ત રૂપ થશે તો આ લેખ સફળ થયો લેખીશ

અચુભાઈ રાવત

સૂચી

અંથકાર ચરિત્રાવળી

(અંથ અને અંથકાર પુસ્તક ૧-૨-૩-૪-૫)

અંથકારનું નામ	પુસ્તક નંબર	પૃષ્ઠ નંબર
૧ અતિસુખરા હર કમગાગ હર ત્રિવેદી	૫૨૬	૩
૨ અરેશ હરમણ અમરદા	૫૨૬	૫
૩ અમૃતનાથ ગનગ ત્રિવેદી (દિગ્દુભાગ)	ત્રીજી	૩
૪ અમૃતનાથ મોતીનાથ તાહ	ચોથું	૧૧૬
૫ આત્માગમ મોતીગમ દિશાનગ	૫૬૬	૭
૬ આનંદ હર આપુભાર્ષિ મુન	૫૬૬	૯
૭ અમાનાન આનંદ હર પુગણી	૫૬૬	૧૦
૮ અમાયાય બુનાખીગમ જાની	૫૬૬	૧૪
૯ અબાયાન નૃમિહવાય ગાહ	ત્રીજી	૫
૧૦ ઉગ્રગાય દેશનાન આગ્રા	"	૯૦
૧૧ ઇશ્વારીમ દાદાભાર્ષિ પગ (‘જેમગ’)	બીજી	૩
૧૨ ઇમામશાહ નાનશાહ આનવા	બીજી	૪
૧૩ ના આ ઇશ્વરનાથ પ્રાણનાથ આનમાટેષ	ત્રીજી	૭
૧૪ ઇન્દિરાનંદ લલિતાનંદ પડિન	ત્રીજી	૯
૧૫ ઇન્દુનાથ દુનંદ ગાવી	ચોથું	૧૧૭
૧૬ ઇમામુદ્દીન દગાદવાયા	બીજી	૧૧૭
૧૭ ઇમામખાન કમસગખાન ખાન	પાચમું	૧૫૦
૧૮ ઉમાશ હર જ્ઞાનાન જેધી	ચોથું	૧૧૮
૧૯ એગ્ય જહાંગીર તારાપોનાયા	બીજી	૬
૨૦ કવ્યાણુગમ નયુભાર્ષિ જ્ઞેરી	૫૬૬	૧૬
૨૧ કવ્યાણુગ નિરુભાર્ષિ મહેતા	"	૧૮
૨૨ કૌમલનાથ મલેકનાથ મુનરી	૫૬૬	૩૫
૨૩ કરીમ મહમદ મારતગ	બીજી	૭
૨૪ કનુભાર્ષિ હકુમતગાય દેમાધ	ત્રીજી	૬
૨૫ કમગાશ હર પ્રાણુશ હર ત્રિવેદી [નિદેહી]	ચોથું	૯૪

૨૬	કરસનદાસ મૂળજી [વિદેહી]	પાચમુ	૧૯૩
૨૭	કાલિદાસ ભગવાનદાસ કવિ	ખીન્નુ	૧૧૮
૨૮	ઝનિતલાલ જગનવાલ પડયા	પહેલુ	૨૦
૨૯	કાશીરામ ભાઈશ કર ઝોઝા (ત્રેમી)	ખીન્નુ	૯
૩૦	કાશીબહેન બેચરદામ જડીયા	"	૧૧૯
૩૧	કિશોરલાલ ઘનશ્યામ મશરવાળા	ખીન્નુ	૧૧
૩૨	કિસનસિંહ ગોવિંદસિંહ ચાવડા	"	૧૩
૩૩	કેશવપ્રસાદ છોટાવાલ દેસાઈ	પહેલુ	૨૨
૩૪	કેશવલાલ હરગોવિંદદાસ શેઠ	"	૨૪
૩૫	દી બા કેશવલાલ હર્ષદગાય ધ્રુવ	"	૨૬
૩૬	કેશવલાલ હિંમતરામ કામદાર	પાચમુ	૧૫૧
૩૭	કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા	પહેલુ	૪૩
૩૮	દી બા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી	પહેલુ	૩૮
૩૯	કૃષ્ણલાલ જોદાલાલ શ્રીધરાણી	ખીન્નુ	૧૪
૪૦	પ્રસવદન ચંદુલાલ ઠાકોર	પહેલુ	૪૫
૪૧	ગજેન્દ્રશંકર લાલશ કર પડયા	પહેલુ	૪૬
૪૨	ગગનવિહારી લલુભાઈ મહેતા	ત્રીન્નુ	૧૩
૪૩	ગદુલાલ ગોપીલાલ ધ્રુ	ચોથુ	૧૧૯
૪૪	ગણપતરામ રામગમ ભટ્ટ (વિદેહી)	"	૭૪
૪૫	ગિજુભાઈ ભગવાનજી બધેકા	પહેલુ	૪૭
૪૬	ગિરમશ કર વલભજી આચાર્ય	પાચમુ	૧૫૫
૪૭	ગુણવતરાય આચાર્ય	ત્રીન્નુ	૧૬
૪૮	રા બા ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ	ખીન્નુ	૧૬
૪૯	ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા	ત્રીન્નુ	૧૭
૫૦	ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા	ચોથુ	૧૨૧
૫૧	ગોવર્ધનદાસ કદાનદામ અમીન	પાચમુ	૧૫૬
૫૨	ગોરધનદાસ ગણાભાઈ એન્જનીયર	"	૧૫૮
૫૩	ગૌરીશ કર ગોવર્ધનરામ જ્વેશી	પહેલુ	૫૦
૫૪	ચતુર્ભુજ આણંદચંદ્ર ભટ્ટ	પહેલુ	૫૦
૫૫	ચતુરભાઈ શકરભાઈ પટેલ	ત્રીન્નુ	૧૯

૫૬	ચદ્રાન્ત નર્મદાશાસ્ત્ર પડ્યા	પહેલું	૫૩
૫૭	ચદ્રગકા અમૃતનાન બુચ	પહેલું	૫૮
૫૮	ચપ્પનાન લાનબાઈ મહેતા	"	૫૯
૫૯	ચદ્રગકર મણિશાસ્ત્ર ભટ્ટ	બીજું	૧૮
૬૦	ચદ્રગકર પ્રાણશાસ્ત્ર શુકન	બીજું	૨૦
૬૧	ચદ્રનાન મણિનાન આઈ	"	૧૪૧
૬૨	ચદ્રનદન સુનીનાન શાહ	ત્રીજું	૨૧
૬૩	ન બા ચદ્રવિદ્યાનદ શ્રીકૃષ્ણનદ પડ્યા	ચોથું	૧૨૩
૬૪	ચદ્રનાન જ્ઞાનાન વ્યામ	ચોથું	૧૨૪
૬૫	ડા ચાનાઈ કોઝે, ઉર્ (સુભદ્રાવી)	બીજું	૧૩૬
૬૬	ચાપરી વિનદામ ઉદેશી	પહેલું	૬૦
૬૭	ચિમનનાન દામોદરદાસ ત્રિપાઠી	પહેલું	૬૧
૬૮	સુનીનાન વર્ધમાન શાહ	પહેલું	૬૨
૬૯	જગનનાન ત્રિદાગમ ગવળ	પહેલું	૬૪
૭૦	જગનનાન હરિનાન પડ્યા	"	૬૬
૭૧	જગનનાન દાકોદામ મોદી	બીજું	૧૩૨
૭૨	જોટાનાન નગેશભાઈ ભટ્ટ	પહેલું	૭૦
૭૩	જોટાનાન ડાહ્યાભાઈ ભગીરદાસ	ત્રીજું	૨૨
૭૪	જોટાનાન બાનકૃષ્ણ પુગણી	,	૨૪
૭૫	જયકૃષ્ણ નાગદાસ વર્મા	બીજું	૧૨૨
૭૬	જન્મશાસ્ત્ર મદાગકર બુચ	પહેલું	૭૨
૭૭	જનાર્દન ન્દાનાભાઈ પ્રભાસ્ત્ર	"	૭૩
૭૮	જયેન્દ્રગાય ભગવાનનાન દુગ્ગા	"	૭૪
૭૯	જયગમદામ જ્ઞાનાઈ નયગાધી	બીજું	૨૧
૮૦	જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી ('સાગર')	"	૧૦૦
૮૧	જયસુખગાય પુરોહિતમત્તય જોષીપુગ	"	૨૨
૮૨	જગજ્ઞાનદાસ ત્રિમ્ભજ ગ્રામરી	ત્રીજું	૨૫
૮૩	જદુરાય દુર્લભજી અધડીઆ	"	૨૬
૮૪	શ્રીમતી જયમનગૌરી વ્યોમેશચન્દ્ર પાટકર	"	૨૮
૮૫	જયન્ત વિજયજી	"	૩૦
૮૬	જયસુખવાન કૃષ્ણનાન મહેતા	"	૩૩

૮૭	રા. સા. જનુભાઈ અચરતવાલ સૈયદ	ચોથુ	૧૨૬
૮૮	રા. બા. જમીયતરામ ગૌરીશકર શાસ્ત્રી (વિદેહી)	ચોથું	૬૯
૮૯	જટાણક જયચંદ આદિલશાહ	પાચમુ	૧૫૯
૯૦	જીવનદાસ અમરશી મહેતા	પહેલુ	૭૭
૯૧	ડો. સર જીવનજી જમશેદજી મોદી	પહેલુ	૭૯
૯૨	જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	બીજી	૨૫
૯૩	મુનિશ્રી જિનવિજયજી	પાચમુ	૧૬૦
૯૪	જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ	પહેલુ	૮૫
૯૫	જેઠાલાલ નારાયણ ત્રિવેદી	ત્રીજી	૩૫
૯૬	જેઠાલાલ જીવણલાલ ગાંધી	પાચમુ	૧૬૨
૯૭	જયોતીન્દ્ર હરિશકર દવે	પહેલુ	૭૫
૯૮	અવેરચંદ કાળીદાસ મેધાણી	ત્રીજી	૨૬
૯૯	ડાહ્યાભાઈ પીતાબરદાસ દેરાસરી	પહેલુ	૮૭
૧૦૦	ડોલરામ રંગીલદાસ માકડ	પહેલુ	૯૦
૧૦૧	શ્રીમતી તારાબહેન મોડક	પહેલુ	૯૧
૧૦૨	તારાચંદ પોપટલાલ અગ્રાલજી	બીજી	૨૯
૧૦૩	ત્રિકમલાલજી મહાગજ	બીજી	૧૨૩
૧૦૪	ત્રિભુવન ગૌરીશકર વ્યાસ	બીજી	૩૧
૧૦૫	ત્રિભુવનદાસ જમનાદાસ શેઠ	ત્રીજી	૩૬
૧૦૬	ત્રિભુવનદાસ પુરોષોત્તમદાસ તુહાડ (સુન્દરમ)	ચોથુ	૧૨૭
૧૦૭	દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કાસેલકર (કાકા સાહેબ)	બીજી	૩૩
૧૦૮	સી. દીપકબા દેમાઈ	બીજી	૩૫
૧૦૯	દુર્ગાશંકર કેનજરામ શાસ્ત્રી	પહેલુ	૯૩
૧૧૦	દુસેરામ છોટાવાલ આમરીઆ	ત્રીજી	૩૮
૧૧૧	દુર્લભજી ત્રિભુવનદાસ અવેરી	ચોથુ	૧૨૮
૧૧૨	દેશજી કહાનજી પરમાર	પહેલુ	૯૬
૧૧૩	ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી	પહેલુ	૯૮
૧૧૪	ધનસુખવાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા	■	૧૦૦
૧૧૫	ધનપ્રસાદ ચંદલાલ મુનશી	ત્રીજી	૪૦
૧૧૬	ધીરજલાલ અમૃતવાલ ભટ્ટ	બીજી	૩૬
૧૧૭	ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ	ચોથુ	૧૨૯

૧૧૮	ધીરસિંહ બેઠગભાડ ગોહિન	ચોથુ	૧૩૧
૧૧૯	નગસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	પહેલુ	૧૦૨
૧૨૦	નગસિંહગવ બોળાનાથ દીવેગીઆ	"	૧૦૪
૧૨૧	નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા	"	૧૦૮
૧૨૨	નર્મદાશંકર બાનાશંકર પડયા	"	૧૧૨
૧૨૩	નર્મદાશંકર વનભજી દિવેદી	"	૧૧૪
૧૨૪	નવનરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી	"	૧૧૫
૧૨૫	નરહરિ દ્વારકાદાસ પરિખ	બીજી	૩૭
૧૨૬	નટવજલાન ઇચ્છારામ દેસાઈ	"	૪૦
૧૨૭	મહાત્માગી નયુગમ શર્મા	,	૪૨
૧૨૮	પડિન નરહરિ બી શર્મા	ત્રીજી	૪૧
૧૨૯	નમ્પરનાન કનૈયાનાન વૈષ્ણુન	"	૪૫
૧૩૦	નમ્પરનાન મૂનચંદ વીમાવાળા	ચોથુ	૧૩૪
૧૩૧	નર્મદાશંકર લાનગકર કવિ	પાચમું	૨૧૩
૧૩૨	નગીનદામ નારાયણસ પારેખ	પાચમું	૧૬૬
૧૩૩	નાગગદામ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	બીજી	૪૯
૧૩૪	નાગગદામ અમરજી પડયા	ત્રીજી	૪૨
૧૩૫	નાજીપનાન નંદનાન ચોકશી	"	૪૩
૧૩૬	નંદાનાનાત્ત દનપતંગમ ધવિ	પહેલુ	૧૧૬
૧૩૭	નંદાનાનાન ચમનનાન મહેતા	ચોથુ	૧૩૭
૧૩૮	નૃસિંહપ્રસાદ મતીપ્રભાદ ભટ્ટ	પહેલુ	૧૨૦
૧૩૯	પાનનજી બજાજેજી દેસાઈ	પહેલુ	૧૨૨
૧૪૦	પુરુષોત્તમ સિવરામ ભટ્ટ	ત્રીજી	૫૧
૧૪૧	પોપનાન પુખ્તભાઈ શાહ	બીજી	૪૯
૧૪૨	પોપનાથ ગોવિંદનાન શાહ	પહેલુ	૧૨૭
૧૪૩	પ્રમુદામ નાધાભાઈ મોદી	ત્રીજી	૪૯
૧૪૪	પ્રાણજીન વિશ્વનાથ પાઠક	પહેલુ	૧૨૫
૧૪૫	પ્રાણનાન કીર્તિપારામ દેસાઈ	ત્રીજી	૪૯
૧૪૬	પ્રીતમગવ રૂઝગવ દેસાડ	ચોથુ	૧૩૮
૧૪૭	કુનચંદ ઝવેરદાસ શાહ	ત્રીજી	૧૨૯
૧૪૮	બડુભાઈ નાનભાઈ કિમનાડિયા	પહેલુ	૫૨

૧૪૯	બળવતરાય કલ્યાણરાય દાકાર	પહેલુ	૧૩૧
૧૫૦	બચુભાઈ પોપટલાલ ગવન	ખીજી	૫૨
૧૫૧	બાપાલાલ ગરબડદાસ શાહ	ખીજી	૫૪
૧૫૨	બાલકૃષ્ણ ચુનીલાલ જોશી ('જ્યોતિ')	ત્રીજી	૫૪
૧૫૩	પડિત બેચરદામ જીવરાજ દોશી	ખીજી	૫૬
૧૫૪	ભરતગમ ભાનુસુખરામ મહેતા	ખીજી	૫૮
૧૫૫	ભગવાનલાલ લક્ષ્મિશંકર માકડ	ત્રીજી	૬૬
૧૫૬	ભાનુસુખરામ નિર્ગુણરામ મહેતા	પહેલુ	૧૩૫
૧૫૭	ભાઈચંદ પૂજનદાસ શાહ	ખીજી	૬૦
૧૫૮	ભાઈશંકર કુબેરજી શુક્લ	"	૬૨
૧૫૯	ભીખાભાઈ પુરપોત્તમ વ્યાસ	ચોથું	૧૩૯
૧૬૦	ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા	ત્રીજી	૫૭
૧૬૧	ભોળાદાસ કર પ્રેમજી વ્યાસ	પાચમું	૧૬૮
૧૬૨	ભોગીલાલ જયચંદ સાહેબરા	પાચમું	૧૬૯
૧૬૩	મગનલાલ ચતુરભાઈ પટેલ	પહેલુ	૧૩૯
૧૬૪	મહમદ સાદીક	"	૧૪૧
૧૬૫	મટુભાઈ હરગોવિંદદાસ કાટાવાળા	"	૧૪૩
૧૬૬	મણિલાલ નથુભાઈ દોશી	"	૧૪૫
૧૬૭	મણિલાલ જીઆરામ ભટ્ટ	"	૧૪૮
૧૬૮	મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા	ખીજી	૬૩
૧૬૯	મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ	"	૬૪
૧૭૦	મહાશંકર ઇન્દ્રજી દવે	"	૬૭
૧૭૧	મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ	"	૬૮
૧૭૨	મનમોહનભાઈ પુરપોત્તમ ગાધી	"	૭૦
૧૭૩	મણિલાલ ઇન્દ્રજીમ દેમાઈ	"	૭૩
૧૭૪	મણિલાલ જગજીવનભાઈ દિવેદી	"	૭૫
૧૭૫	મગનલાલ દલપતરામ ખખખર	"	૧૨૪
૧૭૬	ડૉ. મણિલાલ મોહનલાલ ઝવેરી	ત્રીજી	૫૯
૧૭૭	મણિલાલ મોહનલાલ પાદગકર	"	૬૩
૧૭૮	મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી	ચોથું	૧૪૦
૧૭૯	મનુ હ. દવે (કાવ્યનીર્થ)	"	૧૪૨
૧૮૦	મનુભાઈ લલ્લુભાઈ જોષાણી	"	૧૪૪

૧૮૧	મહામુખખાઈ ચતીનાન શેર	ચોથુ	૧૪૬
૧૮૨	મયામ રાજુનાથ (નિર્દેશી)	,	૬૨
૧૮૩	માનશકર સીતામગદામ મહેતા	બીજુ	૭૬
૧૮૪	માધવનાન ત્રિનુતન ગાગ	ત્રીજુ	૬૫
૧૮૫	માનજી દામજી શાહ	બીજુ	૧૨૦
૧૮૬	માણેનાન ગોવિંદનાન જોશી	પાચમુ	૧૭૦
૧૮૭	નૂનશ ર માણેનાન યાજ્ઞિક	ત્રીજુ	૬૭
૧૮૮	ખા ખા મેનુમુખમિયા ઇમામમમ મારી	ચેથુ	૧૪૮
૧૮૯	મેહુરજીભાઈ માણેજી ગુરા	,	૧૫૧
૧૯૦	મોહનનાન પાર્વતીશ ર દવે	પહેલુ	૧૫૧
૧૯૧	મોહનલાલ મગચદ ગાધી (મદાતમા)	બીજુ	૭૮
૧૯૨	મોતીનાન ગણેશકર ધોળ		૮૪
૧૯૩	ગ મા મોહનનાન ગણકાડામ જવેરી(નિર્દેશી)	ચોથુ	૨૭
૧૯૪	મણુનાન જગનાગમ દવે	પહેલુ	૧૫૨
૧૯૫	મણુનાન ગણકોનાન મજમુલાર	,	૧૧૬
૧૯૬	મુનીશ્રી મગનનિગમ	પાચમુ	૧૭૧
૧૯૭	મજેશ દગિદગ શુભન	પરુ	૧૫૮
૧૯૮	મશનત મનામનાન પંચા	બીજુ	૮૬
૧૯૯	રમણુનાન રમનતનાન મેનાઈ	પહેલુ	૧૬૦
૨૦૦	રમેશ રગનાથ ધારેખાન		૧૬૨
૨૦૧	રનિશકર મણેશજી અમગીઆ		૧૬૩
૨૦૨	રમણુનાન નાનાનાન શાહ	બીજુ	૮૭
૨૦૩	રમણિનાન મગચદ દનાન	,	૮૯
૨૦૪	રમણિકગાય અમૃતનાન મહેતા	,	૮૧
૨૦૫	રનિશકર મહાશર રાગ	"	૯૩
૨૦૬	મુનિશ્રી નાગદ સ્વામી	"	૮૫
૨૦૭	મનમણિમન બીચનન	"	૮૬
૨૦૮	મતિયા મોહનનાન ત્રિવેદી	ત્રીજુ	૬૯
૨૦૯	રણકોડદામ ગીગધગદામ (નિર્દેશી)	ચોથુ	૧
૨૧૦	રમણુનાન નગદગિનાન રડીન	પાચમુ	૧૭૮
૨૧૧	રમણુનાન પી મોતી	પાચમુ	૧૭૬
૨૧૨	રમણુનાન મૈયાનાન યાજ્ઞિક	પાચમુ	૧૭૪

૨૧૩	ગજેન્દ્ર સોમનારાયણ દવાલ	પહેલુ	૧૬૬
૨૧૪	રામવાન યુનીલાલ મોદી	"	૧૬૮
૨૧૫	ગમનારાયણ વિશ્વનાથ પાદક	"	૧૭૦
૨૧૬	રામમોહનનાથ જસવતરાય દેસાઈ	"	૧૭૩
૨૧૭	રામચંદ્ર દામોદર ગુડલ	ત્રીજી	૭૦
૨૧૮	ગમપ્રસાદ કાશીપ્રસાદ દેશાઈ	"	૭૧
૨૧૯	ગમપ્રસાદ મોહનલાલ ગુડલ	ચોથું	૧૫૨
૨૨૦	રૂપતમજી બરજેગજી પેમાન્ત	પાચમું	૧૬૩
૨૨૧	દેવાશકત ઓધડલાઈ સોમપુગ	બીજી	૬૭
૨૨૨	રજનલાલ હરિલાલ પડ્યા	પહેલુ	૧૭૫
૨૨૩	રંગીનદામ લક્ષ્મીદામ સુતરીઆ	ચોથું	૧૫૩
૨૨૪	શ્રી લક્ષ્મીગહેન ગોવંદસ ડોમાણી	બીજી	૮૮
૨૨૫	લક્ષ્મણગમ કાશીનમ ગમી	ત્રીજી	૭૦
૨૨૬	લલિતમોહન યુનીલાલ ગાધી	"	૭૪
૨૨૭	સૌ લીલાવતી મુનલી	બીજી	૧૦૦
૨૨૮	વલ્લભજી ભાણુજી મહેતા	બીજી	૧૦૨
૨૨૯	વસંતગમ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી	ચોથું	૧૫૫
૨૩૦	વાસુદેવ ગમચંદ્ર મેવત	ત્રીજી	૭૫
૨૩૧	વિજયગય કલ્યાણગય પૈઠ	પહેલુ	૧૭૬
૨૩૨	વિશ્વનાથ પ્રભુગમ પૈઠ	"	૧૭૮
૨૩૩	વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ	"	૧૮૦
૨૩૪	લેડી વિદ્યાગૌરી ગમણભાઈ નીવડદ	"	૧૮૨
૨૩૫	મી વિમળાગૌરી મોતિલાલ સેતલવાડ	"	૧૮૪
૨૩૬	વિદ્યાશકત કૃષ્ણાશકત આચાર્ય	બીજી	૧૦૩
૨૩૭	વિદ્યારામ ગોવર્ધનપ્રસાદ વ્યાસ	"	૧૦૪
૨૩૮	મુનિ વિદ્યાવિજય	"	૧૨૮
૨૩૯	વિજયલાલ કૈલાસલાલ કુવ	ત્રીજી	૭૭
૨૪૦	શ્રી વિનોદિની રમણભાઈ નીવડદ	"	૭૯
૨૪૧	વિણુપ્રસાદ ગણેશલાલ ત્રિવેદી	"	૮૦
૨૪૨	વિજયેન્દ્રમુરી આચાર્ય	પાચમું	૧૭૯
૨૪૩	વ્યોમેશચંદ્ર જનાર્દન પાદક	ત્રીજી	૮૧
૨૪૪	મી શારદાજીન મુન્નમત મહેતા	પહેલુ	૧૮૫

૨૪૫	શાંતિનાથ શુનાગદામ તોનાટ	પાચમુ	૧૮૧
૨૪૬	શકરપ્રસાદ જગનનાન નનગ	પદ્મ	૧૮૭
૨૪૭	શમુપ્રસાદ છેનગકર જોષીપુન	"	૧૯૩
૨૪૮	ગકરવાવ મગનનાન કનિ	બીજી	૧૦૬
૨૪૯	શિવપ્રસાદ દનપતંગમ પડિન	પદ્મ	૧૯૦
૨૫૦	મો સરોજિની મહતા	બીજી	૧૦૭
૨૫૧	સત્યેન્દ્રપ્રસાદ માકજેશ્વર મહતા	પાચમુ	૧૮૦
૨૫૨	માકરવાવ અમૃતવાવ દવે	પદ્મ	૧૬૪
૨૫૩	માકજેશ્વર આશારામ (નિદેહી)	ચાચુ	૭૨
૨૫૪	મીનાગમ જેમીગભાર્ગી રમો	પદ્મ	૧૯૫
૨૫૫	સુરેશ ચતુરવાવ દીક્ષિત	ત્રીજી	૮૪
૨૫૬	સુદગ્ધ ગોકળદાસ ભોગાર્ગી	પાચમુ	૧૮૫
૨૫૭	સુદગ્ધવાવ નાથાનાન જોશી		૧૮૪
૨૫૮	મીસ મેરી સેન્યુઅન સોનગી	ત્રીજી	૮૫
૨૫૯	મૈયદ મોટામીયા	બીજી	૧૦૯
૨૬૦	મૈયદ સદગ્રહીન દરગાહવાના	,	૧૧૦
૨૬૧	સોગમજી મ દેશાર્ધ	પદ્મ	૧૬૭
૨૬૨	ગ બા રાજગ્લ હરગોવિંદરામ હાન્કાદામ કાટાવાગા	પદ્મ	૨૦૨
૨૬૩	હરભાર્ધ દુર્ગલજી નિવેદી	"	૨૦૫
૨૬૪	ડૉ. હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેભાર્ધ	"	૨૦૬
૨૬૫	હરિરાય ભગનતરાય જુચ	"	૨૦૯
૨૬૬	હરિપ્રસાદ ગૌરીશકર ભટ્ટ (' મતકકી')	ત્રીજી	૮૬
૨૬૭	હમમુખવાવ મણિનાન કાજી	,	૮૯
૨૬૮	હરમિદભાર્ધ વલ્લુભાર્ધ દીવેગીઆ	ચાચુ	૧૫૬
૨૬૯	હરિવાવ નરમિદગમ આના	,	૧૫૭
૨૭૦	હરિગ કા ઝોધકભાર્ધ દાકર	પાચમુ	૧૮૭
૨૭૧	દિમતવાન ગણેશજી આનગીઆ	પદ્મ	૨૧૦
૨૭૨	દિમનાનાન સુનીનાવ શાદ	બીજી	૧૧૧
૨૭૩	દિમાશુનિશ્ચય	પાચમુ	૧૮૮
૨૭૪	દીનાવાન ત્રિમુનદમ પારખ	બીજી	૧૧૨
૨૭૫	સૌ હસા મહેતા	બીજી	૧૧૫